

અમદાવાદ 'સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય' માં
ભિખુ-અખંડાનંદના પ્રગ્રધથી મુદ્રિત
સં. ૧૬૮૪ ના આસોમા પ્રકાશિત.

અનુક્રમણિકા

સા. ૧૦૦

વિષય	પૃષ્ઠાંક
રાખતો	
પૃથ્વેજ અને ખાસ સૂચના	૫
આ આદ્યતિની યોજના ...	૭
આ ગ્રંથનો સદુપયોગ ...	૯
રાણા કુંભ ...	૧
રાણા રાયમલ ...	૪
મહારાણા પ્રતાપસિંહ...	૯
પુરોહિતનો આત્મભાગ ...	૨૧
ખાળક ખાદલસિંહની વીરતા ...	૨૫
વીર યુવક રાઠોડ કુંભ ...	૨૮
રાણા રાજસિંહનો રાજધર્મ ...	૩૧
રાજલાલ વીર અમરસિંહ...	૩૭
વીર શક્તાવત સરદાર ...	૪૧
દેવીરતું યુદ્ધ ...	૪૪
ખીરખલ ...	૪૭
મહારાષ્ટ્રની મહાશક્તિ-શિવાજી મહારાજ ...	૫૦
મરાઠા વીર ફિરંગજી...	૭૨
વીર સરદાર તાનાજી...	૭૫
સ્વામીલકત ખાજી પ્રભુ દેશપાડે ...	૭૮
વીર રંગરાવ ...	૮૪
શીખ શરવીરો ...	૮૭
પંજાબકેસરી મહારાજ રણજિતસિંહ ...	૧૦૭
ગુરુલકત ૪૦ શીખવીરો ...	૧૧૨
કુલાસિંહ ...	૧૧૫
સ્વામીલકત સીતારામ રાય...	૧૨૦
બે હરવંશી ક્ષત્રિય વીરો ...	૧૨૫
દાનવીર શિલાદિત્ય ...	૧૨૭
ક્ષમાવીર ભાઈ મધુ...	૧૩૧
સ્વામીલકત વીર જવાનસિંગ ...	૧૩૫
રાજલકત સરદાર યુલાખસિંહ ...	૧૩૮
ધર્મવીર હકીકતરાયજી ...	૧૪૩
પિતૃલકત મરાઠા ખાળક ...	૧૫૩

૨૯	ગુરુ ગોવિંદસિંદના ચાર વીર બાળકો	૧૫૬
૩૦	સાત દળાર વીરાતું આત્મબલિદાન	૧૭૫
૩૧	પુરવીરાજ અને સમરસિંદ... ..	૧૮૪
૩૨	જયમલ અને બીજા રાજપૂત વીરો	૧૯૬
૩૩	વાઘજી અને ૩૨૦૦૦ વીર રાજપૂતો	૨૦૧
૩૪	રાવ સુરજમલ	૨૦૪
૩૫	બીજમપ્રતિસ રાણા ચંદ્રસિંહ	૨૦૬
૩૬	વીર સુરજમલ જાટ	૨૧૬
૩૭	ગુરખા વીર બજબંદસિંહ	૨૨૭
૩૮	હાકુર હાથીસિંહ ચંપાવત	૨૪૧
૩૯	વીર તેજજી જાટ	૨૪૩
૪૦	વીર દમ્ભીર દેવ ચૌહાણ	૨૪૮

પ્રકીર્ણ બાબતો

વીરોચિત સૂક્તિયો, પૂર્વજોતી વીરતા સમરો-પૂજો, વીર-
તામા સ્ત્રીઓનો પ્રતાપ, એક વીરતામાની હાકલ, શિદ્ધુ
એટલે ? હિતમ ચરિત્રોના કાયદા, મહાભારત શા માટે
ખરીદવું ?, રામાયણો, ગીતાનો નિત્યપાઠ સામાટે કરવો ?
ગીતાવિશે તિલક મહારાજ, સૂચિપત્ર, ઇંધોના સેવનનો
મહિમા, સારામાદા પ્રસંગે જ્ઞાનસ્વાણી, ગરીબોનો નાથ.

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પાકિા	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૪	૪	હોકરી	દોકરી
૩૫	૧૧	પોતા-	પોતાના
૫૯	૧૬	પાન્દાલ	પન્દાવ
૧૧૫	૧૫	આશ્વય	આશ્વર્ય
૧૩૦	૩	અપુરામા	અંકુશમા
૧૭૨	૧૪	તમારોજ	અમારોજ
૧૮૮	૬	ભાવધ્યપર	બવિધ્યપર
૨૨૫	૫	વરતી	વર્તી

પૃષ્ઠમેઢ અને ર્વાસ સૂચના

વિવિધ ગ્રંથમાળાના સંતરમા-સંવત ૧૯૮૩ ના-વર્ષમા નીકળેલાં			
પુસ્તકોની વિગત નીચે પ્રમાણે છે:-	પાકા પૂઠાં	૫૭૪	
અથાક	પુસ્તકનું નામ	સાથે મૂલ્ય	સંખ્યા
૧૯૩ થી ૧૯૬	મુરલીમ મહાત્માઓ	૧૧૧	૫૯૨
૧૯૭ થી ૧૯૯	શુભસગ્રહ-ભાગ ત્રીજો	૧૧	૪૩૨
૨૦૦ થી ૨૦૨	શ્રી હોટમવાણી-ગ્રંથ બીજો	૧૧	૪૬૦
૨૦૩ થી ૨૦૪	ભારતના વીરપુરુષો (બી.આ.) ૧)		૨૮૮
x x x શુભસગ્રહ ભાગ ત્રીજાના પૃષ્ઠ			
દોઢા કદના હોવા બદલ			૨૧૬
			૫૧૧ ૧૯૮૮

ઉપલી વિગત ઉપરથી જણાશે કે, આ વર્ષમા ૧૬૦૦ને બદલે લગભગ બે હજાર પૃષ્ઠ અપાયા છે. આની આગલા ૧૯૮૨ના વર્ષમા પણ તેમજ થયું હતું વિવિધ ગ્રંથમાળાના પાઠક બંધુઓને આ પ્રકારે અપાયેલા વધારે દયાદાનતરીકે નહિ પણ કામ લેવા માટે અપાયે છે; જેથી તે નીચલા પૈકી ઠીક પડે તે એક કે વધુ પ્રકારથી અને બને તેટલા વધુ પ્રમાણમા આપે, એવી પ્રત્યેક ગ્રાહક બંધુ પ્રત્યે યાચના છે.

૧-પોતા પાસેના પુસ્તકો અન્ય સભજનોને બને તેટલા વધારે પ્રમાણમા અને નિષ્કામલાવે વાચવા આપવા અને તેથી કરીને કાષ્ઠ બિગાડ થાય કે ગેરવલ્લે જાય તો તે સહી લેવું.

૨-જે લોકોને સારા પુસ્તકો વાચવા જેટલું જ્ઞાન ન હોય, અથવા સાલજવાની રચિ ન જાગી હોય, તેમને તેના દ્વાપદા સમજાવીને, વાચવા આપીને, વાચી સલજાવીને અથવા બીજી રીતે તે રસ્તે ચલાવવા, કે જેથી તેઓ પોતાનો સમય જેવા દેવા પુસ્તકો પાછળ, કે ધૂળ પથરા જેવી બાબતો પાછળ ગાળના અટકાને પોતાનું જ્ઞાન અને રહેણી-કરણી વધારવા-સુધારવા પાછળ ગ.ળે.

૩-જે કાષ્ઠ સારા ગ્રંથ તરફ રચિવાળો હોવા છતાં તે બદલ ખર્ચ કરવાની શક્તિ કે રચિ ધરાવતો ન હોય, તેવાને ઉપકારક ચરિત્ર, ચિત્ર, ધર્મગ્રંથ વગેરે ભેટ પણ આપવું.

૪-હંમેશા સવારમા તેમજ કામેકાજે જતીવખતે વડીલોને પ્રણામ કરવા, તથા માર્ગમા પણ વયોવૃદ્ધ, જ્ઞાનવૃદ્ધ, ચારિત્રવૃદ્ધ વગેરે મળે તેમને વંદન કરવું; અને એમા ધર્મના, સપ્રદાયના, જાતિના કે વર્ણના ઉચ્ચનીચપણાના ઉપલક્ષિયા બેદને સ્થાન આપવું નહિ. માણસને સમજાય કે ન સમજાય તોપણ તેને જેમ કુટુંબ કે કુરિવાજને પરિ-

શુભે નુકસાનજ થાય છે; તેમ આવી રૂડી ટેવ કે રૂઢિ પાડવાથી હાલજ થાય છે

૫-પીવાનુ વાસણુ ગોળામા બોળવાનું ધોરણ બધ કરી દઇ બોળવાનુ વાસણુ જૂઠુંજ રાખવુ. બનતા સુધી હાથ ધોયા પછીજ એ બોળવાના સોટા-અથવા ડોવાને અને ગોળાને અડવાનું રાખવું.

૬-પાણી પીવામાટેનુ હોય કે બીજા કામમા વાપરવા માટેનું હોય, તથા તે સોટામા ભરેલુ હોય કે બાંદીમા હોય, પરંતુ તેને જરા વાર પણ ખુલ્લુ રાખવુ નહિ.

૭-હમેશા ઉત્તમ ધર્મમય વા-ચા-વિચાર્યાં પછીજ બીજી બાબતમા ચિત્ત પરોવવુ, કે જેથી વ્યવહારમા આખો દિવસ રૂડી નીતિરીતિપૂર્વક ગળાય

૮-ઉત્તમ વાચન, શ્રવણ કે નિત્યપાઠ, એ ઉપલક્ષ આચાર માટે કે બીજાને ઉપદેશવા માટે નથી, પણ મોતાના જ્ઞાન અને ચારિત્રને વધારી સુધારીને સાચી ધર્મદૃષ્ટિ, ઉત્તતિ, સુખશાન્તિ અને ઈશ્વરકૃપા મેળવવા માટે છે, એ પણ ભૂલવું જોઈએ નહિ.

૯-૧ળીઆમા, ગામમા કે જ્યાં પણ કચેરો, ગદકી, ખિસારી, જૂડ, અચાન, અનીતિ, નાસ્તિકતા, આફત, મરણ, ભૂખ, દુઃખ, નિરાધાર-પણું વગેરે જણાય ત્યાં બનતી મહેનત, સત્કાર, દાન વગેરે ઉદારતા અને સત્કારપૂર્વક આપવુ.

૧૦-વિવિધ મધમાળાનુ કોઈ પુસ્તક જેમને ના ગમ્યુ હોય અથવા ઉપયોગમા ન લેવું હોય, અથવા આગલી આટલિ હોવાથી 'બેવડાયુ' સમજીને આ સરથા ઉપર નારાજી ઉપજતી હોય; તેમણે તે પુસ્તક ઉપરોક્ત વધારાની પૃષ્ઠસખ્યાતરીકે મળેલુ સમજીને તે જે કોઈને ખાસ ગમી જાય તેને વિનામૂલ્યે અને નિઃકામલાભે આપી દેવુ, અને મોતાને એ વધારાના પૃષ્ઠ બાજે મન્યાજ નથી, અથવા મળ્યા તેથી કોઈને આપવા બન્યુ, એમ સમજીને રાજી થવું.

પરંતુ આ સરથા તરફના વધારાના પૃષ્ઠો બદલ આવી અને આટલી બધી બાબતો સૂચવવી, એ શુ વ્યાજબી ગણાય ? આવુ કોઈને ભાસે, તો જણાવવાનું કે જેનું નામજ લિમુ હોય, તે તો આગળી પકડવાનુ નિમિત્ત મળતા પાયાને વળગે એ સ્વાભાવિકજ છે; પણ તેની સાથે તે કજૂવાત આપે છે કે, જે કોઈ એવા તેરા પરહિતનાં શુભ કાર્ય કરશે; તેનું બધુ પુરવ્ય તેમનેજ છે દાતા એટલું ધ્યાન-મા રાખે કે, કર્મફળનો આધાર પરહિતાર્થે અપાતા પદાર્થોના પ્રમાણ ઉપર રહેવો હોય છે, તેમ તે પદાર્થ કેવી રીતે, કેવી સ્થિતિમાં, કેવી સમજણથી તથા કયી કોટીના માણસને અપાય છે; તેના ઉપર પણ રહેશે ઉ

આ આવૃત્તિની યોજના

(આગવી આવૃત્તિના નિવેદનના સારાશ સાથે)

વિવિધ અથમાળાનો આ સ ૧૯૮૩ નો છેલ્લો અથ હોઈ
અથાક ૨૦૩-૪ છે

આ પુસ્તક સોળ વર્ષ ઉપર આ સર્યાની ચરિત્રમાળાદ્વારા
નીકળ્યું હતું અને બાર તેર વર્ષથી મળતું ન હતું એ ચરિત્રમાળા
માના વિશેષ ઉપયોગી ચરિત્રો વિવિધ અથમાળાના પ્રત્યેક આદકને
મળે, એવી ધારણાને અંગે ભારતના વીર પુરુષોની આ બીજી આવૃત્તિ
વિવિધ અથમાળાદ્વારા પ્રસિદ્ધ થઈ છે આ આવૃત્તિ બનતા સંશોધન
પૂર્વક અને આગવી આવૃત્તિ કરતા સહજ મોટા અક્ષરમા છપાઈ છે

આ નિવેદન લખતી વખતે સ્વર્ગસ્થ સાધુપુરુષ નારાયણ હેમ
ચંદ્રનું નામ સ્મરણપટપર તરી આવે છે પોતાથી બની શક્ય તેવી
રીતે ચરિત્રો, વાર્તાઓ તથા બીજા અનેક વિષયોના સેકડો રસિક
અને સુખોદક પુસ્તકો ભાષાતરરૂપે તૈયાર કરી છપાવીને તથા અત
પર્યંત તેનીજ પાછળ ઝવન ગાળાને જે ઉપયોગી મેવા તેમણે
બજાવી હતી તે વિસરવા ચોખ્ખું નથી તેમણે બગાળી ઉપરથી પ્રસિદ્ધ
કરેતું “વીરમંડળ” આ પુસ્તકનું પ્રેરક થયેતું છે તેમના એ
તેમજ બીજા કેટલાક પુસ્તકો વિશેષ પ્રચાર કરવા ચોખ્ખું જણાવા
છતાં એમા ભાષા સુધારવાની જે જરૂર હતી, તેને લીધે તે બહુ મહે-
નતનું કામ હોવાથી એ વિચાર અમનમા આવી શક્યો નહિ

એ “વીરમંડળ” જે મૂળ બગાળી અથનો અનુવાદ છે
તેનું નામ “આર્ષકીર્તિ” છે અને તેના લેખક કલકત્તાનિવાસી
બાણુ રજનીકાન્ત ગુપ્ત નામે સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન હતા એ બગાળી
પુસ્તક બગાળામા કેળવણી ખાતાદ્વારા અનેક વિદ્યાર્થીમા લખાવવાનું
જારી થઈ અનેક આવૃત્તિઓ નીકળી છે હિંદીમા એ પુસ્તક “ભારત
કીર્તિ” એવા નામથી મુરદાબાદનિવાસી પંડિત રામસ્વરૂપ શર્માએ
સવત ૧૯૬૨મા પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું

આ “ભારતના વીરપુરુષો”મા આવેલા ચરિત્રો પૈકી ૧ થી ૧૪
તથા ૧૭ થી ૨૩ સુધીના ચરિત્રો ઉપરોક્ત “ભારતકીર્તિ” ઉપર
થી લેવાયા છે, અક ૧૬ અને ૩૧ થી ૩૪ સુધીના ચરિત્રો સ્વં
નારાયણ હેમચંદ્રના વીરમંડળના પ્રથમ ભાગ ઉપરથી લેવાયા છે,
ગુરખાવીર બજાવરસિદ્ધનું ચરિત્ર વીરમંડળના બીજા ભાગ ઉપરથી
લીધેતું છે, અક ૨૪ થી ૨૬ વાળા ચરિત્રો “ભારતઝવન” માસિક-

ની શાઇલો ઉપરથી લીધા છે, અંક ૩૦ અને ૩૬ વાળા ચરિત્રો અપાદા બાદના 'મર્પાદા' માસિક પરથી, તથા અંક ૧૫ અને ૩૫ વાળા ચરિત્રા પરચુરણ લેખો ઉપરથી લેવાયા છે, ઠાકુર સ્વપાવત સિદ્ધવાણી ચરિત્ર આ બીજી આવૃત્તિમા નવું ઉમેરાયું છે વીર હમ્મીરદેવ ચૌદાણીનું ચરિત્ર દિદીલાપાના 'મતારથી' માસિકમાના શ્રી કિશોરીનાથ ગુપ્તના લેખ ઉપરથી યોગ્ય છે, અને પહેલી આવૃત્તિમાના છ ચરિત્રોની રચના છેક મધ્યમ જણાવાથી આમા લેવાયા નથી.

આ પ્રમાણે જે જે પુસ્તકો તથા માસિકો ઉપરથી આ પુસ્તક માના ચરિત્રો લેવાયા છે તે સર્વના લેખક, અનુવાદક તેમજ પ્રકાશક મહાશયોનો આ રચણે અત કરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

એ ચરિત્રોની ભારા વગેરેમા ઠીકઠીક કરવાનું તથા ગુર્જરાનુવાદ કરવાનું કાર્ય પહેલી આવૃત્તિ વખતે છટકુ છવાયું, હીર્ષ સમયે અને મોટે ભાગે આ સરથાના કાર્યોનમણજ દાદોદાસ યયુ હતું, અને બીજી આવૃત્તિનું સંશોધન એક દાયથી થયું છે.

વીર પુરોનોની પેઠે વીર મહિનાઓ પછી ભારતવર્ષમા થોડી થયેલી નથી, પરંતુ તેઓના મળ્યા તેટલા ચરિત્રો "ચરિત્રમાળા" દ્વારા પ્રસિદ્ધ થયેન ભારતના સ્ત્રીરત્નો મા આવી ચૂક્યા છે.

આ પુસ્તકમાના અનેક ચરિત્રોનો સંબંધ તે તે સમયના રાજ્યમર્તા મુસતમાન અને મોગલ બાદશાહો તથા તેમના અધિકારીઓ સાથે છે. હિંદુઓ અને તેમના ધર્મપ્રત્યે જે અપાર દુષ્ટ, અન્યાય, અત્યાચાર વગેરે આચરેના તેને લઈને હિંદુઓને હાથે લખાપના આવા ચરિત્રોમા તેમના પ્રત્યે વિરાધી વિશેષણ આવવા સ્વાભાવિક હોનાથી આ પુસ્તકમાથી તે દૂર કરવા બનતી કાળજી રખાઈ છે કેમકે પિતાના દોષ બદલ પુત્રપર દુષ્ટ રખાવો ધર નહિ અને રખાય તો તે નુસ્તાનકારકજ નિવડે. દકીકત આવી હોવાથી હિંદુ અને મુસતમાન બન્નેએ એકબીજા વચ્ચેના આગના પાછના વેર ઝેર યાદ નહિ કરતા સપ-મૈત્રીજ સાધના-વધારવા જોઈએ.

આ ગ્રંથનો સદુપયોગ

(પહેલી આવૃત્તિના નિવેદનના સારાંશ સાથે)

આ સંસારમાં અબજો મનુષ્યો જન્મ્યા અને મૂવા. રાજ-મહારાજ અને સમ્રાટો પણ હજારો અને લાખો થઇ ગયા. ગામે અને નગરો પણ અનેક વાર વસ્યાં અને નાશ પામ્યાં; અને થોડીક પેઢી પછી શ્રાદ્ધ સરાવવા પૂરતું પણ નામ લાગ્યેજ યાદ કરાય છે.

આ પ્રમાણે લાખો પેઢીઓ જન્મી, મૂર્છા અને ભૂલાઇ ગઇ છે, તેવુંજ હાલના પણ દરેક મનુષ્યનું થવાનું છે; એમ સમજીને આ ચાર દિવસના ચાદરણા જેવું જીવન જો સ્વધર્મ સાધી સાચું શ્રેય પામવા પાછળ ગળાય, તો તે પણ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. અને જેમની ઇચ્છા લોકકીર્તિ, સ્વર્ગ, ઇત્યાદિ ભૌતિક પદાર્થો પામવાની હોય તેઓ તે પદાર્થ પામે છે. પહેલા પ્રકારના પરમગતિપરાયણ અનેક મહાત્માઓનાં નામ અને કામ તેવીજ કેટલીના આત્માઓ એટલા માટે આલેખી ગયા છે કે પરમપદના નિજાસુઓ માટે તે પ્રેરક, ઉત્સાહ-વર્ધક અને માર્ગદર્શક થઇ શકે; અને બીજા પ્રકારના વીરાત્માઓના નામ-કામ રાજકવિ ઇત્યાદિ રાજપુરુષો એકલા માટે આલેખી ગયા છે, કે જેથી તે અનેકાનેક રાજમહારાજ અને સરદારસૈનિક વગેરે ક્ષત્રિય આત્માઓને તેમના ધર્મકર્મમાં પ્રેરક, માર્ગદર્શક અને ઉત્સાહવર્ધક થયા કરે. એવા ધર્માત્મા અને વીરાત્માઓનાં પરમપુનિત નામો સાથે આશ્ચર્ય પાપાત્માઓના પણ નામ તો નોંધાય છે, પરંતુ તેના પરિણામે તેઓ તિરસ્કાર પામ્યા કરે છે; ત્યારે દૈવી આત્માઓના નામ પૂજ્યભાવ અને વંદન પામ્યા કરીને તેમને સ્વર્ગમાં વધારે રાખે છે. પૂર્ણ નિષ્કામી વીરાત્મા તો યોગાત્માજ હોવાથી સદાને માટે સર્વશ્રેષ્ઠ મોક્ષધામના અધિકારી છે; એટલે એવા માટે તો કહેવાનુંજે શું હોય !

આપણા ઋષિમુનિસેવિત ભારતવર્ષમાં એવા અનેકાનેક સ્વધર્મનિષ્ઠ નિર્મોહી ધર્મવીરો, કર્મવીરો, વીરાંગનાઓ અને સાચા સંતભક્તોનાં નામ અને કામ હજી પણ છેક ભૂંચી જવાયા નથી એટલું સારું છે. મોક્ષાર્થે નહિ તો લોકકીર્તિ માટે પણ જેઓ ધન-ધામાદિનો મોહ છોડી દઇને એવા દેવમાનવોના રમરણ-કીર્તન અને પૂજન-અનુસરણ કરે, તેમને માટે આજે પણ તે તે વસ્તુસ્થિતિઓ પામવાના માર્ગ ખુલ્લાજ છે. એક કવિએ દીકજ કહ્યું છે કે:-

નામ રહંતાં દાકરો, નાણા નહિ રહંત;

કીરત હંદાં કેટડા, પાડ્યા નહિ પડંત.

કુદરતના એ મહાનિયમને અનુસરીને કાળદેવતા એવાઓના

ઇતિહાસરૂપ જે સોનેરી વારસો આપણે માટે મૂકતો ગયો છે; તેને હીરાચરત્નના મનોહર અવકારોથી પણ સે કડોગણો મૂલ્યવાન અને ઉપકારક સમજીને એવા પ્રકારના પુસ્તકો સૌ કોઇએ ચાટીને વાચવા-વચાવવા જોઇએ અને લખવા-લખાવવા જોઇએ પોતાના અને કુળકુટુંબના ઉત્તમ દિત માટે દરેક સમજી સજ્જનને આવા ઉપકારક પુસ્તકોનો ઉપયોગ પોતાના ધરમા, પડોશમા, ગામમા, મિત્રોમા, સાતિમા અને દેશમા જેટલો પણ બને તેટલો વધારે કરવો-કરાવવો જોઇએ એટલુંજ નહિ પણ એમા વર્ણવેલ દિવ્યાત્માઓએ જે ન્યાયપરાયણતા, સરવીરતા, ક્ષમા, સ્વધર્મ, દેશભક્તિ, પરહિતપ્રેમ, સ્વાર્થત્યાગ ઇત્યાદિ સદ્ગુણો દર્શાવ્યા હોય, તે રૂડે પ્રકારે જાણી લઇને જ્ઞાન ઉપરાત આરિત્રની પણ શુદ્ધિટ્ટિ કાળજીપૂર્વક સધાય તેમ કરવું જોઇએ, કે જેથી અજ્ઞાન, અનીતિ, જૂઠું-પ્રપચ, કાચરતા, સ્વાર્થપરાયણતા, ધર્માધતા ઇત્યાદિ અધોમતિદાયક અનુશોને બૂબમા સદ્ગુણ અને મિત્ર જેવા માની લેવાયા હોય, તેમને દુર્ગુણ અને શત્રુરૂપે સમજી શકાય, અને એવો તેવો કૂડો કચરો વાળી જુકાને ફેંકી દેવાનું સુગમ થાય.

બાલક-આનિમ્બજોને કક્ષા-ખારાદારી આવડતાની સાથેજ બીજી ત્રીજી કલ્પિત કલાણીઓ શીખવવા કરતા આવા પ્રકારની ઐતિહાસિક, ખરી બનેલી માનવધર્મ સમજાવનારી, હૃદયમાહી અને વેચક તથા ગ્રેરક વીરકથાઓ તેમના માખાચો કહી સલાજાવે, વચાવે તેમજ શાળાઓમા પણ ઇતિહાસ અને નીતિસિદ્ધાંતથી ભરપૂર આવા પુસ્તકો અનવવામા આવે, તો તેથી તેમના કોમળ હૃદયોમા સદ્ગુણ, સ્વામીભક્તિ, પિતૃભક્તિ, રાજ્યભક્તિ અને દેશ-ભક્તિની જૂનાય નદિ તેવી સચોટ છાપ પડે એ સ્પષ્ટ છે.

“સ્વધર્મ” મ્હો કે “સ્વર્ત્તવ્ય” કહો તે એકજ છે તેનું પર્યાય “જ્ઞાન અને પાત્રન” એ કાઈ આ લોકના ચાર દિવસના મુખમાટેની બામત નથી તેના પર તો મનુષ્યના અનેક જન્મોના અને આ લોક-પરલોકના કલ્યાણનો અને મોક્ષનો સુદ્ધ આધાર રહેલો છે ભારતવાસીઓ એ તત્ત્વ પ્રાચીન સમયથી સાબળતા આપ્યા છે તેમની અતિપ્રાચીન ગીતા અને વેદપુરાણ પણ એજ વાત ઉપદેશતા આવ્યા છે કે, સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ અર્થાત્ સ્વધર્મ-સ્વર્ત્તવ્ય-નું પાત્રન કરતા મરવું પડે તોપણ તે કલ્યાણ કરનાર છે.

કરોડોથી લેખાતી ભારતીય ગ્રન્થમા વચવા અને વર્તમાન સમયમા એ ‘જ્ઞાન અને પાત્રન’ ઘટતું આવ્યું છે, છતાં એવા મમયમા પણ-નાજો કરોડો નદિ તો સેકડો અને દળરો વ્યક્તિઓ તો ભારતવર્ષમા અવરમ પાડી છે, એ વાત આના પુસ્તકો રૂઝ પ્રકારે દર્શાવી આપે છે આ પુસ્તકમા વીરહમાઓની જે ૪૦

વીરકથાઓ અપાઠ છે; એવી બીજી અનેકાનેક વીરકથાઓ “રાજસ્થાનના ઇતિહાસ” માં સમાયેલી છે. વળી મહાભારત અને રામાયણમાં વર્ણવેલા ચરિત્રોએ તો હૃદય વાળી છે. હકીકત આવી હોવાથી એવા એવા ધર્મનીતિ પ્રેરનારા અને સદ્ગુણોને જગવી અવગુણોને ભગાડનારા પુસ્તકો વાચવા-સાંભળવા, એ તો સમજી માણસોનું એક અગત્યનું કર્તવ્ય છે.

આ પુસ્તક પણ અનેકાનેક ધીરવીર પુરુષોની સ્વધર્મપરાયણતાનો અતિ હિતાવહ પરિચય વાચનારને આપશે; અને દર્શાવશે કે, ભારતવર્ષમાં થઈ ગયેલા વીરાત્માઓ સ્વધર્મને (પોતાના કર્તવ્યને) પ્રાણથી પણ અધિક સમજતા હતા. ભલે કોઈ કોઈ પ્રસંગમાં તેમના તે ગુણોનું તાત્કાલિક પરિણામ અડીક પણ દેખાય; પરંતુ સૂક્ષ્મબુદ્ધિવાન સન્નજનો તો સ્પષ્ટ જોઈ શકે છે કે, આટલી બધી આફતો, અત્યાચારો અને લૂટફાટો છતાં પણ હિંદુજાતિ અને તેના ધર્મના નામનિશાન બિયડુલ હિખડી જવાને બદલે કાયમ રહ્યા છે; તેનો સર્વ યશ અનેક પ્રાતઃસ્મરણીય વીરાત્માઓ, ધર્માત્માઓ અને સાચા સાધુ બ્રાહ્મણોનેજ છે.

હિંદુ કે મુસલમાન, પારસી કે ખ્રિસ્તી, દેશી કે વિદેશી, સ્વધર્મી કે પરધર્મી-સર્વ પ્રાણીમાત્રમાં બહારની ભિન્નતા છતાં એક પ્રભુ-પિતાના સંતાનો હોવાની અંતરભાવના પ્રકટો અને ચાર દિવસના સ્થૂલ-જીવન માટે રહેતા રાગદ્વેષાદિ દુગુણો દૂર ચર્મ પારબૌદ્ધિક દીર્ઘ જીવનના હિતને ખાતર તેઓ પોતાનું આ લોકનું જીવન સદ્ગુણપૂર્વક જીવવા-હોડવાનું શીખે; એવી ભાવનાપૂર્વક ઝંતવત્સવ સંવત ૧૯૮૪ના ભાદ્રપદ શુક્લ પૂર્ણિમા. ભિક્ષુ-અખંડાનંદ

તા. ૦ ક. આ પુસ્તકની છેવટે થોડાક ઉપયોગી લેખો અપાયા છે, તે પણ વાચવા ભૂલવું નહિ.

નવર્મ અને વીગતાને વરેલા અનેકાનેક વીરાત્માઓ અને
વીગગનાઓની છત્રદાઃ ભાષામાં ગ્રંથની અનેકાનેક
વીગ કથાઓનો સાગર અથવા ગુણગુણોની ગાગરૂપ

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ

બે મોટા ગ્રંથોમાં તૈયાર છે.

પહેલા ગ્રંથમાં મેનાડનો અને બીજામાં બીજા સાત રાજ્યોનો
ઇતિહાસ છે. દરેક ભાગના રૂ. ૫, પણ દિવાળી મુધી ઠા

આ ગ્રંથ ૮૦૦,૮૦૦ પૃષ્ઠના બે મોટા ભાગોમાં નીકળ્યો છે,
જેમાં અનેકાનેક રાજા મહારાજાઓના ચિત્ર, સેકડો ધીરવીર અને
પરાક્રમી વીર વીરાગનાઓના અસામાન્ય પરાક્રમ, અને બીજી
બહુવા જેવી હકીકતો તથા સફળતાનો સમાવેશ છે વળી એ
સર્વ બાબતો એમાં એવી તો રસિક તથા છટાદાર રીતે વર્ણવાયેલી
છે કે બહુ ઠેકાં ઉત્તમ અને છટાદાર નવલકથા વાચતા હોઈએ,
અથવા તો ભાટ-ચાવણીની ઠેકાં લવકારવાળી વાર્તા સામળતા
હોઈએ તેવોજ આશાસ ઠેકાં ઠેકાં થાય છે

તરતમાં પોણી કિંમતે

ભારતના વીર પુરુષો

આ પુસ્તક કેવું છે, તે તો આ પુસ્તક પોતેજ કહી આપશે.
પાકા પૂઠા સાથે એનું મૂલ્ય રૂ. ૧) આગળ છે, પરંતુ તરતમાં-
એટલે કે ૧૮૫ ના કાર્તિક મુધી તે માત્ર બાર આનામાં અપાશે

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાતે-અમદાવાદ અને કાલ્યાણેવી રોડ-મુ બાઈ-૨

ભારતના વીરપુરુષો

૧-રાણા કુંભ

ગજપૂતાનામાં આવેલી મેવાડભૂમિ વાસ્તવમાં સાચા વીરકુળની ખાણ છે. રાણા કુંભ પણ એજ ભૂમિમાં પેદા થયેલા એક વીરપુરુષ હતા. શત્રુના રાજ્યમાં કોઈ પણ પ્રકારથી વિજયની પતાકા ઉગડવી એજ માત્ર વીરતાનું લક્ષણ નથી દેશ, કાળ, પાત્ર ઇત્યાદિનો વિચાર ન કરતાં જ્યાં ત્યાં તલવારોનો સપાટો ચલાવવો, એ પણ વાસ્તવિક વીરતા નથી. ન્યાય અને ધર્મને તિલાંજલિ આપી પરાકંભી શત્રુની સ્વાધીનતા છીનવી લેવી એ પણ ખરી વીરતાનું લક્ષણ નથી જે કોઈ બળવાન પુરુષ એક બળવાન સમૂહનો આગેવાન થઈ શુભ રીતે શત્રુહીન ગતુઓનો મહાર કરે છે, વિના કાગળ અચાનક અત્યંત અત્યાચાર કરી મર્ત્ય ભય અને ઉપદ્રવ ઉત્પન્ન કરવાને ઉદ્દેશ ધાય છે, ન્યાયના ગભીર ઉપદેશોપર ધ્યાન ન આપના મનુષ્યના રુધિરની ધારાઓથી ચારે દિશાઓને ઝગે છે, તેને પણ કોઈ સન્નિધન માથો વીર પુરુષ કહ્યે નહિ, પણ ગમાર અથવા કૂચ ગણી કાઢશે. ખરો વીર પુરુષ આવી કૂચતા કદી પણ કે-શે નહિ. તેનું હૃદય સદા સર્વદા ઉત્તમ વિચારોથી ભરેલું રહે છે તે ગણુ ભૂમિમાં, સુદને વખતે જેવી વીરતાનો પરિચય કરાવે છે, તેવીજ કોમળતા અન્ય સમયે બળવી અન્ય મનુષ્યોને પ્રસન્ન કરે છે. તે કોઈ પણ રીતે પોતાના કર્તવ્યપાલનથી કગતો નથી અને કદી પણ પોતાના ગૌરવને કલંકિત કરતો નથી મહાધોર વિદ્વત્ અને વિપત્તિઓ આવી પડવા છતાં પણ પોતાની ઇચ્છાઓ પૂરી કરવાને ખાતર તે કદી ન્યાય અને ધર્મથી વિચલિત થતો નથી. વાસ્તવિક વીર પુરુષ હમેશાં ધીરતાની સાથે પોતાના પરમ શુદ્ધ

ધર્મની રક્ષા કરવાને તત્પર રહે છે એવાં રાજપૂતો એવાજ વીર પુરુષો હતા તેઓ જેવી વીરતા અને ધીરતા બતાવી ગયા છે, તેવી વીરતા અને ધીરતા બળવાન પાણુ, વિજયી સુગઘો અને રાજ્યની ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષા ધરાવનાર આગ્રેજ સેનાધિપતિઓ પણ બતાવી ગયા નથી દશદત્તી નદીને કિનારે શાહબુદ્દીન ઘોરી ચાલાકી રમીને ક્ષત્રિયોનો પરાજય ન કરી શક્યો હોત, અકબરશાહે ઘોર અધ કારથી આનંદાદિત અર્ધરાત્રિએ સુસરૂષે વીર જયમલની હત્યા ન કરી હોત તો અનુમાન થાય છે કે, ચિતોડનું રાજ્ય મુસલમાનોના હાથમા ગયું ન હોત, અને તે કારણથી ચિતોડની હજારો લાવણ્યવતી કુવ ગનાઓને અમિકુડમા પોતાના ખ્યાગ પ્રાણોની આહુતિ ન આપવી પડત લૉડ કંગાઇવે જો મીરબક્ષ અને જગત શેઠ આદિને પોતાના પક્ષમા ન લીધા હોત તો પ્રતીત થાય છે કે, સમસ્ત બ ગાલા, બિહાર અને ઓરિસા, કે પનીને આધીન ન થઈ બાન કેપ્ટન નિક્સન અને કેપ્ટન લૉરેન્સે જો યડ્ય ન ન રચ્યુ હોત તો મહારાજ નવજિતસિંહનું રાજ્ય એકાએક પ્રિટિશ હકુ મતમા જવાનું કામ કાઢ હાસી-ખેલ નહોતું હિંદુસ્તાનમા અનેક પુરુષોએ આવી રીતે પોતાની વીરતાને કલ્પકિત કરી છે, પરંતુ નાજપૂતોની વીરતામા ઠી પણ આવા કેવકની છાયા સુદા પડી નથી ક્ષત્રિય વીરોએ હમેશા નિર્દોષતાની સાથે વીરતાની અતુલ નીચ કીર્તિની રક્ષા કરી છે, એ એમનું ગૌરવ છે, એ એમની મેઘના છે, એ એમની કીર્તિ છે

હૃતરાગા, આત્મમન્માન અને વિશ્વાસ, એ રાજપૂતવીરોના સકળ ધર્મોનું મૂળ છે કાંઈ પણ રાજપૂતને પૂછો કે ‘પૃથ્વીમા મોથી મહાપાપી બાણ હોય છે ?’ તો તે તરત ઉત્તર આપશે કે, ‘ગુણચોર અને સત્ચોર’ થયું એજ સૌથી મોટું પાપ છે કે રાજપૂતો નિશ્ચયપૂર્વક માને છે કે ‘ગુણચોર’ અને ‘સત્ચોર’ યમપુરીમા મહાકૃષ્ટ લોગવે છે રાજપૂતકુળમા પેદા થયેલા એવાજ એક વીર પુરુષના પવિત્ર ચરિત્રની કથા આ રથળે આવેખ વામા આવે છે વીરતાની ભયાનક મૂર્તિ અને મધુરતાની કામળ મૂર્તિ કેવી રીતે એકજ પાત્રમા સ્થિત થાય છે, તે આ કથાપરથી સ્પષ્ટ રીતે સમન્વશે

૦ ઉપનામ જૂની જગાર ‘ગુણચોર’ અને વિશ્વાસ ન રાખનાર સત્તનોર કહેવાય છે

રાણા કુંભનું ચરિત્ર અત્યુત્તમ વિચારોથી ભરપૂર છે. રાણા કુંભ ૧૪૧૯ની સાલમાં મેવાડના રાજસિંહાસનપર બિરાજ્યા હતા. સાહસ, પરાક્રમ અને શાસનની ચતુરતાને માટે આ વીર પુરુષ મેવાડના ઇતિહાસમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. રાણા કુંભે લગભગ પચાસ વર્ષ સુધી મેવાડના રાજસિંહાસનપર બિરાજમાન રહી અને સત્કર્મો કર્યા, પણ એઓ ઘણા કાળ સુધી શાંતિ ભોગવી શક્યા નહિ; કારણકે દેશની સ્વાધીનતાના સંરક્ષણને માટે એમને પરાક્રમી શત્રુદળ સાથે યુદ્ધ કરવું પડ્યું હતું. ખીલજીવંશના મુસલમાન પાદશાહોનું પરાક્રમ ઘટી જવાથી ઘણાંક મુસલમાની રાજ્યો દિલ્હીની આધીનતાનો ત્યાગ કરી સ્વતંત્ર બની ગયાં હતાં; તે સર્વમાં માળવા અને ગુજરાતનાં રાજ્ય સર્વોપરિ હતાં. જે સમયે રાણા કુંભ મેવાડની રાજગાદીપર બેઠા, તે વખતે ઉપલાં ઉભય રાજ્યોના સ્વામી અધિક પરાક્રમી હતા. ઈ. સ. ૧૪૪૦માં ઉક્ત ઉભય નૃપતિઓએ એકઠા મળી એક મોટી સેના લઈ મેવાડપર સ્વારી કરી-રાણા કુંભ પણ એક લાખ માણસનું સૈન્ય અને ચૌદસો હાથી લઈને પોતાના દેશનું સંરક્ષણ કરવાને સામા આગ્યા. મેવાડની સીમાપર માળવારાજ્યના મોટા મેદાનમાં ઉભય દળો વચ્ચે એક મહાધોર યુદ્ધ થયું. આ મહાયુદ્ધમાં મુસલમાનોની હાર થઈ અને મેવાડની સ્વતંત્રતા અચળ રહી. વળી માળવાદેશાધિપતિ, રાણા કુંભનો કેદી થયો. આજ વખતે રાણા કુંભના પવિત્ર ચરિત્રની સુંદરતાનો વિકાસ થયો. તેણે પરાજિત શત્રુપર કઠોરતાનો પ્રહાર ન કર્યો, પણ વીરધર્મ અને મહાવીરોની રીતિ અનુસાર પરાજિત શત્રુનું સંપૂર્ણ રીતે સન્માન કર્યું. વળી તેણે માળવાધિપતિને છોડી દીધો, એટલુંજ નહિ પણ તેને કેટલુંક દ્રવ્ય આપી તેનું પોતાનું રાજ્ય પાછું સોંપ્યું. વીર પુરુષોનાં ચરિત્રો આવાંજ મહત્ત્વ અને ઉદારતાથી પરિપૂર્ણ હોય છે. ઓગણીસમી અને વીસમી શતાબ્દીની સમ્યક્તાના પ્રવાહમાં વીરતાનું આવું સન્માન જણાશે કે? મેવાડે પંદરમી શતાબ્દીમાં વીરતાનું એવું સન્માન કર્યું હતું. રાજપૂતવીરના આ અસાધારણ ચરિત્રગુણથી ભૂમંડળના સકળ વીરેન્દ્રસમાજે શિક્ષા લેવી જોઈએ.

૨-રાણા રાયમલ્લ

મેવાડના સ્વામી રાયમલ્લનું ચર્ચિત્ર દેવી ગુણોથી ભરેલું છે. આજમુઘી એ દેવી ગુણોએ મેવાડના મિહામનને અને મેવાડના ઇતિહાસને ઉજાગવવ રાખ્યા છે રાયમલ્લે સ્વાયંત્યામનો મહાન ઉદ્દેશ નજરસામે ગળી, પોતાના કુળની પવિત્રતા જાળવવાની પ્રતિજ્ઞા પાળી વાસ્તવિકે વીગ્તાનુ દૃષ્ટાત પૂરૂ પાડ્યું છે જલે કોઈ ઈમેસ્થિનીમને ઉત્તમ વક્તા ન કહે, જલે કોઈ વાત્તીકિને અદિ નીય કવિ ન કહે, જલે કોઈ આધારણ માણસ હાવડને* પદોપકારી

* ઈમેસ્થિનીમ ધીમ દેશમા મહાન વખ્તા થઈ ગયો છે, તેનો પિના મેથેન્સ નગરમા તનવારનો વેપાર કરતો હતો ઇસુખ્રિસ્તના જન્મથી ૧૮૦ વર્ષ પૂર્વે ઈમેસ્થિનીસનો જન્મ થયો હતો. તેના બાળપણમા પિનાનુ મગલુ થઈ જવાને લીધે ઈમેસ્થિનીમને બાળવાનો અવમર ન મળ્યો ૧૭ વર્ષની ઉમરે તે વ્યાખ્યાન આપવાની કળા શીખવા નાગો ધીમે ધીમે આ વિષયમા તેની અમાધારણ અમિતિ થઈ તાગ પછી તો તેણે તે વખતના સર્વોત્તમ વક્તાતરીકેની ખર્તિ પ્રાપ્ત કરી

* જૉન દાવર્ડ ૧૭૪૬ ની માવમા ઈંગ્લાડના હૅકની શહેરમા જન્મ્યો હતો ૧૭૫૬ મા તેણે કરેલા અર્થિન તરફના પ્રવાસ વખતે તેનુ વહાણ ફ્રાન્સના કન્સનમા જઈ પડ્યુ અને ખીજી ઉનારની સાથે દાવર્ડને પણ કેદી બનવુ પડ્યુ કેદખાનામા તેને અતિશય કટુ વેંચુ પડ્યુ પાઞ્ગથી જ્યારે તેને ડોડવામા આગ્યો, ત્યારે તેણે કેદખાનામા મજેરા અનુભવપરથી કેદીઓના દુખ કમી કરવાને ઈંગ્લાડ દેશમા ચર્ચા કરવા માની દાવર્ડ યુરોપના મુખ્ય કેદખાના જોઈને કેદીઓની અધમ દશાનુ વર્ણન પ્રિન્ટ કર્યુ વળી તેઓ એવા તો પદોપકારી અને દયાળુ હતા કે કેદીઓની શુનૂા કરવાને મારે જમે તેવા રોગિ કેદીની નજીક જવાને પજુ આચકો ખાના નહોતા એક વખત દાવર્ડ એક ગેપી રોગીને જોવા ગયા, તેથી કરીને તેનને પજુ એ રોગ લાગુ પડ્યો અને તે ઇંગ્લેન્ડ ૧૭૮૦ ની સાનમા તેઓ મરણ પામ્યા.

પુરુષ ન કહે, તોપણ રાયમહીને તો સર્વ વીરપુરુષોમાં અદ્વિતીય કહેવો પડશેજ.

રાયમહીના જેવી અલૌકિક મહાપ્રાણીતાનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ કેઈ પણ માણસ બતાવી શક્યો નથી, કે પાપના રાજ્યમાં પુણ્યનો પ્રકાશ ફેલાવી એવી મહત્તાનો પરિચય આપી શક્યો નથી. જગતનો ઇતિહાસ આજપર્યંત કેઈ પણ ઠેકાણે એવું એક પણ દૃષ્ટાંત બતાવી શક્યો નથી રોમના જુલસેન અપરાધી પુત્રને જલ્લાદના હાથમાં આપી જગતની આગળ સ્વાર્થત્યાગ અને મહાનુભાવનું દૃષ્ટાંત રજુ કર્યું હતું ખરૂં, પરંતુ મેવાડના રાયમહીને તો અપરાધી પુત્રની હત્યા કરનારને ઇનામ આપી તેના કરતાં પણ વધારે અધિક ઉચ્ચ ભાવનો પરિચય કરાવ્યો છે.

ચારસે વર્ષ અગાઉ એક વખત વીરભૂમિ રાજપૂતાનાની એક અતિરૂપવતી રાજપૂત સુંદરી ઘોડાપર બેસી કેઈ સ્થાને જતી હતી તેણે ચોદાનો વેશ લીધો હતો. તે પોતાનો ઘોડો નિર્ભયપણે અતિ વેગથી દોડાવતી હતી જેવી રીતે ધનુષમાંથી છૂટેલું બાણ ચાલ્યું જાય, તેવી રીતે ઘોડો ચાલ્યો જતો હતો, અને તે પર બેઠેલી મધુર, કોમળ, સૌંદર્યવતી તેમજ ભયાનક મૂર્તિ પોતાની અપૂર્વ પ્રભા ચારે દિશા તરફ ફેલાવી રહી હતી. એટલામાં દૂરથી એક યુવાન ક્ષત્રિયે તે મનમોહિની કાતિને જોઈ. તે યુવક પણ ચોદાના વેશમાં સન્નિજત થયો હતો. મધુરતામાં મધુરતા મળી ગઈ, અપૂર્વ લીલણીતાની સાથે લીલણીતા મળી ગઈ. અશ્વપર બેઠેલો યુવાન ક્ષત્રિય, અશ્વારોહિત બાલિકાનું અનુપમ સૌંદર્ય અને અશ્વને ચલાવવાની ચતુરાઈ જોઈને ચકિત થઈ ગયો—છક થઈ ગયો અને તેના હૃદયમાં, એક પળમાં આશા અને નિરાશાનો સાથેજ

+ જુલસેન રોમના મુખ્ય ન્યાયાધીશ હતા જ્યારે રોમમાં પ્રજા-સત્તાક રાજ્યની સ્થાપના થઈ, ત્યારે જુલસેન અને ક્યેટિનસ, આ બન્નેને મુખ્ય ન્યાયાધીશ નીમવામાં આવ્યા હતા જ્યારે પ્રજાસત્તાક રાજ્યોનો નાશ કરવાને માટે પ્રયત્નો રચવામાં આવ્યા, ત્યારે તેમાં જુલસેનના બે પુત્રો અને ક્યેટિનસના ત્રણ લગ્નજીઓએ ભાગ લીધો હતો એમનો મુકર્દમો મુખ્ય ન્યાયાધીશની આગળ ચાલ્યો તે વખતે ક્યેટિનસે સગપણને લાંબે પોતાના લગ્નજીઓને ઉચિત કરતા કમી શિક્ષા આપવાની ઇચ્છા કરી, પરંતુ જુલસેન પોતાના પુત્રોને પણ પ્રાણદંડની શિક્ષા કરી પોતાનું ન્યાયીપણું બતાવી આપ્યું હતું.

આવિર્ભાવ થયો.

ખાઠક મહારાજ ! આ કોઈ ઉપન્યાસની ભૂમિકા નથી, કલ્પિત નવલકથા નથી, પણ સત્ય જાનેરી ળીના છે.

આ યુવક કોણ છે ? તે મેવાડના દાનિયકુલદીપક મહારાજ રાજગણને નાનો પુત્ર જન્મમદ્વ છે, અને પેલી યુવતી કોણ છે ? તે ઝટોડાના રાજા રાવ સુરતનની કન્યા તારાણાઈ છે. બાપ્પારાવજાનો વશજ આજે આ યુદ્ધવેશધારિણી લાવણ્યમયી મૂર્તિના લાવણ્ય સાગરમાં મગ્ન થયો છે.

મહારાજ રાજમદ્વના પુત્ર તારાણાઈની સાથે વિવાહ કરવાની આશિવાયા પ્રકટ કરી, પણ રાવ સુરતને સહસા તેમની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી નહિ. વીરભૂમિ રાજપૂતાનાના વીર રાજપૂતો પોતાની પુત્રીઓને આજમુ યુવકો સાથે પરણાવવાને અધીરા નહોતા જતા. જતા આવતી નથી ન સમ્યતાના પૂજારીઓની માફક તેઓ વરને હુલતા ફરતા નહોતા. આજે તો ધનવાનના કાયદા અને આજમુ પુત્રો અથવા બીજાં એ એની ડીઝી મેળવનારા, વ્યવહારનું એક બિંદુ પણ ન સમજનારા યુવકોને જોઈને પુત્રીઓના પિતાઓ તેમની સાથે વિવાહ કરવાને અધીરા બેની જાય છે, તેમ રાજપૂતા નામાં તે વખતે નહોતું.

લીલા નામના એક પહાડી પગલે રાવ સુરતને દેશની બહાર હાડી કાઢી ટોડાપર પોતાનો અધિકાર જમાવી દીધો હતો. આથી રાવ સુરતન પોતાના આરા દેશમાંથી નીકળી પોતાની કન્યા સાથે મેવાડમાં આવેલા બેદનોરમાં જઈ વસ્યો હતો. સુરતનની પ્રતિજ્ઞા

x અહીં આ 'ટોડા' લખ્યું છે, પરંતુ રામનાથ રત્નએ રાજસ્થાન ના ઇતિહાસમાં 'યો.' નામ લખ્યું છે. તેઓ લખે છે કે, ત્રીજા જયમ નંદએ યોડાના રાવ સુરતાનની પુત્રી સાથે વિવાહ કરવાની ઇચ્છા કરી હતી. સુરતાનનું રા. ૫ પગલોએ છીનરી લીધું હતું. તેથી તેમણે જયમ નંદ ને પગલો પામેથી 'યોડા' છતી લઈ પોતાને રાજાશિવ કરે તો, તેના જન્મના તેને પોતાની પુત્રી આપવાનું વચન આપ્યું હતું. પરંતુ જયમ નંદએ યોડા મેળવી આપ્યા અગાઉ રાવ સુરતાનની પુત્રી મગવાની ઇચ્છા કરી, તેથી તેણે શાધિન થઈ જયમ નંદનું મરનક કાઢી નાખ્યું. રાજમ નંદી ન્યારે લોકોએ વેર લેવા નું કહ્યું. ત્યારે તેમણે એવો ઉત્તર આપ્યો કે, એક દાનિયનો નાવી રીતે અનાદર કરનારનું મરનક કાપીજ નાખવું જોઈએ.

એ હતી કે “જે કોઈ ક્ષત્રિય વીર બાહુબળથી ટોડાને પોતાના અધિકાન્માં લઈ શકશે, તેનેજ વિધાતાની અદ્ભુત ન્યના તારાખાઈ સમર્પણ કરી દઈશ ” જે રાજપૂતો વીરમોગ્યા વસુન્ધરા વાક્યપર સ પૂર્ણ શ્રદ્ધા ધગવે છે, તેજ રાજપૂતોના મુખમાથી આવી પ્રતિજ્ઞાના શબ્દો બહાર નીકળે છે અને તેમનેજ એવા શબ્દો શોભે છે, અન્યને નહિ જ્યમદ્વયે રાવ સુરતનની પ્રતિજ્ઞા અનુસાર તે કન્યા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી ટોડાપગ ચઢાઈ કરી, તેને પઠાણની સાથે ઘેર સુદ્ધ કરવું પડ્યું, પરંતુ સુરતનની પ્રતિજ્ઞાને પૂર્ણ કરી ન શક્યો અને પઠાણથી પરાલવ પામી પાછો આવ્યો. આમ છતાં પણ રાજપૂતકલક જયમત્રે ન લજિજત ન થયો. રણભૂમિમા શત્રુની સામે પડી શસ્ત્ર ચલાવતા પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો, એ રાજ પૂતનો ધર્મ તે ન સમજ્યો, તેના હૃદયમા તારાખાઈની મન મોહિની મૂર્તિ વસી રહી હતી. સમરમા પીઠ બતાવ્યા છતાં પણ પ્રસન્ન મુખ રાખી બેઠેનાર જઈ અનુચિત રીતે પણ બળાત્કાર કરીને તે લાવણ્યમયી લલનાને મેળવવાનો તે ઉદ્દેશ કરવા લાગ્યો. આ અપમાન, ગમે તેવા સંઘટના ક્ષેત્રે પણ કુલગૌરવને સ પૂર્ણ રીતે સાચવનાર રાવ સુરતન સહન કરી શક્યા નહિ તેનું હૃદય રવાણિ માનથી ઉછળી ઉઠ્યું અને તેણે જયમદ્વયના શીર્ષનું છેદન કરી પોતાના કુળની પ્રતિષ્ઠાનું સંરક્ષણ કર્યું આ પ્રકારે એક રાજપૂત ની તલવાર બીજા રાજપૂતના રુધિરથી રંગાઈ

ધીમે ધીમે આ સમાચાર રાયમત્રેની રાજધાનીમા પહોંચ્યા. શહેરમા ઘેરઘેર આ બનાવની ચર્ચા થવા લાગી. લોકોને ચિંતા થઈ કે, આ બનાવની ખબર રાયમત્રેને આપવાની કોણ હામ બીકશે? ઠેકઠેકાણે એમ બોલાતું હતું કે “રાવ સુરતને બાપા રાવળના વશની હત્યા કરી મહા અનર્થ ઉપજાવ્યો છે હવે એની રક્ષા કોણ કરશે? હવે એનો પ્રાણ બચી શકશે નહિ ”

રાયમત્રેનો સર્વથી વડો પુત્રનાના ભાઈના પરાક્રમથી પરાસ્ત થઈને કોણ બળે કયાવ આવ્યો ગયો હતો બીજા પુત્રને ઉદ્ધતાઈના કારણે મહારાજ રાયમત્રેજ પોતાના રાજ્યની બહાર કાઢી મૂક્યો હતો, માત્ર એક પુત્ર જયમત્રેજ પિતાને વહાલો હતો. હવે મહા રાજનો આજ પરમપ્રિય પુત્ર રાવ સુરતનના હાથથી માર્યો ગયો. “હાય! આજ મહારાજને આ દારુણ દુઃખથી શુ થશે? એવી કો ની શક્તિ છે કે મહારાજને સમજાવશે?” એવાડના રાજપૂતો આ

વિચારથી બ્યાકુળ બની ગયા હતા. વાત ક્યાંસુધી છુપી રહી શકે? ધીમે ધીમે તે વાત મહારાજના કાને પહોં પહોંચી ગઈ. એમણે ધૈર્યથી આલોપાન સર્વ વૃત્તાત લશ દધને સાંભળ્યું. વાત સાંભળ્યા પછી અચાનક તેમણે લવા ચઢાવ્યાં અને તેમની આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ. પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય પુત્રના સોચનીય મરણથી તેઓ કેાદિન ન થયા, પણ ધૈર્યસુક્ત ગંભીરતાથી બોલ્યા કે “જે કુલકલકે પુત્ર પિતાનો પ્રતિષ્ઠા નષ્ટ કરવાને ઉદ્ધત થયો, તેને એવોજ દંડ મળવો જોઈએ. રાવ મુલતને એ કુલાગળને પ્રાણદંડ કરી કાનિયના કર્તવ્યનુ પાલન કર્યું છે.” મહારાજ રાચમન્ડે એમ કહી, પોતાના પુત્રને મારનાર રાવ મુલતને ધનામતરીકે જોદનોરનું રાજ્ય મમર્પણ કર્યું.

સાચા વીરોના ચરિત્રો આવાજ ઉચ્ચ ભાવોથી ભરેલાં હોય છે. વાસ્તવિક વીરો એવીજ મહાપ્રાણતા અને તેજસ્વિતાથી વિમ્બિત હોય છે. આજે આ વિશાળ ભારતમા કેાઈ એવો માણે કવિ, ગ્રંથકાર કે ઇતિહાસકાર છે, કે જે આવા સાચા વીરપુરુષોની મહા પ્રાણતા અને તેજસ્વિતાનું વર્ણન કરી શકે? શું કેાઈ ભાટ આવા અત્યાક્રિક ગોળવનુ ગીત ગાઈને ભાગતને મુખી કરશે?

૩-મહારાણા પ્રતાપસિંહ

આજે સં. ૧૬૩૨ના શ્રાવણ માસની સપ્તમી છે. આજે મેવાડના રાજપૂતો 'જનની જન્મભૂમિસ્થ સ્વર્ગાદપિ ગરીયસી' જન્મભૂમિને માટે પ્રાણ આપવાને ઉદ્ધત થયા છે. અકળરની એક મોટી સેના રાજા માનસિંહની આજેવાની હેઠળ મેવાડપર અધિકાર જમાવવાને ચઢી આવી છે. મુગલ લોકો સૂર્યવંશને કલંકિત કરવાને પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. આતંક મેવાડના વીરશિરોમણિ પ્રતાપસિંહ પણ પોતાના કુળની પવિત્રતાને અટલ જાળવી રાખવાને માટે કમર કસી તૈયાર થયા છે. સાચા ક્ષત્રિય બચ્ચાઓએ પોતાનું ગૌરવ જાળવી રાખવાને દૃઢ સંકલ્પ કર્યો છે. ચિરકાલસ્મરણીય હલદીઘાટના મેદાનમાં આજે બાવીસ હજાર યોદ્ધાઓ મેવાડની કીર્તિ જાળવી રાખવાને માટે એકઠા થયા છે. મહારાણા પ્રતાપસિંહ એ બાવીસ હજાર યોદ્ધાઓના અધિનેતા બની પરાક્રમી મોગલસેનાનો પ્રતીકાર કરવાને તૈયાર થયા છે.

+ 'તવારીખ તુલકેએ રાજધ્યાન' નામના ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે "અંબરના રાજા માનસિંહે એક વાર મુજરાતથી પાછા ફરતા ઉદયપુર તળાવપર મુકામ કર્યો. આ વખતે મહારાણા પ્રતાપસિંહે તેની આમતોસ્વાગતા બહુ સારી રીતે કરી. માનસિંહપર પણ જામતી વખતે કાંઈ કટુ શબ્દો કહેવડાવ્યા, તેથી તેનારાજ થઈને ત્યાંથી આજ્યો ગયો. સંવત ૧૬૩૩ અથવા ઈ. સ. ૧૫૭૭ માં પોતાને કહેલા કટુ શબ્દોનું વેર લેવાને બાદશાહી લશ્કર લઈને તે મેવાડપર ચઢી આવ્યો અને ગોગૂંદની નજીકના હલદીઘાટમાં ખમનોર ગામની પાસે તેમની વચ્ચે લારે યુદ્ધ થયું. બપોરસુધી લડાઈ થયા પછી બાદશાહી ફોજ ઘણા ગાંડ સુધી પહોંચી પીપરાઈ ગઈ; પણ આ અણીના વખતે માનસિંહની ગંજાવર ફોજે 'બાદશાહ આવી પહોંચ્યા છે' એવી ખોટી ખૂમ ફેલાવી દીધી. આથી મેવાડના લશ્કરના પગ ભાગી ગયા અને તેમની ફતેહ પરાજયના રૂપમાં પડદાઈ ગઈ."

હવેલીઘાટ એક રહાડી માર્ગ છે. તેની ઉત્તર, પશ્ચિમ અને દક્ષિણદિશાએ ઘણા મોટા મોટા પહાડો આવી રહેલા છે. લગભગ આ આખું સ્થાન પહાડ, જંગલ અને નાની નાની નદીઓથી ભરપૂર છે. મહારાણા આજ જગ્યાએ પોતાનું લશ્કર એકઠું કરી મોગલોની સામે આવી ઉભા છે હવેલીઘાટના યુદ્ધનો દિવસ રાજપૂતોનો મહા ઉત્સવનો દિવસ હતો. રાજપૂત વીરોએ એ ઉત્સવમાં ઉન્મત્ત થઇ પોતાના પ્રાણ વિસર્જન કર્યા હતા. મહારાણા પ્રતાપસિંહ આ ઉત્સવમાં અમલી હતા. તેમણે પ્રથમ તો માનસિંહની શોધ કરી, પણ તે તો દિંદીના મોટા લ કરના મધ્યભાગમાં ગંતાઇ બેઠો હતો. પ્રતાપસિંહ આ તેનાના માણસોને લેરી માનસિંહની પામે જઇ શક્યા નહિ, તથાપિ મેઘગર્જનાસમાન ગભીર સ્વરથી બોલ્યા “કાપુરુપ, રાજપૂત કુલાગા” એક વખત તું મારી સમીપ આવ” રાજા માનસિંહે આ તિરસ્કારની તરફ બિરુદ્ધ લડ્યા આખું નહિ. મહારાણા પ્રતાપસિંહ નિડરપણે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેઓ પણ વખત સુગલસેનાની વચમાં પડ્યા આ ત્રો વખત તેમની જીદગી પરમ સંકટમાં ફસાઇ હતી રાજપૂતોએ આ ત્રણ વખત પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર રાખ્યા-વગર મહારાણાની નજીક આવી તેમના પ્રાણ બચાવ્યા. મહારાજના પ્રાણ બચાવવાને માટે રાજપૂતોએ પોતાના પ્રાણ તુલ્ય સમજી લીધા હતા, પણ મહારાણા તો હજીએ હડતા નહોતા. તેમના શરીરમાં એક જગાએ ગોળી, ત્રણ જગાએ બરછી અને ત્રણ જગાએ તલવારોના કારી ધા લાગ્યા હતા. આ પ્રમાણે સાત જગાએ ધા લાગ્યા છતાં પણ લડાઈની પુનઃમા ઉન્મત્ત થયેલા મહારાણા હડાબ્યા હડતા નહોતા. તેઓ તો બસ ઘાસની માફક માણસોના શિર કાપતા મોગલસેનાનો ઘાણ કાઢવા લાગ્યા. રાજપૂતવીરોએ પુન તેમના જીવનની રક્ષા કરવાને માટે પ્રયત્ન આદર્યો, પરંતુ તેમણી ધણી વીરો વીરશ્યા-પર સૂતા મેવાડનું જોત્તવ ચાલવનાર રાજપૂતવીરોમાંથી ધણો મોટો ભાગ હમેશની નિદ્રામાં સૂતો, તોપણ મહારાણાનો રહોત્સાહ જરા પણ મદ પડ્યો નહોતો. તેમના મરતકપર મેવાડનું રાજજય શોભી નહુ હતું તેમના છત્રને ઓળખી મધળી મોગલસેના નજીક આવી તેમને ચારે તરફથી ઘેરવા લાગી. આ છત્રને લીધેજ અગાઉ પણ વાર મહારાણાની જીદગી બેખમમાં આવી પડી હતી, તોપણ તેમણે પોતાનું રાજચિહ્ન ઉઠાડ્યું નહિ. આ વખતે તેમના પ્રાણની રક્ષા કરવાનું કાર્ય અસાધ્ય પ્રતીત થવા લાગ્યું. આવી સ્થિતિ બેધ

ઝાલાકુલતિલકે માનસિંહ પોતાની સેનાને સાથે લઈ મહારાણાની નજીક જઈ પહોંચ્યા અને તેમના મસ્તકપરથી ઝટ રાજછત્ર લઈને પોતાના શિરપર ગોઠવી દીધું. આ છત્ર દેખી મુગલસેનાએ માનસિંહને મેવાડના મહારાણા સમજી તેનાપર મોટો હુમલો કર્યો. આ વખતે મોગલસેનાની કિલ્લેબંધી તૂટી ગઈ અને પ્રતાપસિંહ બચ્યા; પરંતુ વીરશિરોમણિ ઝાલા માનસિંહ બચી શક્યા નહિ. તે તો સ્વામીલક્ષિના ઉત્સાહમાં અપ્રતિમ શૌર્ય બતાવી મોગલસેનાની વચમાં પોતાના સમસ્ત યોદ્ધાઓની સાથે સદાને માટે વીરશય્યામાં સૂતા. મોગલસેના પણ આ રાજપૂતોની પ્રશંસા કરવા લાગી, પરંતુ આ વખતે રાજપૂતોનો વિજય થયો નહિ. મોગલસેના ચારે તરફ તીડોની માફક ઉલરાઈ ગઈ હતી. રાજપૂતોએ મરણીઆ થઈ મોગલસેનામાંના ઘણા યોદ્ધાઓને માર્યા, પણ તેમનું દળ બહુ લારે હોવાથી ઘટાડયું ઘટી શકતું નહોતું. હલદીઘાટના યુદ્ધમાં ચૌદ હજાર રાજપૂતોના લોહીની નદી વહી. મહારાણા પ્રતાપસિંહે વિજયની આશા છોડી રણભૂમિનો ત્યાગ કર્યો.

આ પ્રકારે હલદીઘાટના સમરની સમાપ્તિ થઈ. ચૌદહજાર યોદ્ધાઓ માતૃભૂમિના રક્ષણને માટે અસન્નવદને ક્રોધ પણ જાતના સંકેતવગર વીરશય્યામાં અનંત નિદ્રા લઈ સૂતા. હલદીઘાટ યુદ્ધનું પરમ પવિત્ર ક્ષેત્ર છે. કવિઓની રસમયી કવિતામાં તે અનંતકાળપર્યંત શુભાઈ રહેશે. ઇતિહાસકારોની પક્ષપાતરહિત પ્રભાવશાળી કલમોથી તે અનંતકાળસુધી અનેક વાર લખાશે. મહારાણા પ્રતાપસિંહ અનંતકાળસુધી વીરેંદ્રસમાજમાં આદર પામશે અને અમર પુરુષોની પંક્તિમાં વિરાજશે.

પ્રતાપસિંહ અનુચર લીધાવગર ચેતક નામના સ્થામવર્ણથી ચમકતા અશ્વપર ચઢી રણભૂમિને છોડી આલ્યા. આ ઘોડો પણ તેની તેજસ્વિતામાટે પ્રતાપસિંહની માફક રાજસ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ છે. જ્યારે બે મોગલ સરદાર મહારાણા પ્રતાપસિંહની પાછળ પડ્યા, ત્યારે ચેતકે મહારાણાનું સંકેત દ્રર કર્યું. એક નાની સરખી નદી આવતાં ચેતકે છલંગ મારીને બીજે પાર ગયો, પણ મોગલોનાં ટકું આ નદી ફેલી શક્યાં નહિ; પરંતુ અફસોસ! મહારાણાની માફક ચેતક પણ રણમાં ઘાયલ થઈ ચૂક્યો હતો. ઘાયલ સ્વામીને લઈને ઘાયલ ઘોડો પોતાનાથી જનતી ઝડપે ચાલવા લાગ્યો. મહારાણાને કાને અચાનક ઘોડાની ખરીનો અવાજ પડવા

હાથે. મુખ દેખીને પાછળ જોયું તો પોતાનો બધું યજ્ઞિન્નિહ
અવી = દ્યો છે. યજ્ઞિન્નિહ પ્રતાપિન્નિહનો યત્ર હતો; તે જાતૃપ્રેમનો
ત્યાગ કરી બાદશાહ અકબરને જઈ મળ્યો હતો. પ્રતાપસિંહે
તે નાનપૂત્ર હકકક બંધુને જોઈને રોલ અને ક્રોધના આવેશમાં
ચોરાને યોસાવ્યો; પરંતુ આ વખતે યજ્ઞિન્નિહ મહારાણી વિ-
રહમાં કશું કાર્ય કયું નહિ તેણે હલ્લીઘાટમાં પ્રતાપસિંહનું અ-
લૌકિક સાહસ અને હામ દીધા હતાં, પોતાના દેશવાસી રાજપૂતો-
ની દેશલક્ષિ જોઈ હતી. આ અપૂર્વ દેખાવ જોઈને તે પોતાની
જાતનેજ પોતાના મનથી ધિક્કારવા લાગ્યો. હવે તે દત્તિય દોહીને
અપવિત્ર ન કરવાનો સંકલ્પ કરી અધુર્ભાગિનેત્રોત્ક્રિષ્ટ વશ
બંધુના પગે પડ્યો. પછી પૂછ્યું જ મુ' ? વિમલસ્વરૂપ પ્રતાપસિંહ
આગલી સર્વ વાત બૂલી ગયા, દલ દિવસથી એકદુ' થયેલું વેર
દેણ બણે ક્યા લીન થઈ ગયું. મહારાણીએ પરમપ્રેમની સાથે
સહોદર બધું યજ્ઞિન્નિહને છાતીમળ્યો દોષ્યો. આ વખતે ઉભય
બંધુઓએ મેલ રૂઠું થયેલા ગોંવને પુનઃ સ્થાપન કરવાનો
દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. એકે માર્ગ માર્ગ માર્ગ દોષ્યો. પોતાના પરમ-
પ્રિય અર્ધનુ સમઃણ ચિરમરૂપિય ગાખવાને આટે મહારાણીએ
તેના મૃત્યુસ્થાન ઉપર એક સમાધિ ચણાવી કે જે આજસુધી
'એકનો અણુતો' એ નામે પ્રસિદ્ધ છે.

ઈ. સ. ૧૫૦૮ ના જુલાઈ માસમાં ચિરમરૂપિય હલ્લીઘાટ
મેવાડના ગૌસ્વરૂપ રાજપૂતોના રુદિની ધગથી ધોવડ ગયો.
મેવાડના તેના વિજય મેળની જુલિમિનો ત્યાગ કરી ચાલી ગઈ.
કમલને અને ઉદેપુર યત્રએના હાથમાં જઈ પર્યાં મહારાણી
પ્રતાપસિંહ પોતાના પતિવાન્નિહ એક પકાડથી બીજે પકાડ,
એક વનથી બીજે વન અને એક ગુફાથી બીજી ગુફામાં જઈ પા-
છળ પડેલા મેવાડોથી પોતાનું નાણું કરતા હતા. વસ્ત્ર પર વસ્ત્ર
વરી જવા લાગ્યા, પરંતુ મહારાણી પ્રતાપસિંહના કપડોનો અંત
આગ્યો નહિ પ્રતિવર્ષે નવા નવા કપડાં એકઠાં થઈ પ્રતાપસિંહને
ચેરવા લાગ્યા. પરંતુ મહારાણી અટક ન્યા અને મેવાડોની આધી-
નતા રૂદિની નહિ થીને થીને મેવાડનું અકાશ અધિકાધિક અ-
ધિકારથી છવાયું હતું, થીને થીમે પાંકની યત્રએ અનેક સ્થાન-
માં પોતાનો અધિકાર જમાવી લીધો, તોપણ મહારાણી અટક ન્યા
તેમણે બાપના વગના સવિત્ર વંશને કલક લાગવા દીધું નહિ. આ

વળતે મહાગણા પ્રતાપસિંહ પણ એટલું કષ્ટ આવી પડ્યું હતું કે એક દિવસ તો વિશ્વાસુ લીલોએ તેમના પરિવારને નિર્ભય સ્થાને લઈ જઈ લોજન આપી તેમના પ્રાણનું રક્ષણ કર્યું હતું.

પ્રતાપસિંહના આવા અસાધારણ સ્વાર્થત્યાગ અને પરમ કષ્ટ સમયે ધીરભાવ ગળવાના ગુણોને જોઈને સહૃદય શત્રુનું દિવ પણ પીગળી ગયું હતું. દિંહીના પ્રધાન રાજકર્મચારીએ એમની દેશ હિતૈર્પિતાપર મોહિત થઈને નિમ્નલિખિત ભાવાર્થની એક કવિતા લખી મોકલી હતી કે — “પૃથ્વીપર સ્થિર કોઈ પણ વસ્તુ નથી ધન્ટી અને સર્વ ઋષિ પતિ એક દિવસ કોણ બળે મ્થાય હ્રસ્ત થઈ જશે, પરંતુ મહાન પુરુષોનો ધર્મ કદી પણ હ્રસ્ત થશે નહિ. પ્રતાપસિંહે પૃથ્વી અને ધનનો ત્યાગ કર્યો છે, પણ મસ્તક કદી નમાવ્યું નથી. હિંદુસ્તાનના રાજાઓમા કેવળ એમણે જ પોતાના કુળના ગૌરવનું સંરક્ષણ કર્યું છે.”

આ રીતે પ્રતાપસિંહ વિધમ્મી શત્રુઓ તરફથી પણ પ્રશંસા મેળવીને સ્વદેશરક્ષણમાટે ધૂમી ન્હા હતા. પ્રાણથી પણ અધિક ખ્યારા ત્રીપુનાદિ પરિવારનું કષ્ટ તેમને ઘણી વખત અતિ ઉદાસ બનાવી મૂકતું એક દિવસ પાંચ વાર ધોરાકની વસ્તુ એકઠી કરી, પણ પાંચે વાર તેને છોડી દઈ મોગલોની સેનાના ભયથી પહાડોના દુર્ગમ સ્થાનમા જવું પડ્યું એક દિવસ તેમની પટરાણી અને પુત્રવધૂએ ઘાસના ખીજની કેટલીક રોટલી બનાવી હતી, તેમાથી

૧ ગમનાથ રત્નએ રાજસ્થાનના ઇતિહાસમા લખ્યું છે કે આ રીતે પ્રતિવર્ષ વસાનકાળની મમાસિ યતા પાદશાહી મેના પ્રતાપસિંહજી પર ચાલતી, તેઓ અપૂર્વ નીગતાથી તેની સામે યતા વર્ષાઋતુ આવવાથી પ્રતાપસિંહજીને થોડો અવકાશ મળતો, પરંતુ પ્રતિવર્ષ તેમને ગડ અને ભૂમિ કુસનમાનોને હસ્તગત થતા જતા હતા. આટલું છતાં પણ તેમણે પોતાનો ટેક છોડ્યો નહિ, તેથી પાદશાહી દરબારના લગભગ મળના વીર પુરોષ પ્રતાપસિંહજીની પ્રશંસા કરવા ગાળ્યા, જ કે નવાબ ખાનખાને તો માગવાડી ભાષામા તેમના પર નીચો દોહરો પણ લખી મોકલ્યો હતો —

ધર્મ રહસી રહસી ઘરા, સિંજનીસે દુરસ્તાન,

અમર વિસંમર ઉપરે, રાણીન નહવો રાજ.

આનો અર્થ એ છે કે, હે મહારાણા સાહેબ પરમેશ્વર પર વિશ્વાસ રાખજો આપનો ધર્મ અને દેશ બન્ને આપની પામે રહેશે અને પાદશાહ દારી જશે.”

અધીં તો સઘળાઓએ ખાધી, પણ અધીં ણીજ સમયને માટે રહેવા દીધી, પરંતુ એક જ ગવી જિવાડો તે રોમ્લી લઈને નાડો. આ બેઈ મહારાણાની એક નાની છોકરી ગલરાઈને રડી પડી થોડેક છેટે મહારાણા જરા આડા પડી પોતાની ચોચનીય દશાનો વિચાર કરી રહ્યા હતા તેઓ પુરીતુ રુદન સાલળી એકાએક ચોકી ઉઠ્યા અને બોલ્યું તો જિવાડો રોટલી લઈ જવાથી પુરી અશ્રુ સારી રહી છે પ્રતાપસિંહે પ્રસન્નવદને ધૈર્યની સાથે હલદીઘાટપર પોતાના દેશી બાધુઓને પ્રાણત્યાગ કરતા બોલા હતા, પોતાના દેશતુ ગૌરવ જાળવી રાખવાને માટે લોહીની નદી વહેવડાવવાને માટે તેમણે પોતાના અસખ્ય યોદ્ધાઓને ઉત્તેજિત કર્યા હતા, રાજપૂતો રણમાં પોતાના જાન આપવા માટેજ જન્મે છે, એવો તેમનો હઠ નિશ્ચય હતો, તોપણ પોતાના કુમળા બાળકોનો આર્તનાદ સાલળી પોતાની સઘળી હિંમત, પોતાનું સઘળું શૌર્ય, પોતાનું સઘળું સાહસ, કોણ જાણે કયા જતા રહ્યા ! જાણે સેકડો સર્પોએ આવીને ડખ દીધા ન હોય તે પ્રમાણે બાલિકાને રોટલાના ટુકડાને માટે રોટી બેઈ તેમનું ચિત્ત વ્યાકુળ થઈ ગયું મહારાણા આ પીડાથી વિચલિત થયા અને પોતાનું કષ્ટ દૂર કરવાને માટે પાદશાહ અકબરને નમણું આપવાનો પત્ર લખ્યો પ્રતાપસિંહ હિંદીની અધીનતા સ્વીકારવાને તૈયાર થયો છે, એ હકીકત જાણતાજ પાદશાહે મહા-ઉત્સાહથી આખા શહેરમાં ઉત્સવ કરવાનો ઢંઢેરો પીટાવી દીધો મહારાણાએ પાદશાહ ઉપર જે પત્ર લખ્યો હતો તે જિકાનેરના નજાના નાના ભાઈ પૃથ્વીરાજના બેવામાં આવ્યો તે મહારાણાની ટેકપર અચળ અદ્વા રાખતા હતા, તેથી એકાએકજ મહારાણા પાદશાહને મસ્તક નમાવવાને તૈયાર થયા, એ હકીકત જાણી તેના હૃદયમાં બહુ ડુખ પેદા થયું અને તેજ વખતે નિમ્નાલિખિત ભાવાર્થના કેટલાક હોહરા શ્રીમંતાથી બનાવી પ્રતાપસિંહ પર રવાના કરી દીધા —

૨ એક રચણે લખ્યું છે કે, પૃથ્વીરાજના લખેલા ચીર દોદરાથી પ્રતાપસિંહજી મહારાજને મોં માં ગળપૂતોની મદદ મળી રાજસ્થાન માં આ દોદરા અતિશ્રેષ્ઠ છે આ આદમાના આઠ નીચ તમાણે છે —

ગોરહી—જન્મર તમદ અયાદ, મ પણ જરિરો મુગન,

મેવાગે નિપ મદિ, પોણ્ય ફૂલ પ્રતાપસી ૧

અકાર એકળુ બાર, દાગલકો સારા ફુની,

“ હિંદુઓની આશા અને શ્રદ્ધા હિંદુજાતિપરજ નિર્ભર છે. મહારાણા આવખત એ સર્વનો ત્યાગ કરે છે. આપણા સરદારોમાં ધીરતા નથી, સ્ત્રીઓમાં સતીત્વ નથી; જો પ્રતાપસિંહ ન હોત તો બાદશાહ અકબર બધાને એક પંક્તિમાં લાવત. અમારી જાતિના બજારમાં અકબર એક વ્યાપારી છે, તેણે બધાને ખરીદી લીધા છે; કેવળ ઉદયસિંહના વીરપુત્રને તે આજસુધી ખરીદી શક્યો નથી. એવેએ ધીરજ જોઈને નૌરોઝના બજારમાં પોતાનું અપમાન થતાં દીકું છે. x કેવળ હમીરનાજ વંશજે આજસુધી તેવું અપમાન સહન

અણુદાગજ અસવાર રહ્યો, રાણ પ્રતાપસી. ૨

અકબર ધોર અંધાર, ઉંઘાણા હિંદુ અવર;

જાગે જાગદાતાર, પોદરે રાણ પ્રતાપસી. ૩

હિંદુપતિ પરતાપ, પતિ રાખો હિંદુઆણી;

સહ વિપત્તિ સંતાપ, સત્ય રાખ્ય કર આપણી. ૪

ચૌથો ચિત્તોડાદ, બાટો બાજંતી તણ;

દીસે મેવાડાદ, તો શીર રાણ પ્રતાપસી. ૫

અમ્મે ચિત્તોડાદ, પૌરસતણે પ્રતાપસી;

સોરલ અકબરશાહ, અડિયલ આ ભડિયા નહિ. ૬

પાતલ ખાગ પ્રમાણ, સાચી સાગા હરતણી;

રહી સદાલગ રાણ, અકબર સું ઉઠી અણી. ૭

ઢાહા—માઈ જણ અહડા જણા, જટડા રાણ પ્રતાપ;

અકબર સૂતો ઓઝકૈ, જણ સિરાણું સાંપ. ૮

સોરઠા—રાખો અકબરિયાહ, તેજ તિહારો તુરકડા;

નમ નમ નીસરિયાહ, રાણ વિના સહ રાવજી. ૯

સહ ગાવડિયે સાથ, ચેકણ વાડે બાડિયા;

રાણા ન માની નાથ, તોડે રાણ પ્રતાપસી. ૧૦

સોથો સો સંસાર, અમુરપ દોલે ઉપરે;

જાગે જાગદાતાર, પોદરે રાણ પ્રતાપસી. ૧૧

ઢાહા—ધર વાંકી દિન પાંધરા, મરદ ન મૂકે માણ;

ધણે નરિન્દા ઘેરિયા, રહે ગિરિન્દા રાણ. ૧૨

x નૌરોઝનું બીલું નામ ખુશરોઝ અર્થાત આનંદનો દિવસ એવું છે.

• મહારાણા પ્રતાપસિંહ હમીરના વંશજ છે, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. કર્નલ ટોડે હમીરનું રાજ્યારોહણ ૧૩૦૧ મા થયેલું જણાવ્યું છે, પણ આ વાત ખોટી છે. આ સાચ કરતાં ઓછામાં ઓછાં ૫૦ વર્ષ પછી હમીર ગાદીએ બેઠો હતો, જો કે કથી સાલમાં, તે નક્કી જણાયું નથી. અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીનો હુમલો સહીહની ગણતરી પ્રમાણે ૧૩૦૧

કર્તુ' નથી કુનિયા પૂછે કે, પ્રતાપમિહને કોનો આધાર છે? તો એજ ઉત્તર મળે છે કે, પુરુષાર્થ અને તત્ત્વવારનોજ તેને આધાર છે, અને તેનાથીજ તે દાત્રિયોના ગૌરવની રચાકરે છે જાતગ્નો એ વેપારી દાઢ હમેશા જીવતો રહેવાનો નથી એક દિવસ તે પણ જરૂર આ હોક છોડીને ચાલ્યો જશે તે દિવસે સર્વે સ્વતંત્ર થયેલી જનમુખિમા સ્વપૂત બીજ વાવવાને મહાગણા પ્રતાપસિંહ કને પડોચશે, ત્યારેજ નજપૂતોની પવિત્રતા ઉજ્જવ થઈ ગયશે આ કાલુથી સર્વે નજપૂતો મહાગણાની તરફ એકીને ભેઈ-દ્યા છે”

પૃથ્વીનાજના ઉપવા C માહક વાડ્યોની અનગ પ્રતાપ મિહપગ વિજળીની ઝડપે થઈ જાણે મૃત થયેલું શરીર જીવંત થયું હોય તે પ્રમાણે પ્રતાપમિહનો દેહ જ્યેષ્ઠથી છઠ્ઠકાર્ધ Cડ્યો આ વાડ્યોથી તે પુન પોતાના દેશની પ્રતિષ્ઠાને મજબૂત કરવાને ઉત્તેજિત થયા આ વાડ્યોએ હજારો નજપૂતોની મદ થયેલી નાટીઓમા જીવન ન્ધ પૂર્યો અને તેઓ ‘હા હા મહાદેવ’ કરતા જનમુખિને માટે પ્રાણવિશ્વર્જન કરવાને પુન ઉગમ થયા અકળની અધીનતા સ્વીકારવાના વિચારને પ્રતાપમિહે દેશને માટે નિવાજિ આપી, પણ તે અન્યથા થઈ અતિદુષ્કિત થયા હાજ્યો વર્ષાનુ હોવાથી પહાડોની શુક્રાઓમા નેપુ પાણી કદિન થઈ પડ્યું, યારે તેમણે મન ભૂમિનો ત્યાગ કરી ત્રિધુ નદીને કિનારે જવાનો સ્વપ્ન કર્યો તેઓ પોતાના પતિના તેમજ યોગ વિદ્યાસુ નજપૂતોને લઈ અન્યથા પર્વતપન્થી Cતરી મનુભૂમિના મિથમાન મેદાનમા આનંદ આ વખતે પ્રતાપમિહના મત્રીએ પેતાના જાપદાદાએ મંત્રદિન કરેલા ઘણા ધનને પ્રતાપમિહના અજુમા મૂકી દીધું આ ધન એજી

માથા ને, એમ પૂવઃ સૂચ્યું ? મિને મા નજ તરફ જવઃ નથી પડી તેવતે વખતે મત્રીએ મેનસાનુ મરખુ પણ અત્રી શકે નહિ

(નજા દત્તીની ઉત્પત્તિ તથા અનિર્ગિતી નજરા મેનવ નિમિત્તે રખાન “ભારતના નાગનો નજર ને” એમા આપેલી ?)

આ જ નામનાથ મેનએ મજાયાનના નિર્માનમા વખ્યુ કે કે, જ્યારે પ્રતાપમિહ સિંહની નજર મેનવા, ત્યારે મેનવા એમ માનવાની જાણ નામના વખિકે (કે જેના વાંચે અચાક મેન મમવર મિનોમા નજરે કેર્તુ દત્ત) પ્રતાપમિહને પતના જાપદાદાએ

બધુ હતુ કે તેના વડે બાર વર્ષ સુધી પચીસ હજાર મનુષ્યોનુ પોષણ થઈ શકે મંત્રીની કૃતજ્ઞતાથી ઉત્સાહિત થઈને મહારાણા પુનઃ અભીષ્ઠ કાર્યના સાધન એકઠા કરવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા સઘળા અનુચરો પણ શીઘ્રતાથી આવીને એકઠા થયા મહારાણા તેમને લઈને અરવલ્લી એળગી બહાર પડ્યા મુગલ સેનાપતિ શાહબાજખા પોતાના લશ્કર સાથે દેવીર નામના સ્થાનમા રહેતો હતો પ્રતાપ સિંહે શીઘ્રતાથી આવી બાદશાહી ફૅજને છિન્નભિન્ન કરી નાખી દેવીરના યુદ્ધમા પ્રતાપસિંહની સંપૂર્ણ ફતેહ થઈ ધીમે ધીમે કમલમેર અને ઉદયપુર પણ મહારાણાના કબજામા આવ્યા આખરે ચિતોડ, મંડલગઢ અને અજમેરસિવાય આખા મેવાડ દેશમા મહારાણા પ્રતાપસિંહજીની આજ્ઞા કરવા લાગી પ્રતાપસિંહના આ વિજયની વાત ખુદ અકબરશાહને કાને પણ પડી હતી પરાક્રમી બાદશાહે દશ વર્ષનો લાંબો સમય, પુષ્કળ ધન અને મોટી સેનાની ખરાબી કરીને મેવાડમા જે જિત મેળવી હતી તેને પ્રતાપસિંહે ફક્ત દેવીરના યુદ્ધમા હારના રૂપમા ફેરવી નાખી હતી આ ઘટના બન્યા પછી ફરી બાદશાહી સેના મેવાડમા આવી નહિ મહારાજ પ્રતાપસિંહની વિજયલક્ષ્મી અચલ રહી, પરંતુ આ પ્રકારે વિજય થવા છતાં પણ મહારાણા જીવનની અતિમ દશામા શાંતિ પામી શક્યા નહિ પહાડના શિખરપર ચઢતા તેમની દષ્ટિ ચિતોડના કિલ્લાની દિવાલપર પડતી હતી, ત્યારે તેઓ ઘણા ચિતાગ્રસ્ત થઈ જતા હતા જે ચિતોડમા બાખ્યાગવળ રહેતા હતા, જે ચિતોડમા રાજપૂતકુળ ગૌરવ સમરસિંહે પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા બાળવવા માટે દુષદ્રતી નહીના કિનારાપર પૃથ્વીરાજને મદદ કરવા માટે રણુમા જવા સમર વેષ સજ્જો હતો, જે ચિતોડની સ્વતંત્રતામાટે બાદલ, જયમલ અને પુત્ત, એ ત્રણેયે રણુભૂમિમા હસતા હસતા પ્રાણ સમર્પ્યા હતા, તેજ ચિતોડ આજે ઉજ્જડ સ્મશાનવત્ થઈ રહ્યું છે ! આજે તેજ ચિતોડમા અધકાર ફેલાઈ ગયો છે ! અને તેજ ચિતોડ આજે ચૈત

ઉપાર્જિત કરેલુ સમસ્ત દ્રવ્ય એમ કહી સોપી દીધુ કે “આ દ્રવ્ય મહારાજ નુજ છે અને મહારાજનાજ ગમમા આવે તો સારૂ મને એટલા બધા દ્રવ્યની કાંઈ પણ આવશ્યતા નથી”

કર્નલ ટાંડ લખે છે કે “એ દ્રવ્ય એટલું બધું હતું કે થોડો ઉમેરો કરી પ્રતાપસિંહ પચીસ હજાર મનુષ્યોનું બાર વર્ષ સુધી પોષણ કરી શકે ધન્ય છે આ વણિકને ! એનું નામ રાજસ્થાનના ઇતિહાસમા ચિરસ્થાયી રહેશે”

ન્યરહિત બની ગયું છે ! મહારાણા પ્રતાપસિંહને આવાજ વિચાર તરંગો વ્યાકુળ કરતા હતા અને એથીજ તેમનું હૃદય પ્રાય ધાયવ થઈ જતું હતું.

આ પ્રકારની હૃદયપીડાના ધાવથી મહારાણા પ્રતાપસિંહ તરણા વસ્થામાજ મરણને કિનારે આવી પહોંચ્યા તેમનું શરીર રોગોનું સંગ્રહસ્થાન બની ગયું પ્રતાપસિંહ અને તેમના મરદારોએ વિપત્તિ ના વખતમા પોતાનું રક્ષણ કરવાને માટે પેશેતા તથાવપર જે પર્ણકુટી બનાવી હતી, તેજ પર્ણકુટીમા પ્રતાપસિંહનો શેષ સમય ગુજર્યો પ્રતાપસિંહને પોતાના પુત્ર અમરસિંહનો ઘાઈ ભરોસો નહોતો તે જાણતા હતા કે, કુમાર અમરસિંહ શોખીન નવયુવક છે । જ્યનું સંસ્કાર કરવાનો ભાર તે સહન કરી શકશે નહિ પુનનો વિલાસપર પ્રેમ જોઇને પિતાના હૃદયમા ઘણું દુઃખ થતું હતું અત સમયે પણ તેમની એ પીડા દૂર થઈ નહિ આજ દુઃખને લીધે મહારાણાના પાછા દિવસો ઘણી ચિંતાતુર દશામા પસાર થયા હતા તેમનો શ્વાસ રૂઘાતો જોઇ એક મરદારે મહારાણાને પ્રશ્ન કર્યો કે “આપને એવું તે શું કહ્યું છે કે જેથી આપ હમેશા ચિંતાતુર રહ્યા કરો છો અને ખોલી પણ શકતા નથી ?” મહારાણાએ મહા કષ્ટથી ખીરિત થઈ ઉત્તર આપ્યો કે “આપણો દેશ યવનોના હાથમા ન જવા દઈએ, એવી ટોઈ સજ્જતની પ્રતિજ્ઞા સાલગવાની આશાથી ઘોર દુઃખ સહન કરવા છતા પણ મારો દમ નીકળી જવામા વિલગ થાય છે ” આટલું કહી તેમણે પર્ણકુટીની તરફ નજર ફેરવી કહ્યું કે “સભવ છે કે, આ જગાપર ઘણા પૈમા ખર્ચાઈ મહેલ બધાય અને જે મેવાડની સ્વાધીનતાને માટે મે આટલું બધું કષ્ટ સહન કર્યું છે તે મેવાડની સ્વાધીનતા એ પર્ણકુટીની સાથે સાથેજ વિદ્રુપ થાય તો તેમા જત્તાએ આશ્ચર્ય નથી ” મહારાણાના ઉપવા શબ્દો સાલગી સર્વે સંદારોએ સેગદ ખાઈને કહ્યું કે “જ્યામુધી મેવાડ સ્વાધીન ન થાય, ત્યામુધી એક પણ મહેલ બધાવમા આવશે નહિ.” આટલું માલગી મહારાણાને ઘેર્ય આબુ બૂઝાઈ જતા દીપકની માફક તેમનું મુખમંડલ એક વાગ પ્રકાશિત થયું અને મેવાડ પોતાની સ્વાધીનતાની રક્ષા કરો, એ શબ્દોનું ગળું કરતા શાંતિથી પ્રભુને શરણ થયા.

આ રીતે પ્રતાપસિંહે ૧૫૪૭ની સાલમા દેહ છોડ્યો. યદિ યિઉકીઝિસ અથવા જેનોફન મેવાડમા ઉત્પન્ન થયા

હોત તો ‘પેલા પોનીસસતું’ યુદ્ધ અથવા ‘દશ સહસ્રતું’ પ્રત્યાવર્તન’^x કદી પણ આ રાજપૂતકુલશિરોમણિના વીર કાર્યથી અધિક સુંદર રીતે ઇતિહાસમાં લખી શકાત નહિ. ડોઇને પણ ન નમતાં, અપ્રતિમ વીરતા, અવિચલ દૃઢતા અને અપૂર્વ ઉત્સાહની સાથે મહારાણા પ્રતાપસિંહે ઘણા વખત સુધી પ્રબળ, પરાક્રમી અને સર્વસાધનસંપન્ન બાદશાહની સાથે લડાઈ કરી અને વેર રાખ્યું આજ કારણથી આજપર્યંત મહારાણા પ્રતાપસિંહજી પ્રત્યેક રાજપૂતના હૃદયમાં અધિષ્ઠાતા દેવતાસમાન વિરાજમાન થયા છે. જ્યાંસુધી રાજપૂતોના હૃદયમાં દેશભક્તિ રહેશે, ત્યાંસુધી પ્રતાપસિંહજીપ્રત્યેના તેમના પ્રેમમાં જરા પણ ન્યૂનતા આવશે નહિ.

પ્રતાપસિંહે પોતાના દેશના સંરક્ષણને માટે-પ્રબળ શત્રુના હાથથી માતૃભૂમિનું રક્ષણ કરવાને માટે, જે જે મોટાં મોટાં કાર્યો સિદ્ધ કર્યાં છે તેની કથા ચિરકાલપર્યંત રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં સુવર્ણના અક્ષરોથી અંકિત થઈ રહેશે. આ વાતને સેંકડો વર્ષ વીતી ગયાં છે, તોપણ આજસુધી રાજપૂતનાનાવાસીઓ પ્રતાપસિંહજીની કથા જાણે કાલે જની હોય તેવી રીતે સ્મરણમાં તાજી રાખે છે. ગત પુરુષોની વીરકથાઓ કહેતી વખત રાજપૂતોનાં હૃદય ઉદ્ભાસથી ભરપૂર થઈ જાય છે, તેમની નસોમાં વેગથી લોહી ઢોડવા લાગે છે અને નેત્રોથી અશ્રુની ધારા વહે છે. વાસ્તવિક રીતે પ્રતાપસિંહે કરેલા કામો રાજસ્થાનના ગૌરવ અને મહિમાનું કારણ છે.

૧ યૂનાન દેશમાં સ્પાર્ટા અને એથીના બે નગર છે. એથીનાએ ફારસની સાથે યુદ્ધ કરી ઘણી પ્રમિદ્ધિ મેળવી હતી સ્પર્ધાથી ઉસ્કેરાઈ સ્પાર્ટાએ લડાઈનો સરજામ એકઠો કરી એથીનાની સાથે ત્રણ વાર લડાઈ કરી હતી. આ લડાઈ ‘પેના પોનીસમના યુદ્ધ’ ને નામે પ્રસિદ્ધ છે પ્રખ્યાત ઇતિહાસકર થિયક્રીડિસે તેનું વર્ણન ઘણા વિસ્તારથી કર્યું છે.

x ફારસના પાદશાહ બીજા ડાગલુમના મરણ પછી તેનો પુત્ર અર્તક્ષત્ર ગાદી ઉપર બેઠો, પણ અર્તક્ષત્રનો ભાઈ કાધરસ દશસહસ્ર ગ્રીક સેના લઈને તેનાપર ચડ્યો. ઇ સ પૂર્વે ૪૦૧ માં કાધરસ યુદ્ધમાં માર્યો ગયો, અને ગ્રીક સેનાપતિ જેનોફન પોતાની સેનાના પરાક્રમ અને કૌશલ્યથી યૂનાનમાં પાછો આવ્યો. આને ‘દશમહસ્રતું પ્રત્યાવર્તન’ કહેવામાં આવે છે, ગ્રીમના સેનાપતિ અને ઇતિહાસકાર જેનોફને આ જનાવતું વર્ણન અતિ સ્પષ્ટ રીતે કર્યું છે.

અન્ય કોઈપણ પુરુષે રાજકુળમાં જન્મી, સર્વ પ્રકારની સપ્તિ
 યોના રવામી થઈ, પ્રતાપસિંહના જેવું સકેટ વેડ્યું નથી કોઈએ
 પણ દેશહિતેપિતાના આવેશમાં અને સ્તત્તાનું ગ્દાણ કરવાને
 માટે વનેવન અને જંગલે જંગલ ભટકી, પહાડ અને ગુફાઓમાં
 નિવાસ કરી, ભૂખ-તરસ વેડી, વ્યાગ્ર અને સિંહનો ભય સહન
 કરી, ઉધ ખોઈ, ઉભગરા કરી, પ્રતાપસિંહના જેટલું દુખ ભો
 ગવ્યું નથી અરવ-ની પર્વતની સર્વે ગુફાઓ પ્રતાપસિંહના ગૌ
 રવનું સ્મરણ કરાવે છે આ ગૌરવનો વિજયસ્તંભ ચિરકાલપર્યંત
 ઉભો ઉભો રહી રાજપૂતાનાના મહિમાને પ્રકાશિત કરતો રહેશે
 ભારત મહાસાગરના સપ્તર્ષી જળમાં પણ તે ડૂબી શકશે નહિ,
 તેમ હિમાલયના સર્પથી ઉચ્ચ શિખરના પડવાથી પણ તે ઠઠી ચૂર્ણ
 થઈ શકશે નહિ

૪-પુરોહિતનો આત્મત્યાગ

અમે આ સ્થળે જે દષ્ટાંત આપીએ છીએ તેવાં દષ્ટાંતો જગતના ઇતિહાસમાં વિરલજ નીકળી આવશે. જે ઇતિહાસ તરફ દૃષ્ટિ નાખી પૂછવામાં આવે કે “પૃથ્વીની કયી જાતિએ ઘણી શતાબ્દીઓ સુધી અત્યાચાર સહન કરવા છતાં પણ પોતાની સભ્યતા અને ગૌરવનું રક્ષણ કયું છે?” તો નિઃસંદેહ એવોજ જવાબ મળશે કે, મેવાડના રાજપૂતોજ તે અદ્વિતીય જાતિ છે. યુદ્ધપર યુદ્ધ કરીને મેવાડે સર્વસ્વ ગુમાવ્યું હશે, મહાન મહાન વીરોને સમરક્ષેત્રમાં સૂવાડયા હશે, તલવારોના ઘા ખાઈ ખાઈને રાજપૂતોનાં શરીર જીર્ણ થયાં હશે; પણ તેણે કદી કોઈની આગળ માથું નમાવ્યું નથી. ફક્ત મેવાડના રાજપૂતોજ અત્યાચાર અને દુરાચાર સહન કર્યા છતાં પણ વિજયી મુસલમાનોની આગળ દીન વચને બોલ્યા નથી. તેમણે વિજેતા જાતિની સાથે લગી જઈને પોતાની જાતિના ગૌરવને તિલાંજલિ આપી નથી.

રામનોએ જ્યારે શ્રીકૃષ્ણને જીત્યા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે રામનોની સાથે લગી ગયા હતા, પરંતુ મેવાડના રાજપૂતોએ વિજેતાની સાથે લગીને પોતાની જાતીય પવિત્રતાને કલંક લગાડ્યું નથી. તેઓ ઘણી વાર પોતાની ભૂમિ અને દ્રવ્યાદિ ગુમાવી બેઠા હતા, પણ તેમણે પોતાનો પવિત્ર ધર્મ અને પવિત્ર આચાર કદી છોડ્યો નહોતો. એ વીરભૂમિ ઘણી વાર શત્રુઓના હાથમાં ગઈ, પણ એના વીરપુત્રોએ પોતાની પ્રતિષ્ઠાને કલંક લાગવા દીધું નથી. તેમણે સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવાને માટે યુદ્ધમાં જવાને કદી પાછી પાની કરી નથી. મેવાડની વીરનારીઓ રણભૂમિમાં કપાઈ ગઈ, ચિતામાં બળીને ખાખ થઈ; પરંતુ પરધર્મીઓના હાથમાં જઈ પોતાની પવિત્રતાને તેમણે કલંક લગાડ્યું નથી. મેવાડના વીરપુત્રો સં-ગ્રામમાં કપાઈને ચિરકાલની શય્યામાં સૂતા, પણ તેમણે સ્વાધીનતાને તિલાંજલિ આપી નથી. મેવાડની ધાર્ત્રીઓ પોતાના પ્રાણથી પ્યારા પુત્રને જિંદગી ધાતકના હાથની તલવારના મુખમાં મૂકી

દીધો, પરંતુ પોતાના પાવકના વશની રક્ષા કરવામા પગ ઈમુખ ન બની મેવાડના અધિપતિએ પોતાના પુત્રના સહારકને શાબાશી આપી, પણ પવિત્ર ન્યાયને કવક લગાડયુ નહિ મેવાડના કુન પુરોહિતે નજવશના મગળને માટે પોતાનો પ્રાણ પ્રચ્છન્નતાથી છોડયો, પરંતુ કર્તવ્યપરાયણતાથી વિમુખ ન થયો જે વાતનુ દષ્ટાત ધીવ દેશમા ન જડે, તેણુ દષ્ટાત મેવાડના ઈતિહાસમા જડી આવે છે

કુનપુરોહિતના અપૂર્વ આત્મત્યાગની કથા અકથનીય મહિમાથી ભરેલી છે જે સમારમા ઝાઈ નિસ્વાર્થ બાવ હોય તો તેની અવિત મૂર્તિ આ પુરોહિતજી થઈ ગયા છે જે ઉદારતા જેવી કોઈ વસ્તુ હોય તો તેણુ અપૂર્વ સ્વરૂપ પુરોહિતજી પોતેજ હતા વાસ્તવમા આત્મ યાગના ગૌરવની ભૂમિ મેવાડજ છે, પૃથ્વીનો ભીજો દોષ પણ દેશ આત્મત્યાગના વિચારમા મેવાડની ધરેણરી પ્રતી ગકે એમ નથી પોતાનો પ્રાણ આપી પારકાના અવનતુ રક્ષણ કરણુ એ ધરેણગ અનૌકિંકાર્ય છે મેવાડના પુરોહિત એણુ અનૌકિંકાર્ય કરી પોતાની અશય દીર્ઘિ મૂર્તિ ગયા છે આ નાગવત જગતમા મર્વ વસ્તુ અનિચિત છે, વિનળી ના ચમત્કાર જેવી છે, ફક્ત પ્રીતિ એજ અમર છે પુરોહિતજી જે પ્રીતિ મેળવી ગયા છે તે અતુલનીય છે

જે જમી ગતાજીના અતિમ ભાગમા એક દિવસ જે રાત્રિય કુમાર જગતમા શિખર કરતા હતા આ જને સુવાન કુમારના ચહેના પ્રાઈ બેઠ પ્રવીત થતો નહોતો જનેના શરીરમા પીર તાનો પ્રકાશ અમકી ગ્લો હતો, જને જનીરે મજબૂત, મિદ્યર્ મપન્ન અને તેજસ્વી હતા તેમના મુખપરની ચોભા અનૌકિક હતી, તેઓ તેમની આજી ઉમરમા દોષ દિવસ અવસપગમ લગ્યા નહોતા, જને વચ્ચે અપૂર્વ પ્રેમ હતો, પરંતુ લ્યામુધી ઈર્ષ્યા નથી દાવી લ્યામુધી / પ્રેમ નબે છે આ જને કુમારો વચે ઈર્ષ્યા કેમ ઉત્પન્ન થઈ તેન વર્ણન પાછમ આવે છે

આ જને કુમારો મેવાડના નવ ઉદયમિહના પુત્રો હતા એણુ નામ પ્રતાપમિહ અને બીજાનુ નામ મન્નિસિહ પ્રતાપ મિહે પોતાનુ અનુપમ ગૌર્ય અને ઉત્તર સ્વદેશભક્તિ બતાવી પોતાનુ નામ પવિત્ર દીર્ઘિ સાથે જોડયું છે નકિમિહે પોતાના બલિષ્ઠ પુત્રોના રક્ષાથી પોતાના વેગને તૃપ્ત કર્યું છે એક જાતિને

ભૂષણરૂપ છે, બીજો દૂષણરૂપ છે આ બન્ને વીર બધુઓની વચ્ચે આજે વિરોધનો અગ્નિ સળગી ઉઠ્યો. જે વીરના અને તેજસ્વિતા એકઠી થઈને આજસુધી મેવાડનું ગૌરવ ટકાવી રહી હતી, તેજ આજે વિલક્ષ્મ થઈને મેવાડની શક્તિનો વ્યય કરવા તૈયાર થઈ છે.

પ્રતાપસિંહ ઉદયસિંહના વડા પુત્ર હોવાથી મેવાડની ગાદી તેમનેજ મળી હતી અને શક્તિસિંહ પોતાના બધુના આશ્રય નીચેજ ગહેતો હતો. તેજસ્વિતા અને કઠોરતામા શક્તિસિંહ પણ કાંઈ ઓછો નહોતો. એક દિવસ એક નવી તલવાર આવી, તેની પરીક્ષા કરવાને માટે સૂતરના તાગ એકઠા કરી તે કાપી જોવાનો ઠરાવ થયો. પાચ વગસનો બાળક શક્તિસિંહ પાસેજ બેઠેલો હતો. તે ગભીરતાથી જોયો કે “જે તલવારનો ઉપયોગ આગળ માસ અને હાડકાપર થવાનો છે, તેની પરીક્ષા સૂતરપર અજમાવીને શુ કરવી?” એમ કહીને તે ઉઠ્યો. અને તે તલવાર પોતાના હાથમા લઈ પોતાની ટચલી આગળીપર ટચ દઈને ઘા કર્યો! પાચ વર્ષની ઉંમરે જે આણું અદ્વિતીય સાહસ બતાવે, તે મોટી ઉંમરે વીર નીપજે તેમા શી નવાઈ?

પોતાના વડાભાઈપર શક્તિસિંહ મનમા પુષ્કળ ઇર્ષ્યા ગમતો હતો. પ્રતાપસિંહ આ તેનો અદેખો સ્વભાવ બાણતા હતા, તેથી તેમને તેનાપર બહુ ક્રોધ છુટ્યો હતો. આ બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે ધીમે ધીમે ઈર્ષ્યા વધવા લાગી અને અમે વર્ણન કરીએ છીએ તે સમયે કાંઈક નજીવ કારણથી બન્ને વચ્ચે એવો દ્રેષ વધી ગયો કે બન્ને ભાઈઓ સામસામી તલવાર લઈને એકબીજાનો પ્રાણ લેવા તત્પર થઈ ગયા.

પ્રતાપસિંહે ક્રોધથી કહ્યું “આજે કા તો તું નહિ કે કા તો હું નહિ હમેશા કલેશ ચાલે તેના કરતા તેનો એક દિવસમાજ નીવેડો આવી જાય તે સારો.” આથી શક્તિસિંહ જોડ્યો “વિલખ શો છે? હું પણ તૈયારજ છું.”

બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે ઢઢધુઢ ચાલવા માડયું ચળકતી તલવારો ઉછળવા લાગી બન્ને ઉસ્તાદ પટ્ટાબાજ હતા, ડોઈ કોઈથી હારે એવો નહોતો. ગરમાગરમ તકગર ચાલે છે, એટલામાજ પુરોહિતજી ત્યાં આવી પહોચ્યા અને મેવાડના રાજકુળનો નાશ નજીકમા આવેલો જોઈ તેઓ આજીજી કરતા વચ્ચે પડ્યા. તેઓ ગભીર

સ્વરે બોલ્યા “મહાગજ ! આ કીડાભૂમિ છે, સમસ્તેત્ર નદી-
વાસ્તવિક યુદ્ધ કરવાનું સ્થાન નથી ભાઈ ભાઈની સાથે યુદ્ધ કરે
એ સાચા દાંતિયોને શોભાડે નથી, પણ કેવડરૂપ છે, માટે લડાઈ
જ થ કરો તમારા તીખા ભાલા શત્રુઓની છાતીમાં પ્રવેશ કરે
અને તમારી તેજસ્વી તલવાર દુશ્મનોના લોહીથી રંગાય તેમાં
તમારા કુળની શોભા છે, પરસ્પર લડી મરવામાં શોભા નથી કુળ
ની મર્યાદા નહીં ન કરો ભાઈના લોહીથી અસિને અપવિત્ર કરવી
ઉચિત નથી”

પરંતુ પુરોહિતના આ વચનોની કાંઈ અસર થઈ નહિ જાન્યે
ભાઈઓ તેમના કહેવાથી પાછા હટ્યા નહિ આવી સ્થિતિ જોઈ
પુરોહિત મહાપોર વિચારમાં પડ્યા ચોડી વારમાં તેમણે પોતાના
હાથમાં જે છે-વે ઉપાય હતો તે અજમાવ્યો પોતાની જગલમાં
ધી એક કંઠાર કાઢી તેમણે પોતાની છાતીમાં ઘોચી દીધી લોહીનો
કુવારો છુટવા લાગ્યો અને પુરોહિત મહંદુ થઈને ભૂમિપગ પડ્યા
મેવાડના રાજગોરે આ પ્રમાણે રાજકુમારોના પ્રાણની રક્ષાને માટે
પ્રસન્નમુખે પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપી !

પ્રતાપસિંહ અને શક્તિસિંહ આ હૃદયભેદક જનાવ જોઈ દયા
અને અનુકંપાથી સ્વબંધ થઈ ગયા જાન્યેના હાથમાંથી તલવારો
સરી પડી અને દ્રઢયુદ્ધ જ થ પડ્યું મહાન આત્મત્યાગે પોતાનું
મહાન કાર્ય સિદ્ધ કર્યું પ્રતાપસિંહે પોતાનો હાથ ઉઘોડરી શક્તિ
સિંહને પોતાના રાજ્યમાંથી નીકળી જવાની આજ્ઞા કરી શક્તિસિંહે
વડા ભાઈની આજ્ઞા માન્ય કરી મેવાડનો ત્યાગ કર્યો અને તે દિશા
જઈ અકબરશાહને મળ્યો ત્યાં તેણે પોતાના ભાઈને હર પ્રકારે
હેરાન કરવાને અકબરશાહને ઉત્તેજિત કર્યો હતો, પરંતુ પુનઃ
એક વાર તેનો જ મુગ્ધેશ ઉલરી આવ્યો અને તેણે પ્રતાપસિંહનો
હૃદયઘાટના યુદ્ધસમયે મેળાપ કર્યો હતો આ વખતે જ ને ભાઈ
ઓએ પ્રેમથી એકબીજાને આલિંગન દીધા હતા

૫—બાળક બાદલસિંહની વીરતા

તેરમી શતાબ્દીમાં અહ્મદીન ખિલજીએ જે વખતે ચિતોડ ને ઘેરો ઘાટ્યો હતો અને જે સમયે ચિતોડના બાળરાજા લક્ષ્મણસિંહના કાકા ભીમસિંહે પોતાના ભત્રીજાના ગળ્યતુ સરક્ષણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તે સમયે એક વીરબાળકે અસાધારણ વીરતા બતાવી હતી આ બાળકે પોતાના દેશના ગૌરવને વધારવાને માટે નિર્ભયતાની માથે રણભૂમિમાં આવી શત્રુસેનાને નષ્ટ બ્રષ્ટ કરી નાખી હતી આ વીર બાળકની વીરતા ઈવિઓની રસમયી કવિતા અને ઇતિહાસકારોના સુદૃઢ વર્ણનોમાં અધિત થવાને થોડા છે

જુઝમી પઠાણો વીરભૂમિમાં આવી પહોંચ્યા છે અને ભીમસિંહની પત્નીનું પાતિવ્રત્ય નષ્ટ કરવાને માટે પ્રયત્ન કરી ગયા છે પઠાણ બાદશાહ પદ્મિનીનાં ૩૫—લાવણ્યથી મોહિત થઈ ગયો છે, તેનાં અર્થૌકિક ગુણોનું વર્ણન સાલળીને પોતાના દેહનું ભાન ભૂવી ગયો છે આ મોહથી ઉત્તેજિત થઈ તે ચિતોડને જીતી દેવાનો ઉદ્દેશ કરી રહ્યો છે—અકલકિત ગજપૂતકુળમાં કલકને કાળો ડાઘ લગાડવાને મહેનત કરી ગયો છે, પણ તેની આશા સફળ થઈ નહિ ત્યારે આખરે તેણે એમ જણાવ્યું કે “જો મને રાણી પદ્મિનીનું મુખ જોવા દેશો, તો હું તમારું ચિતોડ તમારું કળખમાં રહેવા દઈશ”

રાજપૂતોએ દર્પણમાં પડતી છબી જોવા દેવાની કબૂલાત આપી અને અહ્મદીને પણ આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો જ છુલાવથી ચિતોડના રાજમહેલમાં આવી તેણે આરસીમાં પદ્મિનીનું પ્રતિબિંબ જોયું કે તરત તેને તો હરખસન્નિપાત થઈ આવ્યો માત્ર એક ક્ષણ વાર પદ્મિનીનું ૩૫ જોતા તેનું મન હાથમાં રહ્યું નહિ આપે લો કોલ પૂરો થયો, પણ તેથી અહ્મદીનની તૃષ્ણા છીપી નહિ,

અણાઉદીન કૃત્રિમ બંધુભાવ બતાવી ભીમસિંહને ચિતોડદુર્ગની બહાર લઇ ગયો. સરળ સ્વભાવનો લોખો રાજપૂત પડાણ બાદ શાહની લુચ્ચાઈ સમજ્યા વિના ગુપચુપ તેની સાથે ગયો. અણાઉદીને આ તકનો લાભ લઇ ભીમસિંહને કેદ કર્યો અને જ્યાંસુધી પશ્ચિમીને પોતાના કબજામાં ન આવે, ત્યાંસુધી તેને છોડવામાં આવશે નહિ, એવું મુઠ્ઠેમુઠ્ઠ જણાવી દીધું.

પરાક્રમી ભીમસિંહ શત્રુના કબજામાં જઇ પડ્યો છે, પડાણોએ પવિત્ર કુળને જાદુ કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, ચિતોડના સર્વ લોકો ચિતાતુર થઇ રહ્યા છે, પરંતુ રાજપૂત બીરો બાંઝે વળત ચિતાગ્રસ્ત રહેતા નથી. તેમણે તરતજ ભીમસિંહને છોડાવવાનો દૃઢ મકલ્પ કર્યો. અસિદ્ધ રાજપૂતવીરની આજ્ઞાપ્રિયા શું થવના હાથમાં જશે? પડાણ લોકો શું તિસ્તકારપૂર્વક આર્ય-કુળનું ગૌરવ નષ્ટ કરશે? આ વિચારોથી રાજપૂતોનું લોહી ઉકળી આવ્યું. આવા સંકટના સમયે બાર વરસના વીર બાળક બાદશાહિંદે ભીમસિંહને છોડાવવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી અને પોતાના હરકરની આગેવાની લીધી, અને તેનો જીતે કાઢો ગૌરસિંહ પણ પોતાના ભત્રીજાની સાથે સામેલ થયો.

ભીમસિંહને કેદી કરી અણાઉદીન પ્રસન્નચિત્તથી બેઠો હતો. એવામાં તેને બળગ મળી કે, ચિતોડની રાણી પશ્ચિમી ઘણી દામીઆને પેતાની માથે ડાળે બાદશાહની મુલાકાત કરવાને માટે આવે છે. આ બળગ સાંભળીને બાદશાહના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે પોતાના મતમાં હુલ્લસે પ્રકારનાં આનંદસ્વપ્નો જોવા લાગ્યો. એકની પાછળ એક આમ કગતી માતસે પાલખીઓ ભેડ, ભેડામાં બાદશાહની છાવટીમાં આવી પહોંચી આ સઘળી પાલખીઓમાં સ્ત્રીને બદલે વીર પુરુષો બેસા હતા. મારી તક ભેઇ તેઓ પાલખીમાંથી ફરી બહાર પડ્યા અને પડાણનેનામાં ધૂર્યા. થોડી મિનિટમાં રાજપૂતો અને પડાણો વચ્ચે ધોર સંગ્રામ ચાલવા માડ્યો. બાદશાહિંદુ રાજપૂતોને નેતા બની અસીસ શૌર્ય બતાવવા લાગ્યો. બાર વરસના વીર બાળકના અત્યૌકિક પરાક્રમથી શત્રુનેનાનો ઘણો સંહાર થયો. પડાણ લોકો આ બાળકનું અદ્ભુત ખગલ જોઈને આશ્ચર્યચકિત થયા, ગૌરસિંહ કાકા તે સ્વજનિમાં પડ્યા. બાદશાહિંદુ પોતાના કાકાને દેહાંત થયેલા જોઈ નિગમ રયો નહિ, પરંતુ ષમળા ઉત્સાહથી ઘોડાને આગળ કરી શત્રુઓ-

નો વિધવસ કગ્વા લાગ્યો એક તરફ અલાઉદ્દીનની કૃપાવાચેલી મહાસેના હતી અને બીજી તરફ માત્ર સો ગજપૂતો હતા જે બાળક પોતાની માતાની ગોદમાં બેસવાને લાયક હતો, તે આજે લય કર ગણમૂર્તિમાં અશ્વશસ્ત્રોના ધા ખમતો ચારે તરફ ધૂમતો હતો જેનું કોમળ શરીર અણખીયા કમળની પેઠે લોહોના નયનોને આનંદ આપતું હતું તે આજે દુર્લભ બખ્ત પહેરી તીક્ષ્ણ ધા ખમતુ કઠોર સ્વભાવના પ્રચંડ શત્રુઓની વચમાં અહીંથી તહીં દોડાદોડ કરી જી છે ! તેરમી શતાબ્દીમાં મેવાડની ગણમૂર્તિમાં આ દૃશ્ય માલમ પડતું હતું વીગ્નાળક યુદ્ધમાં અસાધારણ વીરતાનો પ્રગ્વિય આપી ગયો હતો આ પરાક્રમનું પરિણામ એ આજીવ કે, અલાઉદ્દીનના હાથમાંથી લીમમિહને તૂટકારો થયો અને અલાઉદ્દીનને પંચિનીની આશા છોડવી પડી બાદશાહિ હાથવ થઇને ઝઘિરથી તરબોળ થઈ સકટભરેલી અવસ્થામાં ઘેર પહોંચ્યો, તેની માતાએ પોતાના પુત્રને અપૂર્વ પ્રેમથી ચુબન કરીને પોતાની ગોદમાં દાખ્યો વીગ્નાળકે પોતાના મૃત કાકા ગૌરસિહના પગકંમની અદ્ભુત ઠંથા કહી સભળાવી ગૌરસિહની સ્ત્રી પોતાના પતિની પાછળ સતી થઈ આ વીગ્નાળક બાદશાહિ હે એવું પગકંમ બતાવ્યું છે કે કોટચવધિ વર્ષોમુધી તેના યશોગાન દેશ-પરદેશમાં ગવાશે

૬-વીર યુવક રાકોડ કુંભ

ઇ સ ૧૫૪૩ નુ વર્ષ વ્યતીત થઈ ચુ છે ચેરશાહના પરા ક્રમથી દિલ્હીનો પાદશાહ હુમાયુ હિંદ દેશ છોડીને આયો ગયો છે જે પુરુષ એક સમયે મહિમુનાઓથી મુસલમાન થઈને દિલ્હીના સિંહાસનને ચોભાયમાન કરી રહ્યો હતો, તે પુરુષની આજીવિકા હાવમા અન્ય માણસની આપેલી રોટલીથી ચાલતી હતી તેને પોતાની જાતને માટે, પોતાની પ્રાણપ્રિયને માટે અને પ્રાણાધિક પુત્ર ને માટે ભેઈતા અનનવઆદિકને માટે અન્ય માણસોના મુખ તરફ ભેંપુ પડતું હતું અખિવ ભગતખડના સ્વામી અકબરનો પિતા એક વખત આવી મુગીખતમા આવી પડ્યો હતો જે માણસે પોતાના બાહુબળથી કાબૂલના પહાડી ભાગમાં અને ભરતખંડની વિશાળ ભૂમિમા પોતાની વિજયપતાકા ઉરાડી હતી, તેણે મારવાડના એક નાના શહેરમા સાધારણ બ્રાહ્મણીના ઘરમા જન્મ લીધો હતો અને પારડી મહાયથી જેમ તેમ પોતાનું બચપણ ગાળ્યું હતું

ચેરશાહ દિલ્હીના સિંહાસનપર બેઠો છે, મુગલવંશને બદલે સૂરવ શનુ આશ્રાન્ય સ્થાપિત થયું છે અમીરઉમરાવ લોકો મુગ લોકોને બદલે સૂરવગીઓની આજ્ઞાનુમાર વર્તે છે. ચેરશાહે પોતાની વીંગતા અને તેજસ્વિતાથી હુમાયુને હિંદમાથી હાકી કાઢ્યો છે, પરંતુ તે સમયે હિંદમા પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કરી શક્યો નહોતો. દિલ્હીના સિંહાસનપર બેઠી તેણે પોતાનું મન્ય વધાર વાનો અટકપ કર્યો વીગ્મૂમિ રાજપૂતાના ઉપર તેની દષ્ટિ પડી અને તેણે એગી હજાર નૈનિકો લઈને મારવાડને ઘેરી લીધો.

મારવાડદેશ પ્રવૃત્તિની મુદર ચોભાથી અલ્પ કૃત નથી, મનોહર વૃક્ષપલ્લવો અને હરિયાળી ભૂમિ ત્યાં દષ્ટિગોચર થતી નથી, ત્યાં તો વિશાળ પેલીનો અમુદ્રજ મારવાડના ભયાનક રૂપનો પરિચય કરાવે છે ચેરશાહે જ્યાં તે દેશપર આક્રમણ કર્યું, ત્યાં પરાક્રમી રાકોડો અઘૌંકિત વીંગતાથી માગ્વાડની આધીનતાનું રક્ષણ કરતા રતા. ચેરશાહે આ દેશ તેમના હાથમાંથી ચૂકવી લેવાનો ઉદ્દેશ

કર્યો. દિલ્હીનો પાદશાહ એંશી હજાર સૈનિકોને લઇને મારવાડ પર ચઢી આવે છે એવા સમાચાર જ્યારે મરુભૂમિમાં પ્રસર્યા, ત્યારે રાઠોડ લોકો પૂજ્ય જન્મભૂમિની સ્વાધીનતાનું રક્ષણ કરવાને માટે તૈયાર થવા લાગ્યા. જોતજોતામાં પ્રચંડ સૈન્ય એકત્રિત થઇ ગયું. મારવાડના મહારાજ માલદેવ પચાસ હજાર માણસોને લઇને દિલ્હીના પાદશાહનું અભિમાન તોડવાને માટે તૈયાર થયા.

પચાસહજાર રાઠોડોએ દિલ્હીનરેશનાં એંશી હજાર માણસોને પરાજિત કર્યા અને મારવાડની વીરતાનું ગૌરવ અક્ષત રાખ્યું. હુમાયુના વિજેતાને મારુ વીરોની વીરતા આગળ મસ્તક નમાવવું પડ્યું. માલદેવની સેનાના બૂહને તોડવાનું કાર્ય અસાધ્ય લાગવાથી શેર-શાહ પાછા ફરવાનો ઉપાય શોધવા લાગ્યો; પરંતુ રાઠોડસેનાના યુદ્ધકૌશલ્ય આગળ તે કાર્ય પાર પડવાના સંભવ પણ ઓછા જણાયા. હવે ચતુર મુસલમાન પાદશાહે ચાલાકી વાપરી. આવી ચાલાકીથીજ ભારતવર્ષનું સર્વસ્વ નાશ પામ્યું છે. શાહબુદ્દીન ઘોરીની ચાલાકીથી પૃથ્વીરાજ દ્વપદ્વતીને તીરે પરાજિત થયા, અલ્લાઉદ્દીનની ચાલાકીથી વિઘાતાની અફઘુત રચના-પદ્મિનીનું સુંદર શરીર ભસ્મનો ઢગલો બની ગયું અને આ સમયે શેર-શાહની ચાલાકીથી રાઠોડ લોકોની ભૂમિના સર્વનાશનું બીજ-રોપણ થયું. તેણે એક બનાવટી પત્ર બનાવ્યો અને તેમાં માલદેવના સર્વ સરદારોનાં નામ દાખલ કર્યાં. આ પત્રમાં એવા અર્થનું લખાણ કરવામાં આવ્યું હતું કે “અમો સર્વે સરદારો માલદેવથી અપ્રસન્ન છીએ અને તમારી સાથે મળી જવાને તૈયાર છીએ.” હવે યુક્તિથી આ પત્ર માલદેવના હાથમાં પહોંચાડવામાં આવ્યો. આ પત્ર વાંચી માલદેવ સ્તબ્ધ થઇ ગયા. તેમને પોતાના સરદારો પર અવિશ્વાસ આવ્યો અને સરદારોથી અલગ થઇ જવાને માટે તે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આ આકસ્મિક ઘટનાથી રાઠોડ સરદાર કુલના હૃદયમાં અત્યંત દુઃખ થયું. કુલે માલદેવને અનેક રીતે સમજાવ્યો; સનાતન ધર્મની સાક્ષીથી પોતાની સ્વામીલક્ષિ અને દેશલક્ષિ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો; દુષ્ટાત્મા શત્રુઓએ છળ કર્યો છે, એમ કહી પવિત્ર ક્ષત્રિયધર્મના રક્ષણને માટે બહુ આગ્રહ કર્યો; પરંતુ માલદેવે તેની એક પણ વાત ઉપર લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. તેમનું હૃદય નિરાશારૂપી ઘોર અધકારથી આવૃત્ત થયું હતું. કુલની સમજાવટથી પણ તેમના હૃદયમાં પ્રકાશરશ્મિ પ્રસરી શક્યાં

નહિ આથી કુળનું હૃદય ખિન્ન થયું તેમનાં તેજસ્વી નેત્રોમાંથી અમિ ઝરવા લાગ્યો, તેજસ્વી હાંત્રય વીરે હાલુવાર વિચાર કરી તરતજ સેનાને લઇ 'હર હર' કરી ચઢ્યો.

ધોર સંગ્રામ થવા લાગ્યો. કુલ માત્ર દસહજાર સેનિકોને લઇને શત્રુના એકી હજાર સેનિકો ઉપર તૂટી પડ્યા તેમના વિશાળ હૃદયમાં જરા પણ ભયનો સંચાર થયો નહિ તેમના ઉગ્રપણ સુખમ ડળપણ જરા પણ નિસ્તેજતા છવાઈ નહિ તેમના પનકંભી શત્રુએ તેમના પવિત્ર ચારિત્ર્યપર કંઈકનો કાળો ડાઘ લગાડ્યો હતો તે ડાઘ તેઓ તેમનાજ રક્ષિતથી ઘેાઘ નાખવાને ઉદ્યમ થયા તેમણે રણક્ષેત્રમાં પ્રાણ અર્પીને પણ પોતાની કીર્તિ ઉગ્રપણ સંખ્યાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી છે ધોર સંગ્રામમાં મહારાજ કુલ અકીર્તિક વીરતા બતાવવા લાગ્યા શત્રુઓ તેમની તેજસ્વિતાની નતિ રોષી શક્યા નહિ તેમના અનેક સેનિકો રણક્ષેત્રમાં સુધા લાગ્યા ચેરશાહને ભય પેદા થયો, તેને ચારે તરફ અધિકાર દેખાવા લાગ્યો રાઠોડોના પરાક્રમના ભયથી તેણે કંલેણુ ધડકવા લાગ્યું એટલામાં એક બીજી સેના તેને સહાય કરવાને આવી પહોંચી પેલી તરફ કુલ શત્રુઓની સેનાનો નાશ કરતા ચક્રિત થઈ ગયા હતા એટલામાં નવો આવેલી સેનાએ તેમનાપર આક્રમણ કર્યું પરાક્રમી રાઠોડ વીરો તેમની તે ગતિને રોષી શક્યા તો નહિજ, પરંતુ તેમણે રણમાંથી નાસી જઈ કાયરપણું પણ બતાવ્યું નહિ તેઓ પોતાની વીરતા બતાવવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી ચૂક્યા હતા એટલા માટે તુરંત પ્રાણોપર મમતા રાખીને તેમણે પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભ્રમ કયો નહિ માગ્વાડની પવિત્ર ભૂમિમાં શત્રુઓના ભયાનક ઠોલાહણવડે આ તેજસ્વી વીરોએ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી કુલ તથા તેમના અનુયાયીઓ ધીંગતાપૂર્વક યુદ્ધ કરતા કરતા અનંત ધામમાં પહોંચ્યા અને અનંત કીર્તિના અધિકારી થયા. તેમના રાઠોડ નેનિકોએ સગરક્ષેત્રમાં યુદ્ધ કરતાં કરતા આ નાશવત જંગમમાંથી અમર કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી અને વીરકીર્તિના મહિમાથી મારવાડ દેશ સદાને માટે અગમર થયો.

રાઠોડોની વીરતાથી ચેરશાહ ચક્રિત થઈ યુદ્ધને અંતે મારવાડની રેલી તરફ જોઈને જોઈએ હતો કે, માત્ર સ્વદેશ લાભને માટે આત્મારેતુ આખા ભારતની બાદશાહી જોવાની અણીપર આવ્યો હતો.

૭-રાણા રાજસિંહનો રાજધર્મ

ઔરંગઝેબ દિંહીના તખ્તપર બેઠો છે, તેણે વિશ્વાસઘાત કરીને પોતાના માર્ગમાના સર્વ કંટકોને ફર કર્યા છે, તેમો વૃદ્ધ પિતા કારાગૃહમાં સડે છે, અને તેના ભાઈઓ જલ્લાદની તલવારથી નાશ પામ્યા છે નિષ્કુર પાદશાહે દયાધર્મને તિલાંજલિ આપી પોતાના કુળનો નાશ કરો, સેવા કરવા યોગ્ય પિતાને કારાગૃહમાં પૂરી, ભારતવર્ષનું ગજતન પોતાના હાથમાં લીધું છે આ પાદશાહની સામે બે હિંદુ વીરોએ શસ્ત્ર ઉપાડ્યા હતા દક્ષિણમાં મરાઠા વીર શિવાજીએ હિંદુઓના ગૌરવનું રક્ષણ કર્યું અને મેવાડમાં રાણા રાજસિંહે અલૌકિક દૃઢતાપૂર્વક ગજધર્મ દર્શાવી આપ્યો.

ઔરંગઝેબ વિશાળ સામ્રાજ્યપર અધિકાર સ્થાપિત કરી હિંદુ લોકો પ્રતિ અતિ તિરસ્કાર દર્શાવવા લાગ્યો તે જોવો ધર્મી ધ હતો, તેવોજ સ્ત્રીલપટ પણ હતો તેણે રૂપનગરના રાજા વિક્રમ સોલંકીની લાવણ્યવતી પુત્રીની સાથે વિવાહ કરવાની પોતાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી આ રાજપૂત બાળાને રૂપનગરથી લાવવામાટે તેણે બે હજાર ઘોડેસ્વારો મોકલ્યા, પરંતુ તેજસ્વિની રાજપૂત કુમારિકા પાદશાહની ઇચ્છાને તાબે થઈ નહિ તેણે વિધર્મી પાદશાહની અર્ધાંગના બની પવિત્ર ગજપૂતકુળને ચિરકલક લગાડવાનું પક્ષ દે કર્યું નહિ તેણે ઘણા અને ક્રોધસહિત દલીલો પાદશાહને ઉચિત દડ આપવાનો વિચાર કર્યો રાણા રાજસિંહના અલૌકિક રાજગુણથી તે પરિચિત હતી અને તેણે તેનેજ વરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો હતો આ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતા તેણે રાજસિંહપર સંદેશો મોકલ્યો કે “શુ રાજહ સિનાને સારસની સાથે રહેવું પડશે? જે રાજપૂત કુમારીના શરીરમાં પવિત્ર રુધિર વહે છે તે શુ અણુગમતા પુરુષને પોતાનો સ્વામી બનાવશે? જે આપ મારા કુળગૌરવની રક્ષા નહિ કરો, જે આર્ય ગૌરવ નષ્ટ થવા દેશે, જે ગત્રુનો કઠોર હાથ આપણી પ્રાચીન મર્યાદાને ભ્રષ્ટ કરશે,

તો પ્રાતઃસ્નાન પછીની આદિ નારીઓએ જે માર્ગનું અવલંબન કર્યું હતું, તે માર્ગનું અનુકરણ હું પણ કરીશ.”

રૂપનગરના પૂજ્ય ગજકુલપુરોહિને રાણા ગજસિંહના દરબારમાં જઈને આ સંદેશો સંભળાવ્યો. રાજસિંહે રાજપૂતકુલ-મર્યાદાનું રક્ષણ કરવામાં ઉદાગીનતા જણાવી નહિ. તેઓ સાહસિક રાજપૂત યોદ્ધાઓનું એક દળ લઈને અન્વહીમાંથી નીકળી, રૂપનગરમાં ગયા તેમના પગકંઠ આગળ મુગલસેના પરાજિત થઈને નાસી ગઈ, તેજસ્વી દ્વિત્રિય વીર તેજસ્વિની દ્વિત્રિય બાળાને પોતાની નિજધાનીમાં લઈ આવ્યા પ્રબળ પ્રતાપી મુગલ પાદશાહની સાથે શત્રુતા કરવા છતાં પણ મેવાડનું રાજ્ય અખંડ રહ્યું.

આ તબક્કે આંગરેબનો અત્યાચાર શાંત થયો નહિ. તેણે હિંદુઓને અધિકતર દુઃખ દેવાને માટે ‘જાળાવેરો’ કાઢ્યો. આ કેર કેવળ હિંદુઓને જ આપવો પડતો હતો. પાદશાહના હુકમથી આંગરેબનો રાજ જયસિંહ પગકંઠી શિવાણને પાદશાહનાં કરવાને માટે દક્ષિણમાં છાવણી નાખીને રહ્યો હતો, માત્રવાણધિપતિ જયસંત-મિહને કાબૂલની ગરબડ શાંત પાડવાને માટે તે દેશમાં મોકલવામાં આવ્યા હતા. આગળને રાજ મુગલ સામ્રાજ્યના મજબૂત આધાર સ્તંભ હતા. મુગલ પાદશાહ આ રાજાઓની કાર્યકુશળતાને લીધે અનેક સકટોમાંથી ઉગર્યો હતો. જાળાવેરને લીધે આ ઉભય ગાળ મારી વિરુદ્ધ કાર્ય કર્યો. એમ ધારી પાદશાહે તેમને શુભ રીતે વિધ આપી મારી ન ખાવવાનો પ્રબંધ કર્યો અને આ બન્ને રાજા નીચ આંગરેબની કપટબાજના ભોગ થઈ રહ્યા. બંનેનું મૃત્યુ વિદેશમાં થયું જયસંતસિંહની ગણી પોતાના બાળકુવરને લઈને કાબૂલથી સ્વદેશ જતી ગઈ. મુગલપાદશાહે તેને કારાગૃહમાં નાખવાની આજ્ઞા કરી, પરંતુ તેના ગ્હોક પરાક્રમી દુર્ગાદાસે પાદશાહની ઈચ્છા ફગાવી દેવા દીધી નહિ. કેવળ અટીસો સાહસિક રાજપૂતોએ મુગલમોનોના પાચહબ્દર માણસોને પર્વતના ઘાટમાં પેરી લીધા અને રાણીને નિર્ભય રથાને પહોંચાડી દેવામાં આવી. ગજસિંહે જયસંતસિંહની ગણી અને તેમના પુત્રનું સંસ્કાર કર્યું; તેમની આજ્ઞાથી ગણી અને કુવરને રહેવાને માટે એક ગુપ્તસ્થાન નિર્માણ કરવામાં આવ્યું અને મુગલ નૈનિકોના આક્રમણથી તેમનું રક્ષણ કરવાને માટે કેટલાક વીર રાજપૂતો નિયત કરવામાં આવ્યા. આ પ્રકારે ગજસિંહે હૂં આંગરેબની સામે ઘણું અનાથ બાળકો

અને અનાથ રાણીનું સંરક્ષણ કર્યું.

ઔરંગઝેબે હિંદુઓ પર જજીઆવેરો નાખ્યો તેટલામાટે રાણા રાજસિંહના હૃદયમાં અતિ દુઃખ થયું; તેમનાથી પવિત્ર હિંદુ જાતિનું અપમાન સહન થઈ શક્યું નહિ. તેમણે એકદમ પાદશાહના આ કાર્ય તરફ પોતાની નાપસંદગી બતાવી. તેમની નસોમાં જોરથી રક્ત વહેવા લાગ્યું. ક્ષોભ, ક્રોધ અને અપમાનના ડંખે તેમને બ્યાકુળ કરી મૂક્યા. તેમણે સમસ્ત હિંદુજાતિના તરફથી ઔરંગઝેબના ઉપર એક પત્ર લખી મોકલ્યો. આશય નીચે પ્રમાણે હતો:—

“મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, આપે આપના શુભેચ્છકની સામે સુદ્ધ કરવામાં ધણું દ્રવ્ય વૃથા ખર્ચી નાખ્યું છે અને તેથી ખાલી થયેલા ખજાના ભરવાને માટે એક વિશેષ કર નાખવાની આજ્ઞા કરી છે. આપના સ્વર્ગસ્થ પૂર્વપુરુષ જહાંગીરે અકબરે સમદર્શિતા અને દૃઢતાથી મુગલ શહેનશાહતને મજબૂત કરી હતી. એમની કારકીર્દિમાં સર્વ જાતિના લોકો સુખાનંદમાં રહેતા હતા. તેઓ મુસલમાન, હિંદુ કે કોઈ પણ જાતિના લોકો પર કૃપાદષ્ટિ રાખી તેમના પ્રત્યે ઉદાર વર્તન રાખતા હતા. આથી લોકો કૃતજ્ઞતાના આવેશમાં તેમને જગદ્ગુરુ સુદ્ધાં કહી ચૂક્યા છે.

સ્વર્ગવાસી નુરુદ્દીન જહાંગીરે ખાલીસ વર્ષપર્યંત ઉત્તમ પ્રકારે પ્રજાનું પાલન કર્યું હતું. વળી તેમણે મિત્રરાજાઓની ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો હતો, તેથી તેમને પ્રત્યે કાર્યમાં સફળતા મળી હતી. પરમ પ્રતિષ્ઠિત શાહજહાને બત્રીસ વર્ષ સુધી ઉત્તમ પ્રકારે શાસન કરીને અક્ષય કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી છે.

આપના પૂર્વપુરુષોનાં કાર્યો આવાં લોકહિતકારી હતાં. તેઓ આવી ઉદાર નીતિથી વર્તતા હતા, તેથી તેઓ જ્યાં પગ મૂકતા હતા ત્યાં વિજયલક્ષ્મી અને સૌભાગ્યલક્ષ્મી તેમને વરતી હતી. તેમણે અનેક દેશો અને અનેક કિલ્લાઓ પોતાને સ્વાધીન કરી લીધા હતા; પરંતુ આપના સમયમાં અનેક દેશો મુગલસામ્રાજ્યમાંથી છૂટા પડી ગયા છે. હમણાં અત્યાચાર અને અવિચારની સોટી જોરથી ધૂમવા લાગી છે. આથી ભવિષ્યમાં અનેક સ્થળો મુગલ સામ્રાજ્યમાંથી છૂટાં પડી જશે. આપની પ્રજા હુખી થાય છે. આપની શહેનશાહતનો પ્રત્યેક પ્રદેશ દરિદ્રતાના બોળથી દબાઈ ગયો છે. જો રાજ્યનો સ્વામી ધનશૂન્ય થઈ જાય તો પછી પ્રજાની શી દશા થાય? સૈનિકોનાં હૃદય ઉંચા થયાં છે, વ્યાપારી લોકોને અનેક મુક-

દંભાઓ લગ્યા પડે છે, હિંદુઓ નિર્ધન થઈ ગયા છે અને સાધા
તપુ લોકો નારિ પડતા સુધીમા જોગનની નામની એકડી કરી
ગકનાનહિ હોવાથી નિગણાથી ઉન્નત થઈ કપાળમા ટપકા માટે છે

જે નાત આવી દન્દ્રિ પ્રતને ભાગે કંઈ પીરિત કંવામા
પેતાની શક્તિને ઉપયોગ કરે છે તેનું જોરવ ગી રીતે જળવાઈ
શકે ? હાલમા પૂર્વથી પશ્ચિમ અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી, એવો
હોકારો પડી રહ્યો છે કે પાદશાહ હિંદુ ધર્મનો મહાદેવી છે
અને તે પ્રાદ્યુ તવા ચોગી અને પેતાગી તથા સન્ધાસ્ત્રીની પાસેથી
પણ કંઈ લેશે સુપ્રસિદ્ધ તૈમુવશના ગીન્વને દર કિત કરી આપ
આ રીતે નિર્જન સ્થાનમા જેતા નિરપગથી તપસ્વીઓને પણ
પીડા કંવાને ઉગત થયા છે અર્થ ધર્મગ્રંથો એમજ મિદ્ધ કરે છે
કે, અર્થ મનુષ્યોનો ઈશ્વર એકજ છે ઈશ્વર દેવણ સુમનમાનોને
ચાહે કે અને હિંદુઓને ધિક્કારે છે, એમ માનવાને કશું પ્રયો
જન નથી ઈશ્વરની આગળ હિંદુ અને સુમનમાન સમાન છે
અર્થની ઉત્પત્તિનું આદિમાત્ર એજ છે સુસલમાનોની મદિતદમા
તેમનાજ ન મની નિમાજ પદવામા આવે છે અને હિંદુઓનાં
મદિરામા વતનાદ કંઈને તેમનાજ નામની પૂજા કરવામા આવે છે.
વિધર્મી લોકોના આચારનું અપમાન કરવું એ અર્થ ગમિવાન
ઈશ્વરની ઈશ્વરવિરુદ્ધ કાર્ય કરવા સમાન છે જો આપણે દોષ
ચિત્તને ભગાડીએ તો સ્વભાવતઃજ તેનો ચિત્રકાર આપણા ઉપર
કાંઈ કરે છે, માટે ઈશ્વરના કાર્યની ઉપેક્ષા કંઈ ચોમ્ય નથી

આપે હિંદુઓ પાનેથી જે કંઈ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તે
અન્યાય છે એ કાર્ય દીર્ઘદૃષ્ટિવાળી ગજનીનિની વિરુદ્ધ છે એથી
દેગ વધારે દન્દ્રિ થશે જો આપ ધર્માધનાને લીધે એ કરને ન્યાય
માનતા દો તો પ્રથમથી એ કંઈ હિંદુઓના નેતા સમસિંહની પા-
નેથી લેવો જોઈએ અને ત્યાગપણી એ કંઈ મારી પાને માગવો
જોઈએ પ્રીતીઓ અને માળીઓને મારવી એ કાર્ય આચી વી-ત
નથી અને આશ્ચર્ય એ થાય છે કે, આપના પ્રધાનો પણ આપને
ન્યાયપુરુષ શામનકાર્ય કંવાની મનાઈ આપતા નથી ”

આ રીતે જાણુ નાજસિહના પત્રમા સુજનતા, સ્વાભિમાન
નગ્રતા, તેજસ્વિતા અને અપદવન્નતા ભરી હતી તેમણે દિ-દીના
પાદશાહને અનુચિત કાર્ય ન કરવાને માટે આવો ઉત્તમ ઉપદેશ
આપ્યો હતો. આ પત્ર સુત્સરીપણાનો એક ઉત્તમ નમુનો છે, અને

એ પરમાથી સત્ય રાજધર્મનો પન્થિય મળે છે

આ પર વાચતા ઔર ગઝેબના કોધનો પાર રહ્યો નહિ ગણા રાજસિંહે જશવતસિંહની ગણીને આશ્રય આપ્યો છે, એ વાત પણ તેના કણુપર પહોચી ચૂકી હતી તેથી હવે તેણે રાજસિંહને પાય માલ કઢવાનો નિશ્ચય કર્યો આ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને માટે તેણે પોતાના પુત્રોને બગાળા, કાળૂવ અને દક્ષિણમાથી જોવાવી લીધા ઔર ગઝેબે પોતાના પુત્રોને તથા અનેક સેનાપતિઓને પોતાની સાથે લીધા અને પ્રચંડ મેન્યસહિત મેવાડપર આક્રમણ કર્યું રાજસિંહ પણ પોતાના કુળનુ ગૌરવ જાળવવાને માટે તેની મામે થયા તેમણે સેન્યના ત્રણ ભાગ કરી એક ભાગનો સેનાપતિ પોતા જ્યેષ્ઠ કુવગને બનાવ્યો, બીજા ભાગનો સેનાપતિ બીમસિંહને બનાવ્યો અને ત્રીજા ભાગના સેનાપતિ સ્વયં રાણા ગજસિંહ બન્યા આ પ્રકારે તૈયારી કરી રાણા રાજસિંહ મુગલ સેન્ય રૂઢામે નીકળ્યા પહાડોમા વસતા બીચ લોકો પણ હિંદુકુળમૂર્ચ રાણા ગજસિંહને સહાય કઢવાને માટે મેવાડની લાચ પતાકાની નીચે લેમા થયા

ગજકુમાર જયસિંહે શત્રુના ખોરાકના ગાડા આવવાનો માર્ગ રોક્યો ઔર ગઝેબના સેન્યને પહાડી સ્થાનમા ખોગક ન મળવાથી પરમ કષ્ટ થવા લાગ્યું તેના લશ્કરમા અનાજનો મેટો દુષ્કાળ પડ્યો ગજસિંહના માણસોના હાથમા ઔર ગઝેબની શાહુજદી મપ રાઈ તેઓ તેને રાજસિંહની પાસે લઈ આન્યા ગજસિંહે તેનો યથોચિત આદર કર્યો અને તેને ડેટલાક માણસોની સાથે ઔર ગઝેબની પાને મોઢલી દીધી રાજસિંહ એવા ઉદાર હતા કે તેઓ શત્રુઓનુ ભૂખનુ દુખ જોઈ શક્યા નહિ, તેમણે ખોગકના ગાડા આવવાનો માર્ગ ખુલ્લો કરાવી દીધો તેમણે વિધમી શત્રુઓને અન્ન મેળવવાની સુગમતા કરી આપી અન્નના કષ્ટથી તેમનુ રક્ષણ કર્યું આ રીતે તે ગજપૂત વીરે ઉદારતા દર્શાવી હતી અને આ પ્રકારે તેમણે ખગે ગજધર્મ તથા વીરધર્મ બનાવી આપ્યો હતો

પરંતુ કુણુદિ મુગલ પાદશાહે પોતાની કુટિલતા છોડી નહિ તે ગજપૂતોની સાથે ઘોર સંગ્રામ કઢવા લાગ્યો તેજની ગજપૂતો પણ તેનાથી હારી જાય એવા નહોતા ઔર ગઝેબની સેના ગજપૂતોના હાથનો માગ જાઈ અહીં તહી નાસવા લાગી પાદશાહના હુકમ, હાથી તથા અન્નશસ્ત્ર વગેરે વિજયી ગજસિંહના હાથમા આવવા લાગ્યા આ મહાયુદ્ધ સવત ૧૭૩૭ ના ફાગુન માસમા

યથું હતું અને એમાં રાણા રાજસિંહે વિજયલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી હતી. રાણા રાજસિંહે નાઠેલા શત્રુઓને કદ આપવું ઉચિત ધાર્યું નહિ. ગુજરાત તરફ ઘણા મુસલમાનો નાઠેલા તેની પાછળ ભીમ સિંહ ગયા હતા, પરંતુ રાજસિંહે દયા, ધર્મ અને મુજનતાથી પ્રેરાઈને નેમના પર આક્રમણ નહિ કરવાનો સંદેશો મોકલ્યો હતો.

આ પ્રકારે રાણા રાજસિંહે રાજધર્મ ઉત્તમ રીતે પાળ્યો. એવો કયો માણસ હશે, કે જે સાહસિકતા અને વીરતાને માટે તેમની પ્રશંસા નહિ કરશે? રાણા રાજસિંહ તેમના સમયના અદિતીય નૃપતિ હતા. દુષ્ટાત્માઓની દુષ્ટતા દબાવવાને માટે તેઓ મુખ્ય ભાગ લેતા હતા તેમનું પ્રત્યેક કાર્ય ગૌરવ અને વીરતાનો પરિચય કરાવે છે તેઓ પરોપકારને ઘેઠ ધર્મ માનતા હતા તેમણે રાજસમુદ્ર બાધાવીને પોતાની શિક્ષાપદ્ધિ પ્રત્યેની અભિરુચિનો પરિચય જગતને કરાવ્યો છે. આજપર્યંત તે શિક્ષકજ્ઞ રાજપૂતાનાના કીર્તિસ્તભરૂપે વિદ્યમાન છે.

* રાજસિંહના સમયમાં મોટો દુરકાળ પડ્યો હતો ત્યારે ધણી લોકો ખૂબે મરના દના તેમજ રાણા રાજસિંહે રાજસમુદ્ર બાધવામાં ગામ-પાઓ મરના થાવિ પ્રાપ્ત કરી રાજસમુદ્ર એક પ્રયત્ન સરોવર છે આ સરોવર મેવાની રાજધાની હિરપુરથી ૨૫ માઈલ ઉત્તરે આવેલું છે ગોમતી નામની એક પહાડી નદીના પ્રવાહને પુરતો બાધા આ સરોવર બનાયું છે રાજસિંહના નામ ઉપરથી તેને રાજસમુદ્રનું નામ આપ્યું હતું ઈશાન અને વાગધ્ય ખૂણા વિના આ સરોવરની બીજી સર્વ બાજુએ સંગે મરમરો પુરતો બાધો છે ગુમ્તાની સાથે બદરના ભાગમાં છેક નીચે સુધી સંગેમરમરની શીટીઓ છે સરોવર ૫૫ ધણુ ઉંડુ છે અને તેનો પેરાવ આશરે બાર માઈલનો છે એ સરોવરનો બધો ઉગી બહીના જેવો છે વળી એ સરોવરની દક્ષિણે રાણાદેવે એક નગર અને એક કિલ્લો પણ બાધા મો હતો તે નગર તેમના નામપરથી રાજનગર નામથી પ્રસિદ્ધ છે વળી એ પુરના પર એ સંગેમરમરના પથ્થરનું દેવાસથ પણ બનાયું હતું એ કાર્યમાં વગભગ ૮૬ લાખ રૂપીઆ ખર્ચ થયું હતું અને સાત વર્ષ વાગ્યા હતા.

૮-રાજભક્ત વીર અમરસિંહ

ઇસ્વીસનની અઢારમી શતાબ્દી શનૈઃ શનૈઃ કાળના અનંત સ્રોતમાં વિલીન થતી થતી સર્વાંશે અદૃશ્ય થઈ ગઈ છે. ઓગણીસમી શતાબ્દીએ પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો છે. કાળની વિચિત્રતાથી અનેક મનુષ્યોની દશામાં ભારે પરિવર્તન થઈ ગયું છે. અનેક માણસો ઉન્નતિના શિખર પર ચઢી આમોહના તરંગો પર ઉડે છે અને ગર્વભરી દૃષ્ટિથી નીચે જુએ છે. અનેક પુરુષો અવનતિના ઉંડા સાગરમાં ડૂબી શોક અને પશ્ચાત્તાપની તીફળ ચાબુક ખાઈ રહ્યા છે. અનેક માણસો સુખ અને સંપત્તિના અપૂર્વ વિલાસથી તૃપ્ત થઈ રહ્યા છે અને અનેક જણ દુઃખના દારુણ ચક્કરમાં સપડાઈ આમતેમ અથડાયા કરે છે. કાળચક્રની સાથે ભારતવર્ષની દશા પણ પલટાઈ ગઈ છે. ભારતવર્ષની સ્વાધીનતાનો નાશ થયો છે. સ્વાધીનતાથી મસ્ત થયેલા વીર પુરુષોનાં ખડ્ગોમાંથી હવે પ્રકાશ ઝરતો નથી. તત્ત્વજ્ઞાની મહાપુરુષો પણ અદૃશ્ય થયા છે. ગૌરવ પવિત્રસલિલા દૃષ્ટિના તટ પર આર્થ ચક્રવર્તી - પૃથ્વીગજની સાથે અંતર્ધાન ગઈ ગયું છે. ભારતવર્ષમાં મુસલમાનોના ગાળિ પણ ઔરંગઝેબની સાથે વિદ્રુપ થઈ છે. આશ્રાનો તાજમહાલ અદ્યાપિ વિદ્યમાન છે, જુમ્મા મસ્જિદ, મોતી મસ્જિદ હજી પણ ભારતવર્ષની શિદ્ધપિદ્યાનો પરિચય કરાવી રહી છે. દિવાને-આમ અને દિવાને-આસ મુગલોની હુમ યથેલ શક્તિનો પરિચય આપે છે; પરંતુ તે શક્તિ આજે વિદ્યમાન નથી. હિંદુ અને મુસલમાન ઉભય આજે દુર્દશાના સમુદ્રમાં ડૂબ્યા છે. જે વિદેશી વ્યાપારીઓએ વાણિજ્યને માટે ભારતવર્ષમાં પગ મૂક્યો હતો, તેઓ આજે ગજરાજેશ્વરના માનવંત પદ પર સ્થિત થયા છે. હમણાં તેમના પ્રતિપક્ષી ક્રેંઓએ પણ તેમની આગળ મસ્તક નમાવ્યાં છે. મુસલમાન શહેનશાહોનો પ્રતાપ વિદ્રુપ થયો છે. હમણાં પરમેશ્વરની કૃપાથી અંગ્રેજોએ ભારતનાં પ્રાયઃ સર્વ

સ્થાનોપર પોતાની પ્રભુતા ન્યાપિત કરી દીધી છે માર્ગિસ ઓફ વેલ્સ-ની ભાતના ગવર્નર જનરલના પદપર નિયુક્ત થઇને ચક્ર ગુપ્ત અથવા શાર્લેમન, નેપોલિયન વા પિય ની સાથે સ્પર્ધા કરી નહો છે ભવાનીના ભગ્ન પ્રાપ્ત સ્ત્રીય શિવાજી જે વીરમાનના આદ્યનેતા હતા, જે મમાજના મહાન મહાન વીરપુત્રોએ એક વખત સમસ્ત ભારતને સ્વાધીન કરી લેવાનો ઉદ્દેશ કર્યો હતો, તે આ વખતે અનેક ભાગોમાં વિભાજિત થઈ બધે પરસ્પર લડીને એકબીજાના જગા રે સવા તરફ થઈ નહા છે અને આવી શીત્તુ શક્તિ માથે તેઓ અગ્રજોની વિરુદ્ધ શસ્ત્ર લઇને ઉઠ્યા છે

અગ્રજોએ ભારતવર્ષમાં કેવળ તનવા ના જગથી ન પોતાનો અધિકાર ન્યાપિત કર્યો છે એમ જેઓ કહે છે તેઓ ઇતિહાસના જ્ઞાતા નથી અને તેઓ સત્ય જાણતા નથી જે ભાનુવાસીઓ અગ્રજોને સહાય કરત નહિ તો અગ્રજ લોકો કદી પણ ભાનુ વર્ષમાં સામાન્ય સ્થાપન કરી શકત નહિ પાસીના આશ્રયનમાં ભાનુવાસીઓની સહાયથીજ અગ્રજોએ વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો આ સહાયના વિશાળ ક્ષેત્રમાં ભાનુવાસીઓએજ વિજયવશ્મીને લાવીને અગ્રજોના હાથમાં સોંપી દીધી હતી અને ભાનુવર્ષના એક અમાધારણ વી ના પગકંમથીજ અગ્રજ લોકો શૌર્યવાન રાજા બશવતનવ હોન્ડરની ગતિને ગણી શક્યા હતા

ઈ સ ૧૮૦૦ માં હિંદમાં પાચ મનાશ નાનકો હતો પશ્ચિમ ઘાટમાં આવેલા પૂનામાં પેશ્વાઓની રાજધાની હતી ગુજરાતની અતર્ગત વડોદરામાં ગાયકવાડની રજ - હતી, મધ્ય હિંદમાં આવેલા જ્વાલમ્બા બિહાર - ની ઇંદોમાં હોન્ડર નાનકો હતો ના પુના - ધુણી લોકોને વગડથી ઓન્ડિયા મુખી પોતાનો અધિકાર જમાવી બે હતા ભારતવર્ષને ગવર્નર જનરલ માર્કિવમ ઓફ વેલ્સની આ સર્વ મરાઠાઓને તાબે કરવાને ઉદ્દેશ થયો પ્રથમ જગવતરાવ હોન્ડરની મધ્યે અગ્રજોને યુદ્ધ થયું હોન્ડરે મરાઠાઓના હુમલો થયેલા જોરવને ગણવત કરવાને માટે યુદ્ધ પાલી તેથાની કરી મેન્સન નામના એક અગ્રજ નેતાપતિને તેની ગામે મોકલવામાં આવ્યો આ વખતે હોન્ડર પ્રતાપગત નામના સ્થાનમાં રહેતા હતા અગ્રજ નેતાના આગમનની ખબર સાંભળી તેઓ તેજ વખતે પોતાનું સ્થાન છોડી ચળવ નદીન પાને આવી પહોંચ્યા તેઓ મેન્સનના હસ્તેથી પચાસ માર્ક

છેટે છાવણી નાખીને પડ્યા. અગ્રેજ સેનાપતિ શત્રુને ઓગાંવી નિકટ આવવાની ખબર દ્વિસાક્ષી, સમીપમાંજ સુકું દર નામના એક પહાડી ઘાટ તરફ જવા લાગ્યો.

ગ્રીસના ઇતિહાસમા સેનાપતિ જેનોદ્રને પોતાની રસીલી લે ખિનીથી 'દશ મહુસતુ પ્રત્યાવર્તન' સુદ્ધ રીતે લખ્યું છે આ પ્રત્યાવર્તની કથા આજપર્યંત અટક વીરતા, અવિચલ ઉત્સાહ અને અલૌકિક દૃઢ નિશ્ચયનો પરિચય આપી ગ્હી છે જે ભાગતવર્ષમા એકાદ જેનોદ્રન હોત તો મેન્સનના પાછા આવવાની કથા પણ તેણે એવીજ સુદર રીતે લખી હોત મેન્સન જે રસ્તે પાછો ફરતો તે રસ્તાને નિષ્કટક રાખવાને માટે એક ભારતીય વીરે આત્મભોગની દેવી પગકાઠા ખતાવી હતી તથા ભયાનક શત્રુની સામે બહાદુરીથી પ્રતિજ્ઞાનુ દેવી ગીતે પાવન ઝુકું હતું, તેનું વર્ણન તેણે સુદર રીતે કયું હોત આ વીરપુરુષ પુણ્યભૂમિ હરવતીના રાજપૂતોના સ્વામી અમરસિંહ હતા અમરસિંહ વીરતાની તેજસ્વી મૂર્તિ તથા આત્મભોગ અને મિત્રતાના અપૂર્વ દૃષ્ટાન્તરૂપ હતા તેઓ વચનથી જ ઘાઇ અગ્રેજો માટે પ્રાણાર્પણ કરવા તૈયાર થયા.

સેનાપતિ મેન્સન પાછળ હઠી સુકું દરતા ઘાટ તરફ ચાલવા લાગ્યો, તેનો માર્ગ નિષ્કટક ગળવાને માટે અમરસિંહ પોતાના હાથ નીચેના રાજપૂતોને લઇને ત્યાં ગયા હતા મેન્સને અમરસિંહ ને એવી ભવામણ કરી હતી કે, શત્રુઓ આવે તો તેને ઘેરી લેવા અને આગળ વધવા દેવા નહિ અમરસિંહે આ વાતની હા પાડી અને પ્રાણ જતાસુધી પણ મેન્સનના શત્રુઓને રોકી ગળવાને માટે ઉદ્યત થયા એક પીપ્પલી નામક ગામની પાસે અમર નામની નદી વહે છે અમરસિંહ આ નદીના ઉત્તર તરફના તટપર જઇને ઘોડાપરથી નાચે ઉતરી પડ્યા અને એક સહસ્ર સનિકોને લઇને નિર્ભયતાપૂર્વક શત્રુઓનો માર્ગ રોકીને ઉભા ગયા ઘોડા વળતમા મહારાજ હોટરની સેના આવી પહોચી જોતજોતામા અમરસિંહના તરફથી તે મેનાપર ગોળીઓનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો ગોળીઓના માનથી ઘણા શત્રુઓ મરણ પામ્યા, પરંતુ તેઓ હવે અમરસિંહની છેક નિકટ આવી પહોચ્યા અને તેમનાપર ગોળીઓ છોડવા લાગ્યા અમરસિંહના કષાળપર અને તેમના હૃદયની જમણી ખાલુપર ગોળીઓ લાગી અમરસિંહ ભૂમિપર તટી પડ્યા, પરંતુ ઘોડી વારમા તેઓ શુદ્ધિમા આવ્યા તેઓ પુન ઉભા થઇ

હાથમા તલવાર ગ્રહણ કરી પોતાના માથાને ઉત્સાહ આપવા લાગ્યા અમરમિહને ઉપર જણાવેલી જે જગાએ ભાગે ચોટ જાગી હતી પરંતુ તેમના મુખમઠગપર દુ ખનો જ વ જન ખતુ જણાતો નહોતો તેમના ક્રોધ નિવન નેત્રમા જલના અને તેમના વિશાળ લલાટપર ચિતાના ચિહ્ન જણાતા નહોતાં પાયત ધધેડા અગ્ર સિદ્ધ પોતાના હાથમા તલવાર પકડી શત્રુના તરફ તે તલવાર ચલાવના હતા અને એ રીતે પોતાના માથાને ઉત્સાહિત કરતા હતા તેમના ગરીબાથી રાગની ધારા અવિદ્યત ચાલી હતી આથી તેનો નિસ્તેજ થવા લાગ્યા થોડી વારમા તેઓ શત્રુસેના તરફ તલવાર ઉગામતા ઉગામતા પરલોકવાસી યઈ ગયા તેમના માઠી ચારતે મ છુનો તેમની પાસે ઉભા રહી પ્રાણફીન અને પાયત ધધેડા અધિક હાનિ થવાને લીધે શત્રુઓ આગળ દબ શક્યા નહિ મુકું દરનો ઘટ નિષ્કેટક નહો અને સેનાપતિ એન્મન અગ્રમિહન પગકમથી મુન્નિત રહો

અમરમિહે જે સ્થળે પોતાનો પાશુ છોડ્યો હતો, તે સ્થળે આને માત્રના એક સાધારણ ચોતળ મિથાથ અન્ય કોઈ પર રમૂત ચેહન નથી કરવતીના મેષ્ટ કર્વંગી ગજપૂતના અગ્રમ ત્યાગની ભૂમિ આ પ્રકારે સૂની પડી છે આ રજપૂત વીરવ્રત કૃતજ્ઞતા દર્શાવવાને ખાતર તે ભૂમિપર એક અતિ ઉચ્ચ, પમ્મ મુદર મીતો સ્તંભ બધાયો બેઠતો હતો

૯-વીર શક્તાવત સરદાર

મુગલ પાદશાહ અકબર મઘ્લ યયુ છે એમ કહેવાય છે કે, અન્યનો પ્રાણ લેવાને માટે કરેલા પ્રપચનો લોગ ભાગતનો પ્રસિદ્ધ પાદશાહ પોતેજ થઈ પડયો * કુમાર સવીમ પોતાનું નામ જહા ગીર નાખીને દિંદીના ગ્લજરિત તખ્તપર બેઠો છે તે ભાગતવર્ધના મર્વ ભાગોષ પોતાની પ્રભુતા સ્થાપિત કરવાને માટે ચેષ્ટા કરી રહ્યો છે તેના પિનાએ જે શક્તિથી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી હતી, તે શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને તે પણ પ્રયત્ન કરતો હતો. પનકેમી રાજપૂતોના રાજ્ય છીનવી લેવા એ અકબરનું પ્રધાન લક્ષ્ય હતું. મેવાડના પ્રાત મ્મણીય પ્રતાપસિંહે અલ્હોદ્દિઠ વીગતા અને દેશભક્તિના આવેશ થી સ્વાધીનતાનું રક્ષણ ધ્યુઈ હતું. પ્રતાપસિંહની વીગતા અને તેના હાથ નીચેના રાજપૂતોની તેજસ્વિતા જહાગીરના હૃદયપટ પર અકિત હતી તે પાદશાહ જનીને હમણા મેવાડની સ્વતંત્ર ભૂમિને પગધીનતાની જાણ આજ્ઞા બકડી લેવાને માટે ઉઘડી યયો છે. હમણા પ્રતાપસિંહ સ્વર્ગના વિગજે છે. વીગપ્રસવિની મેવાડભૂમિ મહાવીર પ્રતાપગિના શૂન્ય જની ગઈ છે. દિંદીના નવા પાદશાહે આ તકનો લાભ લઈને ચિતોડનો કિલ્લો હુમ્મગત કર્યો છે. ચિતોડના સ્વામીને નિર્જન અન્વયમા જઈ પોતાના દેહનું સન્સર્પ કરવું પડયું. મેવાડ ના નાન્યની ત્રીમાપ અતવ નામનો એક કિલ્લો હતો. આ કિલ્લાપર પણ પાદશાહનો અધિકાર સ્થાપિત થઈ ચૂ. પો તે છતા પણ પગકેમી રાજપૂતે હતાશ ધયા નહિ જે વીગતા અને ગૌરવને માટે રાજપૂતો જનતમા પ્રસિદ્ધ ધયા હતા, તે વીગતા અને ગૌરવ હજી પણ તેમને છોડી ગયા નહોતા. ચિતોડના સ્વામીએ પોતાની સ્વાધી

* રાજસ્થાનના ઇતિહાસમા એવો ઉલ્લેખ છે કે, અકબરને એવો મદદ ઉત્પન્ન થયો હતો કે માગ નહતું પડી ગજા માનનિટ, સવીમને જ ને મુગરોનો રાજનિદામનપર પ્રેમાડશે આથી તેણે માનનિટને માગે જનાવેના ભોજનમા વિર નખા યુ હતું. પનતુ જૂનથી તે ભોજન માન સિંહને આપવાને મદદે તે પોતેજ ખાઈ ગયો. આથી તેનો દેહાત થયો.

નના અખડ નાખવાને માટે પ્રતિજ્ઞા કરી રાજપૂતાનાની વીરતાના મદથી ઉન્નત અને રાજપૂતો પોતાના નહિ થતા ગૌરવનો પુનરુદ્ધાર કરવાને માટે પ્રાણ સુદ્ધા આપવાને તૈયાર થઈ ગયા

રાજપૂતાનાના વીર રાજપૂતો દુર્ગમ પહાડી સ્થાનમાં એકનિત થયા છે એવાં રાણા ગણવાન મુસલમાન પાદશાહનો મદ ઉતારવાને માટે પોતાના વીર મરદારોની સાથે મસલન કરે છે સર્વ વીરો પોતાના ગૌરવનું રક્ષણ કરવાને માટે પ્રતિજ્ઞા લઈ રહ્યા છે તેમની ભૂમિમાં શત્રુઓએ પ્રવેશ કર્યો છે તેમના કિન્નમાં શત્રુની પતાકા ફરફી રહી છે, શત્રુઓના આક્રમણને લીધે તેમને પહાડોનો આશ્રય લેવો પડ્યો છે આથી હમણા તેઓ દુર્દાનત શત્રુઓને ઉચિત શિક્ષા કરવાને માટે પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યા છે વીરભૂમિના સાહસિક, રણ ચતુર ચઢાવત અને રાક્ષાવત x એકનિત થયા છે આ વખતે સર્વે રાજપૂતો પોતાના પૂર્વપુરુષોની કીર્તિ સાચવી રાખવાને માટે ઉત્સુક બન્યા છે એવાં રાણાની આજ્ઞા પોતાનો પ્રાણ આપીને પણ પાળવાને સર્વે રાજપૂતો તૈયાર છે ચઢાવત વીરો મુદ્દસમયે આગળ આવવાનો આશ્રહ કરવા લાગ્યા તેમના હરિદેશ શક્તાવત પણ તે માન મેળવવાને માટે ઉત્કેષિત હતા આ ઉભય દવ ઉક્ત સન્માન પ્રાપ્ત કરવાને માટે માહોમાહે કેટલું કરવા લાગ્યા, પરંતુ ચતુર રાણાએ તેમને તેમ કે તા અટકાવી ગભીર સ્વરે કહ્યું “ને દવ શત્રુના હાથમાં ગયેલા અતવ કિન્નમાં પ્રથમ પ્રવેશ કરશે, તેને સમસ્ત નેન્યની આગળ આવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થશે ” શક્તાવત અને ચઢાવત ઉભય દવના માણસો મરણની આજ્ઞાનુમાર ગૌરવ પ્રાપ્ત કરવાની આશાથી અતવના કિલ્લા તરફ જવા નીકળ્યા

અતવનો કિલ્લો એવાં રાણા મપાટ પ્રદેશમાં આવેલો છે આ કિલ્લો મહાજગતની જમીનપર આવેલો છે આ કિલ્લાની ચારે તરફ એક નાની નદી વહે છે તેનો કોટ ઉભો અને મજબૂત છે કિલ્લામાં જવાને માટે માત્ર એક જ માર્ગ છે અને આ માર્ગ લોહના ખીંકાવાળા મજબૂત દરવાજાથી બંધ રાખવામાં આવે છે

ચઢાવત અને શક્તાવત લોકો ઘોર અધાનમાં પોતાનો ટેક રાખવાને માટે કિલ્લા તરફ આ-યા જાય છે ચારણ લોકો મુમધુર

x ત્રિનો ના એક પ્રાચીન જ્ઞાનુ નામ ચંદ્રનું આ રામાનું દવ ચઢાવત નામથી પ્રસિદ્ધ થયું રામા, મુદ્રગિર તથા પ્રતાપસિદ્ધનો બધું અને રાણા ઉત્પત્તિદનો પુત્ર દનો તેથી એક દવનું નામ ચઢાવત પડ્યું

કંઠે વીરસયુક્ત કાવ્યો લલકારીને ચોદાઓને ઉશ્કેરે છે. ઉભય દલ સમરસંગીતથી પ્રેરાઈને ભિન્ન ભિન્ન માર્ગોથી આગળ કૂચ કરવા લાગ્યાં. પ્રાતઃકાળમાં શક્રાવત લોકો કિલ્લા પાસે જઈ પહોંચ્યા. શત્રુઓ અસ્ત્રશસ્ત્રથી સજ્જિત નહોતા; પરંતુ રાજપૂતોના આગમનની ખબર સાંભળી તેઓ મુસબબ થઈ કિલ્લાના કોટપર ચઢી ગયા. રાજપૂતોએ મહાવેગથી કિલ્લાપર આક્રમણ કર્યું. મુગલસેના પણ દંડતાપૂર્વક રાજપૂતોની સામે ટક્કર ઝીલવા લાગી. ચંદાવત લોકો પણ કિલ્લા તરફ ભેસભેર ચાલ્યા આવતા હતા. ચંદાવતો કિલ્લાપર ચઢવાને માટે પોતાની સાથે કેટલીક સીડીઓ લઈ આવ્યા હતા. શક્રાવતોની પાસે સીડીઓ હતી નહિ. આથી તેઓ કિલ્લાના દ્વારને તોડીને હરિદ્વાની પહેલાં કિલ્લામાં પ્રવેશવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. શત્રુઓના ભેડેલા ગોળાથી ચંદાવતોનો સરદાર મરણ પામ્યો. મુગલસેના ખન્ને દલોને રોકતી હતી; પરંતુ શક્રાવત વીરોનો તેજસ્વી સરદાર તેનાથી દળાયો નહિ. તે જે હાથીપર બેઠો હતો તે હાથીને દરવાજા તોડવાને આગળ કર્યો. આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે દરવાજાની સાથે અણીવાળા ખીલા જડેલા હતા. આથી હાથીની મહેનત વૃથા ગઈ. સાહસિક શક્રાવત સરદાર આ ભેદને હાથીપરથી નીચે ઉતરી પડ્યો અને ધીરતાપૂર્વક ખીલાની તીક્ષ્ણ ધાર આગળ ઉભા રહીને માવતને હાથી પાસે ટક્કર મરાવવાની આજ્ઞા કરી. માવતે પોતાના સરદારની આજ્ઞા પાળી. હાથીએ ખીલાવાળા દ્વારની અડોઅડ ઉભા રહેલા શક્રાવત સરદારની પીઠપર ટક્કર મારી દ્વારને ફડાકે દબને ઉઘાડી નાખ્યું. રાજપૂત સરદારે પોતાના દળની ઉત્તમતા સિદ્ધ કરવાને માટે ધીરતાસહિત તીક્ષ્ણ અણીવાળા ખીલાને પોતાના શરીરમાં પ્રવેશવા દઈ પરલોકવાસ કર્યો. આ રાજપૂત વીરની અશ્વ કીર્તિ એ રાજપૂતાનાની ભૂમિને પરમ-પવિત્ર કરી મૂકી. પોતાના સરદારનું મરણ થતાં શક્રાવતો ઠારમાં પેશી જઈ સુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પેલી તરફ ચંદાવતોનો સરદાર મરણ પામ્યો હતો, તોપણ એક સાહસિક વીરે તે દળનું નેતૃત્વ સ્વીકાર્યું અને તે પોતાના સરદારના મૃતશરીરને પોતાની પીઠપર બાંધી તીક્ષ્ણ શસ્ત્રથી શત્રુઓનો વધ કરતો કરતો તે વેગપૂર્વક આગળ ધસ્યો અને પોતાના સરદારના શબને કિલ્લાની અંદર નાખીને ગર્જનાસહિત બોલ્યો—“ચંદાવતો અંતલના કિલ્લામાં પ્રથમ પ્રવેશ્યા છે, માટે તેઓ સેનાના અગ્રણી છે.”

૧૦-દેવીરત્નં ચુક્ર

મેવાડના અદિતીય વીર, સ્વાધીનતાના અદિતીય ઉપાસક મહા
 મણા પ્રતાપસિંહ હવે આ લોકમાં ગદ્યા નથી તેમની અનંત કીર્તિ
 મજસ્થાનમાં ત્યા ત્યા નવાઈ ગઈ છે મજપૂત લોકો તેમને દેવ
 સમાન ગણી તેમની શ્રદ્ધાસુખભક્તિ કદે છે તેમના ન્યેષ્ટકુવર અમર
 સિંહ સિંહાચનપર અધિષ્ઠિત થયા છે, પ્રતાપસિંહ સ્વાધીનતાનું
 મુશ્કેલ દેવ ને માટે પહાડે પહાડ અને વનેવન સમતુલ્ય હતા અને
 અમલ કાપે મહન કરીને મહાપ્રાણના પશ્ચિય કમળી ગદ્યા હતા.
 અમરસિંહ બાગપલ્લવી પિતાની માથે -હેતા હતા, તેથી તેમને પલ્લ
 કાપે મહન કરવાનો અકાશ પડી ગયો હતો. તેમની વય આઠ
 વર્ષની હતી ત્યારથી તેઓ દુઃખ, વિપત્તિ અને પશ્ચિમના પ્રસ-
 એમાં પાતાના પિતાની માથે -હેતા હતા પિતાના મંચુપર્થ ત
 તેમને અનેક કાળે મહન કર્યા હતા તેથી તેઓ નિગદસ, હૃદયે ગી
 અને દદમતિજ બની નયા હતા પિતાનું સાહુમ અને સ્વાધીનતા
 ના નરસુને માટે મર્વ પ્રકાશનો સ્વાર્થત્યાગ ભેદને તેમની આ-
 હમિકતા તથા સ્વાતન્ત્ર્યેના પ્રમદ થઈ હતી અને તેઓ મજપૂત-
 ભક્તિના કોઈ ધનને પાજવાને તૈયાર હતા પ્રતાપસિંહ એમ ધા-
 નતા હતા કે, અમરસિંહ શોખીન યુવક છે, માટે તેનાથી નન્યગદ્યા
 નો કલશ નહન થઈ શકશે નહિ એટલા માટેજ તેમને મગતી
 વખતે પાતાની પલ્લકુટી તન્દ્ર દરિયા કરીને કહું હતું કે “કદાચ
 આ પલ્લકુટીના સ્થાનમાં બહુમુલ્ય મહાનુભવ બની જશે મે મેવાડની
 સ્વાધીનતા માટે આટલું કષ્ટ નહન કરું છું, પાતુ હવે એમ
 ભાગે છે કે, એ સ્વાધીનતા આ પલ્લકુટીની માથેજ ભુખ થઈ જશે”
 પિતાના અતકાળના વક્ર્યો અમરસિંહના દુઃસ્વપ્ન મજપૂ-
 રીને અકિત થઈ ચૂક્યા હતા અને તેથી તેઓ મેવાડના મજ
 સિંહાસનપર બેઠોને મજધર્મનું પાકન દેવને પ્રવૃત્ત થયા હતા.

મેવાડનો નૌથી મહાન શત્રુ અકાશ પ્રતાપસિંહના મન-
 પછી આવે આઠ વર્ષપર્થ ત સ્થિત રહ્યો હતો આ અસ્ત્રામાં તેણે

મેવાડ તરફ દૃષ્ટિ કરી નહોતી તેનું ધ્યાન બીજી તરફ લાગ્યું હતું
આ આઠ વર્ષ સુધી તે પોતાના વિશાલ રાજ્યને શાખવાળદ કર
વાનો પ્રયત્ન કરતો ગયો હતો. આથી અમરસિંહને પોતાના પિ
તાના મહાન વરીની સાથે એક પણ સુદ કંઈ પડ્યું નહોતું મેવા
ડમાં શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રસરી ગયું હતું. અમરસિંહ આ જ્ઞાતિ
મય નાજ્યમાં શાંતલાવથી ગજધર્મનું પાલન કરી ગયા હતા તેમ
જે પોતાના દેશની શાસનપ્રણાલીને સુધારી ભૂનિષ્ઠ કર નાખવાની
નવી પદ્ધતિ અમલમાં મૂકી હતી વળી તેમણે પેશલા મરોવગના
તટપર એક સુદર મહેલ બાંધાવ્યો હતો. આ મહેલ 'અમર મહેલ'-
ના નામથી સુપ્રસિદ્ધ થયો હતો. સૃષ્ટિના અમર ગાજ્યમાં આ
અમર મહેલ આજપર્યંત રાજસ્થાનનું ગૌરવ વધારી ગયો છે.

પરંતુ અમરસિંહ ઘણા દિવસપર્યંત શાંતિસુખ ભોગવી શ
ક્યા નહિ મેવાડપર ફરી પાછી ચલેનોની દૃષ્ટિ પડી અટબરના મ
જા પછી તેનો પુત્ર જહાંગીર દિલ્હીના તખ્તપર બેઠો. આઠ વર્ષ
સુધી તે રાજ્યમાં આવતી ગરબડ શાંત પાડવામાં ગરાયો, પરંતુ
ત્યાર પછી તેનું મન નિતર અન્ય ગાજ્યો જીતી લેવા તરફ લાગી
હું હતું. ભાન્તવર્ષના પ્રાય સર્વ ભાગો તેમને આધીન થઈ ગયા
હતા. મર્વ ભાગોના નિવાસીઓ તેને ભાગતને અદ્વિતીય પાદશાહ
માનીને પ્રજ્ઞામ કરતા હતા, પરંતુ એક મેવાડના પ્રાંત સ્મ-સ્મીય
'તાપસિંહના પુત્ર અમરસિંહે તેની આધીનતા સ્વીકારી વીરધર્મને
નિશ્ચયિત આપી નહોતી. જહાંગીર પ્રથમ મેવાડપર અધિકાર
સ્થાપિત કરવાને ઉદ્યત થયો. જહાંગીરના પિતાએ વારંવાર આઠ
મજા કરીને જે દેશની પાયમાલી કરી નાખી હતી, જે દેશના વીર
પુત્રોને તલવાળપર તલવાળની ચોટ વગાવી સદાને માટે રણક્ષેત્રમાં
મૃત્યુની દીધા હતા, દર મહિને પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચીને અને અમ
ખ્ય મેન્ય મોકલી જે દેશની સ્વાધીનતા ખુશ્કી લેવાને એટલા કરી
હતી, તેજ દેશપર પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપિત કરવાને માટે
જહાંગીરે સંકલ્પ કીધો છે તેની આજ્ઞા થતાજ પ્રગડ મેન્ય દિલ્હીમાં
એકત્રિત કરી પાદશાહે તેને મેવાડ તરફ ગાના કરી દીધું છે.

આ પ્રકારે મુગલનેના પુત્ર મેવાડની મહદપર આવી પહો
ચી પવિત્રાત્ના પ્રતાપસિંહ પગલોકમાં જઈને વસ્યા છે. આજ
એમની નિવાસભૂમિમાં અધકાજ છવાયો છે, પરંતુ આ પ્રતાપ
સિંહડપી ચદ્ર મેવાડડપી નભમાંથી વિહુસ થયો તે છતાં પણ અ

નેક તારાઓ હજી પોતાનો અળ ક પ્રકાશ ફેંક્યાજ કરતા હતા. પ્રતાપસિંહના મરણ પછી પણ સ્વાધીનતાના સાચા ભક્ત વીર રાજપૂતો પોતાની વીરતાનો પ્રકાશ પ્રમરાવી રહ્યા હતા. તેમણે પોતાના ગૌરવમાં ન્યૂનતા આણી નહોતી, તેમણે સન્માન તણ અપમાનમાં ગજી નહેવાની નીતિ સ્વીકારી નહોતી હજી તેમની સાહસિકતા અને તેમની વીરતા અટક રહી હતી તેઓ પ્રતાપસિંહના મહામત્રથી ઉત્તેજિત થઈને પોતાના દેશની સ્વાધીનતાનું રક્ષણ કરવા માટે મુગલ ગેનિકો સામે અટક મિન્ગિની પેઠે ઉભા થયા.

મેવાડના ઇતિહાસમાં ઇસ્વીસન ૧૬૦૮ નું એ પવિત્ર વર્ષ ચિરમરણીય ધર્મ-હેરો આ વર્ષમાં મેવાડના અમ પથ રાજપૂતોએ સ્વાધીનતાને માટે પોતાના પ્રાણ અર્પણ કરી નીધા હતા અને અમ-મિહ તો મુગલ પાદશહની આધીનતા સ્વીકારવાને તત્પર થઈ ગયા હતા, પરંતુ મેવાડના રાજપૂત વીરોએ અમરમિંહને તેમ ન કંવા હતા પોત નો પ્રાચીન મહાપ્રાદનાનો પરિચય કરાવ્યો. સાહમિક અંદાવત કૃતિતકે, મરણમયે પ્રતાપસિંહે આ પેલા ઉપદેશ અનુમાર આ પવિત્ર વર્ષમાં પોતાના દેશબાંધવોને ઉત્તેજિત કર્યા અમરસિંહ પોતાના અતિખંધુઓની અપૂર્વ તેજસ્વિતા ભેળેને મુગલ પાદશહને આધીન થવાની પોતાની ઇચ્છા માટે અનુતાપ કરી પવિત્ર કુળનું ગૌરવ રક્ષવા તત્પર થયા.

ઈ સ ૧૬૦૮માં દેવીર નામક સ્થાનપર મુગલોની સાથે રાજપૂતોને યુદ્ધ થયું આ સ્થાનપર મુગલો આવ્યા, એટલે રાજપૂત વીરોએ તેમના પર આક્રમણ કર્યું થઈવાર મુખી મુદ્ધ આદ્યુ. બહુ સમય મુખી રાજપૂત લોકોએ આ સ્થાનપર પહોંચ સમ અટક ખડા રહી અત્યંત વીરતાનો પરિચય કગવ્યો. અંતે મુગલો હારી ગયા દેવીરના યુદ્ધમાં રાજપૂતોની વિજયપતાકા અત ત આકાશમાં ફરકવા લાગી અને તેને રાજસ્થાનનો મહિમા પ્રકાશિત કર્યો.

નાણા અમ-મિંહના ઠાકા કર્ણના પરાક્રમથી આ યુદ્ધમાં રાજપૂતોનો વિજય થયો હતો એ વીર પુરોનોનાં ન તાનો અગાધિ કહીવત નામથી મુમસિદ્ધ છે સાહમિક કર્ણના પરાક્રમથી વીર ભૂમિએ એક સમયે એવી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી હતી કે બાહુબળના અભિમાની મુગલો તે મમયે આ વીર પુરોનોની બો-તાથી હાર ખાઈ, ગભરાઈને રાજપૂતોનો માથે મ ધિ કંવાને તત્પર થયા હતા.

૧૧-ખીરખલ

ઇ સ ૧૫૫૬મા જ્યારે અકબરશાહ દિહીના તખ્તપર બેઠો, ત્યારે ભારતવર્ષનો ઘણો ભાગ દિ હીશ્વરના અધિકાર નીચે આવ્યો હતો. મુગલોની વિજયિની શક્તિ જ્યારે ધીમે ધીમે ચારે તરફ ફેલાઈ રહી હતી, તે વખતે એક ભાટ મધુર કવિતા ગાતો ગાતો યમુના નદીના તટ પર આવેલા કાલપી નગરથી ચાલીને દિહીશ્વરની સમક્ષ આવી ઉભો રહ્યો મુઠઠ ધરાવનાર ભાટનું મનોહર સંગીત સાંભળીને દિહીનો પાદશાહ અતિ પ્રસન્ન થયો. ધીમે ધીમે દિ હીમા આ ભાટની કવિતાની પ્રશંસા થવા લાગી અને તેની કીર્તિ ચારે તરફ પ્રસરવા લાગી ભાટે મનમાં હક કવિતાઓ રચવાથી તે દિ હીનવાસીઓનો પ્રીતિપાત્ર બની ગયો. બાદશાહે પણ તેની કાવ્યશક્તિની કદર કરી તેને 'કવિગય' ની ઉપાધિ આપી પોતાની પાસે ગાળ્યો.

આ પ્રમાણે કવિગય બાદશાહનો પ્રેમપાત્ર બનીને દિહીમાં રહેવા લાગ્યો. ઇ સ ૧૫૭૩ ની સાલમાં પુનઃ કવિરાયનો ભાગ્યોદય થયો અને તેને 'રાજા'ની ઉપાધિ મળી આ સમયથી ભાટનું પ્રથમ નામ બદલાઈ ગયું નવા 'ગજા' આ વખતથી 'ખીરખા' અથવા 'વીરવર'ના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા.

ખીરખલ જાતે બાદશાહ હતો તે જુદેલખડમાં આવેલા કોઈ શહેરમાં રહેતો હતો તેનું પ્રથમ નામ મહેશદાસ હતું કોઈ કોઈ તો એને બ્રાહ્મણદાસ કહીને પણ બોલાવતા હતા.

આ વખતે કાગડાના રાજા જયચંદ કંઈ કારણથી દિહીમાં બંદીવાન થઈને પડયા હતા બાદશાહે આ રાજાનું રાજ્ય ખીરખલને આપી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો, તોપણ જયચંદના તેજસ્વી પુત્રે બાદશાહને નમન કરવાનો અસ્વીકાર કર્યો અને પોતાના રાજ્યનું સંરક્ષણ કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી, પરંતુ તેનો ઉદ્ધોગ નિષ્ફળ નિવડ્યો. અકબરશાહની આજ્ઞાથી પાંચળના મુળા હુસેન

કુલીખાને ઢાગરાપર આક્રમણ કરી બાદશાહની મરના બેસાડી, પરંતુ વીન્નપ્પે જે નન્યનો સ્વીકાર કરવાની ના પાડી આથી બાદશાહે તેને કાલી જગની પાસે એક જાગીર આપી અને તેને એક સહસ્ર ઘોડેસ્વારનો નાયક બનાવ્યો.

ભાદ્ર મહેશદાસ આ પ્રમાણે ગજની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી સહસ્ર માણનો નાયક બન્યો, એ શુ સાધનથી વાત છે ? જે એક વખત ચારણની ગણતરીમાં હતો, અને મગીતથી જેનો ઉદ્ધારનિર્વાહ આવતો હતો, તે આ મમયે સહસ્ર માણનો ઉપરિ જની કિર્તિ નાજ કાઝમા પે તાની બુદ્ધિની વિદ્યારણના જતાથી નહો હતો. બીજા બહુધા બાદશાહનો પાનેજ રહેતો હતો જ્યારે બાદશાહે શુજાનપર આક્રમણ કર્યું, ત્યારે બીજાએ તેનો માથે નઈ પોતાની અદ્ભુત રણચતુરીનો પરિચય કરાવ્યો હતો. ઘાઈ ઠેકાણે ઢોધ અતિ મહત્વનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતા તેનો દે સર્વો દેવવાનુ કાર્ય બીરજાવનેજ સોપવામાં આવતું હતું. બીજાએ કામ કરવામાં બહુ કુશળ હતો. તેનામાં પ્રમાદ તો જરા પણ નહોતો. સાહસ, શક્તિ અને તેજસ્વિતાને લીધે તે દરેક કાર્યમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરતો હતો. એમ કહેવાય છે કે, તેની વાણીના પ્રભાવથી અન્ય નો ધર્મ મુદ્દા પડતાઈ ગયો હતો અને તે હિંદુધર્મપર બહુ આસ્થા રાખતો હતો.

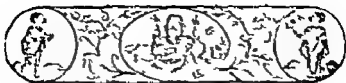
ઈ મ ૧૫૮૬માં અફઘાનોના બાદશાહની સામે બદ દાસ-બુ તેથી કાબૂલના નેનાપતિ લેનખાએ બાદશાહ પાને મહાય તા માગી બીરજાવને નેનાપતિ બનાવી બાદશાહે દેટલુક લ કુ કાબૂલ મોકલી આપ્યું. સુદમાં બાદશાહનો નેના હાજ પામી અફઘાનોએ ચારે બાજુએ આવેલા પહાડી ગયાનેપરથી મોગલ સેનાપર આક્રમણ કરવાથી મોગલ નેના દિનનિનિત ઘણું ગઈ બીજાએ અને લેનખાએ ઘણી મહેનતે પાછા રંગી એક ગયાનપર નેના સાથે પડાવ નાખ્યો. અફઘાનોને સત્રિને ગમમે પુન તે સ્થાનપર આક્રમણ કર્યું આથી બાદશાહી નેનાનો ઘણો મોગલો. દુર્ગમ કષ્ટકાયક પહાડી ગયાનમાં જઈ પડ્યો ઘણા નાણાં નેના અફઘાનોએ ગ્રેસી નાખ્યા, અને તેમાં નાજ બીજાએ પણ માર્યા ગયા.

બીજાના મનુની ખગર માલગી અકળગના શોકનો પાર રદ્દા નહિ તેના મૃતશરીરનો પત્તો ન લાગવાથી તેની વ્યાકુલ

તામાં ખમણો વધારો થયો. એમ કહેવાય છે કે, આ શોકસમા-
ચાર મળતાંની સાથે બાદશાહ મૂર્ચ્છિત થઈ જશે એવી ખીકથી
કોઈએ ખીરખલના મરણની ખબર આપી નહિ; પણ એમ જણા-
વ્યું કે, ખીરખલ સંન્યાસી બનીને કાંગડામાં રહે છે. અકબરે આ
વાતપર વિશ્વાસ મૂકી ખીરખલને જ્યાં હોય ત્યાંથી શોધી કાઢવા-
નો હુકમ આપ્યો. અંતે ખીરખલનો પત્તો ક્યાંય લાગ્યો નહિ.
વળી એક વાર એવી વાત ઉડી હતી કે, ખીરખલ કાલિંજરમાં રહે
છે. આ વાત બાદશાહને સાચી લાગી અને ખીરખલ જીવે છે
એવો તેનો નિશ્ચય થયો; પણ કાલિંજરમાં ઘણી શોધ કરાવતાં
જ્યારે ખીરખલનો પત્તો લાગ્યો નહિ, ત્યારે બાદશાહ હતાશ
થયો. આ વાતપરથી ખીરખલ બાદશાહને કેટલો પ્રિય હતો
તેની પ્રતીતિ થાય છે.

ખીરખલને એક લાલ નામનો પુત્ર હતો, પરંતુ તે પિતાના
જેવો ગુણવાન નહોતો. તેણે પિતાની સંમહેત્રી પુલ્લ ઉડાવી
દીધી. આખરે મોજશોખથી કંટાળી તેના દિલમાં વેરાગ્ય ઉત્પન્ન
થયો અને તેણે સંન્યાસ લીધો હતો. ખીરખલ કુતેહપુર સીકીમાં
રહેતો હતો. અઘાપિ પણ તે નગરમાં તેનું સ્થાન વિદ્યમાન છે.

૧૨—મહારાષ્ટ્રની મહાશક્તિ—

શિવાજી મહારાજ

જે વખતે મુગલ બાદશાહી ઉત્તરેને શિખરે પહોંચી હતી, ત્યારે ઔરંગઝેબના ઝોર શાસનથી ભારતના ઉત્તર, દક્ષિણ પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગોમાં સર્વેન લોકોના હૃદય લયલીન બની ગયા હતા. ત્યારે સ્વાધીનતાના પ્રધાન ઉપાસક અને તેજસ્વી તથા સાહસિક રાજપૂતોમાંના ધણીઓ. મોગલોને આધીન થઈ ગયા હતા. તે સમયે દક્ષિણમાં પાંચમધાદ નામના પર્વતોથી ઘેરાયેલા પ્રદેશમાં એક મહાદાસાજીને સર્વના હૃદયમાં અને વિસ્મયના ઉત્પન્ન કરી હતી. ધીમે ધીમે ભાતનો અદિતીય પાદશાહ થયો. આ શક્તિના પરાક્રમથી કેપી ઉપરો મમરના ભારતના જે મહાશક્તિની હક વગી હી હતી તે શક્તિ થી? તે શક્તિ તે જવાની ના મહાન ઉપાસક શિવાજી મહારાજ.

શિવાજી વારાની તેજસ્વી મૂલે અને સ્વતંત્રતાના અદિતીય ઉપાસક હતા. જે સમયે શિવાજી પ્રગટ થયા, તે વખતે ભારતની પ્રાચીન વીરતાનું એક ધીમે ધીમે નષ્ટ થતું જતું હતું. જે લોકો જે વખતે સહન અને વીરતાની બાબતમાં લોધી અમરથાને વિરાજતા હતા, જેમણે વીરતામાં પ્રવેશ પ્રાપ્ત કરી અને કીર્તિનો સ્વયં પ્રેર્યો હતો, તેમનાજ સુતાને ધીમે ધીમે પરાધીનતાની બેડીમાં મજબૂત બંધાયેલા ગયા અને તેમને પોતાની સ્વતંત્રતાને વિશાળ વિનાશીને બંધો. વિધર્મીઓની પુલામ પીરી ઉપાસી એ પોતાની હાલની પ્રથમ સ્તંભ્ય માની લોધુ જે તેજસ્વિતાથી પૃથ્વીના નિર્દોશના મુદ્દમાં એક દીશ્યો, જે તેજસ્વિતાથી સમરસિદ્ધ પોતાના પ્રાણની લેલ મળુ પવાર્યા વિના કયકલ લમેરમાં બીમ શાપુએ ની ન ન ખરો દો હતો અને જે તે તેજસ્વિતાથી પ્રગમ છીવ પ્રગમ સેલ ધણુ વર્ષોનુધી અતુલ સમૃદ્ધિ પાદશાહની સામે થયો હતો, તે તેજસ્વિતા

અને સ્વાધીનતાનો પ્રેમ હાલ અદૃશ્ય થઈ ગયાં હતાં. માંહોમાંહેનો સંપ નષ્ટ થવાથી પરાક્રમી રાજપૂતો દિનપ્રતિદિન નબળા પડતા જતા હતા અને મુસલમાનોને આધીન થઈ પોતાની શોચનીય અધોગતિનું કૃણ લોગવી રહ્યા હતા. મહાપરાક્રમી શિવાજીએ મહારાષ્ટ્રમાંથી કુસંપને દૂર કર્યો અને એક મહાપ્રજા ઉત્પન્ન કરી તેના મહામંત્રથી અનેક મુસલમાનોની દિવસે દિવસે પડતી થતી ગઈ અને તેઓ હિંદુને નમવા લાગ્યા.

ભારતવર્ષના નકશામાં દક્ષિણ અને પશ્ચિમભાગમાં મહારાષ્ટ્ર નામનો એ પ્રદેશ પહાડોથી ઘેરાઈ રહ્યો છે, તેની ઉત્તરે સાતપુડા પર્વત ગંભીર ભાવથી ઉભો છે; પશ્ચિમદિશાએ અગાધ સમુદ્ર અપાર તરંગો ફેલાવી જડ જમતની અપૂર્વ લીલા બતાવી રહ્યો છે, પૂર્વમાં વર્ધા નદી વહે છે અને દક્ષિણમાં ઉંચા નીચા પહાડોથી ઘેરાયેલો પ્રદેશ આવી રહ્યો છે. મહારાષ્ટ્ર દેશ પ્રથમથીજ સૂર્ય-સૌંદર્યથી વિભૂષિત છે, તે ૧૦૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલના વિસ્તારવાળો છે, લયાનક સદ્ધાર્મિક પર્વત ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી પડેલો છે, પહાડનો ઘણો ખરો ભાગ લીલાં લીલાં વૃક્ષોથી શોભી રહ્યો છે, જાણે પર્વતમાળા પર પ્રકૃતિએ પોતાની મુંદરતાનો અપૂર્વ ભંડાર ભર્યો હોય તેવો દેખાવ લાગે છે. નજરે જોયા વિના આ અપૂર્વ શોભા ધ્યાનમાં આવવી મુશ્કેલ છે. પ્રકૃતિના આ મનોહર પ્રાંતમાં, વિશ્વના આ સૌંદર્યયુક્ત ભાગમાં મહારાજા શિવાજીનો જન્મ થયો હતો.

ઔરંગઝેબ બાદશાહના સમયમાં દક્ષિણનાં અનેક સ્થાનોમાં મુસલમાન લોકોની સત્તા હતી. વિજયપુરનો મુસલમાન નવાબ ઘણો પ્રતાપી હતો. તેને ત્યાં શાહજી નામનો એક ક્ષત્રિય યુવક નોકરી રહ્યો હતો. શાહજી ધીમે ધીમે પોતાની કુશળતાથી નવાબનો એક પ્રધાન કર્મચારી ગણાવા લાગ્યો. તેની વીરતાથી વિજયપુરના નવાબની વિજયપતાકા અનેક સ્થાનોમાં ફરકવા લાગી. શાહજીનું લક્ષ જીજ્ઞાસા સાથે થયું હતું. તેમનાં બે પુત્રરત્નોમાં 'મોટાનું' નામ શાંતાજી અને 'નાનાનું' નામ શિવાજી હતું.

ઈ. સ. ૧૬૨૭ ના મે મહીનામાં પૂનાની ઉત્તરે ૫૦ માઇલ પર આવેલા શિવનારી નામના કિલ્લામાં શિવાજીનો જન્મ થયો. કિલ્લાની અધિકારી શિવાય દેવીના નામપરથી જીજ્ઞાસાએ પોતાના પુત્રનું નામ શિવાજી રાખ્યું હતું. શિવાજી પોતાની માતા સાથે બાળપણમાં આજ કિલ્લામાં રહેતો હતો. શિવાજીનો જન્મ થયા

પછી ત્રણ વર્ષે ચાહલએ તુકાબાઈ નામની એક મહારાષ્ટ્રીય સ્ત્રી સાથે બીજી વાર લગ્ન કર્યું. આથી જામખાઈ અને શાહલ વચ્ચે વિરોધ પેદા થયો. આ કારણથી શિવાજી ૭ વર્ષની ઉંમર યતાં સુધી ચાહલનું મુખ પણ જોવાને સક્તિવાન થયો નહિ. ચાહલએ દાદાજી કોંકડેવ નામના એક દરદર્શી વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને શિવાજી તથા જામખાઈની સલાહ લેવાને અને પૂનાની લગીરની બંધવસ્યા કરવાને નીમ્યો. હતો દાદાજી ચતુર અને ગજકાજમાં કુશળ હતો. તેણે જામખાઈને માટે પૂનામાં એક મોટો મહેલ બનાવ્યો. હતો ત્યાં દાદાજી કોંકડેવની દેખરેખ હેઠળ શિવાજીનું જાળવણું વ્યતીત થયું.

આ સમયમાં મહારાષ્ટ્રીય લોકો ભણવા-ગણવા તરફ વધારે લક્ષ્ય આપતા નહોતા, માત્ર પુસ્તકોના કીડા અને મદ તેમજ તેજસ્વિતાહીન વાચાલ પોપટજી બનવા કરતાં વીર પુરુષોને જાગે એવા ચોર્યાદિ શુભો કેળવવાને તેઓ ઉત્સાહી રહેતા હતા. શિવાજી પોતાની સહી પણ કરી શકતા નહોતા, પણ વીર ચત્રાવશમાં, બરહી ખાદવામાં અને તલવાર વાપરવામાં અદ્વિતીય ચાતુરી ધરાવતા હતા. મહારાષ્ટ્રના પોઠાઓપર સ્વારી કરવામાં તે ઘણા કુશળ ગણાતા હતા તેમની પોઠા ચત્રાવવાની ચતુરાઈ જોઈને પ્રેક્ષકો ઘણા પ્રસન્ન થતા હતા. દાદાજીએ શિવાજીને પોતાના ધર્મમાં મુગ્ધ બનાવવાને માટે બહુ ધ્યાન આપ્યું હતું. આખરે તેનું પરિણામ પણ બહુ સારું આવ્યું. શિવાજી હિંદુધર્માનુસાર કાર્ય કરવામાં પ્રવૃત્ત રહેતા હતા. તે ઘણા ધ્યાનથી હિંદુધર્મની કથાઓ સાંભળતા હતા. સમાચલ, મહાભારત અને ભાગવતની કથા સાંભળવામાં તેમને બહુ આનંદ મળતો હતો. જાણપણથી જ કથા સાંભળવામાં તે બહુ યદાવત હતા. હિંદુધર્મ પર આવી અચ્છ આસ્થા અને હિંદુધર્માનુસાર વર્તવામાં તેમને યદા હોવાથી તેમણે હિંદુધર્મનું ગૌરવ રાખવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી. તેમની આ પ્રતિજ્ઞા અનેક વિધો અને અનેક વિધિઓ આવી પડવા છતાં એ ચલિત થઈ નહિ. શિવાજીએ અંતકાળપર્યંત નિર્ભયતાથી અને અવિચલ ચિત્તથી આ શુભ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કર્યું હતું.

સમાચલ અને મહાભારતની પૌરતાબરી કથાઓ સાંભળવાથી શિવાજીના ચિત્તમાં પૌરસ ઉભરાઈ આવ્યો, સ્વાભાવિક સહસિ કતામાં વૃદ્ધિ થવા લાગી. સ્વઅતિપ્રેમ અને દેશહિતેષિતા તેના મનમાં મજબૂત જડ પાડી ગયા. શિવાજીને મોગલોની બાદશાહી

તોડી હિંદુ સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. તેમણે ધર્મોધ મુસલમાનોના અસહ્ય જીલમકાળમાં હિંદુધર્મની મહાશક્તિને પ્રકાશિત કરવાનો મહાપ્રયાસ કર્યો હતો. તેમની પ્રતિજ્ઞા નિષ્ફળ નીવડી નહિ. જે સમયે બાદશાહ ઔરંગઝેબના પ્રતાપથી પ્રાયઃ સમસ્ત ભારતવર્ષ કાંપી રહ્યો હતો, તે સમયે શિવાજીએ પોતાના બાહુબળને પ્રતાપે દક્ષિણમાં હિંદુસામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી. સ્વાધીનતાના ભક્ત વીરશિવોમણિ શિવાજીની અલૌકિક વીરતાથી વિજયી મુઝફ્ફરખાનોની વિજયિની શક્તિ નષ્ટ થવા લાગી. ઘણો વખત વહી ગયા પછી પુનઃ એક વાર હિંદુ લોકોની પ્રતિષ્ઠા તેમની પવિત્ર ભૂમિમાં વધવા લાગી.

શિવાજી પહાડી પ્રદેશમાં રહેતા માવલી લોકોને બહુ આહતા હતા. આ લોકોના ચહેરા ખૂબસુરત નહોતા; પણ યુદ્ધકાર્ય કરવામાં ચતુર, સાહસિક અને દૃઢપ્રતિજ્ઞ હતા. શિવાજીએ આ લોકોના ભરોસાપર અનેક સ્થાનોપર પોતાની વિજયપતાકા ફરકાવી હતી. તે હમેશાં કહેતા કે, હું મુસલમાનોને જીતીને સ્વતંત્ર રાજા બનીશ.

તરુણ વીરપુરુષનાં આ વાક્યો નિષ્ફળ થયાં નહિ. શિવાજીએ મુસલમાનોને પરાજિત કરી સ્વતંત્ર હિંદુરાજ્યની સ્થાપના કરી.

સોળ વર્ષની ઉંમરે શિવાજી એવા સાહસિક અને તેજસ્વી બની ગયા હતા કે ઘોડેસ્વાર સેનાની સાથે તે સદા સર્વદા પહાડોપર ધૂમતા હતા. આમ કરવાથી પોતાના દેશના દુર્ગમ પહાડોના સર્વ માર્ગો તેમના ધ્યાનમાં આવી ગયા હતા. મહારાષ્ટ્ર દેશમાં અનેક પહાડી કિલ્લાઓ હતા. શિવાજીએ પોતાની ચતુરાઈથી આ કિલ્લામાંના ઘણાખરા પોતાને હસ્તગત કરી લીધા હતા. આ સઘળા કિલ્લાઓ વિજયપુરના નવાબના તાબામાં હતા. આથી વિજયપુરનો નવાબ શિવાજીનો શત્રુ બની ગયો. અફઝલખાન વિજયપુરની સેનાનો સરદાર થઈને શિવાજીની સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યો. તેણે માર્ગમાં હિંદુ તીર્થોને અપવિત્ર કરવામાં અને હિંદુ દેવમંદિરોને તોડવામાં કશી કચાશ રાખી નહિ. આ વખતે શિવાજી રાયગઢના કિલ્લામાં રહેતા હતા. તેમણે હિંદુઓને થયેલા અપમાનનો બદલો લેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સેના એકઠી કરી. તેણે પોતાની માતાને દંડવત્ પ્રણામ કરી પ્રતાપગઢ તરફ પ્રયાણ કરવા માંડ્યું. તેમની સંકેતપસિદ્ધિમાં કોઈ પ્રકારનું વિઘ્ન આવું આવ્યું નહિ. શુભ સમય આવી ગયો. શિવાજીએ

પોતાની મહત્તા સ્થાપિત કરવાને અપૂર્વ અતુરાર્થથી અશ્રુજલ
 ખાનની સામે યવાની તૈયારી કરવા માટે જ ગલમય દુર્ગમ
 પહાડી માર્ગોમા સેનાને લઇને કુચ કરવાનું કાર્ય હેટલું કઠિન
 છે, એ અશ્રુજલખાન સારી પેઠે જાણતો હતો આથી તેણે શિવાજીને
 સુક્તિ લડાવી વચ કરી લેવા માટે ગોપીનાથ પત નામના એક
 મહારાષ્ટ્રીય બ્રાહ્મણને શિવાજીની પાસે પ્રતાપગઢ મોકલ્યો.
 ગોપીનાથ કિલ્લાની નજીકના ગામમા પહોંચતા, તેણે શિવાજીને
 ખબર કરી એટલે તે આવીને તેને મળ્યા ગોપીનાથે ધીરતાથી
 શિવાજીને કહ્યું કે “ શાહજીની સાથે અશ્રુજલખાનને ગાદી મિતતા
 છે, તેથી તે પોતાના મિત્રના પુત્રને કેાઈ પણ પ્રકારનું દુખ દેવા
 ઇચ્છતો નથી, તે આપની માથે સત્રુતા કરવા માગતો નથી, પણ
 એક જાગીર બક્ષીસ આપવા ઇચ્છે છે શિવાજીએ સૌજન્ય અને
 વિનયની સાથે અશ્રુજલખાનના હૃતને જવાબ આપ્યો કે “ એક
 જાગીર મળવાથી મને ઘરો આનંદ થશે હું તો માત્ર વિજયપુરના
 નવાળનો એક રત્ન સેવક છું ” હતા શિવાજીની આવી નમ્રતા
 જોઈને પોતાનો સતોપ જાહેર કર્યો પછી શિવાજીએ ગોપીનાથ
 ને રહેવાને માટે એક જૂદો મુઠામ આપ્યો અને તેની સાથેના
 માણસોને માટે જૂદો પ્રબંધ કરવામા આવ્યો એક દિવસે ઘોર
 અધાર્દ્ર અર્ધરાત્રે શિવાજી ગોપીનાથ પતના મુકામપર પહોંચ્યા
 અને તેને જણાવ્યું કે “ મે હિંદુધર્મ અને હિંદુભક્તિના ગૌરવ
 નું રક્ષણ કરવાને માટે દૈવ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે ગોબ્રાહ્મણની રક્ષા
 કરવી, પવિત્ર દેવમંદિરોનું અપમાન કરનારને ઉચિત દડ આપવો
 અને હિંદુધર્મના વિરોધીઓની શક્તિનું તારન કરવું, એવી મારી
 પ્રબળ ઇચ્છા છે હું ભવાનીની આજ્ઞાથી આ પવિત્ર કાર્યની
 સાધના કરવા માટે ઉદ્યુક્ત થયો છું આપ બ્રાહ્મણ છો, તેથી
 આપને હર પ્રકારની સહાયતા આપવી, એ મારું પરમ કર્તવ્ય છે
 અને આશા છે કે, આપણા દેશના બ્રાહ્મણોની સાથે હું પરમ સુખથી
 મારો સમય વ્યતીત કરી શકીશ ” શિવાજીએ ધીર જાલીર
 ભાવથી આટલા શબ્દો કહી ગોપીનાથને એક ગામ ઇનામમા
 આપવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી ગોપીનાથ આ તરફથી હિંદુવીરનું
 અગ્રીમ સાહસ, અત્યંતિક ભક્તિ અને ઉન્નત સ્વદેશભક્તિ
 જોઈને રમ વધ ગયો અને તેના મુખમાથી શિવાજીને પ્રતિક્રમ
 થઈ પડે એવી એક પણ વાત નીકળી નહિ તેણે ધીરતાથી શિવાજી

ના કાર્યમાં પોતાનાથી બનતી સહાયતા આપવાની કબૂલાત આપી અને પ્રતિજ્ઞા કરી કે “ત્યાસુધી મારા જીવમાં જીવ છે, ત્યાસુધી આપની વિરુદ્ધ કોઈ પણ આચરણ કમીશ નહિ” શિવાજીની આશા સફળ થઈ ગોપીનાથ શિવાજીની હિંમત, સ્વદેશભક્તિ અને વાક આતુરીથી મોહિત થઈને તેના મુખ્ય કારભારીઓની કક્ષામાં આવ્યો.

પછી શિવાજીએ કૃષ્ણાજી ભારકર નામક એક વિશ્વાસુ કર્મચારીને અનેક પ્રકારની લેટ-સોગાદો આપી ગોપીનાથની સાથે અફઝુલખાનની પાસે મોકલી આપ્યો. કૃષ્ણાજીએ વિજયપુરના સેનાપતિની પાસે જઈને કહ્યું કે “શિવાજી આપની માથે મૈત્રી રાખવાને ખુશી છે વિજયપુરના નવાબ સાથે વિરોધ કરવાની તેની ઇચ્છા નથી” આ વાત સાલગી અફઝુલખાન પ્રસન્ન થઈ ગયો અને ગોપીનાથની સમતિથી શિવાજીની મુલાકાત લેવાને પોતાની ખુશી દેખાડી પ્રતાપગઢના ઝિંવાની નીચે એક સ્થાન પર શિવાજી અને અફઝુલખાનનો મેળાપ કરવાનો ઠરાવ થયો. શિવાજીએ અફઝુલખાનનો આવવાનો માર્ગ થોડા વૃક્ષો કપાવીને સ્વચ્છ બનાવી દીધો, પરંતુ બાકીનો ભાગ તો જેવો ને તેવો જ રહ્યો. શિવાજીએ આસપાસની ઝાડીમાં પોતાના માણસો છુપાવી રાખ્યા, મૂર્ખ વિજયપુરી સૈનિકોને આ વાતનો લેદ જરા પણ સમજાયો નહિ. અફઝુલખાનની સાથે પદરમો માણસો આવ્યા હતા, પરંતુ પત બહાદુરે તેને એવા અવગણા પાટા બધાંવ્યા કે ‘બધા માણસો સાથે લેવાથી શિવાજીના મનમાં દગદગો પેદા થશે, માટે આ માણસે ને થોડે દૂર રાખવા જોઈશે’ મૂર્ખના સરદાર પણ મૂર્ખજ હોય છે. અફઝુલખાને પતના અભિપ્રાય પ્રમાણે અમલ કર્યો અને પોતાની સાથે ફક્ત એક શસ્ત્રધારી અનુચર લઈ પાલખીમાં બેસીને મેળાપસ્થાન પર જઈ પહોંચ્યો. બીજે દિવસે શિવાજી પણ ઠગવેલા વખતે અને ઠરાવેલા સ્થાને અફઝુલખાનને મળવાને આવ્યા. અફઝુલખાને એક મોટો જલ્લો પહેર્યો હતો અને કમરમાંથી તલવાર લટકતી હતી. અહીંયા શિવાજી પોતાનું ઇચ્છિત કાર્ય સાધવાને ઉઘટ થઈ ગયા. શિવાજીનું શરીર લોહબખ્તરથી સજ્જિત હતું અને બખ્તરમાં બિછુવો તથા વાઘનખ વિગતમાન હતા. અન્યને બળગ ન પડે એવી રીતે તેણે બખ્તરની ઉપર સુતરાઉ અગગખો

મિછુવો મિછુના જેવો તીરછો હોય છે અને વાઘનખ વાઘના નખના આકારનો હોય છે.

પહેર્યો હતો. આ પ્રકારે સુસજ્જિત યદ્ય શિવાજી ધીમે ધીમે કિલ્લાપરથી ઉતરી ચલેાચિત નમ્રતાથી પ્રણામ કરતો કરતો અફઝુલખાનની સમીપ આવી પહોંચ્યો. અફઝુલખાનની માફક તેની સાથે પણ એકે શસ્ત્રધારી સેવક હતો. ઉચિત રીતે પ્રણામ કર્યા પછી શિવાજીનાર પ્રમાણે બન્ને જણ છાતીસરસા લેટ્યા, એટલે તરતજ અફઝુલખાન એકદમ બરાડી ઉઠ્યો કે “ભયંકર વિશ્વાસઘાત ! ઘોર વિશ્વાસઘાત !” શિવાજીએ આલિંગન કરતી વખતે પોતાના વાદનજ અફઝુલખાનના પેટમાં ખોસી દીધો હતો. અત્યંત ધીરથી વ્યથિત યદ્ય અફઝુલખાને શિવાજીના ઉપર તલવાર ચલાવી, પરંતુ શિવાજીના શરીર ઉપર બખ્તર હોવાથી તેને લેશ પણ ઇજા થઈ નહિ આ ઘટના પળભરમાં બની ગઈ. એક દાણમાં શિવાજીએ શસ્ત્ર ચલાવી અફઝુલખાનને જુમિપર લોટતો કર્યો. અફઝુલખાનનો સેવક આ દેખાવ જોઈ તટસ્થ રહી શક્યો નહિ. તે અટક ધીરતા અને ભારે સાહસ ખેડીને તેના માલીકની હત્યા કરનારપર વેર લેવાના વિચારે આગળ ધાયો અને શિવાજીની સામે મુઠ્ઠા કરવા લાગ્યો. તેણે સારી બહાદુરી દેખાડી, પણ તે યોડી વારમા મુઠ્ઠા યદ્યને જમીનપર પડ્યો. આ સમયે પાલખીવાળાઓ અફઝુલખાનના મૃત શરીરને લઈને નાસી જવાની તૈયારી કરતા હતા, પરંતુ તેમની ગતિ તરતજ રોકવામાં આવી. શિવાજીના કેટલાંક માણસોએ એકાએક આવીને અફઝુલખાનનું મરતક કાપી લીધું. મહારાજ તરફનો દસિરો ચતાંજ માવસી લોકોએ જ મલમાઈ એકદમ નીકળી અફઝુલખાનની સેનાને ચારે તરફથી ઘેરી લીધી. મુસલમાની સેના માવસીઓના પરાક્રમ આગળ હવાશ બની અને છિન્નસિન્ન થઈ આમતેમ નાસવા લાગી શિવાજીનો વિજય થવાયો સમગ્ર મહારાષ્ટ્રમાં તેની દિવ્ય કીર્તિ પ્રસરી ગઈ અને યોડા વખતમાં તેની પાસે પુષ્કળ માણસો તથા અતુલ સંપત્તિ એકઠી થઈ ગઈ.

જે માણસો સરલ હૃદયના છે, છંદગીના હરેક કાર્યમાં જેણે સરજતાજ વાપરી છે, તેઓ શિવાજીના આ કાર્યને ઘોર વિશ્વામયાતી અને મહાપાતકી કહીને શિવાજીને નિંદે છે, પરંતુ જે માણસ હૃદાન્ત શત્રુનો પસંજ્ય કરીને પોતાના દેશની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવાને ઉત્સુક થાય છે, દેશદ્રોહીઓથી વસાયેલા દેશમાં વ્યવીજ સ્વતંત્રતાનું સામાન્ય સ્થાપન કરવાને માટે જે

પરિશ્રમ કરે છે, તેઓ આ વિષય તરફ અન્ય દૃષ્ટિથી જ જોશે. મુસલમાનોની ચાલાકીથી ભારતવર્ષની સ્વતંત્રતા નષ્ટ થઈ હતી. જે વખતે મહાવીર પૃથ્વીરાજ પોતાના દેશની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવાને માટે એક મોટી સેના લઈને દુષદ્રતી નદીને કિનારે પહોંચ્યો, તે વખતે શાહુજીની ઘોરી તેની અલૌકિક તેજસ્વિતા અને પ્રચંડ સેના જોઈને આશ્ચર્યચકિત થયો હતો. જો શાહુજીની પોતાની ચાલાકી વાપરી રાત્રિને સમયે હિંદુસેના પર ગુપ્તગુપ્ત આક્રમણ ન કરત તો પૃથ્વીરાજનું એકાએક પતન થાત નહિ અને ભારતની સ્વતંત્રતાનો એકદમ નાશ થાત નહિ. જેમણે આવી ચાલાકી કરીને ભારતમાં પોતાની સત્તા જમાવવા માંડી, તેમની સાથે તેવીજ ચાલાકી વાપર્યાસિવાય કાર્ય સિદ્ધિ થઈ શકે નહિ. શિવાજી આ વાત સારી પેઠે સમજતા હતા. તેમને સંપૂર્ણ ખાત્રી હતી કે, ચાલાકીની સામે ચાલાકી કર્યા વગર શત્રુની સત્તા તોડીને હિંદુસામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી શકાવાની નથી. જેમણે બીજાઓની સાથે વિશ્વાસઘાત કર્યો હતો, તેમની સાથે સરલ વ્યવહાર કરવાથી કાર્યની સિદ્ધિ કદી પણ થઈ શકશે નહિ, એવું શિક્ષણ શિવાજીને બાળપણથીજ મળ્યું હતું.

જો શિવાજી હથિયાર અને ગખ્તરસહિત ન આવત તો તે સહેલાઈથી અફઝુલખાનના તાબામાં આવી જાત. કાંતો તે બંદીવાન થઈને વિંજાપુર જાત અથવા તો અફઝુલખાનની તરવારથી તેનું મસ્તક ધડથી જુડું થઈ જાત. આ વિચાર કરતાં શિવાજીની ચાતુરી સર્વ પ્રકારે કાર્યસાધક થઈ છે. જે માણસ સ્વદેશહિતોષિતાના આવેશમાં આવી દુર્દાન્ત અને ચાલાક શત્રુઓના અત્યાચારની ગતિને રોકવાનો ઉદ્દેશ કરવા ઇચ્છે છે, તેમની દૃષ્ટિમાં શિવાજીનું આ કાર્ય નિંદનીય નથી, પરંતુ આદરણીય છે.

સહ્યાદ્રિ પર્વતની પશ્ચિમદિશામાં સમુદ્રના કિનારાસુધી આવેલી જમીનને કોંકણ પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે. વિંજાપુરની સેનાનો પરાજય થયા પછી કોંકણ દેશનો ઘણોખરો ભાગ શિવાજીના તાબામાં આવી ગયો. ઉપલી ઘટના બન્યા પછી શિવાજી કોંકણ દેશમાં આવેલો પન્હાળગઢ લેવાને ઉદ્વુક્ત થયા. આ કિલ્લો વિંજાપુરના નવાબના કબજામાં હતો અને દુર્લેઘ ગણાતો હતો. શિવાજીએ પન્હાળગઢ જીતવામાં પણ અપૂર્વ ચાતુરી વાપરી હતી. તેમણે પોતાના કેટલાક મુખ્ય મુખ્ય સરદારોની સાથે કૃત્રિમ ઝગડો

કર્યો તેટલીજ કૃતિમતાથી પેલા સરદારો જમતુલ્ય થઈને પોતની માથે આસે માણસો હઈને પન્હાળગદના મુળાની પાસે પહોચ્યા આ મુદ્દો પેવા નન્દારોની ચાલાકી સમજી શક્યો નહિ શિવાજીની ત્રાથે ખરો અપદો થયો છે એવું માની તેણે પેવા સગદારોને ધણી પ્રમન્નતાથી પોતાની નોકરીમા તજ્યા આ તરફ શિવાજી શીઘ્ર પોતાની જેના લઈને પન્હાળના કિન્વાપર ચડી આવ્યા કિન્વાના કોટ પાને ઘણા ઉચા વૃથો આવી રહ્યા હતા શિવાજીના જે સરદારો કિન્વામા રહ્યા હતા, તેઓ એક રાતના શિવાજીને તથા તેમના સેવકોને પેલા વૃથોની મદદથી ગુપ્ત રીતે કિન્વામા લઈ ગયા અને કિન્વાનું દ્વાર ખોલી દીધું જમ, પછી શુ' પૂછવું ? સહેવાઈથી શિવાજીને અધિકાર કિન્વાપર ભેળી મયો.

આથી રીતે શુ' શુ' જમ મળવાથી શિવાજીની શક્તિ અને સપત્તે એટલી વધી ગઈ કે અનેક સ્થળોએથી હિંદુનેનિકે આવે તેમના નન્યમા જોડાવા લાગ્યા અને સેના વધવાથી શિવાજી પણ અધિક ઝીન કાર્યો ચોજવા લાગ્યા તેમની ઘોડેસવાર સેના મુસલમાન નવાબના મુલકમાં ધાડ પાડવા લાગી અને લૂટવા લાગી તેમનાં ઉદ્યોગ, માહસ અને બીજા ધણાજ વધી પડ્યા અને કમેકમે ટેક વિલપુન્ના નગ ના કિલ્લાની નજીક જઈ લૂટ ચલાવવા લાગ્યા.

વિલપુન્ના નવાબને મગડાઓની આટલી બધી ધૂલતા જોઇ ધણો કામ આવ્યો તેણે પોતાની સત્તાનો સ્વીકાર કચવવાને માટે શિવાજીની પાને હાથ મોકલ્યો. હવે શિવાજીએ મલ્હાર સ્વરે કહ્યું કે "તનારી સગદારનો માનપર એટલો બધો શુ દાખ છે કે હું તેની વાતનો સ્વીકાર કરું ? તમે અહીં આથી શીઘ્ર આવ્યા બાજો, નહિ તો તમારે અપમાન ખમવું પડશે " આ સાંભળી હવે આવ્યો નયો વિલપુન્ના નવાબને શિવાજીની આ ઉદ્દતા ઈથી અઘત કોમ ચડ્યો શિવાજી વ્યારે પ્રથમ નવાબની સામે થયો હતો, ત્યારેજ નવ બે શિવાજીના પિતા શાહજીને ડાગગૃહમાં પૂરી તેને સ્થળ વચાવી દીધું હતું કે "જો તારો પુત્ર શીઘ્રજ મારી આધીનતા નહિ સ્વીકારે, તો કેદખાનાનું દ્વાર બંધ કરી તને જીવનમુખી અધારામા પૂરી રાખવામા આવશે " પિતાની આ માઠી દશાની ખમગ નાજગી શિવાજીનો આત્મા કેટલેકે અશે શિયિલ થયો, પણ તે પાતાના કર્તવ્યથી યગગમુખ થયા નહિ શિવાજીએ દિંદીના પાદશાહ શાહજીહાને આ હદીકતની

ખગર આપી અને અનુમાન થાય છે કે, કદાચ દિલ્હીના પાદ-શાહની આરાધીજ વિજયપુરના નવાબે શાહજીને છોડી દીધો હશે. કેદખાનામાંથી દુધ્યા પછી શાહજી પોતાની દુર્દશાના કારણભૂત પોતાના પુત્રની પાસે આવ્યા. શિવાજીએ પોતાના પિતાનું યથોચિત સન્માન કર્યું. શિવાજી એટલા બધા પિતૃભક્ત હતા કે પોતાના પિતાને ગાદીપર બેસાડી તેમની પાદુકા લઈ એક સેવકની માફક તેમની સમીપ ઉભા રહેતા હતા. મહાવીર શિવાજીનામાં પિતૃભક્તિ કેટલી હતી તે વાત આથી સુસ્પષ્ટ થાય છે.

શાહજીનો છૂટકારો થયા પછી શિવાજીએ પુનઃ પોતાના રાજ્યમાં વધારો કરવાનો ઉદ્યોગ કરવા માંડ્યો. વિજયપુરના નવાબે શિવાજીને પરાજિત કરવાને માટે ઘણી સેના મોકલી; પરંતુ શિવાજીની ચતુરાઈ આગળ તેનો સર્વ ઉદ્યોગ વ્યર્થ ગયો. તેનો સેનાપતિ અફઝુલખાન માર્યો ગયો. તે પછી તેણે બીજી વાર એક બીજા રણચતુર આવિશીની સેનાપતિને શિવાજીની સામે મોકલી આપ્યો. વિજયપુરની સેનાએ શિવાજીને પાન્હાલ નામના કિલ્લામાં ઘેરી લીધા. આ વખત પણ શિવાજીનો વિજય થયો; કારણકે શિવાજીના ચાતુર્ય આગળ આવિશીની સરદારનો સર્વ ઉદ્યોગ નિષ્ફળ ગયો અને અંતે તે સરદાર પોતાના અનુચરો-સહિત માર્યો ગયો અને વિજયપુરની સેનાનો પરાજય થયો.

જે સમયે ઔરંગઝેબ પોતાના પિતાનું રાજસિંહાસન ખુંચવી લેવાને માટે આગ્રે ગયો હતો, તે સમયે તેણે શિવાજીની પાસે કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત સરદારોને મોકલીને તેની સહાયતા માગી હતી; પરંતુ શિવાજીએ ઔરંગઝેબને તેના અનીતિભરેલા કાર્યમાટે સાદ ના પાડી. તેણે ઔરંગઝેબનો દુષ્ટ વિચાર બાળી તેના સરદારોને ધૂણા અને તિરસ્કાર સાથે હાંકી કાઢ્યા અને તેઓ ઔરંગઝેબનો જે પત્ર લાવ્યા હતા તેને કુતરાનો પૂછડી સાથે બંધાવી દીધો. આ વખતથી ઔરંગઝેબ શિવાજીનો કટ્ટો દુરુમન બન્યો. આ વખતથીજ તે શિવાજીને “ પહાડી ઉંદર ” કહીને તેમને હર-પ્રકારે હાનિ પહોંચાડવાનો ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યો.

ઔરંગઝેબે પોતાના વૃદ્ધ પિતાનું રાજસિંહાસન ખુંચવી લીધું અને તેને કેદકરી તખ્તનશીન થઈ ગયો. આ તરફ વિજયપુરના નવાબ સાથે શિવાજીને મિત્રતા થઈ. આ સમયે સમસ્ત ઠોંકણ દેશમાં શિવાજી ની સત્તા બમ્બી ગઈ હતી, તેમની પાસે આ વખતે

સાત હજાર ઘોડેસ્વારો અને પચાસ હજાર પાયદલ સેના હતી.

[વળપુરના નવાબ સાથે મિત્રતા થયા પછી શિવાજીએ મોગલ સત્ત્વપત્ર ચલાઈ કંપાની તૈયારી કરવા માંડી. તેમની આજ્ઞાથી સેના પતિઓ દિલ્હીના તાબાના મુલકોમાં લૂંટ કરી પૂનામાં આવ્યા. આ વખતે દક્ષિણનો મુઝા શાયસ્તખાન હતો. બાદશાહ ઔરંગઝેબે શિવાજીનું દમન કરવાને માટે શાયસ્તખાનને હુકમ આપ્યો. આ હુકમ મળતાંજ શાયસ્તખાન એક મોટું લશ્કર લઈ ઔરંગાબાદથી પૂનાની સમીપ આવી પહોંચ્યો. શિવાજી મુગલસેના આવ્યા તા સમાચાર સાંભળી તબગદને છોડી સિંહગઢમાં રહેવા લાગ્યા.

શાયસ્તખાન શિવાજીની આજ્ઞાકીની વાત સારી પેઠે બાજુતો હતો, તેથી તેણે સાવચેતી વાપરી પોતાની છાવણી મુસ્લિમ રાખી. તેણે આજ્ઞાપત્ર દેખાડ્યા સિવાય કોઈપણ શસ્ત્રધારી મરાઠો પૂના શહેરમાં પ્રવેશ કરી શકતો નહોતો; પરંતુ તેની આ સાવચેતીનું પણ કોઈ સાફ પરિણામ આપ્યું નહિ. અતુર શિવાજીના સાહસ અને આજ્ઞાકીથી મોગલોની પાયમાલી થવાની શરૂઆત થઈ.

એક દિવસ રાત્રીને વખતે પૃથ્વીપર ઘોર અંધકાર છવાઈ રહ્યો છે પૂનાના માર્ગ, ધાટ, મહેલ સર્વે ઘોર અંધકારમાં દટાઈ ગયા છે ક્યાંય પણ મનુષ્યનું દર્શન મુશ્કેલ થતું નથી. માત્ર કેટલાક જાનૈયાઓ રાત્રિની આંતિમા લગ કરી ધીમે ધીમે પૂના તરફ આવ્યા જાય છે સાહસિક શિવાજી આ વકતો લાલ લઈ ચોકે સ્થાન પર પોતાની સેનાને ઉભી રાખી માત્ર પચ્ચીસ અલુચરોને પોતાની સાથે લઈ તે જાનૈયાઓની સાથે ભળી ગયા. જાનતાં માણસો આ નંદથી ગાતા-વચ્ચડતા પૂના નગરીની અંદર પ્રવેશ કરી ગયાં. શિવાજી પણ તેમની સાથે સાથે નગરમાં પ્રવેશી ગયા, અને જે મહેલમાં શાયસ્તખાન ઘોર નિદ્રામાં પડ્યો હતો તે મહેલપર ચોકકમ આક્રમણ કર્યું. શાયસ્તખાનની સાથે કેટલીક ઝીંઝો હતી તેમણે શિવાજીના આક્રમણની ખબર તેને પહોંચાડી; એટલે તે એકદમ ઉડીને હાંફેલા ફાંફેલા નાસવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. ચારે તરફ તેના હુમ્મને નાગી વલવાર સાથે તેની વાટ બેઈ રહ્યા હતા; તો પણ તે કોઈ રીતે મહેલમાંથી છટકી જવા પામ્યો. માત્ર તેમના હાથની એક આંગળી કપાઈ ગઈ. નાસી જવાથી તેમને દેહ તો સલામત રહ્યો, પણ શાયસ્તખાનના પુત્ર અને તેની સેનાનાં માણસો મરાઠાઓને હાથે માર્યા ગયાં. શિવાજી વિજયના ચિહ્નતરીકે ગજાતી

મશાલો સાથે પૂના શહેરમાંથી નીકળી સિંહગઢ પહોંચી ગયા

આ વિજયથી મહાવીર શિવાજીની કીર્તિ સમસ્ત મહારાષ્ટ્રમાં પ્રમંની ગઈ સડળ મહાનૃપવાસીઓ પોતાનાં એ મહાવીરના યશો ગાન ગાવા લાગ્યા શિવાજીને અનેક વર્ષો વીતવા છતાં તેમની વીરતાની કથા હ્રુમ્મ થઈ નથી મરાઠા લોકો હજી પણ શિવાજીના સાહસ અને વીરતાના યશોગાન ગાતા પુલકિત બની બેઠા છે

ખીજે દિવસે ઘણા મોગલ ઘોડેસવારો સિંહગઢ તરફ ગયા શિવાજીએ તેમને કિલ્લાની નજીક આવવા કહ્યું આ લોકો ઘણી બહાદુરી દર્શાવીને ડંડે વગાડતા અને હાથમાં પકડેલી નાગી તલ વારો ધુમાવતા કિલ્લાની નજીક પહોંચ્યા શિવાજીએ આ સમયે તેમની સામે તોપ ખડી કરી દીધી આ લોકો તોપને જોઈ નાસવા લાગ્યા શિવાજીએ તેમની પાછળ એક સેનાપતિને થોડું લશ્કર આપી મોકલ્યો અને તે તેમને દ્રુ સુધી નસાડી મૂકી આવ્યો શિવાજી આ પહેલી વારજ મોગલસેનાને નસાડી મૂકવાને શક્તિ વાન થયો આ વખતે પણ તેની કીર્તિમાં ઘણો વધારો થયો

આ પછી શિવાજી ઘોડેસવાર સેના લઈ બાદશાહ આરગંજેળ તુ સુરત શહેર લૂટીને ઘણું દ્રવ્ય રાયગઢ લઈ આવ્યા તે જળ માર્ગમાં પણ પોતાનો અધિકાર જમાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા તેમની ઘણી લશ્કરી મનવારો હતી આ વહાણોદ્વારા મોગલ બાદ શાહોના ઘણા લશ્કરી વહાણોને શિવાજીએ જીતી લીધા હતા

સુરત લૂટ્યા પછી શિવાજીને ખબર પડી કે, પોતાના પિતા શાહજીનું મૃત્યુ થયું છે આથી તેઓ સિંહગઢ ગયા અને પિતા જીની શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયા કરી પછી રાયગઢમાં આવી પોતાના મંત્રીઓની સાથે પોતાના રાજ્યના સુખધનુ કાર્ય કરવા લાગ્યા આ કાર્યમાં કેટલાક મહીના વીતી ગયા આ સમયે શિવાજીએ પોતાના નામ સાથે રાજ્યની ઉપાધિ જોડી અને પોતાના નામના સિક્કા પાડવા માડ્યા વીર પુરુષની પ્રતિષ્ઠા પૂરી થઈ મુગલોના પ્રયત્ન સામ્રાજ્યની વચમાં ભારતના મહાવીર શિવાજી સ્વતંત્ર હિંદુરાજ્ય સ્થાપન કરી પોતાનો અધિકાર ચલાવવા લાગ્યા

મહા જનારા મુસલમાન યાત્રાળુઓ સુરતથી વહાણપર બેસતા હતા અને તેથી તેઓ સુરતને પ્રધાન તીર્થ ગણતા હતા મુસલમાનોના પવિત્ર સ્થાનને લૂટવાની અને રાજ્યની ઉપાધિ ધારણ કરવાની શિવાજીની ધૃષ્ટતાની વાત સાંભળી આરંગઝેબને

ધણે કોઈ અલ્લે અને તેમનું દમન કરવાને માટે તેણે વચ્ચે તથા દિલ્લેશ્વરનાને દક્ષિણમાં મોકલી આપ્યા. આ વખતે શિવા તેમની સાથે યથા નહિ, પણ તેમની સાથે સલાહ કરવાના છે. શથી રઘુનાથ પંત નામના પોતાના ન્યાયશાસ્ત્રીને જયસિંહને પાસે મોકલ્યો. પંત સાથે જયસિંહને ઘણી વાતોં થઈ. આખરે પંત શિવાજી પાસે આવ્યો. શિવાજી વીરધર્મના પક્ષપાતી હોવાથી જરા પણ શંકા કર્યા વગર ઘણા ઘોડા સેવકોની સાથે વર્ષાઋતુના આરંભમાં જયસિંહની છાવણીમાં ગયા. ત્યાં જઈ તેમણે પોતાના આગમનની ખબર જયસિંહને આપી. જયસિંહે તેમને માનસંહિત હાવવાને માટે એક પ્રતિષ્ઠિત કર્મચારીને સામે મોકલ્યો. શિવાજી તંબુની પાસે પહોંચતાજ જયસિંહે આગળ આવી તેમને છાતી સરસા આપ્યા અને તંબુની અંદર લઈ પોતાની જમણી બાજુએ બેસાડ્યા. સંધિના નિયમે તૈયાર કરવામાં આવ્યા અને દિલ્હી મોકલી દેવામાં આવ્યા. બાદશાહે આ નિયમેનો સ્વીકાર કરી સંધિપત્ર પુનઃ દક્ષિણમાં મોકલ્યો. ત્યાર પછી શિવાજી મોગલોના પક્ષમાં ઘણી વિભવુરના નવાબની સાથે લડવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે બાદશાહના નિમંત્રણથી પોતાના પુત્ર શંભાજી, પાંચસો ઘોડેસવાર અને એક હજાર માવલો લોકોના સૈન્ય સાથે શિવાજી દિલ્હી ગયા.

દિલ્હીમાં પહોંચતાં તેમને બેવાને માટે ઘણા લોકો એકઠા થયા; પણ દુષ્ટ આરંભઝેલે આ પરાક્રમી હિંદુ રાજાને શોગ્ય સન્માન આપ્યું નહિ, કિંતુ હિંદુઓની સમગ્ર હિંદુકુલપૂજ્ય શિવાજી મહારાજનું અપમાન કરવાની ન્હેણ કરવા લાગ્યો.

ત્યારે શિવાજી દરબારમાં પહોંચ્યા, ત્યારે તેમને આરંભઝેલે હલકા દરબારના કર્મચારીઓની જગ્યાએ બેસાડ્યા. શિવાજી આથી દુઃખિત અને અપ્રસન્ન થઈ દરબારમાંથી દડી આડ્યા ગયા, પણ દિલ્હીમાંથી નીકળી પોતાના દેશ તરફ તેઓ આ વખતે જઈ શક્યા નહિ. બાદશાહે તેમના નિવાસસ્થાન પર પહેરે સંખવાને માટે નગરના કોટવાળને હુકમ આપ્યો હતો; પણ આ અતુર મહો-રાજાએ પોતાની સાથેના લોકોને દિલ્હીનાં હવાપાણી મારફતે ન આવવાનું બહાનું કાઢી તેમને પોતાના દેશ જવા દેવાની આજ્ઞા માગી. સાથેના લોકોના જવાથી શિવાજી અસહાય થઈ સહ-જમાં વશ થઈ જશે, આવો વિચાર કરી બાદશાહે તેમના સાથી-ઓને દેશમાં જવાની આજ્ઞા કરી. શિવાજી બાદશાહની આજ્ઞા

સમજાવ્યા અને શઠ પ્રતિ શાઠ્યં કુર્યાત્ એ નિયમાનુસાર તેમણે પોતે સુખિ વાપ-વા માડી પોતાના નિવાસસ્થાનમાં પોતે બિમાર હોવાનું જણાવું કાઢી તેઓ આખો દિવસ સુસ્ત પડી રહેવા લાગ્યા. થોડા દિવસ પછી કાંઈક આગમ થયો છે, એમ જણાવી તે નિમિત્તે કુકીરાને મિઠાઈ વહેંચવા માંડી આ ગીતે તેમના નિવાસસ્થાનપરથી હજારો મણ મિઠાઈના ટોપલા દરવાજા ખડાર જવા લાગ્યા જ્યારે પહેરેગીરાને ખાની થઈ કે, મિઠાઈના જ ટોપલા દરવાજા ખડાર જાય છે, ત્યારે એક ટોપલામાં શિવાજી અને બીજામાં શભાજી બેસી દરવાજા ખડાગ નીકળી ગયા. શહેજની જહાગ નજીકમાં જ તેમને માટે એક ઘોડો ઉભો ગળવામાં આવ્યો હતો તેનાપર શિવાજી મહારાજ ચઢી બેઠા અને પોતાની પાછળ પોતાના પુત્રને ચઢાવી દીધો અને એકદમ મથુરા જઈ પહોંચ્યા ત્યાં કોઈ મિત્રને ઘેર પોતાના પુત્રને રાખી શિવાજી મહારાજ એક મન્યાસીનો વેશ લઈ કૂતા કૂતા દક્ષિણમાં જઈ પહોંચ્યા.

આ સમયે મગડાઓ વિજયપુરના નવાબની સાથે યુદ્ધ કરવામાં રોકાયા હતા શિવાજીને વિજયપુરના નવાબની સાથે મલાહ થઈ જશે, એવી શંકાથી આગળે જ શિવાજીને ડેટલોક ભાગી આપી તેમની રાજની ઉપાધિદ્ધ કરી દીધી પછી શિવાજીએ વિજયપુર અને ગોવલ્લડોડાના રાજ્યો સાથે લડીને તેમની પાસેથી કર લીધો.

ડેટલોક વખત સુધી યુદ્ધ કરવાનું છોડી દઈ શિવાજીએ પોતાના રાજ્યની મુખ્યવસ્થા કરવામાં પોતાનું ચિત્ત રોક્યું તેમણે રાજ્યપ્રબંધનું સર્વ કાર્ય બ્રાહ્મણોના હાથમાં સોંપ્યું જેડુતોપગ જુલમ ન થાય, ઠગાઈ, પ્રપચ, ચોરી, લૂટ આદિ ન થાય, તેને માટે ઉત્તમ કાયદા બનાવ્યા તેમની શામનપ્રણાલી પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલા અન્નમાધી ત્રણ ભાગ જેડુતના અને બે ભાગ સરકારના થતા હતા શિવાજી પોતાના નોકરો માગ્ફતે ગજ્યકા ઉવરાવી લેતા અને મૈનિકોને રાજ્યના ખજાનામાંથી પગાર આપવામાં આવતો હતો. તેમની મેના ઘણી બરી માવલી લોકોની બનેલી હતી. તેમના મુખ્ય શસ્ત્રો તલવાર, ઢાલ અને જાદુક એટલા હતા થોડે સ્વાગ સેનાના બગિચા અને શિલેદાગ એવા બે ભાગ હતા.

હિંદુઓની માન્યતા પ્રમાણે શુદ્ધતુ એ દિગ્વિજયની યાત્રા કરવાનો સમય છે પ્રતાપશાહી શિવાજી આ સમયે દુર્ગતિના શિની ભવાનીની પૂજા કરી દિગ્વિજય કરવાને માટે પ્રવાસ કરતા

હતા તે શત્રુઓના નમરો લૂટતા હતા, પરંતુ ખેડુત, માથ, બ્રાહ્મણ અને સ્ત્રીઓની ઉપર કદી પણ જીનમ કરતા નહોતા આ રીતે પનાકેમી મુગલોના શાસનકાળમાં મમકાઓનું સંખ્ય સ્થાપિત થયું હતું અને મમકાઓએ પોતાની દીર્ઘિના ટકા વગાડ્યો હતો

ઔરંગઝેબે પુનઃ એક વાર બહારથી મજબૂતતાનો ટોળ કરી શિવાજીને હાથ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ તેમાં તેનું કાઈ વળ્યું નહિ શિવાજી ઔરંગઝેબની પ્રથ ચળળમાં કસ્યા નહિ તે તો અગાઉની માફક દશિણમાં જ્યાં ત્યાં પોતાનું રાજ્ય જમાવવામાં જ મચી રહ્યા આથી મોગલ પાદશાહને હવે મુત્તલી રીતે મમકા ઓની સાથે યુદ્ધ કરવાની ફરજ પડી શિવાજી મુગલોથી લેશ પણ ટપાં નહિ, અને પોતાની ટેક ઇસી મોગલોની અધીનતા સ્વીકારી નહિ તેમણે સાચા વીર પુરુષની માફક વીરધર્મની રક્ષા કરી અને મોગલોના અધિકાર નીચેના ઢેટલાક કિંતા છવી તેનાપર પોતાની વિજયપતાકા ફરકાવવા માડી ત્યાર પછી શિવાજી ફરી એક વાર પદર હથોળ ઘોડેસવાર લઈ મુત્તલપર ચડી ગયા અને લૂટ ચલાવી તેમની સામે થવાની ઝોખીની હિંમત ચાલી નહિ અને શિવાજી નિર્ભય રીતે સ પત્તિ લૂટીને પાછા આવતા રહ્યા

શિવાજી જ્યારે મુત્તલથી આવતા હતા, ત્યારે દાઉદખાન નામક એક મુગલ નેનાપતિ પાચ હજાર ઘોડેસવાર લઈને તેમની પાછળ મડ્યો શિવાજીએ દાઉદખાનને ઘેરીને સારી પેઠે નશિયત આપી શિવાજીનો નેનાપતિ પ્રતાપરાવ ખાનદેશમાં ગઈને તે છઠ્ઠવામાંથી રાજ્યકર વસુલ કરવા લાગ્યો શિવાજીની આવી ફતેહથી ચિતાતુર થઈને ઔરંગઝેબે મહોબતખાન નામના સરદારને આલીસદગર માણસનું લોકર આપીને શિવાજીની મામે મોકલ્યો શિવાજી આ લોકરના આક્રમણથી ઠરી ગયા નહિ તેમણે મેરુપત અને પ્રતાપરાવને મુગલ નેનાની મામે યુદ્ધ કરવાને મોકલ્યા આ બે મરદારોના આગમનની ખબર માણસી મહોબ તખાને ઇખવામખાન નામના સરદારને એક મોટી નેના આપી તેમની મામે લડવા મોકલ્યો આ યુદ્ધમાં મોગલનેના જ પૂર્ણ પ રાજ્ય પામી ઘણા સેનિકો અને આવીજ મોગલ મરદાર માર્યા ગયા અને દેવલાદ મુખ્ય સરદારો પકડાઈને ઠંઠમાં પડ્યા

મમકા અને મુગલો વચ્ચે બે મોળા મુદ્દા થયા તેમાં શિવાજીને મ પૂર્ણ જય પ્રાપ્ત થયો ચારે તરફ તેમના નામની જયગોષ

જુદા ઘરેથી સર્વે લોકો શિવાજીને મહાપરાક્રમી રાજા સમજીને તેમનું સન્માન કરવા લાગ્યા તેમની વીરતા, પ્રતાપ અને રણગુણો તુરિ જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ સર્વે તેમને અસાધારણ વીરપુરુષ સમજવા લાગ્યા ઔરંગઝેબ આ પરાક્રમી શત્રુના અપૂર્વ પ્રભાવથી વિસ્મિત થયો આ યુદ્ધમાં જેટલા મુસલમાન સરદારો કેદ પકડાયા હતા, તેમાંના ડોઢની સાથે શિવાજીએ અનુચિત વર્તણૂક ચલાવી નહિ, પણ તેમને ઉત્તમ સન્માન સાથે રાયગઢ મોકલી આપ્યા અને તેમના જખમોપર દવા કરી તેને રૂઝવી નાખ્યા અને તેઓ તદ્દન સાજા થઈ ગયા પછી તેમને વિદાય કરી દીધા ભારતના અદ્વિતીય વીર પુરુષે વીરધર્મને લાજન લગાડ્યું નહિ ધાયલ ઘયેલા ડેહીઓને રાયગઢમાં કેાઈ પણ સમયે હુજ પડવા દીધું નહોતું હુદ્દાશાસ્ત્ર શત્રુઓપ્રત્યે આવી ઉદ્દાતા બતાવી શિવાજીએ વીરોચિત ધર્મનો પરિચય કરાવ્યો આ મહત્ત્વ અને ઉદારતા ચિરકાલપર્યંત ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે લખાઈ રહેશે

શિવાજીએ પ્રથમ રાજાની ઉપાધિ ધારણ કરી પોતાના નામના સિદ્ધા ચલાવ્યા હતા આ વખતે તેમણે વિદ્વાન પ્રાદ્યણોને બોલાવી રાજ્યાલિપેકના સબધમાં શાસ્ત્રના નિયમાનુસાર તેમની સમતિ લીધી ગાગા ભટ્ટ નામના એક સમર્થ વિદ્વાનને આ સમયે કાશીથી રાયગઢ બોલાવવામાં આવ્યો હતો રાજ્યાલિપેકના કાર્યનો ભાર તેને સોંપવામાં આવ્યો મગઠાઓના ઇતિહાસમાં શાકે ૧૫૯૬ ના જ્યેષ્ઠ માસની શુકલ ત્રયોદશી પ્રાત્ર સ્મરણીય તિથિઓમાં ગણવા યોગ્ય છે આ દિવસે રાયગઢના કિલ્લામાં શિવાજી મહાગજ સ્વતઃ ગણતગિઠે સિદ્ધાસનાડક થયા એ દિવસે સર્વ શાસ્ત્રોમાં પારગત વિદ્વાન ગાગા ભટ્ટ શાસ્ત્રની વિધિ અનુસાર શિવાજીનો રાજ્યાલિપેક કર્યો હતો આ પ્રસંગનિમિત્તે અનેક પ્રાદ્યણોએ અનુમાન કર્યા આ મહાન પ્રસંગે રાયગઢમાં અપૂર્વ આનંદ છવાઈ રહ્યો હતો સ્વાધીનતાના ભક્ત હિંદુ વીરોના જયધ્વનિથી રાયગઢ ગરજ ઉઠ્યું હતું વીરશિરોમણી શિવાજીએ રાજ્યપદપર સ્થિત થઈને તે દિવસના સ્મરણને માટે એક વાર્ષિક ઉત્સવ નિયત કર્યો અને રાજ્યની સર્વ ઉપાધિઓને કારસીમાંથી મસ્જીદમાં ફેરવી નાખવાની આજ્ઞા કરી રાજ્યાલિપેક પ્રસંગે સિદ્ધ સિદ્ધ સ્થળેથી કેટલાએક રાજદૂતો રાયગઢમાં આવ્યા હતા મુઘલથી એક અંગ્રેજ રાજદૂત પણ ગયો હતો

જાનના વીનુનપો

આ ફોતે અત્રે જ કપનીના પ્રતિનિધિતરી નાથી સિવા
નાથે તથે કી હતી આ રીતે સિવાના અભિષેકનું
અમાસ થયું આ મીતે દિવસ ૧૪૦૦ પોતાના બાદુબનથી
અનમ અતિમહાન પ્રમાદે મેળવી

સિવાના રાજ બની નિયનાનુમા ૧૪૬૪માં પ્રવૃત્ત થય
નમંદાવી કૃષ્ણાવદી સુધી દક્ષિણના તથા તેમને આપીને આ
ગયું હતું તેમણે આ મહાન આગ્રહનું સાતન કંવામા કદી
ઉઠાસીના બતાવી નહિ સુદોમાવિજય પ્રાપ્તિ વામા અને અન્ય
રાજ્યે ૫૦ પોતાનો અધિકાર મેસાડવાના તેમણે જેવી શક્તિ અને
અતુનાઈ દેખાડી હતી તેની જ શક્તિ અને અતુનાઈ તેમણે અધિ
કારમા આવવા ૧૪૬૦ના સાસનપ્રબંધ ૪ વામા બતાવી હતી
સિવાજીએ ત્ય ૫૬૨ી અનેક સ્થાનોપર સુદ્ધ કર્યા અને આ સુ
દોમા તેમણે પે ન તા ૫૬૩મની પગમાવધિ બતાવી હતી તેમની
મેન નમંદા નદી ઉતરીને સુ ૧૬૭૬માં હતા રાજ્યમા આક્રમણ
કરતા ૫૬૨ી કદી નહિ જે વખતે મુઝરનાપતિ દિલ્લે ખાને
વિજયપુત્રના નવ મની ઉપર ચડાઈ મરી, તે વખતે વિજયપુત્રના નવા
મે સિવાજી હી સજાવત માની અને સિવાજીએ નહાવતા આપી
પણ ખરી સિવાજીની અમરયાતુરી જોઈ દિલ્લેખાન એવો તો
મસ ઈ થો ક તે હતાન થઈને વિજયપુત્રની તામી મયો વિજય
પુત્રના નવામે આ ઉપકારના બદલામા સિવાજીને પોતાના રાજ્ય
માથી કેટલેક સામ આપીને કૃતજ્ઞતા બતાવી

આ પ્રકારે અનેક સ્થાનોપર અનેક વિષયોમા અપૂર્વ આ
હસ, અનોંકિત શક્તિ અને અદ્વત્ત તેજસ્વિતા બતાવી વીરચિત્ર
મહિ સિવાજી જીવનની અતિમ દવામા આવી પહોંચ્યા પોતા
નું મણુ મૂળ આવવાની તે ૧૫૪૬ મયા ત્યા તેમને બચકર તાવ
સાગુ પચ્યા આ તાવ ન છુદ્ધ થયો નહિ આ તાવથી આતમે
દિવને એવે મુ મ ૧૬૮૦ ની ૫ થી એનાલે ૫૩ વર્ષની ઉમરે
સિવાજી મહા ૧૪ અવસાન પામ્યા

એ રીતે આ અમામાનજ વીર પુરુષના અનોંકિત ૫૬૩મથી
ભરેલા જીવનની મહાશિ મહા સિવાજીના બધા કામો અનોંકિત
ભાવથીજેવા હતા તે તેના અદિતીય પાદગાઠ ૧૫૫ તેમની શક્તિ
અને ચતિને મેહી ન નહોતો જે વખતે તેમની માવલી મેના,
તેમની અમરયાતુરી, તેમના મારુનો અને તેમની સાતનપ્રજ્ઞાકીરુ

સ્મરણ થાય છે, ત્યારે તેમના પર અત્યંત શ્રદ્ધા અને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ પોતાના પિતાની જાણવગર અસહાય અને આશ્રયહીન દશામાં ઈચ્છિત કાર્યની સાધના કરવામાં પ્રવૃત્ત થયા હતા. એમ કરવામાં તેમના મનમાં કોઈ પ્રકારની શંકા કે ગભરાટની ઉત્પત્તિ થઈ નહોતી. તેમણે અપૂર્વ શક્તિ અને દૃઢ નિશ્ચયના બળથી પોતાની મહાન સાધનામાં સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હતી.

શિવાજી પોતાની જાતિના પ્રાચીન ગૌરવના ઉદ્ધારક હતા. ઘણી શતાબ્દીઓ થયાં જે જાતિ ભયંકર અત્યાચારોનું પરમ કષ્ટ ભોગવી રહી હતી, જે જાતિએ સ્વાધીનતાનો પરિત્યાગ કરી પરાધીનતાનેજ પરમ પુરુષાર્થ સમજી લીધો હતો, તે જાતિને શિવાજી ધીમે ધીમે ઉન્નતિના માર્ગ પર લાવ્યા અને ધીમે ધીમે તે જાતિના હૃદયમાં અચિંતનીય સાહસ તથા ઉત્સાહ ભરી દઈને તે જાતિના માણસોને સ્વતંત્રતાના ભક્ત વીર પુરુષના પદ પર પ્રતિષ્ઠિત કરી દીધા. મોગલ બાદશાહી ઉન્નતિના શિખરે હતી, તે વખતમાં શિવાજીએ પોતાના બાહુબળથી સ્વતંત્ર હિંદુરાજ્યની સ્થાપના કરી. પરાધીનતાના શોચનીય સમયમાં અને અત્યાચારના ભયદાયક કાળમાં હિંદુઓની પવિત્ર ભૂમિમાં બીજા કોઈ હિંદુ વીરે આવાં પરાક્રમથી સ્વતંત્ર રાજ્યની સ્થાપના કરી નહોતી.

પરમ સાહસ અને અટલ શક્તિને લીધે શિવાજી જે કામ હાથ ધરતા, તેમાં તે અવશ્ય વિજયજ પામતા હતા. તેમની શક્તિની સામે સર્વ રીતે કેળવાયેલી મોગલસેના ભયભીત થઈ આમ તેમ નાસતી હતી. મતલબ કે, શિવાજીના સમયમાં તેમના જેવો સાહસિક, શક્તિવાન અને ચતુર બીજો કોઈ વીર નહોતો. બાદશાહ ઔરંગઝેબ તેમને તિરસ્કારથી ‘પહાડી ઉંદર’ કહેતો હતો, પણ એ ‘પહાડી ઉંદર’ની શક્તિથી એ બાદશાહ એટલો બધો ગભરાઈ ગયો હતો કે તેણે શિવાજીની રાજની ઉપાધિ કબૂલ રાખી હતી. શિવાજીના મરણની ખબર સાંભળી ઔરંગઝેબ બોલ્યો હતો કે “શિવાજી એક મહાબળવાન સેનાપતિ હતા. જે સમયે હું ભારતના પ્રાચીન ગજ્યોનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો, તે સમયે ફક્ત આ બહાદુરજી નવીન રાજ્ય સ્થાપન કર્યું હતું. અમારી સેનાએ ઝોગણીસ વર્ષ સુધી તેમની સાથે યુદ્ધ કર્યું, તોપણ હું તેમના રાજ્યને કોઈ પણ પ્રકારની હરકત પહોંચાડી શક્યો નહિ.” ઔરંગઝેબના આ

પ્રમાણેના ઉદ્દગારથી શિવાજીની શક્તિ પ્રત્યક્ષ થાય છે

શિવાજી સત્તુઓને હાનિ પહોંચાડતા હતા, પણ જે હારી જતા હતા અને જે બંધીવાન થતા હતા તેમની સાથે તે માયાજી પણ સંજ્ઞાનતા દાખવતા હતા તે પોતાના કુટુંબીઓ તથા કામદારો સાથે અનુચિત વર્તન કરતા નહોતા ગૌ-બ્રાહ્મણ અને વર્ણાશ્રમના રક્ષણને માટે તે અર્બદા વન, મન અને ધનથી તત્પર રહેતા હતા તે જેવા પિતૃભક્ત અને માતૃનેવક હતા, તેવાજ ગુરુભક્ત અને પ્રતિવત્સલ પણ હતા તેમના ગુરુનું નામ રામદાસ સ્વામી હતું આ ગુરુને માટે તે પોતાનું રાજ સુદા પણ અર્પણ કરવા તત્પર રહેતા હતા ગુરુ આજ્ઞાનુસાર તેમણે વર્ણાશ્રમધર્મની રક્ષા કરવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો પરમાત્માના સાચા જ્ઞાત સાધુ ઓમાજ તેમની અતિમહા હવી મહાનાદ્દેશના દેહુ નામના સ્થાનમાં તુકાનમ નામના એક વૈશ્યવતિના સાધુ રહેતા હતા, તેમના ઉપર શિવાજીની અચળ શ્રદ્ધા હતી અનેક વિશ્વવિપત્તિ મમથે પણ શિવાજી તેમનું ક્ષિત્તન શ્રવણ કરવાને જતા હતા દાદાજી ડોડહેરે મરતુસમયે શિવાજી મહાતાજને સ્વધર્મગ્દા અને પ્રજાપાલનની જે શિક્ષા આપી હતી, તે ઉપદેશ અનુમાર વર્તવામાં શિવાજી કદી પાછા પડ્યા ન હતા તેઓ ત્રીઓની પ્રતિષ્ઠાની રક્ષાને માટે પૂર્ણ ધ્યાન નજરતા હતા તેમના એક મેનાપતિએ કોઈ એક નગરપર અધિકાર કરવા ત્યાંની એક ઉપવતી સ્ત્રીને શિવાજીની પાતે મોકલી આપી શિવાજીએ તેને માતા તરીકે સંબોધી સન્માનપૂર્વક લ્યાથી તે આવી હતી ત્યાં મોકલી આપી આવી દયાળુતાને લીધે મહાનાદ્દેશીએ તેમને ઘટુ આહવા હતા મિતવાચાર તેમનો એક સુખ્ય ગુણ હતો અતુલ શક્તિ અને સંપત્તિવાન હોવા છતાં તે કદી જોશઆરામમાં ગુન્તાન થયા ન હતા તે સાધા-ણ વેશથી અને સાદાજી જાનપાનથી સંતુષ્ટ રહેતા હતા

શિવાજીએ દક્ષિણમાં જે રાજ્ય સ્થાપન કર્યું હતું, તેની લબાઈ ચાન્નો માર્બલ અને વિસ્તાર બે હજાર માર્બલનો હતો તાલ્લેરમાં પણ તેમનું રાજ્ય હતું નર્મદાથી વાન્નેગુધી અને કૈાલથી મદ્રાસ ગુધીના સબજોએ કેટલીક વખત શિવાજીની મહાયતા માગી હતી અનેક રાજાઓ તેમને કર આપી સંતુષ્ટ રાખતા હતા સકળ દક્ષિણ દેશમાં તેમની મહત્તા પ્રચલિત હતી તે મમથે આખા દક્ષિણના વીરોમાં તેમના જેવો અતુર અને કાર્યનિપુણ

અન્ય કોઈ હતો નહિ તેમની ચાતુર્યબલને કોઈ સમજી શકતા ન હતા તેમના મનની વાતનો પત્તો કોઈને લાગતો નહિ તેમની શક્તિને કોઈ રોકી શકે તેમ નહોતું તેમણે પરાક્રમી મોગલોના સમયમા સર્વ પ્રકારે પોતાની શ્રેષ્ઠતા સાચવી હતી વિશ્વાસઘાતી સાથે વિશ્વાસઘાતી થયા સિવાય કામ સિદ્ધ થતું નથી એવો તેમનો નિશ્ચય હતો આ નિશ્ચય અનુસાર તેમણે કોઈ કોઈ સમયે અવિશ્વામીપણાનું કામ કર્યું હતું

શિવાજી શરીરે ઠી ગણ્યા હતા તેમના નેત્રમા ધીરતા અને મુખમુદ્રા ઉપર વીરતા ઝળકી રહ્યા હતા તેમના શરીરના પ્રમાણમા તેમના હાથ લાંબા હતા તેમના ગ્રેમી દેશળ ધુઓ તેમને દેવતા તરીકે ગણ્યા હતા તેમણે પોતાની તલવારનું નામ ભવાની રાખ્યું હતું આ તલવાર સતારાનરેશના અધિકારમા હતી અને સતારાનો સંધળો રાજપરિવાર શિવાજીની આ ભવાનીની પૂજા કરતો હતો

શિવાજીની મહાનુભાવતા

વીરશિરોમણિ શિવાજી રાજપદપર પ્રતિષ્ઠિત થયા છે, તેમના નામનો સ્વ વત આવે છે, તેમના નામની મુદ્રા આવે છે અને તેમના જ નામથી સર્વ પ્રકારનો ગળકારભાગ ચલાવવામા આવે છે મુગલ ગહેતગાહ શિવાજીનો અધિકાર ખુ થવી લઈ શક્યો નથી મુગલ પતાકાની સાથે મરાઠા પતાકા હરીફાઈ કરી રહી છે શિવાજીએ સ્થળે સ્થળે ડિંગાઓ બાધાવીને પોતાના રાજ્યની ઉત્તમ પ્રકારે રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે યુદ્ધયત્રુ હમ્મીરરાવ તેમનો સેનાધિપતિ છે પ્રસિદ્ધ માવલી સેના દ્વિગુણ ઉત્સાહથી મરાઠા-સામ્રાજ્યની વૃદ્ધિ કરવાને માટે પ્રયાસ કરી રહી છે

રાજસિંહાસનપર સ્થિત થઈને શિવાજીએ સત્તાનની પેઠે પ્રજાનું પાલન કર્યું હતું તેઓ પોતાની માતા જીજ્ઞાસાને સાક્ષાત્ દેવી ગણીને તેમની પૂજા કરતા હતા તેઓ પોતાની પત્ની સર્ધ-ખાઈપર અત્યંત પ્રેમ રાખતા હતા તેઓ ગાદીપર બેઠા પછી થોડા વખતમા તેમના માતા અને પત્ની આ લોક છોડી ચાલ્યા ગયા મહાગજ શિવાજીને આથી અત્યંત શોક થયો, તોપણ તેમણે નજરધર્મ પાલનમા ઉદાસીનતા દર્શાવી નહિ તેમની પરમ શ્રેષ્ઠ શાસનપ્રણાલીને લીધે પ્રજા પરમમુખમા દિવસ વ્યતીત કરવા લાગી તેમણે અનેક ભાગોપર પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો હતો, પરંતુ તેઓ શમ્ભુગત અને ઝેદી શત્રુનું કંદી અપમાન કરતા

નહિ. તેમણે અનેક આક્રમણો કર્યા હતા; પરંતુ કદી પણ ગણદાસ, ખેડુત અને જાને કદાચ આખું નહોતું, તેમજ વિધર્મ ઓના ધર્મસ્થાનક શ્રાદ્ધ કર્યા નહોતાં. તેમણે અનેક કિલ્લાઓ હસ્તગત કર્યા હતા, પરંતુ કદી પણ શરણાગત થયેલા કિલ્લાવાસીઓને કદાચ આખું નહોતું. વીરશિરોમણિ શિવાજીએ અરીતે વીરધર્મનું ધૌરવ આચર્યું હતું. ગાવી દલાન્તા અને ધર્મપરાયણતાને લીધે તેઓ પ્રજાને અતિપ્રિય થયા હતા. એમના બધું વેંકાજીએ લાન લેવાને માટે મેના એકત્રિત કરી હતી; તોપણ તેમણે કદી બુધ્ધર્મનો ત્યાગ કર્યો નહોતો. વેંકાજીના દે તેના મત્રીની સમતિથી શિવાજીને મળવા આવ્યે, ત્યારે શિવાજીએ તેને મદુપદેશ આપી તેની મલિનતા ટાળવા પ્રયત્ન કર્યો હતો.

ગજસ્થાનની પેઠે દક્ષિણમાં પણ વીરનારીઓ ઉત્પન્ન થઈ હતી. શિવાજીના મમયમા એક વીરનારીઓ પોતાની ગર્ભિણી પવિત્રથકતઓ હતો. વીરશિરોમણિ શિવાજીએ તેની અપૂર્વ વીરતાનું અપમાન કર્યું નહોતું. શિવાજી ગજમુકુટ ધારણ કરી દક્ષિણમાં જ્યાં ત્યાં પોતાની પ્રભુતા સ્થાપિત કરવાને ઇચ્છા થયા હતા તે સખતે, બદલારી રાજ્યમાં મલગાઈ નામની એક વિધવા સ્ત્રીનું આધિપત્ય હતું. શિવાજીએ ત્યારે બદલારીના કિલ્લાપર આક્રમણ કર્યું, ત્યારે મલગાઈએ સ્વાધીનતાનું રક્ષણ કરવાને માટે રાસ ઉઠાવ્યા. શિવાજીની મેનાને ગેઠવા માટે હેઠલાંએક સ્થાનોએ મલગાઈના માણનો ગોઠવાઈ મયા થોડા મેનાપતિઓને મઠારી મોપી મલગાઈ પોતે દેખરેખ મળવા લાગી. ભારતના અર્ચાત્તમ મેનાપતિનું પ્રચલન તો તે પગધીનતામાં બંધકી નાખવા થઈ આવ્યું, એ કાગલુથી તે વીરનારી મલગાઈ નહિ. તે પોતાની ગર્ભિણી બહેમો નાખી હાથમા તલવાર પકડી શિવાજીની આમે થઈ. શિવાજીની મેનાએ અતિવેગથી તેનાપર આક્રમણ કર્યું. વીરગતના મલગાઈ નીંજા બની કિલ્લાની બહાર ખડી ગઈ. પોતાની રક્ષા કરવા લાગી, પરંતુ તે અધિક ગમચમુથી શિવાજીની રણપ્રવીણ મેનાની આમે ટકી શકી નહિ. કિલ્લાની બહાર ઉભા ગઈ મુદ્દ કાંવામા કાયદો નથી, એમ ધારી તેણે પોતાની મેનાને કિલ્લાની અંદર પ્રવેશવાની આજ્ઞા કરી શિવાજીના નિર્દેશોએ કિલ્લાને પણ ઘેરી લીધો અને તેપર તોપના ઝોળા છોડવા માંડ્યા, પરંતુ મલગાઈ આવી પણ ટકી નહિ. તે અપૂર્વ ઔરથી કિલ્લાનું ગમન

કરવા લાગી આ પ્રકારે સત્તાવીસ દિવસ સુધી શિવાજીની નેના કિલ્લો ઘેરી ગ્રહી હતી આ અરમામા મળ્યાઈ જન પણ લય પામીને પરાજમ દર્શાવવાથી વિમુખ થઈ નહિ તેની સાહસિકતા, તેની તેજસ્વિતા અને આત્મગૌરવની રક્ષા કંવાની તેની ઇચ્છામા જરા પણ ન્યૂનતા આવી નહિ તેણે એવી ચતુરગદથી, એવી સાહસિકતાથી અને એવી ધીરતાથી કિલ્લાનું રક્ષણ કર્યું કે સત્તાવીસ દિવસ સુધી શિવાજીની સેના કિલ્લામા પ્રવેશી શકી નહિ, પરંતુ સત્તાવીસમા દિવસે તેના ભાગ્યનું ચક્ર ફરી ગયું તે દિવસે કિલ્લાની દિવાલનો એક ભાગ તૂટી પડ્યો, તેથી હવે તેના રક્ષણનો પ્રયત્ન થઈ શક્યો નહિ આ તૂટી ગયેલા ભાગમાથી શિવાજીના માણસો કિલ્લામા પ્રવેશવા લાગ્યા એકે ઉપાય નહિ સૂઝ્યાથી વીરનારી હતાશ થઈ શિવાજીને શંકે આવી

શિવાજીની આશા સફળ થઈ બંધારીના કિલ્લાપર તેની વિજયપતાકા ફરકવા લાગી વિધવા વીરનારી સત્તાવીસ દિવસપર્યંત ઘોર યુદ્ધ કર્યા પછી મહાગદ્દપતિને શંકે આવી હતી, પરંતુ વીર શિવાજીએ આ વીરનારીનું સન્માન કરવામા ઉદાસીનતા બતાવી નહિ તેમણે મનગાઈને યોગ્ય માન આપી તેનો કિલ્લો તેને પાછો સોંપ્યો આગપછી બંધારીના કિલ્લાપર શિવાજીની વિજયપતાકા જણાઈ નહિ તેની સ્વાધીનતા અચળ રહી તે વીરનારી પાછી પૂર્ણ સ્વતંત્રતાથી ગમ્ય કરવા લાગી તે એવી ચતુરગદથી સેનાને દોરતી અને એવી ધીરતાથી યુદ્ધની આજ્ઞા આપતી અને એવી વીરતાથી મેન્યના માહસને ઉત્તેજિત કરતી હતી કે સત્તાવીસ દિવસ સુધી શિવાજીની નેના પણ તેને હરાવી શકી નહોતી

૧૩—મરાઠા વીર ફિરંગી

ઈસ્વીસનની સત્તરમી શતાબ્દીનાં પચાસ વર્ષો વીતી ગયાં છે મુગલ પાદશાહ ઔરંગઝેબ દક્ષિણમાં પોતાની પ્રભુતા સ્થાપિત કરવાને ઉદ્ધમ કરી રહ્યો છે. માત્ર સ્થાનિક વીર શિવાજી પોતાની વીરતાથી સર્વ લોકોને આશ્ચર્યચકિત કરી રહ્યા છે. તેમનો પ્રતાપ અને તેમની મહાપ્રાણતા સમસ્ત દક્ષિણદેશમાં પ્રસાર પામી રહી છે. શક્તિવાન મુગલ પાદશાહ કોઈપણ પ્રકારે હિંદુલોકોના બળને દબાવી શક્યો નથી. દિનપર દિન, અઠવાડીયાંપર અઠવાડીયાં અને મહીનાપર મહીના અવિશ્રાત ગતિથી અને ત કાળસાગરમાં વિલીન થતા જાય છે, પરંતુ સ્વાધીનતાના અને ભવાનીના ઉપાસક વીર શિવાજીનો પ્રતાપ મદ થતો નથી. હિંદુવીર શિવાજી વીરધર્મ છોડી સુસલમાન પાદશાહને નમણું આપતા નથી. ઘોર દુર્દશાના સમયમાં, પરાધીનતાના શોચનીય કાળમાં ભારતભૂમિ પુનઃ જાગ્રત થઈ ઉઠી છે. અધકારમય રાત્રિમાં એક પ્રવેશ તારો ધીમે ધીમે ઉદય પામી ભૂલા પડેલા વદેમાર્ગોએ રસ્તો બતાવવા લાગ્યો છે. અધર્મના સ્થાનમાં ધર્મ અને નિગમના સ્થાનમાં આશા અધિષ્ટિત થઈ છે. મેઘમાળાની વન્યે, સૂર્ય પોતાની અત્યંતદાયક પ્રજા ફેલાવી રહ્યો છે, અને તે જોઈને મનુષ્યો પુલકિત થાય છે.

ઔરંગઝેબે શિવાજીને વશ કરવાને માટે પોતાના મામા શાયરતખાનને દક્ષિણનો મુખ્ય જનાવી તે દેશમાં મોકલી દીધો. આ મુખ્યને આજ્ઞા કરવામાં આવી કે “શિવાજીની શક્તિનો ખામ ધાય અને તેનું રાજ્ય આપણા હાથમાં આવે તેને માટે તમારાથી જનતા મર્વ પ્રયત્નો કરજો.” પાદશાહની આજ્ઞાનુસાર શાયરતખાન પ્રયત્ન મેના લઈને ઔરંગાબાદ થઈ પૂના તરફ આગ્યો અને ત્યાં પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો. ત્યારપછી તેણે ઘોડીક

સેનાને પહાડી ઘાટમા આવેલા એક ખીજા સ્થાનપર અધિકાર જ
માવવાને માટે મોકલી શાયસ્તખાન શિવાજીના રાજ્યમા મુગલ
સામ્રાજ્યની પતાકા ફરકાવવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરીને આવ્યો હતો.
આ કાગળથી પ્રતિજ્ઞા સાથે તેની તેજસ્વિતાનો પ્રકાશ થવા લાગ્યો,
તોપણ તે મહારાષ્ટ્રમા ફતેહ પામી શક્યો નહિ શિવાજીના શિક્ષણ
થી મરાઠા લોકો સાહસિક અને ળળવાન બની ગયા હતા, તેઓ
સ્વાધીનતાનું ગૌરવ સમજવા લાગ્યા હતા અને તેમના હૃદયમા
સ્વદેશભક્તિ પ્રતિષ્ઠા પામી હતી.

મુગલ સેનાધિપતિ શાયસ્તખાને મરાઠાઓને વશ કરવાને
માટે ઘણો ઉદ્યમ કર્યો, પરંતુ તે પરાક્રમી મરાઠાઓની સ્વાધીન
તા છીનવી શક્યો નહિ દક્ષિણમા ચાકન નામનું એક નાનું નગર
હતું શિવાજીએ દ્વિગણ નામના એક યોદ્ધાને આ નગરની રક્ષા
નો ભાર સોંપ્યો હતો તેજસ્વી દ્વિગણએ ૧૭ વર્ષ સુધી દુર્ઘ
ન્ટ મુસલમાનોના હાથમા આ નગર જવા દીધું નહોતું ચાકનનો
કિલ્લો ઘણો નાનો હતો, તેથી શાયસ્તખાને ધાર્યું હતું કે, મારો
હુકમ થતા વાગ્માજ એનો રક્ષક એ કિલ્લો મને સોંપી દેશે, પરંતુ
દ્વિગણ નાના પ્રદેશના રક્ષક છતાં શક્તિ અને તેજસ્વિતામા કાંઈ
નાના નહોતા મુગલ સૈનિકોએ તે કિલ્લાપર આક્રમણ કર્યું કે
તરતજ દ્વિગણ તેનું રક્ષણ કરવાને માટે ઉદ્યત થયા જોતજોતા
મા દોઢ માસ વ્યતીત થઈ ગયો, તથાપિ પરાક્રમી મરાઠાવીરે નમણું
આપ્યું નહિ દિવસપર દિવસ અને અઠવાડીઆપર અઠવાડીઆ
વીતવા લાગ્યા દરરોજ અને દરેક અઠવાડીએ શ્રીરગણ
નવા સાહસ, નવા ઉદ્યોગ અને નવીન વીરતામા આવી જઈ
પોતાની સ્વાધીનતા સાચવવાના ઉદ્યોગમા મચી પડેતા ઘણા દિવસ
સુધી શાયસ્તખાનને વિજય મળ્યો નહિ લગભગ બે માસ ઘેરો
રહ્યો એટલામા અચાનક એક દિવસ તે કિલ્લાની નજીકની ખાઈ તૂટી
પડવાથી કિલ્લાની દિવાલનો ડેટલોક લાગ પણ તૂટી ગયો આ તૂટેલા
ભાગમાથી મુગલ સૈનિકો કિલ્લામા ઘુસવા લાગ્યા આવા સંકટના
સમયમા સાહસિક દ્વિગણ પોતાની સેનાને લઈ શત્રુઓને રોક
વા ઉદ્યત થયા અને તેમનું પરાક્રમ, તેમની શક્તિ અને તેમની
વીરતા કાંઈપણ કાગળથી મદ પડી નહિ શ્રીરગણ એવી તેજસ્વિ
તા અને એવી વીરતાથી શત્રુઓની ગતિ રોકતા હતા કે થવનો
આગળ વધી શક્યા નહિ આ પ્રકારે તેમણે આખો દિવસ નગરનું

રક્ષણ કર્યું અને આ પ્રમાણે આખો દિવસ નગરના તરેલા કોટ પાસે ઉભા રહી મહાન મોગલસેનાના અધિપતિ શાયસ્તખાનની સાથે તેમણે હિંમતપૂર્વક પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા બચાવવાને ખાત મહાવીર શિવાજીના અધિપતિ ગોરવની રક્ષા કરી હવે સત્રિ પકવા લાગી, આકાશમાં તાગઓ ધીમે ધીમે ચમકવા લાગ્યા, મુગલસેના અધિકારને લીધે મુદ્દલૂમિમાથી ચાલી ગઈ. બીજે દિવસે ખાત કાળમાં વીર ફિરંગજી શાયસ્તખાનની પાસે ગયા. શાયસ્તખાને તે વીરપુરુષનું સન્માન કરવામાં કચ્ચા ગમી નહિ. તેણે ફિરંગજીની અલૌકિક વીરતા તથા બળની પ્રશંસા કરીને તેમને કહ્યું કે “જો આપ મુગલ સરકારની નોકરી કરો તો આપને મોટું પારિતોષિક આપવામાં આવશે ” પરંતુ વીર ફિરંગજીએ પોતાની પ્રતિષ્ઠા વેચી નહિ તેમણે શાયસ્તખાનની માગણીને અનાદર કર્યો શાયસ્તખાને આ વીરની અદ્ભુત વીરતાથી પ્રસન્ન થઈને તેને સન્માન સાથે વિદાય કર્યો હવે ફિરંગજી વીરતાનું ગૌરવ પ્રાપ્ત કરી શિવાજીની પાસે ગયા શિવાજીએ તેમના પગકંમને માટે તેમને યોગ્ય પારિતોષિક આપી તેમનું સન્માન કર્યું. સારંગના વીર પુરુષે એક સમયે આ પ્રકારે સ્વાધીનતાની રક્ષા કરી હતી અને પોતાના ગૌરવને સાચવે તે સમયે એવા પ્રકારથી પોતાની તેજસ્વિતા અને મહાપ્રાણતાનું રક્ષણ કર્યું હતું.

૧૪—વીર સરદાર તાનાજી

ઔરંગઝેબ દક્ષિણમાં પોતાનો અધિકાર ફેલાવવાને ઉદ્યત થયો છે. વીરશિરોમણિ શિવાજી, પાદશાહની ગતિને રોકવા મથી રહ્યા છે. શિવાજીની સાહસિકતા સર્વનું ધ્યાન જોતી રહી છે. તેમણે અતુલ સાહસ, અસાધારણ પરાક્રમ અને અલૌકિક દૃઢતાથી માતૃભૂમિને ઉદ્ધાર કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. મુગલ સામ્રાજ્યરૂપી સાગરના પ્રચંડ તરંગો પ્રળય વેગથી ભારત-વર્ષના સર્વ છેડા ડૂબાવવાને તૈયાર થયા હતા. શિવાજી દક્ષિણમાં અટલ ગિરિરાજની પેઠે અદ્ભુત તેજસ્વિતા સાથે આ તરંગોની ગતિ રોકી રહ્યા હતા. ઇસ્વીસનની સત્તરમી શતાબ્દીના અંતિમ ભાગમાં મહારાષ્ટ્રદેશ અપૂર્વ શૌર્ય દર્શાવી રહ્યો હતો, પરાધીનતાના શોચનીય સમયમાં સ્વાધીનતાની સ્વર્ગીય મૂર્તિ ભારતવર્ષના એક ભાગમાં ધીમે ધીમે પ્રકાશિત થઇને સમસ્ત ભારતવર્ષના હૃદયમાં આશા અને ઉત્સાહના તરંગો ફેલાવી રહી હતી. અધિકાર-મય મેઘમાળામાંથી સૂર્યનાં કેટલાંકે કિરણોએ નીકળીને ભારત-વર્ષના એક ભાગને ઉજ્જવળ પ્રકાશથી મુશોભિત બનાવી મૂક્યો હતો. આથી અન્ય ભાગો પણ ઉત્માહી બન્યા હતા.

ઔરંગઝેબે શિવાજીને હરાવવા માટે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર મુદતાન મોઆઝીમ અને સેનાપતિ જશવંતસિંહને દક્ષિણમાં મોકલ્યા છે. આ પૂર્વે રાજા જયસિંહે શિવાજીના સિંહગઢ અને પુરંદર નામના કિલ્લા જીતી લીધા હતા. પાદશાહની ઘણી રાજ-પૂત સેના સિંહગઢમાં રહેતી હતી. ઉદયભાતુ નામનો એક રાજ-પૂત વીર આ સેનાનો સરદાર હતો. મુગલ સામ્રાજ્યની સામે પોતાની પ્રભુતા સ્થાપિત કરવાની શિવાજીએ દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે અને તેઓ આ કાર્ય સાધવામાં પોતાના મનમાં પુનઃ અનેક વિચારો કરી રહ્યા છે.

સિંહગઢ પ્રકૃતિ રાજ્યના સુંદર સ્થાનમાં આવેલો છે. ચારે તરફ ઉચ્ચ પર્વતો ગગનમંડળ સાથે વાતો કરી રહ્યા છે એક બાજુ સિંહગઢ સહ્યાદ્રિ પર્વતની પૂર્વદિશાએ આવેલો છે. કિલ્લો ઉત્તર સ્થાનપર આવેલો હોવાથી ત્યાં ચઢવું બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આર્ધ માઈલની ઉંચાઈએ ચઢવા પછી કિલ્લામાં જઈ શકાય છે. કિલ્લાનો આકાર ત્રિકોણમય છે તેની વચ્ચે પ્રાયઃ બે માઈલનું મેદાન છે જે સમયે આકાશનિર્મળ હોય અને સ્વચ્છ નીલ ગગનમાં સૂર્ય પ્રકાશિતો હોય તે વખતે પૂર્વદિશા તરફ દૃષ્ટિ ફેંકવાથી નીરા નદીના તટપર આવેલા વૃક્ષો તથા લીલાછમ ઊંડવાઓ નેત્રને પરમમુગ્ધ આપે છે. ઉત્તરદિશામાં પહાડની પેલી તરફ વિશાળ સપાટ ભૂમિ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. શિવાજીની યોદ્ધાકાળની ક્ષીણ ભૂમિ પૂના નગરી આ ભૂમિની સાગી દિશામાંજ આવેલી છે. સિંહગઢની દક્ષિણે અને પશ્ચિમે ડેરણ ઉંચીનીચી પર્વતમાળા નીલ સમુદ્રતરે જોની પેઠે શોભી રહી છે. આ તરફ ફર દૃષ્ટિ ફેંકવાથી પર્વતના ઉચ્ચ શિખરો નીલ આકાશની સાથે મળી જઈ જણાય છે. શિવાજીનું રાજગઢ અત્રેજ વસેલું છે. શિવાજીના સેના પતિ તાનાજીએ આ દુર્ગમ અને દુરાશૈલ કિલ્લાને હસ્તગત કરવાની ભ્રમણમંદારી પોતાને શિર લીધી હતી. પૂર્વે આ કિલ્લો ડેંડ નામથી પ્રસિદ્ધ હતો, પરંતુ શિવાજીએ તાનાજીના પરાક્રમનો પરિચય આપવાને માટે એનું નામ સિંહગઢ રાખ્યું હતું.

માથે માસ ચાલે છે, દુર્ગમ પહાડી જાગમાં સીનમનુએ પોતાનો પ્રભાવ દિગુણ વધારી મૂક્યો છે. સાહસિક તાનાજી આ શીતકાળની આ પકારમય રાત્રિમાં એક હજાર માવલીઓની સેના લઈને સિંહગઢપર અધિકાર સ્થાપિત કરવાને માટે બધ છે. માવલી સૈનિકો પહાડી માર્ગ સારી રીતે બલુતા હતા, તેથી તેઓ ગુપચુપ ચાલ્યા જતા હતા. તાનાજીએ પોતાની સેનાને બે ભાગ માં વિભાજ કરી હતી. તેમના એક ભાગને તેણે પાછળ ઉજો રાખ્યો અને તેને આગ્રહ કરીને લીધી કે “તમને સંજ્ઞા કરવામાં આવે, ત્યારે તમારે આગળ વધવું.” બીજા ભાગને તેણે છેક કિલ્લાની નિકટ પહાડની તળેટીમાં છુપાવ્યો. આ ભાગમાંના એક સાર્થક નિક વીર પુરુષે ગુપચુપ પહાડપર ચઢી સીમતાથી એક દોરડું નીચે લટકાવ્યું. શિવાજીના સાહસિક માવલી સૈનિકો આ દોરડા વડી એક પછી એક કિલ્લાપર ચઢવા લાગ્યા. આ પ્રકારે જતાએ

માણસો કિલ્લાપર ચઢી ગયા. એટલામાં અચાનક એક પોકાર ઉઠ્યો. આ પોકાર સાંભળી સૈનિકો ચોકી ઉઠ્યા. કિલ્લામાંનો એક માણસ બચત થયો હતો અને તે કિલ્લામાં ઠાણ આવે છે તે જોવાને માટે આગળ ધસી આવ્યો. એવામાં એક માવલીએ તેને તીર મારી નીચે પાડ્યો; પણ તેણે જે ખૂમ પાડી તેથી કિલ્લાના રક્ષકો એકદમ બચત થયા. તાનાજીએ કેવળ ત્રણસે માણસો સાથે કિલ્લાના રક્ષકોપર આક્રમણ કર્યું. રક્ષકોની સંખ્યા વિશેષ હતી, તોપણ માવલી જેન્ય તેમનાથી હઠ્યું નહિ. તેઓ તેમનાપર પુષ્કળ શરવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. થોડી વારમાં તાનાજી એક સાથા વીર પુરુષની પેઠે સમરક્ષેત્રમાં સદાને માટે સૂતા. તેની સેના આ આક્રમિક ઘટનાથી ગભરાઈને નીચે ઉતરવા નાસભાગ કરવા લાગી; પરંતુ તાનાજીના ઘંધુ સૂર્યજીએ ગભીરતાપૂર્વક તેમને સંબોધીને કહ્યું કે “એવો કયો નીચ પુરુષ હોય કે જે પોતાના પિતાનું શરીર રણભૂમિમાં રજળતું છોડીને નાસી જાય ? ચઢવાને માટે જે દોડુ લટકાવવામાં આવ્યું હતું તે તૂટી ગયું છે; માટે જો તમે ઉતરવાનો પ્રયત્ન કરશો તો ઉંડી ખીણમાં તૂટી પડીને મરણને શરણ થશો. અરે ! તમે શિવાજી મહારાજના બહાદુર સૈનિકો છો, માટે નાસી જવું એ તમને શોભાસ્પદ નથી. આ વખતે તમારે વીરતાનો પરિચય કરાવવો જોઈએ.” સૂર્યજીનાં આ શૌર્યમય વાક્યોથી માવલી મૈનિકોનો ઉત્સાહ વધ્યો અને તેઓ એક ક્ષણમાં ‘હરહર મહાદેવ’ કરીને શત્રુઓની ઉપર તૂટી પડ્યા. ‘હરહર મહાદેવ’નો ધ્વનિ ગત્રિની શાંતિનો ભંગ કરી પહાડોની ગુફાઓમાં ગુંજવા લાગ્યો. આ વખતે માવલી વીરોએ એવા વેગથી શત્રુદળપર આક્રમણ કર્યું કે તેઓ તેમની ગતિ રોકી શક્યા નહિ. કિલ્લામાંના રક્ષકોમાંથી ૫૦૦ માણસો મરાઠા વીરોની તલવારના ભોગ ઘઈ પડ્યા. સૂર્યજીનો વિજય થયો અને દુરાસહ સિંહગઢપર પુનઃ શિવાજીની પતાકા ફરકવા લાગી.

આ વિજયના અને તાનાજીના મૃત્યુના સમાચાર શિવાજીને ધાને પહોંચ્યા, ત્યારે હર્ષ અને શોકની મિશ્ર લાગણીઓ તેમને ઘઈ આવી. તેમણે પોતાના બહાદુર સરદારના મૃત્યુ માટે શોકપૂર્વક અશ્રુ સારતાં કહ્યું કે “સિંહને રહેવાની ગુફા-સિંહગઢ તો મળ્યો, પરંતુ અક્ષોસ ! તાનાજી સિંહતો ખોયો ! સદાને માટે ગુમાવ્યો !”

૧૫-સ્વામીભક્ત બાજી પ્રભુ દેશપાંડે

સધ્યાકાળનો રમણીય સમય હતો. સૂર્યનાગયણ ચોતાની
 શ્વેત ઝાંઝની પછેડી છોડી લાલ રંગની ઓરીને ઝાઝાચળ તરફ જતા
 હતા. અરેબ, દરેક મનુષ્યને સ્વાગ તથા સાજનો વખત આનંદ
 દાયક લાગે છે, અને તે વખતે દરેક મનુષ્યના મુખ ઉપર કંઈ ને
 કંઈ નવીનતા ભેવામા આવે છે આ વખતે અણુલ કૂઝલ એકલો
 ઇજામા ઉભેલો ભેવામા આવતો હતો, પરંતુ તેના પિતાના મંજુ
 થી તેને ચહેરો જાતિ ખિન્ન દેખાતો હતો. તે ક્ષણમાં ક્રોધથી
 લાલ થઈ જતો હતો અને ક્ષણમા પક્ષીઓના શબ્દમયે દિશ્કા
 દિશ્કી ભેતો હતો તેની આવી દશા બોધને તેના નોકરચાકરાને
 પણ ખીક લાગતી હતી ઘણી વાર સુધી તે વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં
 ઇજામા Cલો -હો આખરે તેના મોઢામાથી ઉઘાડો નીકળ્યા કે
 “અરે દગાખોર શિવાજી ! તે ઘણી દગાબાજી કરી છે, માગ પિતા
 જે હાથીસમાન બળવાળા હતા તેમને નહિ જેવી વાતમાં તે’ મારી
 નાખ્યા છે, પરંતુ યાદ નખરે કે, આ અણુલ કૂઝલ પણ કંઈ કમ
 નથી જ્યારે તારૂં માથુ કાપી બાદશાહના ચરણ સમક્ષ મ્લુ કદ,
 ત્યારેજ પિતાના ચરણમાથી મુખ યાઉ ! પિતા ! અરે પિતા !
 તમે અત્યારે ક્યા છો ? બાદશાહ કહે છે કે, મને ભો -વી ખજર
 હોત તો કદી પણ તમને ત્યાં મોકલત નહિ ” આવી રીતે અણુલ
 કૂઝલ જાડખડતો હતો, તે વખતે તેને કોઈના આવવાનાં ખગલ નો
 અવાજ મ લજાવાથી તેણે બાલુપર નજર કરી તો સ્તિપ ઇચ્છે તેને
 કુદુ કે, સિદ્ધી સાહેબ, આપને અગમ્યા આવે છે. “હા, બહારી અ.દર
 બોલાવી લાવ” એમ કહી અણુલ કૂઝલ દિવાનખાનામાં ગયો કે
 તુરત સિદ્ધી સાહેબ અદર આવ્યા અણુલ કૂઝલે તેનો ઘણાજ માન
 પૂર્વક આદરસંકાર કરી એકઝ નાદી ઉપર બંને જણ બેઠા વિ-
 દ્યાતિને માટે બે-ચાપ પ્યાલી સંજનની લીધા પછી હુંકડો પીવા
 માંડયો. હુંકડો પીના પીનાં અણુલકૂઝલે પૂછ્યું કે, સિદ્ધી સાહેબ !

શુ આપની સાથે આવવાનો હુકમ બાદશાહે મને ફરમાવ્યો છે? બતાવો, બતાવો, જલદી બતાવો, શુ બાદશાહે મને ફરમાવ્યો ગિરિ કાપી માફ વેગ લેવાની તક આપી છે? એટલામા સિદ્ધી જોહરે હુકમ બતાવ્યો અણુલ ફરજે જ્યારે હુકમમા વાર્યુ કે, સિદ્ધી જોહર માથે શિવાજીનો પગજય કરવા માટે પોતાને પણ જવાનું છે, ત્યારે તેને ઘણો આનંદ થયો હવે કેવી રીતે કામ કરવાથી શિવાજીનો પગજય થાય અને પોતાના હાથમા તે ટેદીતરીકે આવે તેની અણુલ ફરજે સિદ્ધી જોહર સાથે સલાહ કરવા માડી તે વિષયપર જૂદા જૂદા વિચાર કરવામા આખી રાત કાઢી, પણ કંઈ નિર્ણય થયો નહિ

કાગા નામના બ્રાહ્મણને ત્યાં હુસેન નામનો એક મુસલમાન શુદ્ધામ હતો તેણે પોતાના શેઠની નેક-નિષ્ઠાથી નોકરી કરી હતી, જેથી બ્રાહ્મણે ખુશ થઈને હુસેનને પોતાની શુવામગીરીમાથી મુક્ત કર્યો મુક્ત થયા પછી હુસેન થોડી મુદતમા મુન્તાન થયો મુન્તાન થયા પછી પોતાના શેઠનું નામ અમર રાખવા માટે તેણે પોતાના રાજ્યનું નામ 'બ્રાહ્મણી' ગણ્યુ આગળ ઉપર બ્રાહ્મણી રાજ્યના પાંચ ભાગ થયા તે પૈકી વિજયપુરનો ભાગ પણ બ્રાહ્મણી રાજ્યનો હતો બ્રાહ્મણી રાજ્યે દરિયોનો ઘણો મોટો ભાગ પોતાને કબજે કર્યો હતો બીજી બાજુ દિલ્હીશ્વર ઔરંગઝેબે પોતાનું રાજ્ય વધાવવાનો પ્રયત્ન ચાલુ કર્યો હતો મુમતાઝ બેગમના મૃત્યુશોકથી શાહજહાંએ રાજ્યકારભારને તિલાંજલિ આપી હતી શાહજહાંને આગ્રા છોડવા હતા આ ચારેયના સ્વભાવ જૂદા જૂદા હતા એક ઢોધી હતો તો બીજો દાઝડીઓ અને વિષયી હતો ત્રીજો ધુતારો, કપટી અને વિશ્વાસઘાતી હતો, અને ચોથો મૂર્ખ અને ભોળો હતો આ ચાર છોકરામાથી ઔરંગઝેબ પોતાના પિતા શાહજહાંને દેહ કરી પોતાના તાઈ દાગ, સુવ્વ અને મુરદને મારી નાખી ગાદી ઉપર બેઠો ઔરંગઝેબનો એવો વિચાર હતો કે, જ્યાંમુઘી હિંદુઓને મુસલમાન બનાવવામા નહિ આવ, ત્યાંમુઘી મુસલમાની રાજ્ય મજબૂત થવાનું નથી આ આશયથી તેણે એક હાથમા ફગાન અને બીજા હાથમા તલવાર લઈને હિંદુઓને મુસલમાન બનાવવાનો ક્રમ ચાલુ કર્યો હતો ચારે બાજુએ મુસલમાનના ત્રાસથી હિંદુઓના હૃદયનો પાગલો નહોતો આ વખતે છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ જેષ્ઠ રત્ન ઉત્પન્ન ન થયું

હોત તો હિંદુઓ આજ અસ્તિત્વ હોમવતા હોત કે નહિ, તેની
પણ શક્ય રહે છે મહારાજ શિવાજી પોતાના ભતિય ધુઓની
આવી દશા બોધ શક્યા નહિ, બેથી તેમણે ખેડુતો અને માવડી
લોગોને લેવા કર્યા તોરણનો કિલ્લો છુટ્યા પછી બાર વર્ષ
સુધી તેમની સામે કોઈ મધુ નહિ વિજાપુરના બાદશાહને ઠર
લાગતો હતો કે, બે શિવાજી મારા ઉપર ચઢાઈ કરશે તો બહુ
મારા રાજ્યનો અવ આવશે એ કંઈવુથી તેણે મહાપરાક્રમી
અફઝનખાનને શિવાજીને પકડવા મોકલ્યો હતો ખાનસાહેબ
પોતાની બહાદુરીનું ઘણું અભિમાન રાખતા હતા, તેથી પોતે
એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે “શિવાજીને હમણાજ છુટતો પકડી
લાવુ છું” પણ તે પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરતા પહેલાં તો ખાનસાહેબ
પોતેજ કાળના સપાટામાં સપડાઈ ગયા!

મિર્સા જોહર એક કમાચેલો વીર મોઢો હતો તેણે કાંઈ
પણ વખતે પૂઠ બનાવી નહોતી, તેથી બાદશાહે તેને શિવાજી
મહારાજ ઉપર ચઢાઈ કરવા મોકલ્યો, અને અણુલક્ષ્યવને તેની
મદદે જવા હુકમ કર્યો હતો ઘણી મોટી નેતા લઈને સિદ્દી જોહર
તથા અણુન લક્ષ્યવ પન્હાલમદની તબેલીમાં શિવાજી મહારાજની
તપાસ કરતા આવી પહોંચ્યા એ વખતે તેઓ પન્હાલમદ આવ્યા,
તે વખતે શિવાજી મહારાજ મદમાં હતા શિવાજી મદમાં છે તેવી
બખર સિદ્દી જોહરને મળી કે તન્તજ તેણે મદને ચારે બાજુથી
ઘેરી લીધી અને બહારની બખર અદર ન લાય તેનો પૂરતો
બદોબત કરવામાં આવ્યો એ વખતે કિલ્લામાં ખજા પછી કે,
શત્રુઓએ કિલ્લો ઘેરી લીધો છે, તે વખતે કિલ્લામાં ભારે મદ
બક મની નહી આથી તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આપણા
પ્રભુ શિવાજી મહારાજને હવે કેવી રીતે બચાવી શકીશું? મિર્સા
જોહરની વીરતા મગદાઓ સારી રીતે બાજુલા હતા, તેથી તેઓ
એમ સમજાવવા લાગ્યા કે આ વખતે શિવાજી મહારાજ શત્રુઓના
હાથમાં સપડાઈ ગયા છે, પણ શિવાજી મહારાજને પોતાના
છવની પગ્વા નહોતી શત્રુઓનો નાશ કેવી રીતે કરશે? તેઓજ
તેઓ વિચાર કરતા હતા શિવાજી સારી રીતે બાજુલા હતા કે
નવાનુધી હુબહાજ નહિ નીકળે ત્યાંસુધી શત્રુઓનો પરાજય થવાનો
નથી તેથી તેમણે પોતાના વિશ્વાસુ સગદારોને બોલાવ્યા અને
પૂછ્યું કે, હવે આપણે આપણો બચાવ કેવી રીતે કરવો? શત્રુઓ

કિલ્લામાં આવી શકવાના નથી, એ વાત નક્કી છે, પણ આપણે કિલ્લામાં રહીશું ત્યાસુધી તેઓનો પગજય કરી શકીશું નહિ આખરે ઘણો વિચાર કરી નક્કી કર્યું કે, મહારાજે ગગણના કિલ્લામાં જતા રહેવું બાળપ્રભુ દેશપાંડે માથી પહેલા વર્ગનો વિશ્વાસુ સરદાર હતો, તેથી તેણે આવા કઠિન વખતમાં પણ શિવાજી મહારાજ સાથે જવાની હઠ કરી શિવાજીએ તેની હઠ જોઈ તેને પોતાની સાથે આવવાની હા કહી થોડી સેના લઈ શિવાજીએ રાત્રિસમયે પન્હાલને કિલ્લો છોડ્યો. બીજી તરફ સિદ્ધી જોહર મગદાઓની લુચ્ચાઈ સારી રીતે જાણતો હતો, તેથી તે કોઈ વખત ગત્રે ઉઘતો નહોતો જે વખતે તેને માલમ પડ્યું કે, મરાઠા કંઈ દગાબાજ ગમે છે, તે વખતે તે પોતાના તબુમાંથી બહાર નીકળ્યો, અને મુખમાં ઉઘતા અબુલ ફઝલને જાગ્રત કરી તે વાતથી વાકેફ કર્યો, અને મોટી સેના લઈ જે મરાઠા બહાર નીકળ્યા હતા, તેમને પડકવા તેઓ નીકળી પડ્યા શિવાજી અને બાળપ્રભુને જ્યારે ખબર પડી કે, શત્રુઓએ તેમની પૂંઠ પકડી છે, ત્યારે તેઓ એક ખીણમાં ઉભા રહ્યા તેઓ જાણતા હતા કે, શત્રુઓની મોટી સેના સામે થઈ શકાશે નહિ, પણ બાળપ્રભુને વિશ્વાસ હતો કે, આ ઘાટીમાં શત્રુઓને રોકી શકાશે, અને તેટલી સુદતમાં મહારાજ ગગણના કિલ્લામાં મહીસલામત પહોંચી જશે, તેથી તેણે મહારાજના ચરણ પકડી કહ્યું કે “મહારાજ ! આપ અહીંથી જતા રહો, કારણ કે એક એક ક્ષણ એક એક યુગ ખરાબર જાય છે. હું થોડી સેના સાથે અહીં રહું છું અને શત્રુઓને માન પ્રાપ્ત જતાસુધી આ ઘાટીમાં દાખલ થવા નહિ દઉં ” શિવાજી મહારાજ બાળપ્રભુની વાતને મળતા થયા નહિ અને તેના ગળામાં હાથ નાખી કહ્યું કે “બાળ ! હું તમને દરેકને છોડી કદાપિ જવા માગતો નથી, કારણ કે તમે માગ માટે અહીં મરો અને હું મારો પ્રાણ બચાવવા એકલો નાચી જાઉં એ કેમ બને ? માટે કદાપિ હું જઈશ નહિ ” શિવાજી મહારાજનું આવું બોલવું સાંભળી બાળપ્રભુએ મહારાજના ચરણ પકડી કહ્યું કે “મહારાજ ! ‘સો મરો પણ સોનો પાળનાર ના મરો’ એ કહેવત ખોટી નથી, માટે આપ રાત્રિ ચાલ્યા જાઓ. અત્રે વધુ ટેકાવામાં માલ નથી. આપ જુઓ છો કે, શત્રુઓ આવી પહોંચ્યા છે ” ઉપરના વાક્ય સાંભળી મહારાજ લાચાર થઈ ગયા અને બાળના ગળામાંથી હાથ લઈ

લીધો અને કાપું કે “સાંગણના કિંઠામાં પહોંચી તમારી મદદને માટે બીજી હાથેર મોકલુ છું અને હું મહીસલામત કિંઠામાં પહોંચ્યો છું તેની બાજુને માટે તોપના પાંચ અવાજ કરીશ” આટલું કહી શિવાજી મહારાજ પોતાના અંગરક્ષકતરોફે ચોરા માણસો લઈ રવાના થયા હવે બાજી પ્રભુના જીવમાં જીવ આપ્યો. તેણે પોતાના માણસોના બે જાગ કરી ઘાટીની બે બાજુ ઉભા રાખ્યા અને તેમને ઉત્તેજિત કરવા માટે ખૂબ આવેશથી બોલ્યો કે “મારા ખ્યાસ નૈનિકો ! તમે બહો છે કે, આ વખતે આપણા ઉપર કેટલી જવાબદારી રહેલી છે તમારી સ્વામીભક્તિની પરીક્ષાને પ્રસંગ આપ્યો છે ભલે શત્રુઓ તમારા કંઠના વધુ પ્રમાણમાં છે, પણ તમારી તલવાર આગળ તે ટકી શકવાના નથી, એવી મારી ખાતરી છે, માટે શત્રુઓને આજે જરાજર ખત્તાવી આપો કે, મરાઠાઓ જેનું હુલ્લુ ખાધ છે તેની મોકરી સત્પ્રતિષ્ઠાથી બળવે છે. શત્રુઓને સમજવું પાડો કે, સિ હવે પકડવો સહેલ છે, પણ શિવાજીને પકડવો એ સહેલ નથી થાશે, તૈયાર થાઓ અને આપણા પરાક્રમથી શત્રુઓનો પનાજ્ય કરો જીઓ, શત્રુઓ આવી પહોંચ્યા છે. તમારી દરેક બાજુની આગળ ઘાટીમાં આ બાજી છાતી ઠેકી ઉભો રહે છે” એવું કહીને એ વીર ન ઘાટીમાં બકરાના ટોળામાં વાધ તરફે તેમ ફરી પડ્યો બાજીના ભાવવૃત્તી મરાઠાઓના શરીરમાં પણ બળની વૃદ્ધિ ધઈ અને મગ્તામુધી પણ શત્રુઓને આગળ નહિ વધવા દેવાનો તેમણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો, અને પછી પર્વતની પેઠે અડગભાવે લેઓ ઘાટીમાં ઉભા રહ્યા અખુલ રૂબરૂ પડેલો હાલો કર્યો, પણ તે મગડાઓની સમશેરથી પાછો ફર્યો બીજે હાલો સિદ્ધિ ભેદરે કર્યો, તેમાં બાજીને બે ઘા થયા, પણ તેની વીરતા આગળ બિંદીને પાછું ફરવું પડ્યું પણ દલાકે મુખી ભય કરે શુદ્ધ થયું, છતાં મહારાજના પહોંચ્યાનો બીવકુલ વવાજ આપ્યો નહિ, તેથી બાજીને મનમાં ઘણી ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ, એટલામાં શત્રુઓએ ત્રીજે હાલો કર્યો આ હાલોમાં બાજીના ઘણા માણસો ખપી ગયા ઉપરાંત તેને પણ દશ-વીસ ધા પડ્યા, છતાં શત્રુઓથી એક રંગડું આગળ વધી શકાયું નહિ એટલામાં શત્રુ તરફથી બાજીના ઉપર એક ધા એવો ચથો કે બાજીનો હાથ બાજીને સહાને માટે છોડી ગયો; છતાં બાજી હિંમત નહિ હારતાં પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. એટલામાં પરાપક તોપોના પાંચ અવાજ થયા. અવાજ સાંભળતાં

બાળનો જીવ ગાંત થયો અને સિદ્ધી જોહગને કહ્યું કે, મેં મારું કર્તવ્ય કર્યું છે—સ્વામીનો જીવ બચાવ્યો છે. હવે આ શરીરનું ગમે તે થાઓ સિદ્ધી જોહર! જા, ખુશીથી જા, મેં મારા પ્રભુને સુખરૂપે પારેલા રથને પહોંચાડી દીધા છે. એટલું જોડી બાળ જમીન ઉપર ઢળી પડ્યો અને તેનો પ્રાણ આપ્યો ગયો. બાળપ્રભુનું અપ્રતિમ શૌર્ય જોઈ મિદ્ધી જોહર તાનુજ થયો, તેના મુખમાથી એકાએક ઉદ્ગાર નીકળ્યો કે, “બાળ! તું ખરેખરો શૂરવીર છે અને ખરો સ્વામીભક્ત છે તું અહીં તારા સ્વામીને જે ટલો વહાલો હોય તેટલોજ, અરે તેથી વિશેષ વહાલો ઇશ્વરનો થયો છે.” એટલું જોડી તેણે પોતાની સેના પાછી વાળી અને દિલ્લ ગીર વહને વિજયપુર પાછો ફર્યો શિવાજી મહારાજને આ હુખદ મમાચાર કહેવા માટે બે—ચાન્દ મગડા ગ્વાના થયા અને બનેલી હુકીકત ઠહી ન્યારે બાળના મૃત્યુના મમાચાન્દ શિવાજીના સાંભળવામા આવ્યા, ત્યારે તેઓ તેના શુણ્ણ ચાહ કરીને આમુ પાડવા લાગ્યા ધન્ય છે શિવાજી મહારાજ જેવા સ્વામીને અને ધન્ય છે બાળ પ્રભુ દેશપાંડે જેવા સેવકને !

૧૬-વીર રંગરાવ

ઈસ્વીસન ૧૮૫૭ ના ધીસેગ્ન-માં કલ્કાકટમાં અગ્નિએ અને ફેન્નો અને લીધણુ યુદ્ધ ચાલતું હતું. મદ્રાસના કિનામ ઉપગના ગવર્ણમેના કાકાએ ફેન્નો તો કાકાએ અગ્નિનો પણ સ્વીકાર્યો છે. સમુદ્રકિનારે અગ્નિ અને ફેન્નોની નીકાએનાએ ફેલાઈ ગઈ છે દેશ મૂળ ન્હો છે, પોતપોતાના સ્વાર્થ સાધવા માટે તેઓએ નેનિકોના લોહી વહેવાવાનો દડ સકરપ કર્યો છે. ફેન્ન એનાપતિ ખુસિ ગજમહેન્દ્ર નન-મા આંચો છે લોહીના તરસ્યા વિજય નમના મહાનાગના પૂર્વપુરુષ ગણ વિજયનમનુએ જામિદીના ગણનો અર્વન શ કરવાને માટે તેની સાથે મમકન કરવાનો આગ્રહ કર્યો છે વિજયને ખુસિને સમજાવ્યો કે, જામિદીનો રાજા નગાવ એક ખગળ માણસ છે, તેને દેશમાંથી ફગ નહિ કરવામાં આવે તો ફેન્ને તુ કટલાણુ ધનાગ નથો ખુસિએ તે ઉપરથી રંગ- અને સ્પર્દેશ ઊડી જવાનો હુકમ આપ્યો. સામતવાસીઓ એ સમયે હીનવીર નહોતા. રંગાવે ખુસિના કહેવાને ગણકાપુ નહિ અને ફેન્ન લગકનો પગજય કરીને તેનો સમૂળો નાશ કર્યો. આ પ્રમ તે પનાગિત થયેલો ખુસિ બહુજ બળવા લાગ્યો અને રંગાવનો તેના વશ માથે નાશ કરવાને તેણે એક મોટી લગકની તૈયારી કરી.

પેલાં જાગુએ નગાવે છેડેના ઘાસ જંગલમાં વિરાયક મ વપૂત કિલ્લામાં ૨૫૦ નેકો અને ૫૦૦ ગ્રાજક તથા સ્ત્રીએ ને ટકાને આપય લીધે ખુસિ ૭૫૦ યૂરોપીયન અને ૧૬.૦૦૦ દેશી નેન્મ તથા ૪ તોથો લઈને તેનો આમે લગક કરવા આંચો. દેવી વિજય ગમ પણ નનુખ્યતિતિનું લોહી પીવાને માટે લગકનો સાથે ખુસિના નેન્મ આ ત્રામેલ થયો હતો આ વિશાળ નેન્મ જ મલ સાદ કરીને યોડા દિવસમાં નગાવના કિલ્લાની પાને આંચુ કિલ્લાની લંબાઈ ૪૦૦ હાથ અને પહોળાઈ ૪૦ હાથ હતી અને તે મુખારે ૧૪ હાથ ઉંચી દિવાલથી સુરક્ષિત હતો. એના ચારે પૂણા ઉપર ચાર

મજબૂત નાના કિલ્લા હતા. શત્રુઓને ઘેરી લેવાને માટે દિવાલની ચારે બાજુનો ફેટલોકે ભાગ નીકળેલો હતો. બુસિએ સેનાને ચાર ભાગમાં વહેંચીને ચાર બાજુના નાના કિલ્લાઓને તાબે કરવા હુકમ આપ્યો. રંગરાવ થોડું લશ્કર લઈને જીવનનું પણ કરીને લડાઈ કરવા લાગ્યો. ઇસ્વીસન ૧૮૫૮ ની ૨૪ મી ડિસેમ્બરના રોજ સૂર્યોદય પહેલાં લડાઈ શરૂ થઈ. ફ્રેન્ચ તોપોમાંથી ગોળાઓ વરસવા માંડ્યા. કિલ્લામાંના રહેનારાઓએ અગ્નિનો ભય નિવારવાને માટે ઘાસનાં જીંપડાં ભાગી નાખ્યાં. ૬ વાગતાં કિલ્લાની દિવાલ ઘણી જગાએથી ભાંગી પડી. ફ્રેન્ચ લશ્કર એકી વારે ચારે બાજુએ દિવાલમાંથી અંદર જવાને માટે ધસી ગયું. પરંતુ એક કલાકસુધી મથવા છતાં એકે માણસ તે દિવાલમાં પેસી શક્યો નહિ. રંગરાવની માત્ર ૨૫૦ માણસોની સેનાએ ફ્રેન્ચોની વિશાળ સેનાને ગલરાવી મૂકી. ઘણું લશ્કર મરી ગયું. એક ટોળી હટી ગયા પછી નવી ટોળી દિવાલની પાર થવાને યત્ન કરવા લાગી. પરંતુ તે પણ નિષ્ફળ થઈને પાછી ફરી. આખરે ફ્રેન્ચ સેના થાકી ગઈ અને તેના સેનાપતિએ લડાઈ બંધ કરવાનો હુકમ કર્યો. સેના વિશ્રામ કરવા લાગી. એટલામાં “બીજી બાજુએથી કિલ્લાની દિવાલ તોડવાને માટે ફ્રેન્ચ તોપો-માંથી ગોળા છૂટવા લાગ્યા. કિલ્લાનો ભાગ ભાંગી ગયો. ફ્રેન્ચ સેના પાછી ચઢાઈ કરવાને આગળ ધસી. કિલ્લામાંના રહેવાસીઓ પોતાનાં સ્ત્રીપુત્રનું સન્માન યાદ કરીને વિક્રેલા વાઘની પેઠે મહા-પરાક્રમથી લડવા લાગ્યા. તેઓ અગ્નિની અળાંક વૃદ્ધિ તરફ નહિ જતાં ભાગેલી દિવાલ ઉપર ચઢી ગયા. શત્રુઓને તેઓ કોઈ વખત દિવાલ ઉપરથી નીચે નાખતા તો કોઈ વખતે ભાલાથી વિંધીને તેઓના પ્રાણ લેતા. તે છતાં અંદરના રહેવાસીઓનાં પણ ટોળેટોળાં મરવા લાગ્યાં. બપોરના બે વાગી ગયા તોપણ દશહંતર કરતાં ધારે ફેળવાયલા સૈનિકોની રણ-કુશળ ફ્રેન્ચ સેના સાથે સતત લડાઈ કરવા છતાં ૨૫૦ ભારતવાસીઓનો પરાજય કરી શકી નહિ. આખરે એ સેના યુદ્ધ બંધ કરીને થોડી વાર વિશ્રામ કરવા લાગી. રંગરાવે એ અવસરનો લાભ લઈને સેન્યસામંતોને બોલાવીને કહ્યું કે “હવે વધારે વખત આપણાથી ટકાશે નહિ. કિલ્લો જલદીથી શત્રુના હાથમાં જશે. માટે હવે બાળક-બાળિકાઓ અને સ્ત્રીઓને શત્રુઓના અપમાનથી બચાવવાનો ઉપાય કરો.” આમ કહીને તેણે ફેટલાકે સિપાઈઓને બોલાવ્યા. તેઓ એક હાથમાં સળગતી

મગલ, ખીન હાથમા જાણ અને કમ-મા નાની તવવારો જઈ
એ ભયાનક કામમા ચઢાવણ પડ્યા હે હે ધનમા સીંચો અને
બાળક-બાળિકાઓ મહેતા હતા, તે ઘરમા તેમણે નામ લગાડી
મૂંઢી અગ્નિની શિખા ધૂ ધૂ કરતી સળગી ઉઠી એ અગ્નિને ભય કર
જનાવવા માટે તેના ઉપર દમને દમતા ઘાસ લાકડા વગેરે નાખ્યું
એથી રીતે ર મારાવતા લોકરીઓ અપમાન ખમવા કરતા મરી જવું
ઉત્તમ સમજીને પોતાના સ્ત્રી, પુત્ર અને કન્યાને ખાતવા લા-યા
એઓ અગ્નિને તાપ ન સહન કરી ચક્રાચારી બહાર નીકળવાની
ઠેસીયા કરતા હતા, તેઓની છાતીમા તેઓ તરવાર બોકી દેતા
પ્રિતા પોતાના પુત્ર-કન્યાનો, ક્યાગી પોતાની પ્રાણપિત્ર ભાઈનો,
ભાઈ પોતાની પ્રાણસખી જલ્દેનનો, જોમ ની પોતપોતાનું સન્માન
બાળવવા પોતાના કુટુંબીઓનો વધ કરીને લાડમાં પ્રાણ વિસર્જન
કરવાને માટે આગળ પડ્યા પેલી બાળ્યો શત્રુનેના પણ પાછી
આગળ વધવા લાગી છે ર મારાવની તેના આ વખતે પૃથ્વીના મધ્યમા
સ બધ તોડીને તુચ્છ જીવનપર મમતા ન તાજવા યોગ યુદ્ધમા
મૃત્યુ થઈ યોદ્ધાજ વારમા શત્રુનેના દિવાલ ઉપર ચઢી મઈ
મગલ એ આક્રમણમા અગ્રેસર થયો, પરંતુ બાણ વામવાથી
તેજ શણે તેનો પ્રાણ મચો તેના મનમા છતા પણ નૈનિર્ગમ્ય બુદ્ધ
કરવા લાગ્યા, પરંતુ તેઓને ઘણુમાનમા શત્રુનેનાએ મારીનાખીને
દિવાલને શૂન્ય કરી મૂંઢી યોદ્ધાજ યદમા આદે બાળ્યોથી શત્રુ
તેનાની આ ટોળીઓ દ્રિશ્વામા પેહી પરંતુ કિન્વાના કોઈ પણ
મહેવાસીઓ લાગી ગયા નહિ કે કાયર પુરુષની પેઠે પ્રાણ બચાવવા
ની મિશ્તા તેમણે માગી નહિ પરંતુ વીંગી પેઠે શત્રુઓને તોખા
પોકરાવતા તેઓ સર્વ પ્રથમથીજ રણશ્યામા સજા હતા ! પૂર્વે
જાનતાવર્ષ વીંગશૂન્ય તહેાતું કેવી રીતે મરવું, તે પણ ભાતવાસી
ઓ મરી પેઠે જાણતા હતા કેન્દ્ર નેનાએ વચ્ચેનિ કરતા કરતાં
કિન્દ્રો લીધા ખરે, પરંતુ તરનારીઓના અગ્નિ-દમ્ય લીપણ સરીરો
એકને સઘળાઓના દુહાવામા શોક બ્યાપી રહ્યો

૧૭-શીખ શૂરવીરો

શીખજાતિમા થઈ ગયેલા શૂરવીરોના ચરિત્રો વાચકોને સમજવા સુગમ થઈ પડે તે અર્થે શીખ સંપ્રદાયની કળવા પૂર્વની ડેટલીક પરિસ્થિતિ તથા તે સંપ્રદાયની ઉત્પત્તિવિષયક સક્ષિપ્ત હકીકત અને તેના મૂળપુરુષ મહાત્મા ગુરુ નાનકદેવનું સક્ષિપ્ત જીવન ઇતિહાસ વાચકો માટે ઉપયોગી હોવાથી તે અહીં દાખલ કર્યા છે.

શીખ સંપ્રદાયપૂર્વના અન્ય સંપ્રદાયો

શીખોનો ઇતિહાસ મહત્વ ઇતિહાસપ્રેમી પાઠકોને અવશ્ય વાંચવા યોગ્ય છે જે સમયે મુસલમાનોના પ્રચલિત પ્રતાપ ભારતખંડમાં પ્રવર્તી રહ્યો હતો, જે સમયે ભારતવર્ષ પગધીનનાની જ છત્રમા ખૂબ જકડાયો હતો તે સમયે ડોઈ પશુ મણસ એમ ધાતુ નહોતુ કે ભારતવર્ષનો એક નાનો સગ્ગો સંપ્રદાય એક મહાન જાતિ બનશે આજે જે જવની એક સૂક્ષ્મ રેખા છે, તે આવતી કાલે એક પ્રચલિત નદી બની જશે અને મનુષ્યની શક્તિનો ઉપહાસ કરી અતિવેગથી દોડશે તથા પોતાના સામર્થ્યના લ શેસાપગ ઉન્નત થઈ તો ગરૂપી ભુજથી, કિનાગને તોડી નાખશે, એમ કોણ ધારી શકશે? કાળના પ્રતાપથી શીખજાતિમા એવો મહાન વિશ્વજીત બની ગયો જે સંપ્રદાય તરફ પ્રથમ કોઈએ દષ્ટિ ફેંકવાની દગ્ગા કરી નહોતી, તેજ સંપ્રદાયના લોકો વખત આ વતા મમરભૂમિમા વિરુદ્ધપક્ષના તેજસ્વી મેનિકોનો વિધ્વસ કરી વીરમડળમા પ્રતિષ્ઠા પામ્યા, એ જુ એક અદ્ભુત ઘટના નથી? આ પ્રસિદ્ધ સંપ્રદાયની ઉત્પત્તિપૂર્વે ભારતવર્ષમા જે પ્રધાન પ્રધાન ધર્મસંપ્રદાયો હતા તેનું અહીં આ સંક્ષેપમા વર્ણન કરવામા આવશે.

પૃથ્વીના અન્ય દેશના ઇતિહાસની પેઠે ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ પણ અનેક વિચિત્ર ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ છે એમના સામ્રા

ત્યેનું પતન અને ખ્રિસ્તી ધર્મનો ઉદય મલી વળતે જેવી વિચિત્ર ઘટન એ બની હતી, તેવી જ ઘટનાઓ ભાનુતવર્ષમાં પણ બનેડી છે. હિંદુતાન્યની ઉત્પત્તિ અને પતન, જૌદતત્ત્વનો પ્રા-લ અને મહાપ્રતિષ્ઠા તથા મુમલનાનોના અધિકારનો ઉદય અને અસ્ત, એ વગેરે અનેક ઘટનાઓ ઇતિહાસમાં લખાઈ ચૂકી છે ઇસ્વીસનના ૧૦૦૦ વર્ષ પછી મુસલમાનોએ પાટીના પૂત્ની પેડે ધસી આવીને સમગ્ર હિંદુસ્તાનને ઢૂંઢાવી દીધો હતો તે પૂર્વે પારસી લોકો પણ એક વાર હિંદુસ્તાનપર ચડી આવ્યા હતા, પરંતુ તેઓ મુસલમાનોના જેટલું અનિષ્ટ કરી શક્યા નહોતા. એક લોકો પણ હિંદુસ્તાનપર ચડી આવી પાંચજઘી અયોધ્યાપર્યંત આવી પહોંચ્યા હતા આગલોલોકો પણ એક વાર પ્રચલ દવ લાઇ મિથુ નદી મુધી આવ્યા હતા, પરંતુ તેમનાથી ભાનુતવર્ષે ધણા સમયમુધી ઝાંઝુ નુકમાન બચુ નહોતું તેઓ કામિમના મરણ પછી પાછા જતા નહા હતા, પરંતુ ઇ સ ૧૦૦૦ પછી ભારતનો સ્વાત ધ-મૂર્ખ અસ્તાયવમાં ગયો મુતાન મહમદે હિંદુસ્તાનપર બાર વાર સ્વારી કરી અનેક નગરો લૂટી લીધા અને ભાનુતવર્ષનું અદ્ભુત દ્રવ્ય તે પોતાના દેશના લાઇ ગયો ના સમય મુધી મુસલમાનો માત્ર વૃત્કાટન કરતા હતા તેઓ ભારતવર્ષનો કોઇ પણ ભાગ પોતાને સ્વાધીન કરવાનો સવિશેષ ઉદ્યોગ કરતા નહોતા, પરંતુ મહમદ પોરીએ મધ્ય એશિયાના પહાડી ભાગમાંથી આવી મુતાન મહમદે ભાડી સખેલ કાર્થ પૂકે કયુ ભાનુતવર્ષના વીર પુત્રોએ પોતાની સ્વાધીનતા મુરસિત ગળવાને માટે બહુ મયાસ કર્યો ત્યાં મુધી સન્નિયોની નસોમાં રુધિનુ એક જિંદુ નહુ, ત્યાંમુધી તેઓ મુસલમાનોની સામે પ્રાણપાંશુ ક તા મુધી લડ્યા, પરંતુ મુનક માનોની દાવગાલ અને વિશ્વામઘાતથી હિંદુઓનો પરાજય થયો અને પુલ્કસવિવા દ્વદતીને કિનારે સન્નિયોના નધિરના અમુદમાં ભાનુતવર્ષનો સૌભાગ્યસૂચી રૂખી ગયો ।

આ સમયથી હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાનોની પાદશાહીનો પ્રારંભ થયો આજ સમયથી ભારતવર્ષના ગર્વ હિંદુનાઓ એક પછી એક મુસલમાનોની અર્ધચ દ્રાકાર ચિહ્નનમુકા પતામ નીચે આવવા લાગ્યા પીએ પીએ બૂદા બૂદા વશના લોકો દિ હીના । ઇતિહાસનપર એસવા લાગ્યા નવા નવા વશોની સાથે નવા નવા ધર્મસ પ્રદાય પણ ભાનુતવર્ષમાં પોતાની જડ જમાવવા લાગ્યા ભારતવર્ષમાં

મુસલમાનોનો અધિકાર જામ્યો તે પૂર્વે શ્રીરામાનુજનાયે શક્તિની ઉપાસનાવિરુદ્ધ ઉપદેશ આપી વેળુવ મતનો પ્રચાર કર્યો હતો વળી ભરતજી ડના ઉત્તરભાગમા રામાનંદ અને ગોરખનાથે સીતા રામ અને યોગના પ્રભાવપર પ્રવચન કર્યું અને મધ્યહ્નિ દુસ્તાનમા કળીરે વેદ તથા કુરાન એ ઉભયની અપેક્ષાએ કક્ષાન્તરે ઇશ્વરી તત્ત્વની દુદ્ધલિ વગાડી આ સપ્રદાયનો સોટો આટલેથી પણ અડક્યો નહિ થોડા સમય પછી નવદ્વીપના એક રક ક્ષત્રિય યુવકે સ્વર્ગીય પ્રેમામૃતની ધારાથી સમગ્ર જગતને ભીજવી નાખ્યું આ પ્રેમપ્રવાહમા અનેક ભાગ્વતવાસીઓએ સ્નાન કર્યું આ સમયે યૂરોપમા મહાબુદ્ધિશાળી ટ્યુચર પ્રદીપ્ત અગ્નિવત્ પ્રકાશી રહ્યા હતા આ ઘટના પહેલા થોડા વખત પૂર્વે પળળમા એક રક ક્ષત્રિય કુમાર એક નવોજ સપ્રદાય સ્થાપવામા મડ્યો રહ્યો હતો

પરમ પ્રવીણ શુરુ નાનકેની અમરકારિક બુદ્ધિના પ્રભાવથી પળળમા એક નવા સપ્રદાયની સ્થાપના થઈ તેથી ઘણા વર્ષ પહેલા ભારતવર્ષમા ધર્મનો પડઘો પડી ચૂક્યો હતો દૃષ્ટાંતીના કિનારા પર હિંદુઓની વિજયપતાકા જમીનદોસ્ત થઈ ગઈ હતી જે નવીન જાતિના લોકોનો ભારતવર્ષમા પ્રવેશ થયો હતો, તેને લીધેજ આ પ્રઠારનો ધર્મવિપ્લવ થઈ રહ્યો હતો મુસલમાનોએ દ્વિજ ધર્મની વિરુદ્ધ શસ્ત્રપ્રહાર ચલાવ્યો હતો, વેદનું અપમાન કર્યું હતું અને હિંદુઓને ધર્મપ્રચાર કરતા અટકાવ્યા હતા એમના મુદ્દા, મોલવી અને સયદ લોકો પોતાને ઇશ્વરનિષ્ઠ અને પવિત્ર મનાવવાની ચેષ્ટા કરતા હતા અને હિંદુઓની પગ્મ પવિત્ર ભક્તિ, શુદ્ધ ઇશ્વરપ્રીતિ અને જાતીય વિચારને ઠોકર મારી કુરાનનો મહિમા પ્રચારવાને ઉદ્દત થયા હતા કંમશ કુરાનના મૂળ સિદ્ધાંતો ભ્રમની જાળમા ગુચવાવા લાગ્યા હતા આ પ્રકારે આચારની પછી આચાર, મતની પછી મત અને આજ્ઞાની પછી આજ્ઞાના વમળમા પડયાથી લોકો પણ ભ્રમણામા પડી ગયા હતા આ પ્રમાણે ધર્મની ક્ષીણતા અને અસ્થિત્વાથી લોકો વ્યાકુળ થયા અને શાંતિનો લય થયો અ તે ઘણા લોકો ગ્રાહ્ય અને મુદ્દા તથા મહેશ્વર અને મહુમદ, એ સર્વ થી અસંતુષ્ટ થઈ કોઈ નવા સપ્રદાયને અહ્લુ કરવાને ઉત્તેજિત થયા

અસંખ્ય હિંદુઓ આવા ધર્મક્રાંતિના સમયમા જેણે જેણે ધર્મની જાળતમા સરળતાનો પરિચય આપ્યો તેના શિષ્ય બની ગયા જે વખતે રોમન સામ્રાજ્યમા ક્રુસ સ્કારોનો બોલો વધી

ગયો હતો, જે વખતે રામનોનો ધર્મઉત્સાહ અને ઉદારતાવિહીન બની ગયો હતો—ગિયિલ બની ગયો હતો, તે સમયે મુદ્દ અને ઉદાર ધર્મને માટે રામન લોકો અનાયાસ ઉત્સાહિત થયા હતા. આ વખતે રામન પુરોહિતો તે સમયે દેવળના અંદરના ભાગમાં રહેતા હતા. ધ્યાન, ધારણા ગાદિ કોઇ પણ વિષયપ્રત્યે તેમને અનુરાગ કે ઉત્સાહ હતો નહિ. હજારો દેવોની ઉપાસના પ્રચલિત થવાથી કોઇ પણ ઉપાસનામાં તેમના ચિત્તની એકાગ્ર સરલતા કે સજીવતા પ્રતીત થતી નહોતી. આ કારણથી રામન ધર્મ વ્યાકુળ થઈ કોઇ નવી ઉપાસનાપ્રણાલીને માટે ઉત્સુક થ રહ્યા હતા અનેક મતોની ટક્કરોપર ટક્કરો લગવાથી રામન સા અજ્ઞયમાં ધર્મની અધાપુધી ફેલાઈ રહી અને એ સમયમાં ખ્રિસ્ત ધર્મ ધીમે ધીમે લોકોના હૃદયમાં સ્થાન કરવા લાગ્યો. એ તે તેણે પ્રતિકૂળતાથી વિશેષ દૃઢ થઈ બચુપિટંગના તુટેલા મંદિરોનાં શિખરો પર પોતાની વિજયપત્તાકા ફગાવી દીધી ભારતવર્ષ પર એજ પ્રકારે બોદ, મુસલમાનાદિ ધર્મસંપ્રદાયોના તરજોની ટક્કરો ખાઈ ધણી બાબતોમાં રામનોની પેઠે વ્યાકુળ બની ગયો હતો. આવા સ્થળતાના સમયમાંજ નવા નવા સંપ્રદાયોનાં મૂળ રોપાયા હતા. આ પ્રકારે ભોળમી ચલાવેલીના પ્રાગ્ભકાળ મુખી હિંદુઓના મન કેમગ નવા નવા ધર્મમાંથી તરફ વળી રહ્યાં હતાં. વિધર્મીઓના ણાતકારથી દુર્બલિત થઈ હિંદુઓ નવા નવા ધર્મોને પ્રચાર કરવા લાગ્યા. સમાન દેવે મતનો પ્રચાર કર્યો હતો, તેને પુષ્ટિ આપવાનો કળીરે પ્રચાર કર્યો, ચેતન્ય પ્રભુએ તેમાં પુનઃ ચેતન્ય દાખલ કર્યું અને વડલભાગ્યે તેમાં એક નવીન રેપા કાઢી. આ મર્વ સંપ્રદાયોની પછી ગુરુ નાનકની સમત્કારિક પુદ્ગિના પ્રભાવથી એક નવા મતનો પ્રચાર થયો. સમાનંદ, બોદખનાથ અને કળીરે જે કાર્ય અપૂર્ણ રાખ્યું હતું, તેને નાનકે અપૂર્ણ કર્યું અને પલ્લભમાં એમના મતની પ્રતિષ્ઠા થઈ જોવિંદમિંદે એ ધર્મનું અવસંબન કરી નાનામોટા સર્વને એક સ્થાનમાં ઉભા ગણી બ્રાતૃભાવથી આક્રિયન કરાવ્યું અને મર્વની નમ્રેનસમાં ઉત્સાહ ભરી દીધો.

ગુરુ નાનક અને શીખસંપ્રદાયની ઉત્પત્તિ

ગુરુ નાનકનું જીવનચરિત્ર અને તેમનો મત એ શીખજાતિના ઇતિહાસમાં અગ્રસ્થાન યોગ્ય છે. નાનકગ્રાહ અથવા બાપા નાનકનો જન્મ ઇ. સ. ૧૪૬૯માં લાહોરની દક્ષિણદિશાએ દગ

ગાઉ ઉપર કાણૂકૃત્યા નામનું ગામ છે ત્યાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ કાલૂવેદી હતું. તેઓ દ્વત્રિયવંશી હતા. બાબા નાનકનું જીવનચરિત્ર અનેક કલ્પિત ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ છે. જે સમયે એમણે આ વિશાળ જગતની સમક્ષ પોતાના બુદ્ધિપ્રભાવનો પ્રકાશ કર્યો હતો, તે સમયે મનુષ્યની કલ્પનાશક્તિએ એમને વિષે અનેક અદ્ભુત ઘટનાઓનો પ્રચાર કર્યો હતો. બાબા નાનકે ધર્મના વિષયમાં જે શક્તિ અને ચાતુર્યનો પરિચય કરાવ્યો હતો, તેને લીધે એમના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની કિંવદંતીઓ પ્રચાર પામે તેમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ? શીખોએ પોતાના ગુરુનો મહિમા વધારવાને માટે જે આશ્ચર્યકારક ઘટનાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે સર્વ ઘટનાઓપર એકદમ વિશ્વાસ મૂકી શકાતો નથી. ખેર, ગમે તેમ હો.

બાબા નાનકે નાની ઉંમરમાં ગણિતશાસ્ત્ર અને ફારસી ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેઓ સદાચરણી અને વિચારશીલ હતા. થોડાજ વખતમાં એમને સાંસારિક કાર્યો અને સાંસારિક વિષયવાસનાપ્રત્યે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. કાલૂવેદીએ પોતાના પુત્રનું ચિત્ત સાંસારિક કાર્યોપર સ્થિત કરવાને માટે ઘણી ચેષ્ટા કરી. તેમણે તેને મીઠાનો વ્યાપાર કરવાને માટે રૂ. ૪૦) આપ્યા; પરંતુ બાબા નાનકે આ દ્રવ્યથી અનાજ વગેરે ખરીદી ભૂખ્યા માણસો તથા ઉઠાસીન ફકીરોને ભોજન કરાવી દીધું.

નાનકશાહે યુવાવસ્થામાંજ હિંદુઓના વેદ અને મુસલમાનોના કુરાનનાં તત્ત્વો સારી રીતે સમજી લીધાં હતાં. ત્યારપછી પોતાની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ અને પ્રગાઠ શાસ્ત્રજ્ઞાનના બળથી તેઓ પોતાના મતનો પ્રચાર કરવાને ઉદ્યત થયા હતા. એમને લૌકિક કાર્યોપ્રત્યે અત્યંત ઘૃણા હતી. જેથી હૃદયને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય, જેથી પવિત્ર ઈશ્વરી તત્ત્વનો પ્રકાશ થાય, તેનેજ તેઓ સત્ય ધર્મ માનતા હતા. બાબા નાનકે સકળ ધર્મોના ગ્રંથોમાં અને વિધિઓમાં પોતાની મતિ અનુસાર અનેક કુસંસ્કારો પ્રવેશ પામેલા જોઈ ખિન્ન થયા. તેઓ સંન્યાસીનો વેષ ધારણ કરી ભારતવર્ષનાં અનેક સ્થાનોમાં વિચર્યા અને તેમણે અનેક યોગીઓ અને સાધુઓની સાથે વાર્તાલાપ કર્યો. તેઓ અરણ્યસ્થાનમાં પણ ગયા અને ત્યાંના ફકીરોના રંગઢંગ જોયા; પરંતુ તેમને ક્યાંય પણ સત્યનું પવિત્ર દર્શન થયું નહિ. ત્યાંનાં સર્વ સ્થાનોમાં કુસંસ્કારની ભયંકર મૂર્તિ તથા કર્મકાંડની શોચનીય વિકૃત દશા જોઈને તેમનું ચિત્ત ખિન્ન થયું અને

તેઓ પુનઃ સ્વદેશ પાછા આવ્યા સ્વદેશમાં જાવીને જાળા નાનકે સંન્યસન ધર્મ અને સંન્યાસી વેશનો પરિત્યાગ કર્યો અને ગુરદા સુપુત્ર છંદામાં ઇતવલીના તટપર 'કર્તારપુત્ર' નામની એક ધર્મ શાળા ખાધાવી અને તેજ ધર્મશાળામાં તપનિવાર સશિષ્ય રહી પોતાના જીવનનો શેષ ભાગ વ્યતીત કરવાનો નિર્ધ્યય કર્યો. ઇ. સ. ૧૫૩૮માં જાળા નાનકે સિત્તેર વર્ષની ઉંમરે આજ સ્થળે પરલોકવાસી થયા. જાળા નાનકેનો જન્મ લોહી વશના ઉદયના સ્ત્રમયમાં થયો હતો અને મુગલસામ્રાજ્યની સ્થાપના થયા પછી તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો. એમના જીવનના સાઠ વર્ષ, પાંચ માસ અને સાત દિવસ ધર્મચિંતનમાં વ્યતીત થયા હતા.

જાળા નાનકેનો મત પ્રથમ પલ્લવના દંડકાય સુરવસ્ત્રભાવ ભાગેમાં પ્રસર્યો. કંમે કંમે અનેક મુસવમાનોએ પણ એ ધર્મનો આશ્રય લીધો. નાનકેશાહના એક શ્રદ્ધાવાન મુસવમાન શિષ્ય તુ નામ સર્ધાના હતું. આ શિષ્ય ગુરુ નાનકેની પાછળ છાયાની પેઠે ફરતો હતો. સત્તીતવિદ્યાપર સર્ધાનાને ઘણેજ પ્રેમ હતો. તે સદા સર્વદા વીણા વગાડી ઇશ્વરના ગુણોનું ગાન કર્યા કરતો હતો. જાળા નાનકે જ્યારે નેત્રો મીચી ઇશ્વરનું ધ્યાન થતા હતા અને જાણ જગતની સાથે કોઈ પ્રકારનો સંબંધ નાખતા નહોતા, ત્યારે સર્ધાના હાથમાં તૂપાથી વ્યાકુળ હોવા છતાં પણ ઇશ્વરમાં ચિત્ત લગાડી વીણાના મધુર મધુર ધ્વનિ સાથે ગાન કર્યા કરતો હતો.

હિંદુવાનીઓનું ભક્તિ-અભિમાન નાટક થાય તથા સર્વે જણ બુદ્ધસમાન પ્રેમથી હળીમળીને ગ્રહે અને ગુરુ ધર્માચરણ તથા સાધુવૃત્તિ ધાન્ય કરે એવા માટે જાળા નાનકે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેમનો મત એવો હતો કે, અનેક ભક્તિ અને અનેક સત્ત્વ દાણોનું અસ્તિત્વ મનુષ્ય-જાતિના કન્યાણને માટે હિતાવહ નથી. મીઠા મતાનુયાયીઓ દેવમંદિરે જવામાં, ચતુર્પૂજન કરવામાં અને પ્રજાજીવનનાં નાદિકેતવવામાં પણ શ્રદ્ધા રાખનારથી એમના મત અનુસાર પ્રતિબંધિત અને મનોનિવ્રત્ત એવિશેષ હિતકાંક્ષ છે. આ ભક્તિને પણ એ મતમાં અગ્રસ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. પરિત્ર દૃઢપથી ઇશ્વરની અત્યંત ભક્તિ કરવી, એવો પણ જાળા નાનકેનો બોધ છે. નાનકેશાહ જણાવતા હતા કે, ઇશ્વર એકજ છે, અને નથી, અને ખરી શ્રદ્ધા પણ એકપર જ રહી શકે છે, અનેકપર નહીં શકતી નથી. સિદ્ધ સિદ્ધ ધર્મોની સ્થાપના મનુષ્યોની કલ્પનાને

લીધે થઈ છે તેઓ મુદ્ધા અને પડિત, દુઃખેશ અને સન્યાસી, એ મર્વને પોકારીને કહેતા હતા કે “અસખ્ય શિવો, વિષ્ણુઓ અને શક્તિઓ તથા ક્રોધવધિ મહામદોના શરીરમાં જેનો સચાર છે અને જે પ્રભુનો પ્રભુ છે, તેનું માત્ર સ્મરણ કરો. જે જ્ઞાનદ્વારા ઈશ્વરી તત્ત્વ જાણવામાં આવે, તેજ સત્ય જ્ઞાન છે, અને તે પ્રાપ્ત કરવાને માટેજ મનુષ્યે ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ જે પુરુષ સદાચરણી હોય છે તે સર્વશક્તિવાન પ્રભુની કૃપાને પાત્ર થાય છે વૈરાગ્ય અને સન્યાસધર્મની કાંઈ આવશ્યકતા નથી યોગી અને પરમાત્મનિષ્ઠ ગૃહસ્થ, એ ઉભય પરમેશ્વરની દૃષ્ટિમાં સમાન છે”

ધર્માનુયાયી મનના વિષયમાં બાળા નાનકે આપેલો બાધ સર્વપ્રસિદ્ધ છે તેમાં એક અત્રે જણાવીએ છીએ એક દિવસ કેટલાક બ્રાહ્મણો જળમાં બેસી પૂર્વ અને દક્ષિણદિશા તરફ મુખ કરી તર્પણ કરતા હતા આ વખતે નાનકે પોતે પણ જળમાં પ્રવેશ્યા અને પશ્ચિમદિશા તરફ મુખ કરી તે તરફ પાણી ઉલેચવા લાગ્યા સર્વે બ્રાહ્મણોએ તેમને તેમ કંવાનું કાઢ્યું પૂછ્યું નાનકેશાહ બોલ્યા કે “મારૂં કર્તારપુર પશ્ચિમદિશામાં છે અને હું તે દેશને જલસિંચન કરું છું” આ શબ્દો સાંભળી સર્વે જણ ખડખડ હસ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે ‘કર્તારપુર તો સેકડો ગાઉ દૂર છે, તો પછી આ જલ ત્યાં શી રીતે પહોંચશે?’ નાનકેશાહે ગભીરતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો કે “ત્યારે તમે ગાલોકમાં જળનું તર્પણ કરી પરલોકમાં ગયેલા આપના પિતૃઓને તૃપ્ત કરવાની આશા શામાટે રાખો છો?”

ઈ સ ૧૫૦૬ અથવા ૧૫૦૭ માં નાનકેશાહને પ્રથમ મુગલ શહેનશાહ બાબરનો કેટલોક માલ લૂટવાના આરોપસર પકડવામાં આવ્યા, પરંતુ બાબરે જ્યારે તેમને પ્રત્યક્ષ જોયા, ત્યારે તેમની સાધુતા તથા તેમના વાત કરવાના આતુર્યથી તે મોહિત થયો અને તેમને તેણે છોડી મૂક્યા, એટલું જ નહિ પરંતુ તેમના ભરણ પોષણને માટે ઘણી સપ્તિ આપવાની પોતાની ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરી, પરંતુ નાનકેશાહે આ દાન લેવાનો સ્વીકાર કર્યો નહિ તેમણે પાદશાહને જણાવ્યું કે, મારે કોઈ પણ વસ્તુનો તોટો નથી “મારો ધનભંડાર એટલો મોટો અને અવિનાશી છે કે તે કદી પણ ઓછો થતો નથી” બાબરે આ વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાનો આગ્રહ કર્યો, ત્યારે નાનકેશાહ બોલ્યા કે “મારૂં હૃદય કેવળ ઈશ્વરભક્તિ માત્ર લીન રહે છે, માટે મારે કોઈ પણ આસારિક પદાર્થની અ

પેલા નદી, ઇશ્વ નામકી અમૃત પ્રાશન કે વાથી મારી હુધા પિપામાં એમદમ શાત થઇ ગયું છે’

કહેવાય છે કે, નાનકેશાહે નમ્રામા રયા ત્યાં મસીદ તરફ પાંદરી મૂતા હતા - ત્યાં ત્યાના લોકોએ પવિત્ર સ્થાનન અપમાન ॥ વામાએ તેમની ઘણી નિંદા કરી ત્યાં તેઓ ક્રોધ કરી બોલ્યા કે ‘ઇશ્વર સર્વવ્યાપક છે જે તરફ પગ કે ચાના આવે તે તરફ તેમનું અપમાન થાય એમ છે તો હવે તમેજ અને બતાવો કે, માટે કથી તરફ પગ કરીને ચલુ ?’

એક વખત નાનકેશાહે મધુ હતું કે ‘એક લાખ પ્રહર, વિષ્ણુ અને ગમ તથા દશ વાખ મહામહ અર્વાશમિવાન પ્રભુના દાનપર ખરા ગદે છે આ મર્વે એ પછી એ પોતાનો અધિગાર છોડી કાઢના પત્રમા સપગય છે માત્ર એ નરેશ્વર જ અમર છે, તે છતાં પણ વો તે પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવાપિયે વાદપિ વાદ કે તા હનિત્વ થતા નથી આ પ થી મિદ થાય છે કે, આ લાપિ કુમસ્ત્રા મનુષ્યનનિને છોડી મથો નથી જેનું હૃદય શુદ્ધ છે, તેજ સાચો સિદ્ધ છે જેનું જીવન પવિત્ર છે, તેજ ખરો મુમ્ત લમાન છે નાનકેશાહે પોતાના ધર્મ-મતનો પ્રચાર કરવાને માટે કદી પણ દુનઃક્રુદ્ધ ને ચો નથી તેમણે કદી અભિમન ધારણ કયું નથી તેઓ પોતાને અર્વાશમિવાન ઇશ્વરનો અસાકિત દામ જ લાવતા હતા તેમના તાબેવા જ્ઞાન અને ચતુરતાથી લેવા ધર્મપુરતક મોજુદ હતા, તે કદી પોતાની વડાઇ દેખાડવા તત્પર થતા નહિ એમના ધર્મનો બહેળો પ્રચાર થયો, સ્વાર્થ પણ તેઓ તેને અમાનુષી ધર્મનાઓથી કેવળિત કરતા નહોતા તે કહેના હતા કે, ઇશ્વરની પ્રધા છોડીને અન્ય તકનીકો ઉપસ્થિત ન કરો પોતાના ધર્મની પવેનામિવાય પીને ડોડ એક ધર્મ નથી

ગુરુ નાનકે પોતાના મતનો આ પ્રગાલો પ્રચાર કરી અનેક શિષ્યો એકત્રિત કર્યા આ પ્રકારે તેમના ધર્મમાં ઘડાણુ શિષ્યોની વૃદ્ધિ થતા કમગ્ર તે એક ધાર્મિક અપ્રદાય જની નથો શિષ્ય શબ્દનો અપભ્રમ થઇનેજ શીખ ગણ વયો છે પત્નીઓ માયાપર શિષ્ય નાથે છે, તેમને ઘણા લોક ગ્રીબ કહે છે શીખોની ઉન્નતિ અને ગુરુ નાનકે પછીના તેમના ગુરુઓ

દેવિં નારદજીએ એક વખત નાનકે પુષ્પિને પૂછ્યું હતું કે ‘ગજા ! તમે તમાર જળ વાપરી દુર્ગળ લોકોને પીરના તો નથી ?’

નારદજીનાં આ વચનોમાં એક મહાન રાજનૈતિક બોધ ભરેલો છે. દુર્ગંજ મનુષ્યોને પીડા કરવાથી તેઓ શનૈઃ શનૈઃ પોતાનું બળ વધારતા જાય છે અને એક વખત પીડા આપનારની સામે થઈને તેની શક્તિ નષ્ટ કરી નાખે છે; એટલા માટેજ દેવર્ષિ નારદજીએ રાજા યુધિષ્ઠિરને ઉપદેશ આપ્યો હતો કે “દુર્ગંજ માણસોને પીડા આપવી નહિ, નહિ તો તેઓ ક્રમશઃ બળવાન થઈને તમારું બળ નષ્ટ કરવાનો ઉદ્યોગ કરશે.” નારદજીના ઉપદેશપ્રત્યે દુર્લભ્ય કરવાથી અનેક રાજાઓ ઉચિત શિક્ષા પામ્યા છે. ઇતિહાસમાં આવાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે; પરંતુ એનું એક સૌથી મોટું ઉદાહરણ ભરતખંડના મુસલમાન સામ્રાજ્યના ઇતિહાસમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. મુસલમાન પાદશાહોના અત્યાચારથી દુઃખી થઈ દક્ષિણના અલ્પ ખેડુતો પ્રાતઃસ્મરણીય શિવાજીના ઝુંડા નીચે એકત્રિત થયા હતા અને તેમણે મુસલમાન સામ્રાજ્યનો પાયો ડગમગાવી દીધો હતો. તેજ પ્રમાણે પંજાબના શીખ લોકો પણ શનૈઃ શનૈઃ શક્તિ અને સાહસિકતા પ્રાપ્ત કરી મુસલમાનોની સામે શસ્ત્ર લઈ ઉઠ્યા હતા. શીખ લોકોનો ઇતિહાસ અનેક વિચિત્ર ઘટનાઓથી ભરેલો છે. જાળા નાનકના મૃત્યુ પછી અમરદાસ વગેરે અનેક પુરુષો શીખોના ગુરુ થયા. પ્રથમ તો શીખ લોકો મનોનિશ્ચય કરી યોગીની પેઠે પોતાના ‘બ્રંધ સાહજ’ની આજ્ઞાનુસારવર્તવામાં નિમગ્ન રહેતા હતા; પરંતુ ધીમે ધીમે મુસલમાનોના અત્યાચાર વધવા લાગતાં શીખોનાં હૃદય બળવા લાગ્યાં. શીખોને પશુઓની પેઠે કતલ કરવામાં આવતા હતા. અગાઉ કદી સાંભળવામાં પણ આવ્યાં ન હતાં એવાં કષ્ટો શીખોપર પડવા લાગ્યાં. પાદશાહ જહાંગીરની આજ્ઞાનુસાર શીખોના ગુરુ અર્જુનને કારાગૃહમાં નાખવામાં આવ્યા. કારાગૃહમાં ગરદી અને ગરમીની અસહ્ય પીડાથી અર્જુનનો દેહાંત ત્યાંજ થઈ ગયો. હવે ગુરુ અર્જુનના પુત્ર હરગોવિંદ શીખ લોકોના ગુરુ થયા. હરગોવિંદ મુસલમાનોના કદા શત્રુ થયા. અત્યારમુધી શીખ લોકો શાંતિપૂર્વક કાળ નિર્ગમન કરતા હતા; પરંતુ ગુરુ અર્જુનના મરણ પછી તેમના શાંત સ્વભાવને તિલાંજલિ મળી. ગુરુ હરગોવિંદ પોતાના પિતાનું વૈર લેવાને માટે તત્પર થયા. તેઓ હંમેશાં પોતાની કમ્મરે બે તલવારો લટકાવી રાખતા હતા. કોઈ આનું કારણ પૂછતું તો તેઓ પ્રસન્નતાપૂર્વક પ્રત્યુત્તર આપતા કે “એક તલવાર પિતાજીનું વૈર લેવાને માટે છે

અને બીજી સુસલમાન સામ્રાજ્યનો અંત આણવાને માટે છે. ગુરુ હરગોવિંદના હાથ નીચે શીખ લોકો પ્રથમ અસ્થાયી વ પસ્તાં શીખ્યા; પરંતુ હરગોવિંદજીના પ્રયત્નથી અલીપ્ત કાર્ય સિદ્ધ થયું નહિ. આ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને માટે શીખ સમગ્રમાં એ બીજા મહાપુરુષનો જન્મ થયો. આ મહાપુરુષે પોતાની બાતિના લોકોપર પશું અસહ્ય કષ્ટ નોંધી નિશ્ચય અને ઉત્સાહપૂર્વક તેને દૂર કરવા માટે ઉદ્યોગ કરવા માંડ્યો. એ મહાપુરુષની તેજસ્વિતા, સાહસ અને ઉદારતાએ શીખસમાજમાં નવું જ ચૈતન્ય પૂરી દીધું. ત્યાર પછી સંઘ, કષ્ટજ્ઞાન, વગેરે બાતીય જીવનનાં સકળ લક્ષણો શીખોના હૃદયમાં અંકુરિત થવા લાગ્યાં. આ મહાપુરુષના મહા-મંત્રથી દીક્ષિત થઈ શીખ લોકો મહાજાગૃણ થયા. આ મહાપુરુષ અને મહામંત્રદાતાનું નામ ગુરુ ગોવિંદસિંહ હતું.

ગુરુ ગોવિંદસિંહ અને તેમના પિતા ગુરુ તેગબહાદૂર

ગુરુ ગોવિંદસિંહે પ્રથમ શીખ લોકોને સમાનતાના સૂત્રથી બાંધ્યા હતા. ગોવિંદસિંહના પુલ્કિતગતીજ હિંદુ અને મુસલમાન, બ્રાહ્મણ અને ચાંડાલ એક સ્થાનપર ખડા રહી જાતુલાવથી પરસ્પર આશિંગન કરવા લાગ્યા હતા. ગોવિંદસિંહજ પ્રથમ શીખોના હૃદયમાં બાતીય જીવનનું બીજારોપણ કર્યું હતું. શીખ લોકો જે તેજસ્વિતા, હૃદ પ્રતિજ્ઞા અને મુદ્ધક્રોશસ્થને માટે ઇતિહાસમાં મુખસિદ્ધ થયા છે, તેના મુખ્ય નેતા ગુરુ ગોવિંદસિંહજ છે. ગોવિંદસિંહના જેવી તેજસ્વિતા અને મહાપ્રાણતા શીખોના અન્ય કોઈ ગુરુમાં નહોતી. શીખોને એક મહાપ્રજ્ઞ બનાવવાને ગુરુ ગોવિંદસિંહે જેટલો પ્રયત્ન કર્યો તેટલો અન્ય કોઈએ પણ કર્યો નથી.

ગોવિંદસિંહના જીવનચરિત્રની સાથે શીખોની બાતીય ઉત્પત્તિને બાતિ નિકટનો સંબંધ છે. ઇ. સ. ૧૬૬૧ માં ગોવિંદસિંહનો જન્મ પટનાનગરમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ તેગબહાદૂર હતું તેમનો અર્થ તલવાર ધાર છે. હરગોવિંદની પેઠે તેગબહાદૂર પણ કષ્ટસહિષ્ણુ અને ઉદ્યોગી પ્રવૃત્તિના હતા. જે સમયે તેમને શીખ લોકોએ પોતાના ગુરુની માદીપર સ્થાપિત કર્યા, તે વખતે તેમણે નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે “હું હરગોવિંદજીનો પેઠે અસહ્ય ધારણ કરવાની હાથકાત ધરાવતો નથી.” તેગબહાદૂર પોતાના પ્રતિપક્ષી સમસાધની પ્રપચનગતના લોગ થઈ દિલ્હીના પાદશાહના કોષપાત્ર બન્યા. અંતે તેમની સામે

સૈન્ય મોકલવામાં આવ્યું. તેગબહાદ્ર પરાજિત થયા. તેમને પકડીને દિલ્હી મોકલવામાં આવ્યા. ત્યાં ધર્માધ ઔરંગઝેબે તેમને મૃત્યુની સજા કરાવવી.

દિલ્હી જતી વખતે તેગબહાદ્રે ગોવિંદસિંહને પોતાના પિતાએ આપેલી તરવાર આપી અને ગાદીએ બેસાડતાં કહ્યું કે “હે પુત્ર ! શત્રુઓ મને દિલ્હીમાં કદાચ મારી નાખે તો તું મારું શરીર રખડે નહિ તેમ કરજે અને મારા મૃત્યુનો બદલો લેજે.”

ગોવિંદસિંહે તે આજ્ઞા પાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તેગબહાદ્ર દિલ્હીમાં પહોંચ્યા પછી ઔરંગઝેબે તેમને મુસલમાન થવાનું કહ્યું. તેગબહાદ્રે ના પાડવાથી ઔરંગઝેબે તેમને દેહાંતની સજા કરી. તેગબહાદ્રે તરતજ પોતાની ગરદન જલ્લાદની આગળ ધરી અને ક્ષણવારમાં તેમનું મસ્તક ધડથી જુદું થઈને નીચે પડ્યું. આ અપૂર્વ આત્મલોગ અને આ અફ્સુત નિડરતા જોઈ પાદશાહ ઔરંગઝેબ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો.

“શિર દિયા પર ધર્મ ન દિયા !” આ પ્રકારે ઇ. સ. ૧૬૭૫ માં તેગબહાદ્રે ધૈર્યપૂર્વક આત્મલોગ આપ્યો.

પિતાના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળી ગોવિંદસિંહ અતિ શોકાકુલ થયા. તેમણે શિષ્યોને એકત્રિત કરીને કહ્યું કે “બંધુઓ ! મારા પિતાનું દિલ્હીમાં મૃત્યુ થયું છે. હમણાં પિતાજીનું મૃતશરીર દિલ્હીમાં છે. તમારામાંથી કોઈ ત્યાં જઈને એ શરીર લઈ આવશે ?” ગુરુનાં આ વચનો સાંભળી એક શિષ્યે તેગબહાદ્રના મૃતશરીરને લાવી આપવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. ગોવિંદસિંહે આ માણસને દિલ્હી તરફ વિદાય કર્યો. તે દિલ્હી જઈને તેગબહાદ્રનું મૃતશરીર લઈને પુનઃ પંજાબમાં આવ્યો. અહીં આ દિલ્હીના શીખોએ વિધિપૂર્વક તેગબહાદ્રના મસ્તકનો અંતિમ સંસ્કાર કર્યો.

આ વખતે ગોવિંદસિંહની વય કેવળ પંદર વર્ષની હતી. પોતાના પિતાનું શોકજનક મૃત્યુ અને પોતાની વાતિ તથા દેશની અધોગતિ જોઈને ગોવિંદસિંહના હૃદયને એવો તો કારી ઘા લાગ્યો હતો કે તેમણે અત્યાચારી શત્રુઓના હાથમાંથી સ્વદેશને મુક્ત કરવાને માટે પ્રયાસ કરવો, એનેજ પોતાના જીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય ગણ્યું અને તે કાર્ય બજાવવામાટે તેમણે સર્વ માણસોને ચમાન ભૂમિકાપર લાવી એક પ્રચંડ સંપ્રદાય બનાવવાનો ઉદ્દેશ્ય આપ્યો. તેમની વય જો કે નાની હતી, તોપણ તેમનું ધૈર્ય અફ્સુત હતું.

પિતાની અત્યેષ્ટિ ક્રિયા કર્યા પછી તેઓ યમુના પાસેના પહાડી પ્રદેશમાં આવ્યા ત્યાં અહીંના કુળગ્રી ભાષાનો અભ્યાસ અને પોતાની ભક્તિનો પ્રાચીન ઇતિહાસ શ્રવણ કરવામાં પોતાનો મમય માળવા લાગ્યા.

ઇસ્વીમનની સત્તમી સતાબ્દીનો ઘરો ભાગ વ્યતીત થઇ ચૂક્યો છે ભારતવર્ષમાં મુગલ સામ્રાજ્ય પૂરજહારમાં પ્રકાશી ન્હું છે પાદશાહ નકબઝની ઉદારતા અને આતુરીમાં ચિહ્ન છુપ થયા છતાં પણ હજી તે વા-વા લોકોના સ્મરણમાં આવે છે પાદશાહ શાહજહાનની રોચનીય રિયતિ જોઇને લોકો અનુધારા વ પાંવે છે આ-મજેબ પૈગાચી ગમ્તિથી ભારતવર્ષનું શાસન ચલાવવાનો ઉદ્દેશ કરી ગયો છે પૂર્વ તરફ પસકમી રાજમિંહ જો શમિની ગતિ રોકવાને માટે ઉદ્ધત થયા છે, દક્ષિણમાં આત સમન્વીય શિવાજી હિંદુઓના મોગનું ગણ કવાને માટે અલૅકિક વીરતાનો પ્રશ્નિય કરાવી રહ્યા છે અને ઉત્તરમાં એક નવયુવક એ-મખિના મૂળમાં કુહાડા મા-વાની પ્રેરણા અને વિચારણા કરી ન્હોં છે

આ યુવક નિતને વગ કરી તપસ્યા કરે છે એની મૂર્તિ શાત અને ગભીર છે એને લૅકિક વિવાસનો સ્પર્શ મુદ્દા થયો નથી તેનામાં લોભનુ તો એક બિંદુ પણ નથી તે સ્વર્થી પણ નથી. આ યુવક ભોગવિલાસથી દૂર રહી વાયુ-ક્ષિત સ્થાનમાં રહેલા દીપ વત્ નિશ્ચેત અને અગાધ સાગ-વત્ ગંભીર બની પગ પીડિત માતૃમૂર્તિના કંઠાશ્ચાર્યે આત્મસંવમ અને આત્મત્યાગ કરવાને માટે ઇદદેવતાની આનંધના કંદે છે આ ચિત્ર માત્ર કંપના કંવાવાળી કંવમથી આલેખાયુ નથી, ઉપન્યાસની એમાં છાયા પણ નથી, એ તો સત્ત્વ જૈતિહાસિક ચિત્ર છે અમારા પાડોશ માના ઘણા જતો મંજિનીતુ જીવનચરિત્ર વાંચુ હશે, ગંભીરનીતુ વૃત્તાત પણ તેમને અત્તદ્યુ તાંહે-જ હોય વૅશિ મંત્રની પણ દહતા વાચીને ગદન હલાવી હશે. અગ્રેને મંજિનીના આત્મત્યાગ વષ્ટવે છે ત્યારે દિ મમૂઢ બનાવો મૂઢે છે, પંતુ આર્થ બધુઓ ! આ તમારી જ ભૂમિમાં, ~ ! હૃદયપ્રસ આર્થાવર્તમાં પણ એવો આત્મ ત્યાગ અને દહતાનાં દહાન્ત અનેક મળશે શાંખ વીરોએ પણ આ વિષયમાં નજીવત પ્રકાશ પાડ્યો છે મનિહાસ એ વાતની માફી થૂં છે

મુગલ સત્ત્વ ઔરંગઝેબની કારકીર્દિમાં ઉજ્જવિને ગિબરે પહોંચુ હતું. ઔરંગઝેબે છગ, બમ અને આતુચંધી અનેક રાજ્યોને

પોતાની ગહેનશાહતમા સ યોજી દીધા હતા પૂર્વે જે રાજ્યો મુગલ સામ્રાજ્યને આધીન થયા નહોતા, તે પેકી અનેક ગજ્યો ડેટલાએક કારણથી શક્તિહીન બની ગયા હતા અને તેથી ઔરંગઝેમે તેમને ખાલસા કર્યા હતા દક્ષિણમા શિવાજીએ સ્વાધીનતાનુ સ રક્ષણ સારી રીતે કર્યું હતું, પરંતુ તેમનુ અકાળ મૃત્યુ થયા પછી ઔર ગઝેબના સામર્થ્યથી ઘણા રાજ્યો થગથરવા લાગ્યા મુગલસામ્રાજ્યના આવા ઉત્પત્તિના વળતમા ગુરુ ગોવિંદસિંહ શીખોને એક ત્રિત કેગી નવુ રાજ્ય સ્થાપન કરવાને માટે ઉદ્યુક્ત થયા હતા

ચમુનાની નિકટના પહાડી પ્રદેશમા ગોવિંદસિંહે પ્રાય વીસ વર્ષ શુભ રીતે વ્યતીત કર્યા આ સમયદગમિયાન તેમની પાને અનેક શિષ્યો એકત્રિત થયા ત્યાગ પછી ગુરુ ગોવિંદસિંહ પંજાબમા આવ્યા અને પોતાના શિષ્યોના સમૂહદ્વારા પોતાનુ અભિષ્ટ સાધ્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા તેમનુ અત કરણ ઉદાર, તેમના વિચાર નિર્મળ અને તેમનુ પ્રગાઠ કર્તાવ્યજ્ઞાન ઉચ્ચ હતુ તેમણે પોતાના શિષ્યોના કાનમા એકતા અને સ્વાર્થત્યાગનો મંત્ર કીક્યો તેમણે તેમને અડગ અને કર્તાવ્યપરાયણ બનાવ્યા તેમના મહા મંત્રથી શિષ્યમંડળ સજીવ બની ગયુ ગોવિંદસિંહે એવા પરમ પરાક્રમી યવનરાજ્યમા રહ્યા છતાં પણ તે રાજ્યનો વિનાશ કરવા સકંપ કર્યો

ગુરુ ગોવિંદસિંહ સાહસિક, કર્તાવ્યપરાયણ અને સ્વજાતિ પ્રેમી હતા પૃથ્વીમા થતા પાપોથી તેમનુ અત કંઈ બળી ઉઠતુ હતુ તેઓ વિધર્મીઓનો અત્યાચાર અને સ્વધર્મીઓનુ દુષ્ક્રમય જીવન જોઈ દુઃખિત થતા હતા તેઓ મનમા વિચાર કરતા કે “મનુષ્ય સાધનાના બળથી વિકટમા વિકટ કાર્ય મિદ્ધ કરે છે ઇશ્વરની એકાગ્રતા અને તેજસ્વિતા મ પાદન કરવાને માટે મહાપ્રયત્ન કરવાનો સમય હમણા ઉપસ્થિત થયો છે ” પ્રાચીનકાળના ઋષિ મુનિઓ અને યોદ્ધાઓના અદ્ભુત કાર્યો તેમને વાગવાર ચાદ આવતા હતા પૃથ્વીના ધર્મમાર્ગો અવ્યથ બનાવી કુસરકારોનુ ઉન્મૂલન કરવાના ઉપાયો શોધવામા તેમનુ ધ્યાન સદાયે લાગ્યુ રહેતું હતું તેઓ શિષ્યોના અત કરણને ધીટ બનાવવાને માટે તેમની આગળ પ્રાચીન સ્થાનકોનુ વર્ણન કરતા હતા દેવતાઓએ દેત્યોનો નાશ શી રીતે કર્યો, ધર્મસ્થાપકોએ ધર્મની સ્થાપના શી રીતે કરી, ગોરક્ષનાથ અને રામાનંદે કેવી રીતે પોતાના

મતનો પ્રચાર કર્યો હતો, મહમદે દેવા કદ અને દેવા વિદ્યવિપત્તિઓને સહી પોતાને પેગમખગ્તરીકે જણાવી અનેક મનુષ્યોમા પ્રભુતા સ્થાપન કરી હતી, વગેરે વાતો તેઓ ગ્ગલગી વાણીમા પોતાના ગિયોને શ્રવણ કરાવના હતા વીન્ધુરૂપોએ અને ધર્મસ સ્થાપકોએ દેવા દેવા કદો સહન કરી અન્ય મનુષ્યોપર પ્રભુતા મેળવી હતી તેનું વર્ણન ગુરુગુએ સાલગીને શીખો તેમના પર નોંધિત થઇ ગયા હતા ગુરુ ગોવિંદ એમ કહેતા હતા કે “હું સર્વશક્તિમાન ઇશ્વરનો દાસ છું ઇશ્વર કોઇ વિશિષ્ટ અથવા બધાયનો નથી તે તો મગ્ધ અને સાધુ હૃદયમાજી વિરાજમાન છે ”

ગુરુ ગોવિંદમિહનો ઉપદેશ સાલગી ગ્રીષ્મ લોકોમા ઘણું ચેતન્ય આવ્યું તેઓ વૈદિક તત્ત્વજ્ઞાન અને વૈદિક કિયાની પથો લોચના કરતા અને સાથે સાથે શાનીરિક બળ વધાવના પણ બોધ આપતા એમનામા કદસહિષ્ણુતા અને ચિત્તની દૃઢતા અસાધારણ હતી એમ કહેવાય છે કે, તેઓ સમીપના પર્વતોમા જઈ અર્જુનના જેવી તેજસ્વિતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે તપ કરતા હતા ગુરુ ગોવિંદમિહનો આત્મસંયમ અને અમાજની ઉન્નતિ કરવાની તેમની તીવ્ર આકાંક્ષાથી કંમે કંમે ગ્રીષ્મસમાજમા તેમની પ્રતિષ્ઠા વૃદ્ધિ ગત થતી ગઇ

ગોવિંદમિહ પોતાના મહાકાર્યની મિદ્ધિને માટે અતિ ચિંતાતુર રહેવાને લીધે સાસારિક લોગવિલાસપ્રત્યે તેઓ ઉદ્દામીનતા દર્શાવવા લાગ્યા નારાવાન પદાર્થોની શલ્કિક મનોહરતા તેમનું મન આકર્ષી શકતી નહોતી પોતાના ગિયોને લોગવિલાસથી પરણત કરી અલિષ્ટ મહાકાર્ય મિદ્ધ કરવાના ઉદ્યોગમા ઉત્તર નખવાને માટે તેમણે પોતાની અપૂર્વ ત્યાગવૃત્તિ તેમને પ્રત્યક્ષ જણાવી તેમણે પોતાની સર્વ ધનસંપત્તિ સતલજ નદીમા દેહી દીધી એક બત એક ગીએ સિંધ દેશમાથી પ્રાય ૫૦,૦૦૦ રૂપિયાની મિમતની મુવર્ણની બે બગીચો આણીને તેમને આપી પ્રવચન તો ગોવિંદમિહ ઉક્ત બગીચો લેવાનીજ ના પાડી, પરંતુ પોતાના ગિયોનો અત્યાગ્રહ જોઇ તેમણે પાછાથી સે લીધી, પણ થોડીવાનમા તેમણે નદીપર જઈ તેમાની એક બગીચી જળમા દેખી દીધી તેમના હાથમા એક બગીચી જોઈ ગિયો તેમને પૂછ્યું કે “આમ કેમ? એક બગીચી ક્યા જઈ?” ગોવિંદમિહ ઉત્તર આપ્યો કે “ એક બગીચી પાણીમા પડી ગઈ છે ” આ શબ્દો સાલગી ઉક્ત

શિષ્ય એક માણસને તેડી લાવ્યો અને તેને કહ્યું કે “જો તું પાણી-
માંથી ખંગડી શોધી લાવશે તો તને રૂ. ૫૦૦)નું પારિતોષિક
આપવામાં આવશે.” પેલા માણસે આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો.
તત્પશ્ચાત્ તે શિષ્યે ગુરુ ગોવિંદસિંહને સવિનય પ્રાર્થના કરી કે
“તે ખંગડી નદીના કયા ભાગમાં પડી ગઈ છે, તે કૃપા કરી બતાવો.”
ગોવિંદસિંહ તેની સાથે નદીતટ પર ગયા અને બીજી ખંગડી નદીમાં
ફેંકી કહ્યું કે “અહીં આં પડી ગઈ હતી.” ગુરુની આવી અપૂર્વ
ત્યાગવૃત્તિ જોઈ પેલો શિષ્ય આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. અંતે
પરિણામ એ આવ્યું કે, તે પછુ પોતાના સર્વ પ્રકારના ભોગવિદ્યાસો
ત્યાગીને ગુરુજીએ ધારેલું મહાકાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે પ્રયત્ન કર-
વાને દૃઢપ્રતિજ્ઞ થયો.

આ પ્રકારે વિષયવાસનાનો ત્યાગ કરીને શીખસમાજને સંગ-
ઠિત કરવાને માટે ગુરુ ગોવિંદસિંહ પ્રવૃત્ત થયા. તેમણે શિષ્યોને
એકત્રિત કરીને કહ્યું કે “તમે સર્વેને શુદ્ધ અંતઃકરણથી ઈશ્વરની
ઉપાસના કરવી પડશે. કોઈએ પણ વિષયવાસનામાં લુબ્ધ થવું નહિ.
ચિત્તને એકાગ્ર કરી ઈશ્વરપર શ્રદ્ધા રાખવી. એકજ ઉદ્દેશ સાધ્ય કરવા-
ને માટે સર્વે જણે પ્રયત્ન કરવાનો છે. આપણી સમાજમાંનાત-જાતને!
લેઈ રાખવામાં આવશે નહિ, કુલમર્યાદાની પ્રતિક્ષા રાખી શકાશે.
અહીં આં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, પંડિત અને મૂખ, સર્વને
સમાન માનવામાં આવશે. સર્વેને એકજ પાત્રમાં રાંધેલું ભોજન
એકજ પંક્તિમાં બેસીને જમવું પડશે. આ સમાજ તુર્કોનો નાશ
કરવાને માટે ચલન કરશે. તેનાદ્વારા શૂરવીર અને તેજસ્વી જનવાને
માટે શિક્ષણ આપવામાં આવશે.”

આટલા શબ્દો બોલી ગુરુ ગોવિંદે એક બ્રાહ્મણ, એક ક્ષત્રિય
અને ત્રણ શૂદ્ર જાતિના વિશ્વાસપાત્ર શિષ્યોનાં અંગ પર ખાંડનું
સરખત છાંટી ‘બાલસા’ એવો ઉચ્ચાર કર્યો. ‘બાલસા’નો
અર્થ ‘પવિત્ર’ અથવા ‘મુક્ત’ થાય છે. પછી તેમના નામની સાથે
શુદ્ધકાર્ય તથા વીરતાનું સૂચન કરનારો ‘સિંહ’ શબ્દ સંયોજી
દીધો. તેમણે પોતે પણ તેજ દિવસે સિંહની ઉપાધિ ધારણ કરી
અને તે દિવસથીજ તેઓ ‘ગુરુ ગોવિંદસિંહ’ કહેવાવા લાગ્યા.

* બાલસા શબ્દની ઉત્પત્તિ અરબીભાષી થઈ છે. એનો અર્થ
‘પવિત્ર’ અથવા ‘મુક્ત’ થાય છે. વળી જે જૂમિ સ્વતંત્ર રાજાને તાબે
હોય છે, તેને ‘બાલસા’ કહેવામા આવે છે.

આ પ્રકારે ગોવિંદસિંહે ભતિલોદ દૂર કરી સર્વને એક ધંધા-
મા આણી મૂક્યા અને સર્વના હૃદયમાં નવચળિતો સંચાર કરી
દીધો. ભતિલોદ દૂર થઈ જવાથી ઉચ્ચ વર્ણના શિખોએ પ્રથમ
તો અપ્રસન્નતા બતાવી, પરંતુ શુરુ ગોવિંદસિંહની તેજસ્વિતા
અને કામ કરવાની ચતુરાઈથી તે અપ્રસન્નતા આગ્રા દિવસ ટકી
નહિ. શિખો શુરુની અવલુંનીય તેજસ્વિતા જોઈને અપ્રસન્નતા આવી
તેમની આજ્ઞાનુસાર કામ કરવા લાગ્યા. તેઓ એકેબરવાદી હોવા-
થી અદિશુરુ નાનકે અને તેમના ઉત્તરાધિકારીઓ પ્રત્યે યથોચિત
સન્માન દર્શાવવા લાગ્યા. શીખો રાજપૂતોની જેઠે 'સિંહ' ઉપાધિ
ધારણ કરી લાભી લગી જટા અને મોટી દાઢી-મૂછ રાખવા લાગ્યા
તથા અસ્ત્રશસ્ત્રની મુખજિજ્ઞાસ થઈ સાચા ચોદા બાનવા લાગ્યા,
તેમણે સીંહા રમના વસ્ત્રો પરિધાન કરવા માંડ્યાં. શીખો એક
બીજાને સામા મળતા ત્યારે “વાહ શુરુજી ખાલસા, વાહ શુરુ-
જી કૃતોદ” એ શબ્દોથી સન્માન કરતા. ગોવિંદસિંહે શુરુમઠ
શુરુદ્રાસ નામની એક શાસનસભાની સ્થાપના કરી અશ્રુતસરમાં
આ સભાનો ખેડકે મળવી શીખોના સર્વ પ્રકારના માંહોમાંહેના
વિરોધોનો નાશ કર્યો, કામ-કીધાદિ આતરશત્રુઓપર નિત મે-
ળવવી અને બાહ્યશત્રુઓનું આક્રમણ થતાં તેનો પરાજય કરવો,
આવા નિયમો આ સભાદ્વારા ઘડવામાં આવતા હતા. આથી એક-
બાણતા, સમવેદના આદિ પ્રજોત્પતિના ગુણોનો વિકાસ થવા લાગ્યો.

આ રીતે શુરુ ગોવિંદસિંહે શીખસમાજમાં સર્વસાધારણ-
નો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો. જે શીખો પૃથક્ પૃથક્ રહી યોગીની
જેઠે વિરજ દશામાં પોતાનો સમય બતીવ કરતા હતા, તેઓ હવે
શુરુમઠમાં આવી સખની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા. ગોવિંદસિંહે પો-
તાનો એક ઉદ્દેશ સાધ્ય કર્યો; પરંતુ હજીમુખી એથી અધિકે મ-
હત્વનો ઉદ્દેશ તો અસિદ્ધ રહ્યો હતો. તેમણે પદમ પસકની
સુગંધોની વચ્ચે રહી શસ્ત્રધારી શીખોને 'સિંહ'ની ઉપાધિ બસી
હતી, હિંદુ અને મુસલમાનોને એક ધંધામાં બેસાડવા હતા;
પરંતુ હજીમુખી તેઓ પાદશાહના મૈન્યનો વિધ્વંસ કરી શક્યા
નહોતા. પોતાના પિતાનાં અતિમ વચનો અને તેમની સમક્ષ
પોતે કરેલી પ્રવિજ્ઞા ગોવિંદસિંહને રમરણમાં આવી. હવે તેમણે
વધુ વિચંબ ન કરતાં પોતાના પિતાની હાલા કરનાર મુસલમાનો-
ની સામે શસ્ત્ર ધારણ કર્યાં.

ભારતવર્ષના સર્વ ભાગોમાં મુગલસામ્રાજ્ય સર્વત્ર બંધનું નહોતું. માંહોમાંહેના કલહથી અને અન્ય કારણોથી તે પડી જવાની તૈયારીમાં હતું. મુગલસામ્રાજ્યની સ્થાપના કરનાર બાબર નિષ્કંટક રાજ્ય ભોગવી શક્યો નહોતો. તેનો પુત્ર હુમાયુ પઠાણ શેરશાહના હાથથી પરાજિત થઈ દિલ્હીની ગાદી છોડી સોળ વર્ષ સુધી પરદેશમાં રખાયો હતો. પાદશાહ અકબરે રાજનીતિપ્રાવી-ષ્ઠ્ય, ચાતુર્ય અને યુદ્ધકૌશલ્યાદિ ગુણોને લીધે પ્રાયઃ પચાસ વર્ષ-પર્યંત રાજ્ય કર્યું હતું, તોપણ તેને પોતાના પુત્ર સલીમનું દુર્વર્તન અને બંગાળામાં પ્રવર્તેલા રાજવિદ્રોહથી વ્યાકુળ થવું પડ્યું હતું. પાદશાહ જહાંગીર કૂર અને ઇંદ્રિયલંપટ હતો. તેના પ્રધાન કમંચારીઓ તેની વિરુદ્ધ શસ્ત્ર ધારણ કરવામાં ડરતા નહોતા. એક વખત તેને પોતાના સેનાધિપતિ મહોબતખાનના બાંદી-વાન થવું પડ્યું હતું. શાહજહાન જીવતો હતો ત્યારથીજ તેના પુત્રો રાજ્ય લેવાને માટે ખટપટ કરવા લાગ્યા. અંતે તેમાંના અધિક સમર્થ ઔરંગઝેબે કૂરતાથી તેને કારાગૃહમાં નાખ્યો અને કારાગૃહમાંજ તેનું મૃત્યુ નીપજ્યું હતું. ઔરંગઝેબની ધર્મા-ધતા અને કુટિલતા હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં અતિપ્રસિદ્ધ છે. તેણે પોતાના શંકાશીલ સ્વભાવથી અને કઠોર વર્તનથી અનેક શત્રુઓ ઉત્પન્ન કર્યા હતા. એક તરફ રાજસિંહ અને દુર્ગાદાસ રાજપૂતોને થતા અપમાનનું વૈર લેવાને માટે કટિબદ્ધ થયા હતા અને બીજી તરફ શિવાજી મુગલ સામ્રાજ્યનો પાયો ઉખેડી નાખવાને માટે પ્રયત્ન કરતા હતા. ઉત્તરમાં ગોવિંદસિંહ પણ તેજ કાર્યને માટે ઉવત્ત થયા હતા.

આ મહાકાર્યની સાધનાને માટે ગોવિંદસિંહે પોતાના શિ-ષ્યોને ભિન્ન ભિન્ન ટુકડીઓમાં વિભક્ત કર્યા અને વિશેષ વિશ્વાસ-પાત્ર બહાદુર માણસની સરદારી નીચે સર્વ ટુકડીઓને મૂકી દીધી. વળી ગોવિંદસિંહે યુદ્ધકળાના સાતા પઠાણ લોકોને બોલાવ્યા અને પોતાના દલમાં તેમનો ઉમેરો કર્યો. તેમણે સતલજ અને યમુનાની વચ્ચે આવેલા પહાડની તળેટીમાં ત્રણ કિલ્લા બંધાવ્યા. પહાડી સ્થાનોમાં સૈન્યને રાખવાથી યુદ્ધ કરનારની સુગમતા થાય છે, એમ જાણી તેમણે આ કિલ્લાઓને સર્વ પ્રકારે ઉત્તમ બનાવ્યા. પછી તેઓ તે સ્થળની આસપાસના સરદારોપર પોતાનો અધિ-કાર સ્થાપિત કરવાને ઉદ્બુક્ત થયા. આ પ્રકારે ગોવિંદસિંહે

મોગલોની માથે યુદ્ધ કરવા પ્રબલ કર્યો તેમણે ધર્મોપદેશદ્વારા અનેક રથાનોમાઘી દિગ્વિજયને અંકુશિત કર્યા હતા અને હવે તેઓ મેનાપતિ બની મેનાના નિવાસસ્થાનને નિષ્કટક કરવા અને સર્વ કિલ્લાઓનો પ્રબલ ન્યવા તરફર થયા

પ્રથમ મુગલો સાથે કરેલા કેટલાક યુદ્ધોમા ગોવિંદસિંહને વિજય પ્રાપ્ત થયો, પરંતુ તેઓ અતિમ યુદ્ધમા પરાજિત થયા તેમની માતા અને તેમના બે પુત્રો સરહિદના નવાબના હાથમા કેદ પકડાયા આ નવાબ ધર્મનિષ્ઠ મુસલમાન હતા આથી ગોવિંદ સિંહની માતા અને પુત્રોના પ્રાણ લેવાને તે તણ ન થયા, તેથી તેમના દિવાન સાથે વાદવિવાદ કરવા લાગ્યા એક દિવસ નવાબે ગોવિંદસિંહના બન્ને પુત્રોને પોતાની સમક્ષ તેડાવી મંગાવ્યા આ ઊકડનાઓના ખૂબમુત્ત અહેન ભોળને નવાબ આશ્ચર્યચકિત થયો તેણે તેમને પૂછ્યું કે ‘અરે ઊકડનાઓ! જો તમને ઊંડી મૂકવામા આવે તો તમે શું કરશો? બન્ને ઊકડનાઓએ મંભીરતા પૂર્વક જવાબ આપ્યો કે ‘અમે સુ ન થઈને અમામ ગ્રીષ્મોને એકઠા કરીશું અને તેમને શમધી મન્નિત કરી દુશ્મનોની માથે લડીને સમસાગલુમા પ્રાણ આપીશું’ નવાબે કહ્યું કે ‘જો તમે હારી જશો તો શું કરશો? ઉત્તર બાગકોએ પુનઃ મંભીરતાપૂર્વક વીરતાથી જવાબ આપ્યો કે ‘તો પુનઃ ગ્રીષ્મોને અંકુશિત કરીશું અને બનશે તો તમને મંભી નાખીશું અને નહિ તો અમે લડતા લડતા મગલ પામીશું’ બાગડાની આવી તેજસ્વિતા ભોળને નવાબના આશ્ચર્ય અને કાંઈનો પાગ નહો નહિ તેણે તેમને પોતાના દિવાનના કેબલમા સોંપ્યા અને દિવાને તેમને કલવ કમલ્યા આ વાતની ખબર થતા ગોવિંદસિંહની માતા ચોકથી મરણ પામી આ સમાચાર સાંભળી થઈપિ ગોવિંદસિંહ અતીવ દુઃખિત થયા, તોપણ તેમણે પોતાની કાર્ય સાધવાની પ્રતિજ્ઞા ઊંડી નહિ તેઓ પોતાના નેનિકેતા શૌર્યપર શ્રદ્ધા તાબી મુગલ સામ્રાજ્યનો ઉન્નત કરવાને માટે પુનઃ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા ઔન્નત્રેબે આ તેજસ્વી પુરુષની આહસિકતાથી આશ્ચર્યચકિત થઈ તેમને દિ હી આવવાને આશ્ચર્ય કર્યો ગોવિંદસિંહે તેના પત્રના જવાબમા લખ્યું કે “પાદશાહ ઉપર હું ટોઈ પણ પ્રકારે વિશ્વાસ રાખી શકતો નથી, પણ આવસા લોકો એક દિવસ અવશ્ય તમાગપર પેગ લેશે માન પિતા અને માગ પુનઃ તમારા કોપના સોગ થઈ પડ્યા છે હવે મને આ

સંસારમાં કોઈ પણ પ્રકારના લોગવિલાસપર આસક્તિ રહી નથી; પરંતુ હું હવે ધૈર્યપૂર્વક મૃત્યુની રાહ જોઈ રહ્યો છું. મને રાત્રીઓના રાત્રી અને પાદશાહોના પાદશાહ તે સચ્ચિદાનંદ શ્રી પ્રભુસિવાય આ જગતમાં કોઈનો પણ લાય નથી.” આવો ઉત્તર મળ્યા છતાં પણ ઔરંગઝેબે તેમને મળવાનો પુનઃ આગ્રહ કર્યો. આથી ગોવિંદસિંહ તેને મળવા જવાને નીકળ્યા; પરંતુ તેઓ તેની મુલાકાત કરી શકે તે પૂર્વે વૃદ્ધ ઔરંગઝેબનું મૃત્યુ થયું. ઔરંગઝેબની પછી દિલ્હીના સિંહાસનપર જેસનાર બહાદુર શાહે ગોવિંદસિંહની સાથે સારો મિત્રભાવ જણાવ્યો; પરંતુ ગોવિંદસિંહ આ સંસારમાં અધિક સમય રહીને પોતાની અસાધારણ કાર્યશક્તિનો પરિચય આપી શક્યા નહિ. ઔરંગઝેબના મૃત્યુ પછી અલ્પ સમયમાં તેમનું પણ મૃત્યુ થયું. ગોવિંદસિંહ જે વખતે દક્ષિણમાં રહેતા હતા, તે વખતે તેમના હાથથી એક પકાણુ માર્યો ગયો હતો. આ પકાણુના પુત્રોએ એક દિવસ શુભ રીતે ગોવિંદસિંહની છાવણીમાં ઘુસીને તેમનાપર શસ્ત્રપ્રહાર કર્યા. આ શસ્ત્રઘાતથી ગોવિંદસિંહનું મૃત્યુ થયું. ઇ. સ. ૧૭૦૮ માં ગોહાવરીના તટપર નાદર નામના સ્થળે આ શોચનીય ઘટના બની હતી. આ વખતે ગોવિંદસિંહની વય કેવળ ૪૮ વર્ષનો હતી.

ગોવિંદસિંહે શીખસમાજને જીવન અર્પ્યું હતું. એમના વખતથીજ શીખ લોકો મહાબળવાન પ્રબળતરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે. શુરુ નાનકે શીખધર્મનો પાયો નાખ્યો અને ગોવિંદસિંહે શીખપંથીઓને સંપ તથા સ્વાધીનતાનો પાઠ શીખવ્યો. ગોવિંદસિંહનો ઉદ્દેશ મહાન હતો, તેમની સાધના ઉચ્ચ હતી, તેમની વીરતા અસાધારણ હતી અને તેમના ચિત્તની સ્થિરતા અનુપમ હતી. તે જાતીય જીવનના ગૌરવને સમજતા હતા. સંપવિના નિર્જીવ ભારતનો કદી ઉદ્ધાર થનાર નથી, એ વાતથી તેઓ મુગ્ધાત હતા અને એથીજ તેઓ હિંદુ-મુસલમાન સર્વને એક પંક્તિમાં લાવ્યા હતા તથા એથીજ તેમણે પ્રાદેશી, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને ચૂદ્રને એક ભૂમિમાં સાથે બેસાડ્યા હતા. તેમણે એક વખત પાદશાહ ઔરંગઝેબ ઉપર ગર્વસહિત લખ્યું હતું કે “તમે હિંદુઓને મુસલમાન કરો છો, પરંતુ હું મુસલમાનોને હિંદુ કરીશ. તમે સુગંધ સામ્રાજ્યને નિષ્કંટક માનો છો, પરંતુ યાદ

રાખએ કે, ચક્રવી વાગને તોડી પાડશે ” પ્રતિભાશાળી ગોવિંદ સિંહન આ વાચ્ય નિષ્ફળ થયું નહિ તેમના મનના બળથી ચક્રવીએ ખરેખર જાગૃત્તીને નીચે તોડી પાડ્યું.

ગોવિંદસિંહનું મૃત્યુ તરણ અવસ્થામાં થયું એ તેઓ વધુ વખત જીવ્યા હોત તો અનેક મહાકાર્યો તેમણે સિદ્ધ કર્યા હોત એ ગોવિંદસિંહે આવી મહાનાથના સિદ્ધ કરી ન હોત તો કદાચ શીખ હોડોનું નામ ઇતિહાસમાં પ્રકાશત નહિ ગોવિંદ સિંહે થોડી ઉમરમાં અને થોડા વખતમાં ગીખસમાજમાં એવી જીવનશક્તિ અને તેજસ્વિતા જારી રીધી, કે જેથી નિર્જીવ, નિશ્ચલ અને નિષ્ક્રિય ભારત ગીજોના ધત્તકમથી એકદમ સંવેત થઈ ગયો અને આજે પણ ગીજ હોડોની જે કીર્તિ રહી છે તે ગોવિંદસિંહના જે જીવનમનાવ પ્રવાણે છે ગોવિંદસિંહે ગીખ સમાજને આપેલા ચેતન્યને લીધેજ નોંચેલા, રામનગર અને ચિ નિયંત્રણના નામે ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે તે કે ગોવિંદ સિંહન વિદ્યાની શરીર પથ્થરવમાં મળી ગયું છે, તોપણ તેમની પ્રીતિનો નાશ થયો નથી જે તમથે મનુષ્યોથી વસેલા શોભાપ્રમાણ નમરોના સ્થાને બિયાબાન ઉજાડ જાય જની જશે, જે મગથે નદીઓ સૂકાઈ લઈ દેતીના સ્ત્રો જની જશે અને રાજ્યોના મહાન વિનયો થઈ જશે, તોપણ ગોવિંદસિંહની મહામાણતા, કેર્તવ્યબુદ્ધિ અને ઉદારતા ઇતિહાસના પૃથ્થક સુવર્ણના નક્ષરોથી ચિત્રકાળપર્યંત અકિત રહેશે.

૧૮—પંજાબકેસરી મહારાજા રણજિતસિંહ

—૦૪૦—

ઈસ્વીમનની અઠારમી શતાબ્દીથી મુગલ સામ્રાજ્યના અધ પતનનો પ્રાન્ લ થયો છે એક પછી એક એ રીતે અનેક પાદશાહો દિંહીના સિંહાસનપર બેા, પદબદ્ધ થયા અને માર્યા ગયા મુખાઓ પાદશાહના કુમારને જગ પણ માન આપના વિના કે તેની જગ પણ પચા ગળ્યા વિના પોતાની ઇચ્છાનુમા રાજ્ય કરવા વાગ્યા પરાક્રમી નાદિરશાહે દિંહીપર આક્રમણ કર્યું અને પાદશાહના પાટનગર ઐદહવાન દિંહીના દિવાને-આમ અને દિવાને-ખાસ નામના મહેલોને લગ્મીબૂત કરી રમશાનભૂમિવત્ બનાવી મૃત્યા તેની પછી દુરાની અહમદશાહ સાહસિક અદ્ધા નોને લઈ દિંહીપર ચઢી આવ્યો અહમદશાહની સાથે પાણીપત ના રણરેખા મહાબળવાન મગદાઓની શક્તિ નાશ પામી અને તેઓ કાળચક્રની ગતિથી પરાજિત થયા દિંહીનો પાદશાહ તખ્તે તાઉત છોડી ણિહા તરફ નાસી ગયો આવા ાધાધુધીના સમય મા-મારામારી, વિદ્રોહ અને વૃટના સમયમા-શીખોએ પોતાની તેજસ્વિતા અડગ રાખી હતી ગોવિંદસિંહે શીખોને જે મનની દીક્ષા આપી હતી, તે મન હજી ગી ગો ભૂલી ગયા નહોતા શીખ લોકોમા માહસિક મેનાપતિઓ અને ચતુર રાજાઓ થયા તેઓ પોતાના આ સાહસિક મેનાપતિઓ અને સમરપ્રવીણ ગામન કર્તાઓને આધીન ગ્હી પોતાની આવીનતાનુ ઉત્તમ પ્રકારે રક્ષણ કરતા હતા જે પુરુષ અથ અનાવવામા પ્રવીણ અને અશ્વપર સ્વાગી કરવામા કુશળ નહિ થતો તેનુ ખાવસા લોકોમા સન્માન થતુ નહિ આથી પ્રત્યેક ખાનસાને અસ્ત્ર ફેકવાની અને અશ્વા ઉઠ થવાની પરીક્ષા આપવી પડતી હતી શનૈ ગનૈ ખાલસાઓનુ દળ બહુ મોટુ વધ ગયુ એક એક સગદારના હાથમા ઘોડુ રાજ્ય અને અમુક માણસો રહેતા ના રીતે શીખોનો દેશ અનેક ખંડ રાજ્યોમા વિભક્ત થઈ ગયો ના ખંડરાજ્યોને ‘મિસિય’ કહેવામા

આવતુ. પ્રત્યેક 'મિસિલ'ના સ્વામી સર્વ પ્રકારે સ્વતંત્ર હોતો. આ પ્રકારે શીખસામ્રાજ્ય અનેક ખંડરાજ્યોમાં વિભક્ત થયું તો- પછી તેમની અખંડતા સંપૂર્ણ રીતે જળવાઈ રહી હતી તેમના ભ્રાતૃભાવમાં જસ પછુ વિશેષ નડ્યો નહોતો. તેઓ સર્વ અલેખ જ્વલિત ધનથી બંધાયેલા હતા અને સર્વ પ્રતિવર્ષ અમૃતસરના પવિત્ર મંદિરમાં એકેત્ર થઈ પોતાની ઉત્પત્તિ કરવાના વિચારો કરતા હતા.

અહારમી શતાબ્દીના અંતિમ લાગમમાં જ્યારે અંગ્રેજ વ્યાપારીઓ દક્ષિણમાંથી કે. એ લોકોની પ્રધાનતા દૂર કરવાને ઉદ્દેશ થયા હતા, જે વખતે એક યુસુફખાન યોદ્ધાએ મહીસુરના સિંહાસન પર અધિકાર સ્થાપિત કરી મર્વાના હુદયમાં આદેશ અને ભય ઉત્પન્ન કર્યો હતો, તે જ વખતે શીખોના ખંડરાજ્યમાં એક મહા-શક્તિવાન અને કાયંતુશળ પુરુષ પેદા થયો હતો. આ મહાપુરુષના પ્રાકટ્યથી શીખ લોકો અધિક બળવાન અને અધિક તોજરથી બન્યા હતા આ મહાપુરુષનું નામ રણજિતસિંહ હતું. મહાશબ્દ રણજિતસિંહની ગણના સમગ્ર પૃથ્વીમાં લેટલા મહાપુરુષો પ્રકટ થયા છે, તેમાં એક ઉત્તમ રાજ્યનેતાતરીકે છે. રણજિતસિંહના પિતા બહાદુર મહાસિંહ એક મિસિલના સજકાયના પ્રબલ કરતા હતા રણજિતસિંહને જન્મ થી સ ૧૭૮૦ ના નવેમ્બરની ૨ છ તારીખે થયો હતો મહાસિંહ અતિ ઉદાર અને મુલકબામાં પ્રવીણ હતા રણજિતમિંહ પણ પોતાના પિતા જેવા ઉદાર, સાહસિક અને રણપટિત થયા. ત્રેશવકાળમાં શીતલાના રોગથી એમનું એક નેત્ર કુટી ગયું હતું આથી એઓ " કાણા રણજિતમિંહ "ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા જ્યારે રણજિતસિંહની વય આઠ વર્ષની હતી, તે સમયે તેમના પિતા મરણ પામ્યા. હવે રણજિતસિંહ પોતાની માતા અને મહાસિંહના દિવાન લક્ષ્મીપતિમિંહના હાથ નીચે શિક્ષા પ્રાપ્ત કરવા લાગ્યા રણજિતસિંહ કદે ઠીંગણા હતા, પરંતુ તેઓ પોતાની છુદ્ધિ, સાહસિકતા અને પસકમપગ શ્રદ્ધા ગળીને પોતાના રાજ્યની ઉન્નતિ કરવાનો ઉદ્દેશ કરવા લાગ્યા આ વખતે પંજાબમાં દુરાનીઓનું રાજ્ય હતું અંગ્રેજ લોકો પણ શન શન બળવાન થઈ પોતાના રાજ્યની વૃદ્ધિ કરી રહ્યા હતા સિંધિયા અને હોલકર પોતાનું જગ વધારી અંગ્રેજોની સામે થયા હતા રણજિતસિંહે દુરાનીઓના સ્વામી જેમાનખાનને વિશેષ મહાત્મ્ય કરી હતી, તેથી પારિતોષિકમાં તેમને લાહોરનું રાજ્ય મળ્યું હતું અને શન શન શીખસમ્રા-

જમા એમની શક્તિ અને પ્રતિષ્ઠા વધી ગઈ અને થોડા વખતમાં સર્વ શીખો એમને આધીન થઈ ગયા.

પઠાણ લોકોએ હિંદુસ્તાનમાં આવી ચાતુરી અને પ્રયત્નથી હિંદુરાજ્યોના હાથમાંથી આ દેશ જીતી લીધો હતો, એ વાત ઇતિહાસના પાઠકોને અજ્ઞાત નથી મહારાજ રણજિતસિંહે પઠાણોને ઉચિત શિક્ષા આપી તેમની કુટિલતાનું પૂરું વેર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો જેણે શાંતાના બળથી ભારતવર્ષમાં પોતાનો અધિકાર જમાવ્યો હતો, તેમના હાથમાંથી ભારતના સર્વ ખંડોના રાજ્યોનો ઉદ્ધાર કરવા એમણે પોતાની શક્તિ અનુસાર બહુ ઉદ્યોગ કર્યો હતો અને તેમનો આ ઉદ્યોગ ઘણે ભાગે સફળ થયો હતો તેમણે તેમને ઉચિત શિક્ષા આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, અને પ્રથમ તો પઠાણોને પશુબળ માંથી હાકી ગાદી મુસ્તાનખ પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો ત્યાગ્નાદ તેમણે ભારતવર્ષના નદનવનસમાં કાશ્મીરમાં પોતાની વિજયપતાકા ફરકાવી મહાગળ રણજિતસિંહના પુત્ર ખડ્ગસિંહે સેનાના સરદાર બનીને કાશ્મીર પર આક્રમણ કર્યું અને અધ્યાપતિ સેન પતિ જળ્લરખાનને હરાવીને તે હસ્તગત કરી લીધું ત્યાંપછી મહારાજ રણજિતસિંહ પેશાવર પર પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કરવાને માટે ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યા ઇ.સ. ૧૮૧૩ ના માર્ચ મહિનાની ૨૩ મી તારીખ ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં નોંધી રાખવા યોગ્ય દિવસ હતો જે લોકોએ દષદ્વતીના તટ પર હિંદુ રાજા પૃથ્વીરાજ ચૌહાણને હરાવી ભારતવર્ષમાં પોતાની પ્રભુતા સ્થાપિત કરવાનું બીજારોપણ કર્યું હતું, તેજ લોકોના દેશમાં પોતાની વિજયપતાકા ફરકાવવાને માટે રણજિતસિંહ પોતાનું સમર્થ સન્ય લઈને ઉપર દિવસે જઈ પહોંચ્યા એ દિવસે મહારાજ રણજિતસિંહ સિંધુ નદીને પેલે પાર વિજયી પઠાણોના રુધિરદ્વીપ જળમાં પૃથ્વીરાજ અને સમરસિંહના આત્માની શાંતિ અર્થે તપાસ કરવાને માટે ગયા હતા મહારાજ રણજિતસિંહ સર્વ રીતે નિરંકર થઈ પરમસાહસની સાથે પઠાણોના રાજ્યમાં જઈ પહોંચ્યા અફઘાનિસ્તાનના પ્રધાન સરદાર મુહમ્મદ આજમખાએ રણજિતસિંહની સામે થવાને માટે એક પ્રયત્ન સેના એકત્રિત કરી હતી, માર્ચની ૨૪ મી તારીખે કાબૂલની પાસે નૌરોગની નજીક ખેરાઈ નામક સ્થળે ઉભય પક્ષના સૈન્યો સામસામા મળ્યા આ મહાસંગ્રામમાં મહાવીર રણજિતસિંહ પોતાની અશ્વાદોહી સેનાને

આમજ કંગે શનુતેનાપર આક્રમણ કરવા લાગ્યા પ્રચંડ ઝી-
વાળા અફધાન થોડો અટક પરંતુની માફક ખડા ગદી પોર પત
ક્રમ કરી ગીખોના અમપ્રહારોને ટોકવા લાગ્યા

આખો દિવસ મુદ ના મુ, રીખોએ મુસવમાનોપર મુકેળ
મારો નવાઓ તાર ઘઈ તોપણ મુદ તો ચાલુજ રહ્યું રજુગિત
મિહના થોડાઓ શનુતેના સાલુતોને ઘાસતી પેઠે કાપી
નાખતા હતા અતે અફધાન થોડો પલમકેસરીના પતકમની
આમજ પરામજ થયા અને અપકાન્મા અહીં તહીં છુપાતા છુપાત
સમરજેનમાંથી નાસી ગયા પ અખકેસરીની વિજયપતાકા ગર્જિના
શીતળ પવનથી ફરફર ફડકી રહી અને મનુઓના અત કરણમા ભય
પેદા કરવા વગી ઇસ્વીમનતો એ ગણેસમી શતાબ્દીમા ભારતવર્ષના
વીર પુરુષોએ આણુ મહાન પાકમ કર્યું હતું આ રીને એમણી
સમી શતાબ્દીમા પગલોએ રીખોની આમજ મરતક નમાવ્યા હતા

મહાસાન રજુગિતાત હનો અ પેકાઝ ઉત્ત મા કાશ્મીર, દક્ષિ
ણમા મુલતાન, પૂર્વમા સતલજ અને પશ્ચિમમા પેશાવર મુખી
પ્રસરી ગયો હતો તેમની રણચતુરતેના યુદ્ધોપીયન પદ્ધતિ અનુસાર
શિશુલુ પામી હતી, જેથી તે વીરુમમાજના પ્રતિષ્ઠા પામી હતી
એમણે અજોની સાથે માધે કર્યા પછી પોતે જળવાન હોવા છતા
પણ તેમનો તાને સમ ધાર કરી એ તાને કવ મેત કરી નહોતી

રજુગિત મેહના ઇવનચન્નિના લેખકોએ જણાવ્યું છે કે
“રજુગિત સિંહ પાતાવમા મિહતમાન હતા અને તેમણે મિહની
પેઠેજ આલોકનો ત્યાગ કર્યો હતો આ પગકમી વીરશિરોમણિ
નું સર્વ ઇવનચન્નિ અહીં આ લખણ અસમ્ય છે જેમણે
નિયમસર શિશુલુ પ્રાપ્ત કરી જાતમા અમાધ રણ કાર્ય કરી
જતાવ્યું છે, તેમનો સાથે રજુગિત મેહની તુલના કવી થોવ્ય
નથી, કાલકે રજુગિત મેહ અન્યની આપેવી ગોડાથી પ્રકાશ્યા
નહોતા તેઓ તો સ્વય પ્રમદાસ્વરૂપ હતા રજુગિત મેહ પોતાની
બુદ્ધિ અને પોતાનીજ અતુલઈથી જગતના એક મહાપુરુષના
પદપદ મિથત થયા હતા તેમણે પોતાનાં તેનાને અતિઉત્તમ
પ્રમારે કેળવી હતી ફરીદખાએ એકવ હાથે શેર(ગ્યાદ)ને
ધિકાર કરી શે ચાહ નામ પાછું કર્યું હતું અને અતે તે દિન્ડીતા
સિંહાસનપદ પણ બેસે હતો જગતપ્રનેદ નૂરજહાનના પ્રથમ
સ્વામી શેર અફધાને પણ આણુજ પાકમ જતાવ્યું હતું”

કુજ નહિ પણ ઇતિહાસમાં આ ઉભય વીરોના સાહસનું વૃત્તાન્ત આજમુખી આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાખે છે; પરંતુ રણજિતસિંહના સાહસિક શીખ શૂરવીરો શિકારમાં પશુરાજ સિંહની સાથે સુદ્ધ કરી તેની શક્તિ નષ્ટ કરી નાખના હતા. તેમણે અશ્વારોહણ કરવામાં, શસ્ત્રો વાપરવામાં અને શત્રુદલને લેદવામાં પણ સમસ્ત પૃથ્વીના કોઈ પણ વીર કરતાં ઓછી યોગ્યતા બતાવી નથી.

વાસ્તવમાં રણજિતસિંહ વીરલીલાની જન્મભૂમિ ભારતવર્ષના સાચા શૂરવીર હતા. ઇસ્વીસનની અઢારમી શતાબ્દીમાં ભારતવર્ષમાં એમના જેવો બીજો કોઈ પણ વીર પુરુષ થયો નથી. હિંદુશિરોમણિ પૃથ્વીરાજે જ્યારે તિરૌરીના પવિત્ર ક્ષેત્રમાં પકાણોને પરાજિત કરીને નસાડી મૂક્યા હતા અને અતે પુણ્યસલિલા દપદ્વતીના તટપર પૂજ્ય જન્મભૂમિને માટે રણક્ષેત્રમાં સદાને માટે સૂતા હતા, ત્યારે તેમની વીરતાએ મુસલમાનોને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી દીધા હતા. પરમ પરાક્રમી પ્રતાપસિંહે જ્યારે ભારતવર્ષના 'યર્માપોલી' પુણ્યપુજ્યમય મહાતીર્થ હરદીધાટમાં પોતાના દેશવાસીઓના રુધિરની નદીઓને ઉછળતી જોઈને ગંભીર ભાવથી દહું હતું કે "આ પ્રકારે શરીરનો ત્યાગ કરવાને માટેજ રાજપૂતોએ જન્મ લીધો છે" તે વખતે તેમની મહાપ્રાણતા અને વીરતા જોઈ વિધર્મી શત્રુઓ પણ એમની સહસ્ર મુખે પ્રશંસા કરી રહ્યા હતા. મહાન શિવાજીએ જે વખતે પહાડોમાં ભ્રમણ કરીને વિજયદુર્ગલિના ગંભીર નાદથી સૂતેલા ભાન્તને બગ્ગત કર્યો હતો, તે વખતે ઔરંગઝેબ જેવો બળવાન શત્રુ પણ તેમનાં દેશભક્તિ અને શૌર્યથી અકિત થઈ ગયો હતો. ભારતભૂમિએ એક વખત આવા વીર પુરુષોને જન્મ આપ્યો હતો. ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ અને પશ્ચિમ, એ સર્વ દિશાઓએ ગંભીરસ્વરે તેમની અપાર કીર્તિ ગાઈ હતી. જે વીર્યવર્ધિની પ્રકાશિત ચિણુગારીએ અન્યાયી મોગલોનાં હૃદય બાળીને ભસ્મ કર્યાં હતાં, તે મહાશક્તિદાયિની ચિણુગારી આ વીર પુરુષોના મરણની સાથેજ ખૂઝાઈ ગઈ. શિવાજીની પછી ગોવિંદસિંહના મહામંત્રથી ઉત્તેજિત થઈને રણજિતસિંહે ભારતભૂમિમાં પુનઃ એ મહાશક્તિને બગ્ગત કરી હતી. તેમણે પુનઃ એક વાર વીરતાનો મહિમા દેલાવી શીખોને શૌર્યથી ઉન્મત્ત કરી મૂક્યા હતા.

૧૯—ગુરુભક્ત ૪૦ શીખવીરો

આસામ પ્રાતના એક શીખ તરફથી ગુરુ ગોવિંદસિંહને એક પ્રખ્યાત સદેહ હાથી ભેગ મળ્યો હતો તે હાથીને તેમની પાસેથી છૂટી લેવાને ૧૯૫૫ની ટેકરીઓમા વમતા રાજાઓ યત્ન કરવા લાગ્યા, પણ પેલો નિષ્ફળ નીવડવાથી તેમા મદદ કરવા માટે દિલ્હીના બાદશાહને તેઓએ વિનંતિ કરી શીખસત્તા નાશ કરવામા જોગી રવાના હતો, એવા તે બાદશાહે તે વિનંતિ સ્વીકારી અને એક મજબૂત લશ્કર તે રાજાઓને મદદ કરવા ચોક-ધુ

એ લશ્કરે આનંદપુર જે શીખગુરુનું ધામ હતું તેનાપર ઘેરો ઘાલ્યો અને તેવી ગહારના ચહેરો સાથેના ઝુંઝેનો બચકાર બધે થઈ ગયો. રાજાઓ અને બાદશાહનું સમુદ્ધ લશ્કર આશરે એક લાખ લડવાયોનું હતું ત્યારે ગુરુ પાને માત્ર ચોક્કસ હજાર માણસો હતા અને તે પણ ઠેગવાયવા લશ્કરી નહિ ગુરુનો કિં નો પણ એવો મજબૂત નહોતો કે લાખો ઘેરો ટકાવી શકે આવી સ્થિતિ હતી તોપણ ગુરુના માણસોના હૃદયમા-લશ્કરીઓમા જે સર્વાર્થ વધારે મહત્વના ગુણ જોઈએ તે હતા જેમકે કર્તવ્ય તરફ અનંકલ ભક્તિભાવ, ઉત્તમ નૈતિક ગુણ અને અડગ શક્તિ.

ધણ દિવસોનુધી ઘેરો ધ નનાશ લશ્કરની દુકડીઓ ઝિંવાપર દુમનેા લઈ આવતી, પણ શીખો છુવપર આવી લડતા અને ઘેરો ઘાસનાર લશ્કર નિષ્ફળ થઈ પાછું ફરતું.

પણ ઘરામત્રા લશ્કર પાસેના જોરાક એમ મહિનામા ખૂનવાધી તેમને જોછો જોરાક મળવા માડ્યો, બીજે મહિને તો સખત લડાઈ અને કતલ ઉપરાત અતિગય ઠડી તથા કડકડતી ભૂખ શરૂ થઈ મહા માનુષી શક્તિની સહનશીલતાની હદ આવી ગઈ !

ગુરુના આખીસ શિષ્યો ગુરુ પાસે આવ્યા અને છુદગીને જો ખમે પણ ઝિંલો છોડી જવાની ચત્રાનગી માગી પણ જવાબ એવો મળ્યો કે આપણે જાગીએ કે પ્રાણ આપીએ, તે ઉપર આપણા પથની ચઢતી-પડતીનો આધાર છે છતાં પણ તમા

જવું હોય તો ગુરુતરીકે મને છોડી જવાનું ખુદ્દી રીતે લખી આપી આજ્યા બાઓ. અતિશય ટાઢ અને દુઃખથી તેમનું મગજ અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયું હતું, તેથી આ મહાન ભોગે પણ છૂટા થવાનું તેમણે પસંદ કર્યું અને ઘેર જતા રહ્યા. પોતાના પતિ, બંધુઓ અને પુત્રોને આનંદપુરથી પાછા ફરેલા જોઈ તેમની સ્ત્રીઓ અને માતાઓ ગુરુના અને તેમના પુત્રોના કુશળ સમાચાર પૂછવા લાગી. તેમણે કહ્યું કે, તમારા આવતા પહેલાં ઘેરો તો ઉઠીજ ગયો હશે? આનંદપુરની જેમ જેમ હકીકત પૂછાવા માંડી, તેમ તેમ તેઓ વધારે શરમાતા ગયા. તેમનાં સુખ નિસ્તેજ થવા માંડ્યાં. બોલવાની ફરજ પડતાં આખરે તેમણે ગદ્ગદ કંઠે કહ્યું કે, અમે તો લખાણ કરી ગુરુને તણ દીધા છે. લયંકર કટકાથી પણ જે અસર ન થાય, તેવી અસર તેમનાં કુટુંબીઓને આ વચનોથી થઈ. તેઓ સ્તબ્ધ બની ગયાં. તરતજ બાગૃત થઈ જઈ તેઓ બોલવા માંડી પડ્યાં. સ્ત્રીએ પોતાના પતિને કહ્યું કે “હું તમારી પત્ની છું તે ખરૂં છે અને તમારા સુખદુઃખમાં લાગ લેનારી છું તે પણ ખરૂં છે; પરંતુ તેજ પ્રમાણે તમારે પણ તમારા ગુરુને વળગી રહેવું જોઈતું હતું અને મૃત્યુ થયેજ ગુરુથી છૂટા પડવું જોઈતું હતું. એવા ગુરુની સેવાથી તમને ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થવાનું હતું, તેના પરજ મારા પણ લવિષ્ય જીવનનો આધાર હતો. તેને ઠેકાણે ગુરુની આજ્ઞાનો ભંગ કરીને જ્યારે તમે જાતેજ નરકનાં દ્વાર તમારે માટે ખુલાં કર્યાં છે, ત્યારે તમે મને શું સહાય આપી શકશો? તમારી તરવાર મને આપો, ઉતાવળ કરો, મારી કમ્મરે તરવાર બાંધવા દો અને હજી સમય છે ત્યાંસુધીમાં તમારૂં તારણ કરવાનો મને ચત્ન કરવા દો.”

અશ્રુપાત કરતી માતા બોલી કે “પુત્ર! ગુરુનો ત્યાગ કરી તે મારી કુખ લબાવી છે. તારૂં એ પાપ પરમેશ્વર પણ ઘોઈ શકે તેમ નથી. હે પ્રભુ! હે ગુરુ! મેં આવા પુત્રને શામાટે જન્મ આપ્યો? ખાયલા! તારાં કપડાં તું મને આપ. મારા ગુરુના દુઃશ્મનોની સામે હું બાઉ છું અને તું ઘરમાં બેસ.”

પુત્રીઓ અને બહેનો પોતાના પિતા અને બંધુઓને ભેટીને નિર્દોષ અંતઃકરણથી કહેવા લાગ્યાં કે “પિતાજી! આપણા ગુરુ તેમના દુઃશ્મનો વચ્ચે હાલ એકલા પડ્યા હશે. તમે આવા કટોકટીના સમયે તેમને એકલા કેમ તણ દીધા? તમે પાછા જઈને તેમને મદદ નહિ કરી શકો? અહો! કેવી લયંકર સ્થિતિ! આ-

પણ પિતાજી-જી-જી-આથી થઈ ગિરો- થવા હશે,

શ્રામેનુ અવકાશ આપીએથી બેઠે જાય અને તેઓ
કર્મબંધનથી છોડા-દા તેમની નિધિ તેમને ઘણી દુઃખનથી
લાગવા નાથી, મનમાં પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો જે દુઃખ ભારના
ભારે કંટોળીમાં પડેલી કંઠી જાય નહોતું અને જેણે કંઠી પણ
આણું પાડયા નહોતો તેવા આ શીખે ની આજનાથી અનિદુઃખથી
ઉત્કાંઠા ઉત્કાંઠા પોતાના આનંદ પડવા નાડયા જે દેવી નૃસિંહે તેને
કેસ નાન જામી અલ્પ હન તેની આજના આ જીવન પુરુષ
લાગવા નામુ નૃસિંહ તેમને હવે અત્યંત આકર્ષક ગણાય અને
ભૂખમાં અદ્ય મી તેનો અવલંબવા લાગ્યો.

પશ્ચાત્તાપથી દુઃખને અને આત્માના ધાથી વેદના પાનાને
તેઓ ગાળે નાદપુરવ રૂપાણી થયા તેઓ થોડા જ કાલે મથા
એવામાં હુકમને નુકસાન થયું તેની સાથે તેઓ લડયા
મૃદવેશમાં પણ પા પીત્તવા મનો ગમ્ય કંઠી એવા નહોતો
એક છેડાથી બીજા છે મુખી શુદ્ધતા મુદ્ધાએ-ભુવન-પથ
નાઈ મથા અને પેલા આજીવ ગીર્ણમાંથી પણ જે ઇન્દ્રિયો ગણાયો
નહિ પણ તેમના વી તથા દુઃખનો એકલા તે જ ની મથા કે તેઓ
અનુભવે છે અને કેઈ નિર્ભય વચ્ચાએ ન ની મથા' એવાના શુભ
પણ જુદા મેના પથાથી થોવાને ત્યાની જાના પ્રીતિએ અભુત
પનાકમથી મેલાય જુકની બાયલ પત નુ ઇન્દ્રિય કાથી નાખેલું એકને
તેમના કેઈ જીવતા બહાનુ નીજને તેઓ દોષવા દાન્યા કે જેને
તેઓ આગીર્ણ આપી શકે તેઓ શીખના દેનેક મુદ્ધાપાને નથા
અને મુવને નુ બન કંઠી આગીર્ણ આપ્યો આખે નદાનનિહ
નામનો એ ગીર્ણ કે જે મૃત્યુની વેદના મા પડ્યો હતો, તેની પને
તે જાલ પહે-યા તે પશ્ચાત્તાપની દિધી પુનઃ નેજેશ હ-યો.
શુ એ મુદ્ધા કે 'તાને જે માગવું હોય તે નામ' નદાનનિહ કે મુદ્ધા
કે 'આપના દર્શનથી જ હું તે કૃતજ્ઞ થયો છું, હતા જે વેક દાને
તે મે જાની-પિતૃ ત્યાગપત્ર ફાટી નાખે 'વ તજ પેકો દાગ
શુએ તેની દિધી મદ ફાટી નાખ્યો કે વ-તજ પિંજે અનદનમ
બનીને પોતાની આખો બધે મરીદીથી અને આ દુનિયાના ફરી તે
આખો ઉપડી નહિ દેહના હુ ખે તોડીનાખવા નબળા આ પ્રનને
દ્યુજ નીને પણ એવીને તે વી-પુષ્પ હમેશા અનમના પડ્યો.

૨૦-પુલાસિંહ

ઇ. સ. ૧૮૦૯ ની સાલમા જ્યારે અંગ્રજ એલચી સર
ચાલસ અમૃતસરમાં રહેતો હતો અને જ્યારે તે અંગ્રજ સેનાપતિ-
ઓક્ટવોની સાથે મળીને ગવર્નર જનરલ લોર્ડ મિંટોની
આજ્ઞાથી મહારાજ રણજિતસિંહની સાથે તહ કરવાની તજવીજ
માટે રોકાયો હતો; ત્યારે એક સાહસી યુવક પોતાના હાથમાં
એક નાગી તલવાર લઈને પોતાની સાથે કેટલાક અનુચરો લઈને
નિર્ભયતાથી પંજાબકેશરી રણજિતસિંહની મુમક્ષુ જઈ પહોંચ્યો
અને હાથમાં તલવારઠોકતા ઠોકતાં ગંભીર સ્વરથી અંગ્રેજોની
વિરુદ્ધમાં કેટલાંક કારણો બતાવીને તેઓ સાથે તહ ન કરતાં લડાઈ
કરવાનું રણજિતસિંહને આગ્રહપૂર્વક કહેવા લાગ્યો; એટલુંજ
નહિ પરંતુ છેવટે તેણે એમ પણ કહ્યું કે, જો આપ તેમ નહિ
કરો તો આ તલવારથી આપની સાથે આપના કુટુંબના સર્વે
માણસોનો વિધ્વંસ કરી નાખીશ. મહારાજ રણજિતસિંહ સહસા
આવી વાત સાંભળીને આશ્ચર્યપૂર્વક તેની સામે જોવા લાગ્યા.
મહારાજ રણજિતસિંહે થોડી વાર પછી ગંભીર ભાવથી અને
પ્રેમથી જણાવ્યું કે “જંધુ! હું તમારા સાહસની પ્રશંસા કરું છું;
પરંતુ અંગ્રજ એલચીને મેં મિત્રતરીકે ગણી તહ કરવાની કબૂલાત
આપી છે, તેથી હવે તમારી માગણીનો મારાથી સ્વીકાર થઈ શકે
એમ નથી. હું ગરદન નમાવું છું, ખુશીથી તમારી તલવાર મારી
ગરદન પર ચલાવો.” મહારાજ રણજિતસિંહનાં પ્રેમભર્યાં આવાં
મધુર વાક્યો સાંભળી યુવકનું ઉરકેરાયેલું મન કિંચિત્ શાંત થયું;
અને તેણે પોતાની ઉદ્ધતાઈનો ત્યાગ કરી મહારાજને નમન
કયું. મહારાજ રણજિતસિંહે પ્રસન્ન થઈ તેને જો સોનાનાં
કડાં અને તેના અનુચરોને યથોચિત ઇનામ આપ્યાં. યુવક
આ ઇનામ લઈને ચાલ્યો ગયો.

આ તેજસ્વી યુવકનું નામ કુલાસિંહ હતું. તે જાતે જાટ હતો.

શીખમુરે ગોવિંદસિંહે અકાલી નામના એ સંપ્રદાયનો સ્થાપના ક્રીષ્ણ
હતી, તે પંથનો અનુયાયી આ કુલાસિંહ હતો. અકાલી સંપ્રદાયના
અનુયાયીઓ લીલાં પત્ર પહેરે છે, તેઓ સાફસમાં ચઢેલા. પરાક્રમી,
અજીત, કર્તવ્યપરાયણ અને આદરચરિત હોય છે. શત્રુના વ્યુહને
તોડવામાં અને તેમના કિલ્લા હસ્તગત કરવામાં તેઓ કેવા કુશળ
હોય છે, તેઓની શક્તિથી શત્રુઓની વિચિત્રશક્તિ કેવી રીતે નષ્ટ
થઈ જાય છે, તેનું વર્ણન ઇતિહાસકારોએ અતિ રસિક વાણીમાં કર્યું
છે. તેઓ દુષ્ટી અને રક માણસોના પગમંત્ર અને અન્યાયારી
શ્રીમંત લોકોના પરમ શત્રુ હોય છે. કર્તવ્ય જાળવવામાં તેઓ
પ્રાણની પણ પરવા કરતા નથી. પોતાના અકાલી સૈનીકો ઉપર
સંપૂર્ણ ધર્મ હોવાથીજ મુરે ગોવિંદસિંહ ઔરંગઝેબની સામે
થયા હતા એમશ્રીક્ષમી શતાબ્દીમાં કુલાસિંહ આ સંપ્રદાયનો
નાયક બન્યો અને સાફસ, કર્તવ્યપરાયણતા અને વીરતાથી ઇતિહાસના
પાનામાં એ સંપ્રદાયનું નામ અચર કર્યું. કુલાસિંહે જે દિવસે
રણજિતસિંહ સમગ્ર પોતાની સાફસિકતા અને તેજસ્વિતા દર્શાવી, તે
દિવસથી અકાલી સંપ્રદાયના અનુયાયીઓમાં તેની પ્રતિષ્ઠા વધવા
લાગી અને તેમણે તેને પોતાનો નાયક બનાવ્યો. પીંમે પીંમે કુલાસિંહના
તાબામાં પ્રાય આરસે અકાલી સંપ્રદાયિકો ભેગા થયા.
આશ્ચર્યહીન દુષ્ટી અનુષ્ઠાનુ રક્ષણ કરવું, એ તેમનું મુખ્ય કાર્ય
બની રહ્યું હતું. જ્યાં જ્યાં નિર્ધન, નિરાશ્રમી અને દુઃખી અનુષ્ઠો
રહેતા હતા, ત્યાં ત્યાં કુલાસિંહનો ઉદાર હાથ લંબાતો અને જ્યાં
જ્યાં ધનવાન લોકો ભોગવિલાસ માણતા હતા, ત્યાં ત્યાં
કુલાસિંહ પોતાના અનુયાયીઓ સામે દોડી જઈ તેમને લૂંટી લેતો
અને સજા કરતો હતો. જ્યાં પણ નિર્ધન, અસહાય, અનાથ અને
દુઃખી માણસ નિર્જન સુપૃષ્ઠીમાં પોતાના હૃદયનું દુઃખ ખાલી
કરવાને અસુધારાઓ વહેવરાવતો જણાતો કે સાંભળવામાં આવતો
ત્યાં ત્યાં કુલાસિંહ દોડી જતો હતો. પીંમે પીંમે કુલાસિંહનાં આ
દુર્યોની વાત મહારાજ રણજિતસિંહના કાનમુખી પહોંચી. તેમણે
કુલાસિંહને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને મોંઝ વગરેથી બીજનું
ધન નહિ લૂંટવાની શિખામણ લીધી. પરંતુ કુલાસિંહને તેમની આ
શિખામણ રજો હતી નહિ. રણજિતસિંહે તને ધારૂં દ્રવ્ય આપવા
ની ઈચ્છા જણાવી અને અનેક રીતે શાંતિમય ઉપવનની મહત્તા દર્શાવી;
પરંતુ તેમની સલાહ અને મોહિત કરે તેવી વાતો આદિ સહ

કુલાસિંહની આગળ રદ ગયું. કુલાસિંહ તો બસ પોતાની સાધના-
માં પર્વતની માફક મક્કમ રહીને ઉદ્ધત ધનિકોનો ગર્વ ઉતાર-
તોજ રહ્યો અને ગરીબોની સેવા કરતોજ રહ્યો. હવે કુલાસિંહની
પાસે ચાર-પાંચ હજાર માણસ લેગાં થયાં. આ માણસો પોતાના
સ્વામીની દરેક આજ્ઞા ઉઠાવવાને ખડે પગે તૈયાર રહેતાં હતાં. મહા-
રાજા રણજિતસિંહ સારી પેઠે સમજતા હતા કે, કુલાસિંહને બધ
દેખાડવાથી નહિ પણ મિત્રભાવથીજ કામ થશે; આથી તેમણે પ્રથમ
તો કુલાસિંહની સામે લશ્કર મોકલ્યું હતું; પણ પાછળથી તેની
સાથે નમ્રતાથી કામ લેવા માંડ્યું. આ યુક્તિથી રણજિતસિંહ-
નો મનોરથ સિદ્ધ થયો અને કુલાસિંહ ધીમે ધીમે પંબળ કેસરી
રણજિતસિંહનો આજ્ઞાંકિત અને પ્રીતિપાત્ર સેવક બની ગયો.

આ પ્રમાણે થવાથી મહારાજ રણજિતસિંહની શક્તિ વધી
ગઈ અને કુલાસિંહ અને તેનાં માણસોએ અતુલ સાહસ અને
અસીમ વીરતાથી ઠેક ઠેકાણે રણજિતસિંહની કીર્તિ પ્રસારી દીધી.
કુલાસિંહના લશ્કરમાંના એક વીર પુરુષે અલૌકિક સાહસથી મુ-
લ્તાનપર પોતાનો અધિકાર જમાવી દીધો. કુલાસિંહે અપૂર્વ વીર-
તાથી ભારતવર્ષના નંદનવન કાશ્મીરપર પોતાનો અધિકાર બેસા-
ડ્યો. મહારાજ રણજિતસિંહે જે વખતે પેશાવર પર પોતાનો
અધિકાર બેસાડવાનો ઉદ્યોગ કર્યો હતો, તે વખતે નૌશેરાના
યુદ્ધમાં કુલાસિંહે પોતાની વીરતા અને પરાક્રમનો ખડું સારો
પરિચય કરાવ્યો હતો.

પેશાવરમાં એ સમયે અફઘાનોની સત્તા હતી. કાબૂલનો
મુખ્ય પ્રધાન મહમદ આબમખાન પોતાની સેનાને લઈ પંબળ-
કેસરી મહારાજ રણજિતસિંહની સામે ચઢી આવ્યો. અટક
અને પેશાવરની વચ્ચે નૌશેરાની પાસે થેરાઈ નામના સ્થળે
પરાક્રમી અફઘાન અને યુદ્ધકુશળ શીખ સેનાનો મેળાપ થયો.
બન્ને પક્ષ પોતપોતાના ગૌરવને માટે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. આ
મહાયુદ્ધમાં પ્રથમ શીખો હાર ખાવા લાગ્યા અને અફઘાનોનો
જય થવા લાગ્યો. રણજિતસિંહના બે યૂરોપીયન સેનાપતિઓ
પણ પ્રથમ તો અફઘાનોને હરાવવાની આશા છોડી બેઠા હતા.
આવા સંકટના સમયમાં રણજિતસિંહે શત્રુની ગતિ રોકવાને
માટે પોતાની સેના એકઠી કરી હતી; પણ તેમનો મનોરથ સફળ
ન થયો. ઇશ્વરનું અને પોતાના ગુરુનું પવિત્ર નામ લઈને પોતાની

નેનાને આનન્દ વધવાની તેમણે આજ્ઞા કરી, પણ તે વખતે
 જઈ આથી તેઓ શોભ અને કોપથી પોતાની તવવાર ધૂમાવતા
 એકવાજ શબ્દોની નેનામાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યા આ વખતે "વાહ
 ગુરુશ્રી કૃતે" આવો સ્વરૂપ તેમને કાને પડ્યો આ મન
 મીથો તેમના હૃદયમાં પ્રવેશી ગયો અને તેથી તેમને અતિ આનન્દ
 થયો -સ્મૃતિસિદ્ધે નાં ઉચી કરી જોયું તે તેણે કુશભિહને
 પાસેથી અકાલી ચોદાઓ માથે લોડા નાનો વાવટો ઉઠાડતો
 આવતો દીઠો તેની અકાલી નેનામાંથી "વાહ ગુરુશ્રી કૃતે" નો
 પ્રચંદ શ્વનિ આ કાગને બેઠી ન પડે હોતો -સ્મૃતિસિદ્ધે થે ડા
 વખતપર ધુનામિહને જોળી વાવ થી ઘોરા પંથી નીચે પડતા
 જોયો હતો જોળી વાગવાથી તેના માથાનો લોડામાંથી તેને ફર
 લઈ ગયા હતા, પણ આ વખતે -સ્મૃતિસિદ્ધે તેને હાથીપં બે
 સીને અધેડ ઉતારાઈથી પોતાની નેનાને ઉમાદિત કરતો મમ
 ભૂમિ તન્દ આવતો જોયો ગેરજીઓના જખમોથી તેનું શરીર
 આગામી મમાન થઈ રહ્યું હતું પણ તેથી ધુનામિહના મુખ પર
 જરા પણ અમર થઈ નહિ, તેના વિશાળ તવાખજ લયની બિંબ
 કુવ નિશાની જણાઈ નહિ તેજસ્વી નેત્રોમાં નિગમનો પડછાયો
 પણ જણાયો નહિ ધુનામિહ હાથીપં બેમીને ગર્ભે સ્વંથી
 "વાહ, ગુરુશ્રી કૃતે" ની ઘોષણા કરી નહા છે તેની નેના ગુન
 ગોવિંદમિહના આ મતથી ઉમાદિત બનીને વધવાનેની તન્દ
 ધમતી જાય છે ધુનામિહની આ તેજ ફેરતા જોઇને સ્મૃતિસિદ્ધે
 ના હૃદયમાં પ્રમત્ત, વિરમયતા અને ધી તાનો અવિર્ભાવ થયો
 કોણ કહેશે કે ગુરુ જો વેદમિહનું મૃત્યુ થયું છે? જોણ કહેશે કે
 ગુન ગોવિંદમિહની મહત્તા તેમના સ્થૂવશરીના નાશ માથે મદા
 ને માટે નહ વધ છે? છ સ ની ઓગણીમમી ચતાબ્દીમાં નોંચેન
 નશકની પુલ્કમ મમા પણ જાણે ગુન ગોવિંદમિહ પોતેજ હાજર
 હોય તેના દેખાવ થઈ નહોતો તેના ઉત્કાહપરિપૂર્ણ મત્રેષ
 અકાલી મનિકોને મદોન્મત બનાવી દીધા જણાય છે આને કુડા
 સિદ્ધ ગોવિંદમિહની મદાપ્રાણતાથી ઔન્વયુત બનેલા મદામત્ર
 વડે ઉત્તમ્મ થઈને પોતાને જગીય કેક અસંગ જખાને ઉદોગ
 કરી નહા છ મહાનન્દ -સ્મૃતિસિદ્ધે કુડા મને અધવાનેની
 નેનાપર પી-તાથો વગી પડતો જોઈને પોતે પણ પનકમપૂર્વક સુદ
 કરવા લાગ્યા કુશસિદ્ધના પનકમથી અધવાનો ગાલ ગાલ પોતે

રવા લાગ્યા અકાલી લોકો અકધાનોનો ઘણુ વાળવા લાગ્યા થોડી
જ વાગ્યા ગુજિત સિંહની સેના પણ અકાલીઓમા ભળી ગઈ
પછી તો આ બન્ને સેનાના એકત્રિત થયેલા બળની વાત જ શી
કરવી ! કુલાસિંહ જે હાથીપગ બેઠો હતો, તેના માવતના શરીરમા
એક પછી એક ત્રણ ગોળીઓ વાગી એક ગોળી કુલાસિંહને પણ
વાગી, છતાં તેણે પોતાના હાથીને શત્રુઓની સેનાની વચ્ચેમા લઈ
જવાની માવતને આજ્ઞા આપી ધાયવ થયેલા માવતે આ આજ્ઞાનુ
પાલન કરવાની સાફ ના પાડી કુલાસિંહના વાગવાર કહેવા છતાં
જ્યારે માવતે તે વાત કબૂલ કરી નહિ, ત્યારે કુલાસિંહે માવતના
મસ્તક પર પિસ્તોલ છોડી માવતનો પ્રાણ પૂટી ગયો અને તે
નીચે પડી ગયો. કુલાસિંહ પોતાની તવવારની અડીનો અકુશ
બનાવી હાથીને આગળ ચલાવવા લાગ્યો. તે શત્રુસેનાના મધ્ય
ભાગમા જઈ પોતાની સેનાના માણસોને ઉત્સાહિત કરવા લાગ્યો.
એટલામા શત્રુઓના તરફથી એક ગોળી આવી તેના મસ્તકમા
ધુસી ગઈ તેનું પ્રાણશૂન્ય શરીર હાથીના હોડાની અદર ગળાડી
પડ્યું, પણ આ વિપત્તિથી અકાલી લોકો નાસી જવાને બદલે
બમણા ઉત્સાહથી લડવા લાગ્યા અને અકધાનોને ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પો
કારાવવા લાગ્યા અકધાન સેના અકાલીઓનો માર સહન ન કરી
શકવાથી રણમાથી દૂર નાસવા લાગી આ યુદ્ધમા કુલાસિંહના
અફલુત પરાક્રમથી પાંચબેસેસરી ગુજિત સિંહને વિજય પ્રાપ્ત થયો.

પંદરણાએ કુલાસિંહના અફલુત પરાક્રમની પ્રશંસા કરી
અને જ્યાં તેનો દેહાન્ત થયો હતો, ત્યાં એક સ્થળ બનાવ્યો.
આ સ્થાન હજી પણ હિંદુ અને મુસલમાનોનું એક પ
વિત્ર સ્થળ ગણાય છે. આજે પણ તે પવિત્ર સ્થળે હજારો હિંદુ-
મુસલમાનો એકઠા થઈ કુલાસિંહના યશોગાન ગાય છે. જ્યાંમુઘી
એકચક્ષુ વૃદ્ધ શીખગણ ગુજિત સિંહ જીવ્યા ત્યાંમુઘી તેમના
આગળ નૌશેરના યુદ્ધની વાતમા કુલાસિંહનું નામ આવતું ત્યારે
તેમના નેત્રો લાલચોળ બની જતા અને અશ્રુધાગઓ છૂટીને
ગાલો ભીજવી દેતી હતી.

૨૧—સ્વામીભક્ત સીતારામ રાય

જે વખતે બાદશાહ દરબારે દિલીના તખ્ત પર હતા, જે વખતે શુરુ નાનકેવનો સ્થાપન કર્યો. ધર્મસ પ્રદાય શુરુ જોવિ દ સિ હના મહામંત્રથી પોપણ પામી પ્રગતિ કરતો હતો, જે વખતે મહા પદ્મીય લોકો સિવાજી મહારાજની આગેવાની હેઠળ અસીમ સાહસ અને અલૌકિક તેજસ્વિતા માથે સમગ્ર હિન્દુસ્તાનમાં સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરવાની યેશ કરી રહ્યા હતા, તે સમયે જ માળા મા જેનોજ છ વો ધગો મમૃદિવાન હોયો આ જીભામા સુદર સંગેવ, જોવા લાયક મહેલો અને મંજૂત કિ વા પ્રેશકોની દષ્ટિને આલ્લાહ આપી ભાગતવર્ષની શોભામા વધારો કરી રહ્યા હતા આ જ વામા મધુમતી નદીને પશ્ચિમકિનારે મહાસુદપુર શહેરમા એક વિશાળ કિ વો હતો કિ વાની આજે બાજુએ દિવાવ અને દિવાની આમપાસ ઉડી ખાઈઓ આવી રહી હતી આ કિલ્લાના વિશાળ મહેલમા નાતને વખતે એ મંજૂત યુવક શેનજના નોગકા અનાવી રહ્યો હતો, તે વખતે તેને ખગર મગી દે, બાદ શાહની સેના પિ ના ત દ આની આવે છે અને ઘોડી વાગમા મિલ્લાને ઘેરી લેશે આ ખખર માલગી યુવકની શાંતિમા જરા ભગ તો પડ્યો, પણ તેણે પોતાનો ખેન બધ કર્યો નહિ શત્રુને જાણવા માટે તેણે પોતાનો દાવ શેનર જ ઉપરજ અવા-યો, પણ શત્રુ હાર્યો નહિ આથી તે યુવક કાધમા આવી જઈ બો યો દે “આથી મને જે કષ્ટ થાય છે તે બાદશાહજી સિચ કાપવાથી પણ મટવાનું નથી” પાનેજ એક પરાકર્મી યુદ્ધ ઉત્તો હતો તે આ વચન માલગ્યા દે તરત ત્યાથી યુધયુધ ચાલ્યો ગયો.

નાપિ વીતી પ્રાત કાળ થયો જે યુવક ના શેનજ ખેડનો હતો, તે હમણા મુખ ઘોઈ રહ્યો છે, એ જામા પેવા પ્રથક શરીર વાગા વીર યુદ્ધે આવી એક મનુષ્યનું કાપેલું મર્ત્યક એ યુવકની સમીપ મૃતી પ્રણામ કર્યા.

આ ઘટના જોઈ આપણા યુવક આશ્ચર્યચકિત થઈ બોલ્યો કે, “મેનાહાતી ! આ શું ?” મેનાહાતીએ મસ્તક નમાવી બે હાથ જોડી કહ્યું કે “મહારાજ ! શત્રુસેના હારીને નાસી ગઈ છે અને આ મસ્તક સેનાપતિ આવૂતુરાવતું છે.”

યુવકનાં તેજસ્વી નેત્રો અધિક તેજસ્વી થયાં. તેનું ગંભીર અને શાંત મુખમંડળ અધિક ગંભીર દેખાવા લાગ્યું. યુવકના મનમાં કાંઈ વિચાર આવ્યો, પણ તેણે તે વિચાર પ્રગટ કર્યો નહિ. તેણે પ્રસન્ન થઈ મેનાહાતીની યોગ્ય પ્રશંસા કરી અને આવું પરાક્રમી તથા સાહસિક કામ કરવાને માટે પારિતોષિક આપી કહ્યું કે “થોડા વખતમાં નવાબની સાથે ઘોર સંગ્રામ થશે એવું અનુમાન થાય છે, ખેર, ચિંતા કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. જે કાંઈ થશે તે જોઈ લઈશું. હવે તમે આપણી સેનાની વૃદ્ધિ કરતા રહો.”

આ પૂર્ણ યૌવનમાં મહાલતા યુવકનું નામ સીતારામ રાય હતું; અને આ ભીમપરાક્રમી વીરપુરુષ મેનાહાતી તેનો સેનાપતિ હતો. સીતારામ જાતે ઉત્તરરાઢી કાયસ્થ હતો. તેની અટક ‘વિશ્વાસ’ની હતી. મધુમતી નદીના પૂર્વતટપર આવેલા હરિહરનગર નામના એક નાના ગામમાં સત્તરમી શતાબ્દીના અંતમાં સીતારામ રાયનો જન્મ થયો હતો. સીતારામનો પિતા એક નાનો જમીનદાર હતો. સીતારામ તે વખતની પ્રચલિત રીતિ અનુસાર ગુરુની શાળામાં લખવા બેઠો હતો, પણ તે ઘણા દિવસ ગેરહાજર રહેતો હતો. મંદ અને નિસ્તેજ પંડિત બનવા કરતાં સાહસિક, તેજસ્વી વીરપુરુષ બનવાની તેની અધિક ઇચ્છા હતી. મહારાષ્ટ્રના ઉદ્ધારક છત્રપતિ શિવાજી મહારાજે નાનપણમાં અલૌકિક તેજસ્વિતા બતાવી ભારતવર્ષના હિંદુ-મુસલમાનોને અચંબામાં નાખ્યા હતા; પંજાબકેસરી રણજિતસિંહે યુવાવસ્થામાં અલૌકિક શૌર્ય બતાવી પંજાબના ગૌરવસૂર્યને અધિક તેજસ્વી બનાવી દીધો હતો. અઢારમી શતાબ્દીના પ્રારંભમાં સીતારામે પોતાની વીરતા અને સાહસના પ્રભાવથી ખંગાલીઓનાં મુખ ઉજ્જવલ કર્યાં હતાં.

સીતારામ બાળપણમાંજ ધનુષ્યબાણ લાલા અને લાઠીની કળામાં પ્રવીણ થયા હતા. ખંગાળાનો નવાબ અને દિલ્હીનો બાદશાહ તેનાં વખાણ સાંભળી લય પામતા હતા. વિદેશી ઇતિહાસકારો ખંગાળીઓને કાયર કહે છે; પરંતુ પૂર્વકાળમાં ખંગાળીઓ તેવા નહોતા. જે વખતે દિલ્હીના મુસલમાન બાદશાહોએ ભારત-

વધમાં પોતાની સત્તા જમાવી હતી, જે વખતે એક પછી એક એમ ઘણા દેશો તેમના હાથમાં જઈ પડતા હતા, તે સમયે જંગાળીઓએ અનેક સ્થળે પોતાની સ્વાધીનતાનું રક્ષણ કર્યું હતું. જંગાળના વિજયસિંહે હુસ્તર સાગર ઓળંગી પરદેશમાં પોતાની સત્તા જમાવી હતી. જંગાળના જંગાવંશના મહાપુરુષોએ ઓરિસ્સામાં પોતાનો અધિકાર જમાવી ઇતિહાસમાં સન્માન મેળવ્યું હતું. જંગાળના પાલ અને સેન રાજ્યોએ ઘણે સ્થળે વિજય મેળવ્યો હતો. જંગાળના દ્વાદશ લૌભિકે પોતાનાં શીર્ષ અને વીર્યથી દિલ્હીના બાદશાહને ચોકાવી દીધો હતો. જંગાળના સીતારામે પણ પોતાનો અપૂર્વ શક્તિ અને તેજસ્વિતાથી વીરસમાજમાં સન્માન મેળવ્યું હતું. જંગાળના વીરપુરુષો રણનીતિના નિયમો સારી પેઠે શીખતા હતા અને નકલો સુદ ખેલો પ્રેક્ષકોને ખુશ કરતા હતા.

સીતારામ જેમ જેમ મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ તેની તેજસ્વિતા વધતી ગઈ, અને તે અનેક વીર પુરુષોનો અગ્રેસર બન્યો. ધીમે ધીમે અનેક જગીરોનો તે માલિક બનતો ગયો અને અનેક નગરોમાં પોતાનો અધિકાર જમાવી સ્વતંત્ર રાજ્ય કહેવડાવવા લાગ્યો. તેણે મહમુદપુરમાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી. શ્રીનારાયણે પોતાના બાહુબળથી “વીરમેળવા વસુંધરા” એ વાક્યને ચરિતાર્થ કર્યું. તે હું ખી માણસોને સહાય આપતા અને નિર્ધન મનુષ્યોના કષ્ટ દૂર કરતા. તે વખતમાં જેતોરમાં ખાર ચકલી હતા. તે ચકલીના માલિકે દિલ્હીના બાદશાહને કર આપતા નહોતા. બાદશાહ ક્રૂરપણે વીરશિદોમણિ સીતારામની વીરતાની પ્રશંસા સાંભળી, ત્યારે તેમણે એ ચકલીના સ્વામીઓને યોગ્ય શિક્ષણ આપવાને માટે સીતારામને પત્ર લખ્યો. બાદશાહનો પત્ર મળવાથી સીતારામે ખાર ચકલીના માલિકોને કળવે કર્યા. આ વાત સાંભળી બાદશાહ પ્રસન્ન થયો.

જંગાળના નવાજ મુશિદકુલીખાને સીતારામને કર મોકલો આપવા માટે લખ્યું, પણ તેમણે નવાજપર કહેલું મોકલ્યું કે “હું નવાજની નયત નથી, હું જેતોરનો સ્વતંત્ર રાજા છું.” આ ખબર સાંભળી નવાજના ક્રોધનો પાર નહોતો નહિ. તેણે સીતારામનું દમન કરવાને માટે લક્કર મોકલી આપ્યું. શ્રીનારામને તેની સાથે સુદ થયું, પણ તેમાં મુસલમાનોને વિજય મળ્યો નહિ. સીતારામની

વીરતા અને સાહસ તથા તેના સેનાપતિ મેનાહાતીના અતુલ પરાક્રમની સામે બિચારા પગાર લઈ કામ કરનારા ભાડુતીઓ શું નહીં શકે ?

આ ઘટના બની ગયા પછી આવૂતુરાવ નામનો એક માણસ મુસલમાની લશ્કરનો નાયક બન્યો. દિલ્હીના પાદશાહે તેને નિયમાનુસાર સનંદ આપી. આવૂતુરાવ સીતારામને જીતવા માટે રાત્રિને વખતે મહમુદપુરના કિલ્લાપાસે પહોંચ્યો. તે વખતે સીતારામ શેતરંજ ખેલી રહ્યો હતો, ખેલમાં હારી જવાથી સીતારામે દુઃખિત થઈ બે કહાં તે સાંભળીને સ્વામીભક્ત મેનાહાતી પોતાના સ્વામીની વાત ચરિતાર્થ કરવા માટે આવૂતુરાવ હતો ત્યાં પહોંચી ગયો અને તેનું શિર કાપી સવારમાં સીતારામની આગળ સાદર કર્યું. આ મસ્તકને જોતાંજ સીતારામે પોતાના સાહસિક સેનાપતિને પારતોષિકે આજીવું હતું અને નવાબ સાથે અવશ્ય ઘોર યુદ્ધ થશે, એવું અનુમાન કરી લશ્કરની વૃદ્ધિ કરવાની તેને આજ્ઞા કરી હતી. કેટલાક ઇતિહાસકારો લખે છે કે, સીતારામની સાથે યુદ્ધ કરતાં આવૂતુરાવનો પરાજય થયો હતો.

આવૂતુરાવના મરણની ખબર સાંભળી નવાબ મુશીંદકુલીખાનને ઘણી ચિંતા થઈ. નાટોરના રાજા રઘુનંદન નવાબના દિવાન હતા. નવાબની આજ્ઞાથી રઘુનંદનના મોટા ભાઈ રાજા રામજીવને સીતારામ ઉપર ચઢાઈ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો અને તેના હાથ નીચેના સાહસિક સેનાપતિ દયારામ રાયે એ કાર્ય સિદ્ધ કરવાની સુક્તિ જતાવી. બંગાળી બંગાળીની વિરુદ્ધ લડાઈ કરવાને ખડા થયા. હિંદુ હિંદુનું અપમાન અને સર્વનાશ કરવાને ઉદ્ધુક્ત થયા અને આ ઉદ્યોગ સર્વ પ્રકારે સફળ થયો. રાજા રામજીવને સન્મુખ લડાઈ કરવાનો વિચાર છોડી દઈ સીતારામના સેનાપતિ મેનાહાતીને ચતુરાઈથી પકડવાનો ઉદ્યોગ કરવા માંડ્યો. આ ચેષ્ટા સફળ થઈ. શત્રુઓએ શસ્ત્રહીન સેનાપતિ મેનાહાતીને ભાલાના ઘાથી વિંધી નાખ્યો, પોતાના દેશી ભાઈઓના પ્રયત્નથી મેનાહાતી માર્યો ગયો. રાજા સીતારામ પોતાના આતંકિત સેવકના મૃત્યુથી ઘણા દુઃખિત થયા. તેમણે પુનઃ યુદ્ધની તૈયારી ન કરતાં શત્રુના હાથમાં આત્મસમર્પણ કર્યું. કેટલાક ઇતિહાસકારો લખે છે કે, નવાબની સેનાએ ચારે તરફથી સીતારામને ઘેરી લીધો હતો, ગમે તેમ હો, પણ સીતારામ નવાબના

હરકરના તાબામા ગયો એ વાત તો નક્કીજ નવાબનો સેનાપતિ સીતારામને કેદ પકડી નવાબની પાસે લઈ જતો હતો તે વખતે રસ્તામાજ સીતાગમે પોતાના હાથમાની વિડીમાનો હીરો ચૂમી આત્મધાત કયો પૂર્વયોવનમા આ યુગપસિદ્ધ સ્વેગદ્રથી અનત તામા લીન થઈ ગયો કેટલાકે ઈતિહાસકારો એમ કહે છે કે, મુશી દાબાદના કાગઝુદમા સીતારામે હીરો ચૂમી આત્મધાત કયો હતો.

રાજા સીતારામે જેસોજી લુહામા અનેક સ્થળે મોટા મોટા જળાશયો ખોદાવ્યા હતા વળી તેણે અનેક દેવમંદિરો બંધાવી પોતાની પ્રભુભક્તિનો પરિચય કરાવ્યો હતો મહમુદપુરનો કિલ્લો તેમની કીર્તિનો એક મહાન અને અચળ સ્તંભ છે તેમની આ નાથી મોટા મોટા ચતુર કારીગરો આ કિલ્લામા આવી અનેક પ્રકારના અગ્રો તૈયાર કરતા હતા હાકાના કારીગરો ઉત્તમ પ્રકારની તોપો બનાવતા હતા આ તોપોથી મહમુદપુરના કિલ્લાની કીર્તિ ધણીજ પ્રસરી ગઈ હતી રાજા સીતારામનું બધાવેલું કૃષ્ણસાગર આજે પણ જેસોજી લુહામા ચૌથી મોડું જલાશય છે સીતારામના શાસનકાળમા મહમુદપુરમા અતુલ સંપત્તિ અને ઉચ્ચ ગૌરવ કેદિત થયા હતા આજકાલની મહાનગરી કલકત્તા, એ સમયે સિંહ, વ્યાધ આદિ અનેક હિંસક પશુઓથી ભરપૂર હતી અને હાલના રાજ્યકર્તા અગ્રેજ લોકો તે સમયે બગાળામા સાધારણ વેપારીવરીકે પોતાનું સુજ્જન ચલાવતા હતા.

૨૨-એ હરવંશી ક્ષત્રિય વીરો

ઝોગણીસમી શતાબ્દીનો અંતકાળ સમીપ આંચો છે. ધીમે ધીમે ભારતવર્ષનાં અનેક સ્થાને, માં બ્રિટિશ શાસનની જડ ચોંટવા લાગી છે. બ્રિટિશ કંપની ધીમે ધીમે વ્યાપારની સાથે રાજખટપટમાં પણ ચંચુખાત કરતી જાય છે. માર્કિવંસ ઑફ હેસ્ટિંગ્સ ભારતની રાજ્યવ્યવસ્થા ચલાવે છે. એના શાસનથી પિંઢારાઓનું અધઃપતન થયું છે. નેપાળના પહાડી પ્રદેશમાં બ્રિટિશોની વિજયિની શક્તિનો પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો છે. મરાઠાઓનું પરાક્રમ દબાઈ ગયું છે. ભારતવર્ષની ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ અને પશ્ચિમ, એ સર્વ દિશામાં બ્રિટિશસામ્રાજ્ય પ્રસરી ગયું છે.

ઇ. સ. ૧૮૨૦ ના વર્ષનો આવણ માસ ચાલે છે. મહારાજા કિશોરીસિંહ કોટાના રાજસિંહાસનપર બેઠા છે. નગરમાં સર્વત્ર આનંદોત્સવ ફેલાઈ રહ્યો છે. હાથી ઘોડા વગેરેને સુસજ્જ કરીને રાજસભાની એક બાજુએ ખડા કરવામાં આવ્યા છે. એક તરફ ઘોડેસ્વાર સેના ખડી છે. મહારાજા કિશોરીસિંહે સુશોભિત સભાભુવનમાં રત્નજડિત સિંહાસનપર આરૂઢ થઈ ગવર્નર જનરલના પ્રતિનિધિ આગળ રાજધર્મનું પાલન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. હરવંશી રાજપૂતોના જયધ્વનિથી પુણ્યભૂમિ હરવતી ગુંથ રહી છે.

પરંતુ આ આનંદ વધુ વખત નહોતો નહિ. માંહોમાંહે વિરોધ વર્ધી પડ્યો. રાજાને પોતાના મુખ્ય પ્રધાન બલિમસિંહની સાથે તકરાર થઈ. બલિમસિંહ કિશોરીસિંહના પિતા ઉદયસિંહનો માનીતો પ્રધાન હતો. રાજ્યનો ઘણોખરો કારભાર તેનાજ હાથમાં હતો. આ રાજા અને પ્રધાન વચ્ચે વૈમનસ્ય ચતાં બંને એકબીજાનો નાશ કરવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા.

એક દિવસ પ્રાતઃકાળમાં બલિમસિંહની સેના એક નાની સરખી નદીના તટપર થઈ મહારાજા કિશોરીસિંહને પરાજિત કરવાને માટેજતી જણાઈ. નદીનો તટ ઉંચો હતો. આ ઉંચી ભૂમિપર

ઘડીને પ્રાય આઠહજાર માણસો જતા હતા. તેમની પાસે વીસ તોપો હતી પરંતુ તેઓની ગતિ એકદમ રોકાઈ ગઈ તેમના પર ગોળી નો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. આથી ઘણા માણસો ધાયલ થયા અને નેક માણસો સદાને માટે ત્યાં સૂતા જાલિમસિંહના માણસોએ જે તરફથી ગોળી આવતી હતી, તે તરફ દૃષ્ટિ ફેંકી તો તેમને ઘોડે દૂર એક ઉંચી ટેકરી ઉપરથી જે માણસો ગોળીબાર કરતા જણાયા તેમાનો એક માણસ બે દુકલરી આપતો હતો અને બીજા તેને ફેંકે તો હતો એક તરફ આઠ હજાર માણસો અને વીસ તોપો છે અને બીજી તરફ કેવળ બે વીરપુરુષો છે છતાં આ બે માણસોએ એ પ્રથમ સૈન્યની ગતિ રોકી છે ! આ બે વીરોના મારથી એ વિશાળ સેના ગભરાઈ ઉઠી છે ! આ બે વીરો મહારાવ કિયોરીસિંહના સૈનિક અને પુણ્યભૂમિ હરવતીના હરવ શી ક્ષત્રિય છે અને પ્રથમ સૈન્યની સામે અપૂર્વ વીરતાથી રવામીલકિતનો પરિચય કરાવી રહ્યા છે.

હવે જાલિમસિંહના સૈનિકોએ આ ઉભય વીર પુરુષોની સામે બે તોપો ગોઠવી, પરંતુ તેઓ તોપને બદલે બે દુકનો ગોળીબાર કરવા લાગ્યા આથી ઉભય વીરો ધાયલ થયા, છતાં તેઓ પણ હજી જાલિમસિંહના માણસો પર ગોળી છોડ્યાજ કરતા હતા. તેમના ગોળીબારથી પોતાના અનેક માણસો મરવા છતાં પણ તેમની અસાધારણ વીરતા અને સાહસ જોઈને તેમને અવિત રાખવાની ઇચ્છા જાલિમસિંહને થઈ તેણે તરતજ પોતાના મૈત્રિદોષને બંદુક નહિ ચલાવવાની અને આ બે યુવકોની સામે માત્ર બેજ માણસોએ લડવાની આજ્ઞા કરી આ આજ્ઞા સાંભળી બે રોહિલા સૈનિકો તેની સામે લડવાને ગયા, પરંતુ હરવ શી વીરોના શરીરમાથી રુધિર વહી જવાથી તેમની શક્તિ ક્ષીણ થઈ ગઈ હતી. એટલે હવે તેઓ એ બે રોહિલાની ગતિ રોકી શક્યા નહિ અને શૌર્યપૂર્વક યુદ્ધ કરતા કરતા તેઓ નીચે પડી ગયા, ત્યાંથી પુનઃ ઉઠી શક્યા નહિ આ પ્રમાણે એ બે હરવ શી વીરોએ ધીરજ-પૂર્વક આત્મબલિદાન આપી ઝોગણીસમી શતાવ્દીમા અસાધારણ તેજસ્વિતા દર્શાવી આપીને પોતાની જન્મભૂમિને ઉન્નત કરી હતી.

૨૩—દાનવીર શિલાદિત્ય

જેમણે ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ વાંચ્યો છે અને જેમણે ભારતના પ્રાચીન ઐતિહાસિક ચરિત્રોનો અભ્યાસ કર્યો છે, તેઓ પ્રાચીન સમયના ભારતવાસીઓની કીર્તિ સારી પેઠે જાણે છે. ભારતવાસીઓની કીર્તિ કેવળ યુદ્ધમાં જ સમાપ્ત થઈ નથી. પરંતુ જ્ઞાન, સત્યનિષ્ઠા અને દાનશીલતા આદિ અનેક ગુણો માટે તેઓ ભૂમંડળમાં પ્રતિષ્ઠા પામ્યા છે. જે પ્રમાણે પ્રતાપસિંહ અને શિવાજી આદિ મહાન યોદ્ધાઓ ભારતવર્ષમાં થયા છે, તેમ શંકરાચાર્ય અને યુદ્ધ જેવા મહાજ્ઞાનીઓ અને શિલાદિત્ય જેવા દાનવીરો પણ આ ભૂમિમાં પેદા થયા છે.

ઈસ્વીસનની સાતમી શતાબ્દીમાં જ્યારે મહારાજા હર્ષવર્દન શિલાદિત્ય કાન્યકુબ્જના સિંહાસનપર બેસી પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગનાં અનેક રાજ્યોપર પોતાની વિજયપતાકા ફરકાવી રહ્યા હતા, જ્યારે મહાવીર દ્વિતીય પુલકેશી પોતાના અસાધારણ બાહુબળથી મહારાષ્ટ્રની સ્વાધીનતાનું સંરક્ષણ કરી રહ્યા હતા, જે વખતે ચીન દેશનો સુપ્રસિદ્ધ વિરક્ત પરિવ્રાજક હ્યુએનસંગ નાલંદાના ખૌદ્ર મહાવિદ્યાલયમાં શીલભદ્રની ચરણુછાયામાં બેસી ભારતવાસીઓની અપૂર્વ વિદ્યાનું શિક્ષણ લેતો હતો, તે વખતે મહારાજા શિલાદિત્યે ગંગા-ચમુનાના સંગમસ્થાન, હિંદુઓના પવિત્ર તીર્થ પ્રયાગ નગરીમાં એક મહોત્સવ કર્યો હતો. પાંચ-છ ચોરસમાઈલ જેટલી ભૂમિમાં આ મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો હતો. ચિરકાળથી આ ભૂમિ 'સ તોષકેત્ર'એ નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે. સ તોષકેત્રનો ઉત્સવ ભારતવર્ષમાં એક પ્રધાન ઇનાવ ગણાતો આવ્યો છે. પ્રાચીન સમયથી ચાર હજાર ફીટના પરિઘમાં ગુલાબના છોડની વાડ ઇનાવી તેની વચ્ચે મોટાં મોટાં મકાનો બાંધવામાં આવ્યાં હતાં. આ મકાનોમાં સુવર્ણ-ચાંદીના અલંકારો, સુતરાઉ, રેશમી તથા જરીનું કાપડ, એવા એવા અનેક પ્રકારના

કિંમતી પદાર્થો ભરેલા હતા. આ સ્થાનની નિકટ અનેક લેજના હથે બજારની ચેકે હાજર થઈ બધાવવામાં આવ્યા હતાં. પ્રત્યેક લેજના હથેમાં એક ટકે પ્રત્યેક એક હજાર પુરેષો જાનતા હતા. દિવસ દિવસ આજ સ્થળે થતો હતો. દિવસની પૂર્વે ઘણું દિવસ થી હરેરો પીટાવવામાં આવતો હતો, અને પ્રાચીન સમયથી ગ્રાહક, ધમણ, આશ્વરીન, હુખી, પિત્તરીન, માત્તરીન તથા નિર્ધન માણસોને ત્યાં દાન દેવાને માટે ગ્રાહકવર્ગમાં આવતાં હતાં મહા ગણ શિલ્પદિત્ય પોતાના ખંડીયા ગણઓની સાથે મહોત્સવના દિવસોમાં ત્યાં જતા હતા. ખંડીયા ગણઓમાં વહુભીં જ્યના સ્વામી ધ્રુવપતિ અને આસામના ગણ ભાસ્કરવર્મા મુખ્ય હતા. આ દિવસ ગણઓ તથા મહાગણ શિલ્પદિત્યની સેના સતોષ દેવની સાથે તન્દ્ર છાવણી નાખીને પડતી હતી. પશ્ચિમજાગમાં અનેક અભ્યાગતો પોતાના ટેન્ક-તળુ નાખતા હતા. ત્યાં અસંખ્ય માણસો એકત્રિત થવા છતાં દિવસ પ્રમથ બજારવામાં આવતો હોવાથી પ્રભને કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ સહન કરવો પડતો નહોતો. દાન આપવાને માટે જ લેલા દ્રવ્યને દુષ્ટ દોકો લૂંટી ન લાય એટલા માટે સાથે તન્દ્ર છાવણીનો પહેરો ગ્રહેતો હતો. આ દેવ ગંગા-યમુનાના સુગમસ્થાનથી બગાળ પશ્ચિમદિશામાં આવેલું હતું. શિલ્પદિત્ય પોતાની સેના સાથે ઉત્તરદિશામાં છાવણી નાખી ગ્રહેતા હતા. ધ્રુવપતિ પશ્ચિમદિશામાં અને અભ્યાગત દોકો મધ્ય ભાગમાં છાવણી નાખી ગ્રહેતા હતા. ભાસ્કરવર્માની સેના યમુનાના દક્ષિણતટ પર ગ્રહેતી હતી.

દિવસનો આજ ભોટી ધમધમ સાથે કરવામાં આવતો હતો. શિલ્પદિત્ય બૌદ્ધ ધર્મ પાળતા હતા, તેપણ તેઓ હિંદુધર્મની અવગણના કરતા નહોતા. તેઓ ગ્રાહક અને ધમણ(બૌદ્ધ સાધુ)ને આદરસહિત બોલાવતા અને જુદની મૂર્તિ તથા કિંદુઓના દેવોનું સન્માન કરતા. પહેલે દિવસે પવિત્ર મંદિરમાં જુદની મૂર્તિ સ્થાપિત કરવામાં આવતી હતી. આ દિવસે સર્વથી અધિક મૂલ્યની વસ્તુઓ વહેંચવામાં આવતી હતી તથા અતિથિ-અભ્યાગતોને સ્વાદિષ્ટ ભોજન કરાવવામાં આવતું હતું. બીજે દિવસે વિપ્લુની અને ત્રીજે દિવસે શિવની મૂર્તિ મુદત મંદિરમાં પધરાવવામાં આવતી હતી. પહેલે દિવસે જેટલું અન્ન વહેંચવામાં આવતું હતું તેનાથી અધુરું અન્ન બીજે અને ત્રીજે દિવસે વહેંચ

વામાં આવતું હતું. ચોથા દિવસથી દાન આપવામાં આવતું હતું. વીસ દિવસ સુધી પ્રાદાણ અને શ્રમણને, દશ દિવસ સુધી હિંદ અને ખૌદ દેવતાઓના પૂજારીને અને ણીળ દશ દિવસ સુધી પરિવ્રાજક, સંન્યાસી આદિને દાન આપવામાં આવતું હતું. તે સિવાય ત્રીસ દિવસ સુધી દરિદ્ર, નિરાશ્રય, પિતૃહીન, માતૃહીન તથા બંધુહીન પુરુષોને દાન આપવામાં આવતું હતું. ધરાધર પંચોતેર દિવસ સુધી આ ઉત્સવનું કામ ચાલતું હતું. છેલ્લે દિવસે મહારાજ શિલાદિત્ય પોતાનાં બહુમૂલ્ય વસ્ત્રો અને રત્ન-જડિત સુવર્ણના અલંકારો તથા ચોતીના હાર વગેરે સર્વ વસ્તુ-નો ત્યાગ કરીને ભિક્ષુકનો વેશ ધારણ કરતા હતા. આ સર્વ વસ્તુ-ઓ દરિદ્ર મનુષ્યોને આપી દેવામાં આવતી હતી. તે દિવસે મહારાજ શિલાદિત્ય ભિક્ષુકના વેશમાં બન્ને હાથ ભેડી ગંભીર સ્વરથી કહેતા હતા કે “આજે સંપત્તિની રક્ષા કરવાની સર્વ ચિંતા દૂર થઈ ગઈ છે. આ સંતોષક્ષેત્રમાં આજે હું મારી સર્વ સંપત્તિનું દાન દઈને નિશ્ચિંત થયો છું. મનુષ્યના કલ્યાણને માટે-અર્થાત્ આ પ્રકારે દાન આપવાને માટે હું હવે પછી સંપત્તિનો સંચય કરીશ.” આ રીતે પુણ્યભૂમિ પ્રયાગના સંતોષક્ષેત્રમાં ઉત્સવ થતો હતો. મહારાજ શિલાદિત્ય મુક્ત હસ્તે પ્રાયઃ સર્વસ્વ દાનમાં આપી દેતા હતા. રાજ્યરક્ષા અને વિદ્રોહ-દમનને માટે કેવળ હાથી, ઘોડા અને શસ્ત્રો જાકી રહેતાં હતાં.

હિંદુઓના પવિત્ર તીર્થ પ્રયાગમાં ચીન દેશનો પરિવ્રાજક હ્યુએનસંગ આવો મહોત્સવ જોઈને અતિ પ્રસન્ન થયો હતો. આવા આવા મહોત્સવો કરીને ભારતવર્ષના પ્રાચીન સમયના રાજાઓ કૃતાર્થ થતા હતા. જો કે રાજાઓ પુણ્યસંચયને માટે આવા મહોત્સવો કરતા હતા, તો પશુ એની સાથે રાજનૈતિક વિષયને પણ થોડો સંબંધ રહેતો હતો. તે વખતમાં સર્વ રાજાઓ, વિદ્વાન પ્રાદાણો અને વિરક્ત શ્રવણોના અંકુશમાં હતા. તેમને આ ઉભય સમૂહની સંમતિ અનુસાર રાજ્યશાસનનું કાર્ય ચલાવવું પડતું હતું. પ્રાદાણો અને શ્રમણો કોઈપણ પ્રકારે અસંતુષ્ટ ન થાય અને તેઓ સદા-સર્વદા રાજ્યનું કલ્યાણ ઈચ્છે, એવી નીતિરીતિથી વર્તીને રાજાઓ નિરંતર તેમને પ્રસન્ન રાખતા હતા. આથી પ્રાદાણ શ્રમણો પણ ઉન્નતિના ઉપાય રાજાને સૂચવતા હતા અને તેથી રાજકારભાર મુખ્યવસ્થિત રીતે ચાલવાને લીધે લોકો પણ રાજાને દેવસમાન

માનતા હતા. આ પ્રકારે ભારતના પ્રાચીન રાજાઓ ઉચ્ચકોટીના ચિરંજીવી રાજાઓના અંકુશમાં રહીને સર્વ લોકોની પ્રીતિ સહજે મેળવી શકતા હતા.

શિલાદિત્યની આ દાનપ્રણાલીથી તેમનો પ્રભાવ એટલો બધો વધી ગયો હતો કે કોઈ માણસ તેમની સામે મસ્તક ઉચ્ચા શકતો નહોતો. આધુનિક સમયમાં શિલાદિત્ય જેવા નહિ તોપણ સમયના પ્રમાણમાં અસાધારણ ઉચ્ચ કોટીના કોઈ કોઈ દાનેશ્વરી અમેરિકા ઇ. પ્રદેશોમાં જન્મે છે. ભારતને જેવા દાનેશ્વરીઓની અને કુશળ નિસ્વાર્થી આત્માઓની તથા સાચા જીવનમુક્તોની દોરવણીની હાલ બહુ જરૂર છે; પણ તે દેશકાળાનુસાર આવશ્યકતા સમજી વર્તનારાઓનીજ નહિ કે માત્ર પ્રહસોજન, રાતિલોજન અને તીર્થદાનમાં તથા ભર્યામાં ભરનારાઓની કે જ્ઞાન-ભક્તિ-લેખ-શબ્દસેવા-ઇ.ને નામે સ્વાર્થ સાધનારાઓની!

૨૪-ક્ષમાવીર ભાઈ મધુ

આ સમયમાં ઘણા લેખધારી સંતસાધુઓ, શાસ્ત્રીઓ, પુરાણીઓ, વગેરે ઉપર ઉપરનો ડોળ ખતાવવામાં કુશળ જણાય છે; પરંતુ જીવનનું અર્થ કેર્તવ્ય બળવનારા થોડાજ જણાય છે. અમે એક શીખ શ્રીમંતની ‘ક્ષમા’નું વૃત્તાન્ત વર્ણવીએ છીએ.

પંજાબનો ઇતિહાસ અનેક રહસ્યોથી ભરપૂર છે. જેમ ત્યાંના રાજા અને ગુરુઓનો ઇતિહાસ અમરકારિક છે, તેમજ ત્યાંની પ્રજાનો ઇતિહાસ પણ રહસ્યપૂર્ણ છે. પંજાબની ઉન્નતિ અને પડતી થવાની સાથેજ સમસ્ત ભરતખંડની ઉન્નતિ અને પડતી થઈ છે. અમારા આર્યમહાપુરુષોનું પ્રથમ લીલાસ્થાન પણ પંજાબ છે. અને હિંદુઓનું પતન પણ પંજાબમાં શેષત્વ પામ્યું છે! આ દેશનાં બીજાં હિંદુ રાજાઓ ઘણા સમયથી પડી ચૂક્યાં હતાં; પરંતુ વીરકેસરી રાજા રણજિતસિંહે પોતાનું વિશાળ રાજ્ય, પોતાના જીવનપર્યંત અગ્રેજ સત્તાના હાથમાં જતું બચાવી રાખ્યું હતું. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની ઇચ્છા તો એવીજ હતી કે, એ રાજ્ય પણ લઈ લેવું; પરંતુ રાજા રણજિતસિંહના જીવતાંતેમ બનવું અશક્ય હતું અને તેથીજ સંધિઓ કરવી પડી; પરંતુ એ વીર મહારાજાના મરણ પછી લોર્ડ ડેલહૌસીએ એ રાજ્ય પણ ખાલસા કર્યું અને બાળક રાજા દિલીપસિંહ લાખો-કરોડો રૂપિયાનો ખજાનો ધરાવવા છતાં દેવાળીઓ થઈ વિલાયતમાં મરણ પામ્યો. તે પોતાની ઇચ્છાથી કે બીજાની ઇચ્છાથી પણ ખ્રીસ્તી ધર્મમાં વટલ્યો.

શીખ લોકો માત્ર લડાઈમાંજ વીર હતા એમ નથી. તેઓના હૃદયમાં કેમળ વૃત્તિ તેમ ક્ષમાનો પણ અદ્ભુત ભાવ હતો. યોદ્ધાઓને લાયકની કઠોરતા સાથે પ્રાણલેખને યોગ્ય ધાર્મિક જુસ્સો પણ તેમનામાં હતો. ધર્મરક્ષાને માટે તેઓ દેહત્યાગ કરવાનું પણ ચૂક્યા નથી. “ગુરુજીની ફતેહ” કહીને તેઓ કેસરિયાં કરતા હતા. તેઓનો ઇતિહાસ ઘણો રસમય, શિક્ષામય અને વીરરસથી ભરપૂર છે,

શીખ લોકોની ધર્મપ્રિયતા અને અતિથિસત્કારની યોગ્યતા હૃદયપાર પ્રશંસા પામી છે આ સઘળા ગુણોથી ભરેલા, ઉદાહરણો સઘળા કાંઈ પ્રકટ થયા નથી જે યોગ્યકે પુરોવાના ઉદાહરણો મળી આવે છે, તે એટલા મહત્ત્વના અને ઉત્તેજક છે, કે જગતની સઘળી અવસ્થામાં અને સઘળા સમયમાં તે ઉદાહરણો અનુકરણ કરવા યોગ્ય ગણાશે ।

અમે મહારાજા હરિશ્ચંદ્રની સત્યનિષ્ઠા, મહાવીર કર્ણની હાનવીરતા, રતિદેવનું આતિથ્ય, મહારાજા શિબિની આશ્રિત-રક્ષા અમારા ધર્મ અથોમા વાચી છે, તેઓના ઉદાહરણ ભારતવાસીઓ ભૂલે તેમ નથી તેઓના જેવા મહાપુરુષ થવાને માટે અનેક ભારત વાસીઓ જીવનસુધી તપસ્વા કરે છે, પણ જેમણે એ યોગ્યતા સિદ્ધ કરી છે, તેઓનો ઇતિહાસ કોણ જાણે છે? અમારા દેશની અધમ અવસ્થા હોવા છતાં પણ અનેક હરિશ્ચંદ્ર, કર્ણ, રતિદેવ અને શિબિરાજ ભારતવર્ષમાં પાડ્યા છે, અને એવો પણ વખત આવશે કે ત્યારે તેઓના ગુણગાનવડે જગત પ્રકાશી ઉઠશે કેમકે અમે આયંસતાનોએ જીવનનો એજ ઉદ્દેશ માન્યો છે અમે પરમાર્થ, દયા અને ધર્મનીજ રક્ષા આહીએ છીએ અમે કપટી, પાપી કે પ્ર પચી નથી અમે પારકા હૃદયોને બાળનાર નથી અમે જગતને સુખી થયેલું જોવા ઇચ્છીએ છીએ કહો, જગતની જાતિઓમાં અમારા જેવો કોણ ઉદ્દેશ રાખે છે? અમારી પેઠે ગમે તેવી દુખી-હરિદ્રી અવસ્થામાં પણ ઇશ્વરનોજ આધાર રાખી કોણ શાંત રહેનાર છે ?

મહારાજા શિબીએ જેમ પોતાના પુત્રનું બલિહાન આપી પોતાના અતિથિને તૃપ્ત કર્યો હતો, તેમ શીખ વીર ભાઈ મધુએ પણ પ્રિય પત્નીનું બલિહાન આપી અતિથિની સેવા કરી હતી તેની એ વાર્તા જેટલી હૃદયદ્રાવક છે, તેટલીજ બોધદાયક અને મધુર છે શીખ લોકો આજે પણ એ વાત આનંદપૂર્વક યાદ કરે છે કારણ કે જગતમાં “દુષ્ટ”ની પરાકાષ્ઠા ભાઈ મધુએ શીખવી ।

એક દિવસ સધ્યાસમય પછી મધુ દિવસના ઘણા પરિશ્રમ પછી પોતાની પ્રાણપ્રિય પત્ની સાથે બેઠો હતો પતિભક્ત પત્ની પણ થાકેલા પતિને જમાડ્યા પછી તેના પગ દાબતી બેઠી છે રાત્રિ ઘણી ભયંકર હતી આકાશમાં કાળાવાદળો ચઢી આવી ઠંડો પવન બેસબધ વાવા લાગ્યો વચમાં વચમાં પવનના સખત ઝપાટા તે નાના ઘરના બારણા હચમચાવી મૂકતા હતા એટલામાં

મુસળધાર વરસાદ પડ્યો ! બહાર ઘેર અધકાર હતો. પતિ-પત્ની મુખે વાતચીત કરતાં હતાં, એટલામાં બહારથી કોઈએ બારણાં ખખડાવ્યાં. અને શબ્દ સંભળાયો કે “ અધકારમાં કાંઈ સૂઝતું નથી. ભાઈ ! હું દુઃખી મુસાફર છું, ભૂલો પડ્યો છું, રાતવાસો રહેવા ચાહું છું, દયા કરીને આશ્રય આપો ભાઈ ! ”

એ શબ્દો કાને પડતાંજ દયાળુ દિલના ભાઈ મધુએ પથારી-માંથી છલંગ મારી બારણાં ઉઘાડી દીધાં. તે મુસાફર ઘરમાં આવ્યો. પતિ-પત્નીએ માનપૂર્વક તેને બેસાડ્યો અને રાતેજ રસોઈ બનાવીને જમાડ્યો. પછી બેડેના ઘરમાં તેને પથારી કરી આપી. મુસાફર ત્યાં નિરાંતે સૂતો.

નિર્વિઘ્ને રાત વીતી અને વહાણું વાયુ. એ મુસાફર એક લૂંટારો હતો, પણ એ વાત ભાઈ મધુ જાણી શક્યો નહિ. કેમકે તેણે ગૃહસ્થ શીખ જેવો પોષાક પહેર્યો હતો. પ્રાતઃકાળે મધુ, શય્યામાંથી ઉઠ્યા પછી ઘરકામમાં ગુંથાયો. પેલો મુસાફર બિછાનામાંથી ઉઠ્યા પછી ભાઈ મધુની પાસે જવાની રજા માગી. ઘેર આવેલો પરોણો જમ્યાવગર જાય એ મધુને ઠીક લાગ્યું નહિ. તે પોતાનો ધર્મ સમજતો હોવાથી તેણે કહ્યું કે, મહાશય ! થોડી વાર થોભો, આહાર કરીને જલો. મધુએ ઘણો આગ્રહ કરવાથી મુસાફરે કહ્યું કે, તમારો આટલો ખર્ચો આગ્રહ છે તો થોડીક રોટી બનાવી આપો. તે લઈ હું રસ્તે પડીશ. કેમકે ઘણું ઉતાવળનું કામ છે. મધુની લોળી અને ભત્રી પત્ની ઉતાવળે રોટલી કરવામાં ગુંથાઈ અને મધુ બજારમાં શાકે લેવા ગયો.

લૂંટારા મુસાફરે જોયું કે ઘરમાં બીજું કોઈ નથી અને મધુની સ્ત્રીના શરીર ઉપર કિંમતી ઘરેણાં છે. આવું જોઈને લૂંટારા મુસાફરનું મન ભ્રમિત થયું ! તેણે તે સ્ત્રીના કટકે કટકા કરી નાખ્યા અને શરીર ઉપરનાં ખર્ચાં ઘરેણાં કાઢી લઈને ચાલતો થયો !

તે ઉતાવળે ચાલ્યો જતો હતો, એટલામાં રસ્તામાં ભાઈ મધુ મળ્યો. તેની નજર ચૂકાવવા લૂંટારા મુસાફરે ઘણી સુસ્તિ કરી, પણ મધુએ તેને જોતાંજ સત્વર તેની પાસે જઈ પોતાને ઘેર લઈ જવાનો આગ્રહ કર્યો. લૂંટારાએ ઘણાં બહાનાં કર્યા, પરંતુ મધુ તેનો હાથ ઝાલી પોતાના ઘર તરફ ખેંચવા લાગ્યો. મધુને એમજ થયા કરતું હતું કે “ બિચારો મુસાફર ! ઉતાવળને લીધે જમવાનું જતું કરી ચાલ્યો જાય છે ! બિચારો ઘરમાં એકલો બેસી રહેતાં શરમાયો હશે ! ” મુસાફરે ઘેર પાછા આવવા વારંવાર ના

કહી, પરંતુ મધુએ પોતાની ગરીબ ઘરની દોટી સ્વીકારવાનો ઘણોજ આશ્રુકર્યો અને કાડુ છોડ્યું નહિ, તેથી લાચાર બનીને સુસાકર ક પતો ક પતો તેને ઘર આવ્યો.

ધરમા પ્રવેશ કરતાજ સાઈ મધુએ પોતાની વહાલી પ નીના કટકા ભેપા ! તેનું સુદર શરીર લોહીથી ખરડાયેલી જમીન પર કટકા થઈ પડેલું ભેપું ! પ્રિયતમાના જે થયજ નેત્રોથી તેને સ્વર્ગીય આનંદ થતો હતો, તેજ નેત્રો અત્યારે બિહામણુ થઈ પડ્યા હતા ! વાચક ! પોતાની પ્રાણપ્રિયાની આવી લય કર રિયતિ ભેઈ કયો પુરુષ રિયર રહી શકે ? કયો મહાપુરુષ ગુરસાને રોફી શકે ? પુરુષ હૃદયની લાગણીઓને દબાવી શકે ? અને કયો પુરુષ ઇલકાઈ જતા આસુઓને રોફી શકે ? પરંતુ તે દામાની મૃતિ, સાઈ મધુએ માત્ર “ધન્યસ્તી ઇન્છા” એટલાજ શબ્દો કહ્યા, ભે કે તેના હૃદયમાં સખત આઘાત થયો હતો, પરંતુ તેણે ધૈર્ય, દામા અને દયા ધારણ કર્યા હતા પેલા ધૈર્યતા સુસાકરને પોતાને હાથે રોટલી-શાક બનાવી આપીને લોજન કરાવ્યું અને એક પલ્લુ શબ્દ કહ્યા નહિ કવેશના સામાન્ય ચિત્ત પલ્લુ તેના ન્દેશ ઉપર જણાયા નહિ ! કેહો વાચક ! આટલી ધીરજ અને દામાના દહાન્ત આખા જગતમાં થઈને પલ્લુ કટલા મળી આવશે ?

મધુની આટલી જાધી ઉદારતા અને દામા ભેવાથી પાપાણુ ભેવા હૃદયવાળા લૂટારા સુસાકરનું મન પીગળી ગયું પાપના પશ્ચાત્તાપથી તેનું હૃદય જગવા લાગ્યું છેવટે તેણે બે હાથ ભેડી મધુ પાસે દામા માગી અને પોતાને તેના ગુરુ પાને લઈ જવા આશ્રુ કર્યો મધુ તેની ઉત્કટ ઇન્છા ભેઈને તેને ગુરુ પાસે લઈ ગયો ગુરુએ જાધી વાત સાંભળી અને લૂટારા સુસાકરના મનનું આણુ પરિવર્તન થયેલું ભેઈ તેને ગુન્હાની દામા કરી અને તેને શીખ ધર્મની દીક્ષા આપી તે લૂટાગએ તેજ વખતે, પાપકર્મ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લોપી આ બનાવ ગીજ લોડોના છઠ્ઠા ગુરુ હરગોવિન્દના વખતમાં જન્મ્યો હતો.

વાચક ! પાપીને પાપકર્મથી છોડાવવા માટે મહાપુરુષોએ સહન કરવું ભેઈએ, અને નુકસાન પલ્લુ વેગુ ભેઈએ સાઈ મધુના ઉદાહરણથી અમારા અત્યાન્ના માનવજાતિઓ કાંઈ પલ્લુ ગીજશે તો ઘણોજ ફાયદો થશે “ભૂની વાચો અને દામા કરો” આ કેહેવત ખરી છે તે પ્રમાણે વર્તવું જેજ ચન્નનોત્તુ ભૂપલ્લુ છે

૨૫—સ્વામીભક્ત-વીર જવાનસિંગ

ગજપૂતાનામા નાગોર નામનું એક શહેર છે કેટલાક વર્ષ ઉપર મરાઠા લોકોએ તે ઉપર ચઢાઈ કરી હતી તે સમયે ત્યાના રાજા વિજયસિંહે તે શહેરનું ઉત્તમ પ્રકારે રક્ષણ કર્યું હતું તે એટલે સુધી કે તે મરાઠા એટલે “ મરતા સુધી હઠે નહિ ” એવા લોકોને તેણે છ મહિના સુધી આગળ વધવા દીધા નહિ

ત્યાર પછી તેણે પોતાના કેટલાક જાસુઓને ખીજા રાજાઓ પાસે મોકલી વિનંતિ કરી કે, મરાઠા લોકો આગળ આપણું સૈન્ય નભાશે નહિ, માટે તમે તમારા લશ્કર સાથે આવીને શત્રુઓને હાકી કાઢવામા મદદ કરો આણું કહાવવા છતાં કેાઈ પણ રાજા મદદે આવ્યા નહિ અને વિજયસિંહના વેલવની ઈર્ષ્યા કરતા તમારો જોવા લાગ્યા

વિજયસિંહે એ મધણું જાણ્યું અતે તેણે શત્રુઓના સૈન્ય વચ્ચે થઈને ખીજા ગજાઓને મદદે મોકાવવા જવાનો નિશ્ચય કર્યો કેમકે તેને લાગતું હતું કે તે રાજાઓને હું જાતે તેડવા જઈશ, તો મદદ કરવા આવશે આથી વિજયસિંહે એક હજાર સાઠણીઓ તૈયાર કરી તે ઉપર સ્વાગે બેસાડ્યા અને મધ્યરાત્રિના સમયે મરાઠાના લશ્કર વચ્ચે થઈ ખિકાનેગ ગયો ત્યાનો રાજા તેને મદદ કરવાને તૈયાર નહોતો, તેથી તેને દિવગીર થઈ પાછું જવું પડ્યું ત્યાથી તે જયપુર ગયો ત્યા ઈશ્વરસિંહ નામનો રાજા ગજ્ય કરતો હતો તેણે તેને સ્પષ્ટ રીતે ના કહી નહિ કાગણું કે તે તેનો શુભ શત્રુ હતો ઈશ્વરસિંહ પણ વિજયસિંહનો વેલવ, રાજ્યવિસ્તાર આદિ જોઈને તેની ઈર્ષ્યા કરતો હતો અને તેનાથી ડરતો પણ હતો આથી તે મનમા એમ વિચારતો હતો કે, સુદૈવ્યોએ અત્યારે વિજયસિંહ આપણા હાથમા આવ્યો છે તો તેને પકડી મરાઠાઓને સોપી દઈ આપણું કામ કાઢી લીધું હોય તો હીકે આથી બહાનું મિત્રનો ડોળ કરીને તેણે વિજયસિંહના આવ્યા પછી

તતજ તેની મુલાકાત કરી અને ચંદાગ કંવા લાગ્યો

વિજયસિંહના અનુયાયીઓમાં જવાનસિંગ નામનો એક રાજપૂત મુખ્ય નંદાગ હતો તેના લગ્ન જયપુરના એક સુદામની પુત્રી સાથે થયા હતા તે જયપુરના સુદામને અને ઇશ્વરસિંહને ઓગળાણ હતી ઇશ્વરસિંહ વિજયસિંહને પકડવા ધારે છે, તેથી બંને બાબુના અનેક વીંગે માર્યા જશે, તેના બેગો પોતાનો જમાઈ પણ માર્યો જશે, એવી બીડે તે ચંદાગ પોતાના જમાઈ પાને આવીને કહેવા લાગ્યો કે, ઘેઘ પછુ બહાને તમારે આ પ્રાણપાતક મમયે જેગહાગ ગહેવુ તેના મનમાં એવું હતું કે, મળતુ મમે તેમ થાય, પણ પોતાનો જમાઈ બચી જાય, તો હીક

જવાનસિંગને આ બાબતની ખબર પડતાજ તેણે વિજયસિંહ અને ઇશ્વરસિંહની મુલાકાત મમયે હાજર રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સમનના કહેવાથી તેના એ નિશ્ચયમાં કાંઈ પણ ફેરફાર થયો નહિ આથી વધુ નહિ જોલ્યા તે પોતાના સ્વામીની ઘેઘ પણ પ્રકારે બચાવવા માટે તેજ વખતે ઇશ્વરસિંહ પાને જવા નીકળ્યો

તે મહાનમાં વિજયસિંહ ઉતર્યો હતો, તેજ મહાન તન્દુ ઇશ્વરસિંહ આવ્યો અને બંનેની દટિ એક ઘડ પડપડ આવિગ ન હીધુ અને બંને એકબીજાને “ભાગ” કરીને એકજ નાદી ઉપર બે । તે મમયે વિજયસિંહ જવાનસિંગ પણ ત્યાં હાજર હતો બંને મનમાં બેમ થઈ તે જયપુર ના નાલની પાછા ગયો અને એમએકે તે નલના અગરખાના એક છેડા ઉપર બેઠો

નાલ ઇશ્વરસિંહે પાછા ફરી જોયું અને પોતાના અગરખા ઉપર કોણુ બેઠું છે તે જોઈ કહ્યું કે, કેમ જવાનસિંગ! આજે પાછા કેમ બે । ? તમારી જગ્યા તો તમાન મનના જમણ હાથ તરફ ॥

જવાનસિંગે કહ્યું કે, મહાનજા! આજના પ્રસન્નને મારે એમ જ કરવાની જરૂર છે પણ તેણે પોતાના નાન તન્દુ મનીને કહ્યું કે, મહાનજા! સ્વામી! આપ અગેથી ઠીકે આજના યાઓ, નહિ તો નાહક આપના પ્રાણ જશે

જવાનસિંગને આજે કાલ અમલન નમાવાન મજા છે, એમ મમણ વિજયસિંહ તતજ ઉડ્ય એવું જયસિંહે પણ ઉડવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તેનાથી ઉંચુ નહિ તતજ તેણે વિજયસિંહને પકડવાની આજ્ઞા પાતાના નપાઈઓને અને નંદારા

ને આપી. પરંતુ જવાનસિંગે અગરખામાંથી છુપાવેલું ખંજર બહાર કાઢીને જયપુરના રાજાની છાતી સામું ઉગામ્યુ અને બોલ્યો કે, મહારાજા સ્વામીને કંઈ પણ નુકસાન થયા વગર જવા દો, નહિ તો આ ખંજર તમારી છાતીમાં ભોંકી દઈશ.

એટલું કહીને તે પોતાના અનુયાયીઓ તથા વિજયસિંહ તરફ ફરીને બોલ્યો કે, તમે ઘોડા ઉપર સ્વાર થયાની ખબર મને આપો; એટલે હું પણ તરત તમારી પાછળ આવ્યો સમજાવે વિજયસિંહ ઘોડા ઉપર તો બેઠો, પણ નાસી ગયો નહિ. જવાનસિંગને ખબર આપી અને ઉઘાડી તલવારે જવાનમિંગના આવવાની વાટ ભેટો ઉભો.

આ ખબર મળતાંજ જવાનમિંગે પોતાનું ખંજર મ્યાનમાં ઘાલી દીધું અને જયપુરના મહારાજાને નમીને પ્રણામ કર્યા.

જવાનસિંગની આવી સ્વામીલક્ષ્મિ ભેટ જયપુરના મહારાજાએ પણ ખુશી થઈ જઈને સામા નમીને સલામ ઝીલી અને કાંઈ પણ હુકમ ન થાય તેમ તેને જવા દીધો. મહારાજાએ પોતાના સરદારો તરફ ભેટને કહ્યું કે, સરદારો! સ્વામીલક્ષ્મિનું આ કેવું ઉદાહરણ છે? જુઓ, એમના ઉપર શસ્ત્ર ઉગામવાને કોની હિંમત આવશે વા? જગતમાં સ્વામીલક્ષ્મિ પણ એક મોટો સદ્ગુણ છે અને દેવતાઓ પણ તેમના ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે. જેણે જેનું લૂણ ખાધું છે, તે તેણે હલાલ કરવું ભેટને કુદ્ર પશુ-પક્ષીઓ પણ સ્વામીલક્ષ્મિ ચૂકતા નથી, તો પછી મનુષ્યે જેનું અન્ન ખાધું છે, તેની લક્ષ્મિ કરવાને શામાટે પછાત પડવું ભેટને ?

૨૬-રાજભક્ત-સરદાર ગુલાબસિંહ

આપણા દેશની, આપણી જાતિની અને આપણા કુળની અપ દીર્ઘિતિ કસવથી કે વા કનક લગાડવું એના કરતા મૃત્યુ હજાર દર ને સાર છે, એવો મનમા નિશ્ચય કરવો, એ કાંઈ સાધારણ વાત નથી. સાધારણ મનુષ્યો જીવના જેટલી કોઈ પણ વસ્તુને વહાલી ગણતા નથી અને જીવ બચાવવા માટે મને તેટલું દુઃખ અને અપમાન વહોરી લેવા તૈયાર રહે છે, પરંતુ અસાધારણ પુરુષો જેઓ વીર માતા-પિતાના સત્તાનો હોય છે, જેઓને દેશનું, જાતિનું અને કુળનું અભિમાન હોય છે, તેઓ તો અપદીર્ઘિતિ કરતા મૃત્યુને જ પસંદ કરે છે કેમકે અપદીર્ઘિતિ કરતા જીવનને તેઓ તુલ્ય સમજે છે જગતના ઇતિહાસમાં એક આપણો હિંદુસ્તાન જ દેશ એવો છે જે જ્યાં સત્ય દયા, પ્રીતિ, વીરતા, પરોપકાર અને મહિમ્નતા જેવી અમૂલ્ય વસ્તુઓ હમણે હમણે મળી આવે છે આજે અમારા દેશના એક એવા પુરુષનું ચરિત્ર અર્પણ કરીએ છીએ.

ઉદેપુરનો મહારાણો પ્રતાપસિંહ એ અકાળનો મૈત્રી મનુહરો એ સમયે તાણા પ્રતાપસિંહ પ્રસિદ્ધ રીતે બાદશાહ માથે દુરમનાઈ કરી અને પોતાનું રાજ્ય છોડીને અલ્પયુવાસ પસંદ કર્યો હતો જેટલા દિવસ ગાળ્યો ત્યજી કે વાનું બની ચક્રયુ, તેજા દિવસ ધ્યુ, પરંતુ જ્યારે તાણાએ જોયું કે, હવે બાદશાહને શત્રુ ગયાવિના રાજ્ય રહેશે નહિ, ત્યારે રાજવેશવને લાત મારી તે અલ્પયુવાસી થયો. આ તાણાના જોવા વિચારો ધમ્મવનાર બીજા હજાર-પાંચનો રાજ પૂલ વીરો હતા તેમણે પણ મહારાણા પ્રતાપસિંહના જેવોજ ટેક રાખી તેમની જેઠું દુઃખ વેડવાનું કબૂલ કર્યું, પણ સ્વતંત્રતા વેચી નહિ રા. નિષ્ઠા રેવકેએ પણ અલ્પયુવાસ તાણાની સાથે રહી દુઃખ વેડવા માડ્યું આ સુરવીરોમાં ગુલાબસિંહ નામનો એક ગુન્ડી સરદાર હતો આ ગુલાબસિંહની અલ્પયુવાસ રાજ્યમાં વિશેષ બહાવો જેવી છે.

રાણા પ્રતાપ પોતાના હુ ખને નહિ ગણતા પોતાની સાથે રહેલા રાજપૂતોનું ક્ષેમકુશળ તપાસતો હતો. “તમારી સ્થિતિ તેજ અમારી” એમ સમજી રાણાની સાથે રહેનારા વીરપુરુષોની માત્ર કાળજી રાખવાસિવાય રાણાના હાથમા ખીજી કાંઈ નહોતું, તેથી રાણાને હુ ખ થતું હતું સાથે આવેલા મનુષ્યો પોતેજ પોતાનો ઉદ્ધરનિર્વાહ ચલાવતા અને રાણાજીને પોતાની ચિંતા ન રાખવી પડે તેજ પ્રમાણે વર્તતા હતા. સ્વામીભક્ત ગુલાબસિંહ પણ રાણાને કદ ન પડે એ તેવી રીતે ઘણીજ સાવધાનીથી રાણાની સેવા-આઠરી કરતો હતો. કદ-મૂળ-ફળ વગેરે મેળવીને પોતાનો ઉદ્ધર નિર્વાહ કરવો, શત્રુના માણસો મળી આવે તેમને લૂ ટી લેવા અને કાંઈ હલો કરે તો તેને રસ્તામાથીજ હરાવી પાછો વાળવો, એ રાણા સાથેના પ્રત્યેક રાજપૂતનું કર્તવ્ય હતું. ગુલાબસિંહ એ સર્વ મૈનિકોનો ઉપરિ હતો. તેના અનેક સદ્ગુણોને લીધે તે સર્વ મનિકોમા પ્રિય થઈ પડ્યો હતો અને પ્રતાપસિંહનો તો તે જમણો હાથજ હતો. રાણાની સઘળી હિંમત તેના ઉપરજ હતી.

અકબર બાદશાહને ચિંતા થઈ કે રાણા પ્રતાપ જેવા વીર પુરુષને કા તો તાળે કરવો જોઈએ અને નહિ તો છેવટે તેની મૈત્રી પણ કરવી જોઈએ. બાદશાહ તન્કથી વારવાર પોતાના સલાહકારોની આ બાબત વિષે સલાહ લેવામા આવતી હતી. સલાહકારો કહેતા કે “પ્રતાપસિંહનો જમણો હાથ ગુલાબસિંહ વશ થાય તો બસ છે, પણ પ્રતાપસિંહ કદાચ વશ થાય, પણ ગુલાબસિંહના મનને વશ કરવું અશક્ય છે” એટલું છતાં અકબર બાદશાહે પાંચસો પાંચસો મૈનિકોની બે-ત્રણ ટુકડીઓ જ ગલમા તપાસ કરવા રાખી હતી એ ટુકડીઓને સૂચના આપી હતી કે, જ ગલમા ગમે તેમ ભટકવું અને વખત આવતા પ્રતાપસિંહને તથા ગુલાબસિંહને પકડી લાવવા.

એક દિવસ અકબરશાહની એક ટુકડી અને ગુલાબસિંહના ડેટલાક સિપાઈઓ એક ખીણ આગળ સામસામા થઈ ગયા. અકબરનું સન્ય ખબરો લઈ જાય છે એવી શકાથી ગુલાબસિંહના સિપાઈઓએ ખીણમાથી બહાર નીકળી તેના ઉપર હલો કર્યો. અહીં અકબર બાદશાહે પણ આજેજ હુકમ લખી મોકલ્યો હતો કે “ઘણા દિવસ થયા તમોને જ ગલમા મોકલ્યા છે, પરંતુ તમારાથી કાંઈ વળ્યું નહિ. પદર દિવસમા ધારેલું કામ થશે

નહિ તો તમને બધાને પાછા બોલાવી યોગ્ય શિક્ષા કરવામાં આવશે તમારા અભ્યાસમુધીના કામથી બાદશાહ ધણા નારાજ થયા છે ” બાદશાહનો આ દુક્રમ ત્રણે દુક્રીવાળાઓએ પોતાના સિપાઈઓને વાંચી સંભળાવ્યો હતો તેમ થવાથી સઘળાઓને ધણે સુરસો ચઢ્યો હતો સઘળાએ નિશ્ચય કર્યો હતો કે, ગમે તેમ થાય પણ પદર દિવસમાં પ્રતાપસિંહને જીવતો અથવા મરણ પામેલો બાદશાહની હજુરમાં લઈ જવો ત્રણ દુક્રીના સિપાઈઓ ત્રણે દિશામાં તપાસ કરવા દાખ્યા પ્રતાપસિંહ જે ખીલુમાં રહેતો હતો તે ખીલુમાં જવાનો માત્ર એક જ માર્ગ હતો તે ખીલુની ત્રણે બાજુએ ઉંચા ઉંચા ડુંગરો હતા તેથી એ સિવાય ખીલુમાં માર્ગેથી શનુઓ હુમલો કરી શકે તેમ નહોતું પ્રતાપસિંહના સિપાઈઓ તે એક જ માર્ગે જતા-આવતા હતા અને સઘણ બળ ત્યાજ લેશુ કર્યું હતું ઠોઠક માણસો અનાજ વગેરે લેવા જતા ત્યારે પણ એ પ્રવેશ કરવા માર્ગની રક્ષા માટે ધણેજ બદોબસ્ત કરી નેજતા હતા આજે પણ ગુલાબસિંહ કેટલાક માણસો સાથે બહાર નીકળ્યો હતો બહાર નીકળ્યા પછી ઉપર કહેવા પ્રમાણે થોડા વળતમાજ અકબરની ત્રણમાની એક દુક્રી સાથે મેળાપ થયો પ્રતાપસિંહના માણસો કયે રસ્તે કયા બાજુ છે અને કયા આવે છે, તેની માહિતી અકબરના સિપાઈઓને આજમુધી મળી નહોતી તે આજે તેઓ જાણી ગયા અકબરના માણસોને જોતાજ શુભાળ સિંહને એમ લાગ્યું કે “ આજે આપણું સર્વ નાશ થયું ! જો અત્યારેજ આ માણસોને મારી નાખવામાં આવશે નહિ, તો તેઓ રાજાશ્રીને પકડી જવામાં વિલબ થશે નહિ માટે સ્વામીભક્તિ બતાવી આપવાનો આજ સમય છે આજનો પ્રમજ સુખાવવો એ તો રાજા પ્રતાપસિંહને શનુના હાથમાં આપવા બરોબર થશે ” આથી શુભાળનિ હે અને તેમના સેનિકોએ ખીલુના સુખમુધી શનુઓ આવે તે પહેલા તેમને કોઈ પણ લોખે સમચરણ કરવા, જોવા હદ નિશ્ચય કર્યો સઘળા રાજપૂત વીરો ઉત્તમાહ પૂર્વક લડતા મ્હડયા તેમના હૃદયમાં રાજભક્તિનું ધ્યાન લેાહી ઉછળવા લાગ્યું રાજપૂત સિપાઈ ઓનું વીરત્વ જોઈ અનેક મુસવમાન સિપાઈઓ ચકિત થયા તે ટોળીના સરદારે નિશ્ચય કર્યો કે, આ મંડળજવાન રાજપૂત શનુઓ ગમે તેટલા થોડા છે, તોપણ તેમની આમળ આપણું કંઈ ચાલવાનું નથી તેલું ખીલુ જે દુક્રીઓને કઢાવી મોકલ્યું છે,

અમે શત્રુઓને ઘેર્યા છે, પણ તમારી મદદ નહિ મળે તો અમારી કતલ થઈ જશે અને પછી પ્રતાપસિંહનો પત્તો સ્વપ્નામાં પણ લાગશે નહિ.

આવો સંદેશો કહાવવા છતાં પણ મદદ મળી નહિ. એ જોઈ સિપાઈઓ ગભરાવા લાગ્યા. રાજપૂતો શૌર્યપૂર્વક લડે છે, ગુલાબસિંહ પણ માણસોને ઉત્સાહપૂર્વક ઉશ્કેરે છે. હવે થોડી વારમાં જ જય-પરાજયનો નિકાલ થઈ જવાનો છે, અકબરનાં માણસો એકે એક ડગલું પાછા હઠતા જાય છે, ગુલાબસિંહનાં માણસો પણ તેની પાછળ પાછળ જાય છે; પરંતુ ઈશ્વરના મનમાં તેમ નહોતું! છેલ્લી ઘડીએ અકબરનાં માણસો નાસવાની તૈયારીમાં હતાં, તેજ ક્ષણે ખીણ બે ટુકડીઓની મદદ પવનવેગે આવી પહોંચી. જેમ જળ-વગર તરફડતા માણસને ઠંડા જળનું પાત્ર મળી જાય, તેમ અકબરનાં માણસોને મદદ મળવાથી થયું! મુખ્ય અમલદારે પાછું ફરી લડવાનું શરૂ કર્યું, પ્રતાપનાં માણસો પણ જમણા ઉત્સાહથી લડવા લાગ્યાં. એટલામાં બે ટુકડીઓ પાસે આવી પહોંચી અને લડાઈનો રંગ ફરી ગયો! અકબરનાં માણસો પુષ્કળ થઈ ગયાં અને શૌર્યપૂર્વક લડવા લાગ્યાં. પ્રતાપસિંહનાં થોડાં માણસો હતાં, થાકેલાં હતાં અને વળી પોતાના સામાં ત્રણગણાં માણસો થઈ ગયાં! હવે એટલું બળ ક્યાંથી લાવવું? થાકેલા રાજપૂતોની ધીરજ ખૂટી ગઈ. આ રંગ જોતાં જ ગુલાબસિંહનું હૃદય કંપવા લાગ્યું. જો તે પોતાના માણસોને લઈ ખીણમાં જાય તોપણ શત્રુઓ પાછળ આવે અને પ્રતાપસિંહને પકડી લઈ જાય! ગુલાબસિંહે નિશ્ચય કર્યો કે “ગમે તેમ થાય તોપણ આ વખતે રાજભક્તિ બતાવવી જ જોઈએ. માણસો જતાંમુઘી શત્રુઓના હુમલાથી મહારાણાને સહીસલામત રાખવા.” ગુલાબસિંહે રાજપૂત સિપાઈઓને ફરી ઉત્સાહ આપ્યો, રાજનિષ્ઠાનું વર્ણન કર્યું, સ્વામીભક્તિનાં ગીત ગવાયાં, સ્વદેશપ્રેમનો મહિમા કહેવાયો. રણક્ષેત્રમાં મરવાનું પુણ્ય કહી સંભળાવ્યું, રાજપૂતોનો ધર્મ યાદ દેવડાવ્યો, પ્રતાપસિંહ મહારાણાએ આજ-પર્યંત કેટલું દુઃખ વેડીને રાજપૂતોનું નામ રાખ્યું છે તેનું હૃદયભેદક વર્ણન કર્યું અને “પ્રતાપસિંહે કોઈને બોલાવ્યા નથી, પણ તમે તમારી મેળેજ તેની પાસે આવ્યા છો, તમારા આવવાથીજ તેમને કદાચ પકડાવું પડશે, નહિ તો તે એકલા ગમે ત્યાં સંતાઈ રહેત. માટે હવે તમારે તેમનું સંરક્ષણ કરવું જ જોઈએ” વગેરે અનેક શબ્દો

કહી મળ્યાવ્યા વિનિતિ, ઉપદેશ, સ્તુતિ, બીક અને ઉત્તેજક બાપબોઠારા ચલન કર્યો, પરંતુ સઘળું નિષ્ફળ ! ઘોડો વખત શરૂ થઈતું, રાજપૂતો લડતા અને વળી પાછા ઉત્સાહભર્યા થઈ પાછા પગલા ભરતા ! આ સ્થિતિ જોઈ ગુલાબસિંહને ઘણેજ આઘાત થયો, રાજપૂતો પાછા ખસતા ખસતા ખીણના દ્વાર આગળ આવી પહોંચ્યા અને હવે ખીણમાં પેઢી જઈ શત્રુઓને પણ ખીણમાં લઈ જશે, એમ જણાયું ગુલાબસિંહ ખરેખરે દેશભક્ત અને સ્વામી ભક્ત વીર પુરુષ હતો તેને એક સમજાણુ ઉપાય મળી આવ્યો. રાજપૂત સિપાઈઓ ખીણના દ્વાર આગળ આવી પહોંચતાજ ગુલાબસિંહ પોતાનો ઘોડો આગળ લઈ ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પડ્યો, અને ખીણના બારણા આગળ જમીન ઉપર આડો પડ્યો તે મોટેથી બોલ્યો કે “ભાઈઓ ! તમે ખરા રાજપૂત બન્યા હો તો પાછા પગલા કઢી પણ ભરશો નહિ હમણા તમે જે કામ કરો છો તે રાજપૂતના નામને કનક લગાડે તેવું છે હવે તમારે રાજપૂતોના નામને કનક લગાડવું હોય તો તમારા ઘોડાના પગ મ્હારી છાતી ઉપર મૂકો અને મને મારી નાખો ત્યારપછી તમે ખીણમાં નાસી જાઓ બસ, હું અહીં જ મરણ પામીશ નામર્દ રાજપૂતોને લીધે મારે મરણ પડશે તો કીકર નહિ તમે બધા બાચવા બીકણ અને રાજપૂતોના નામને કાળો રાધ બેસાડો છો.” આ મોઢો સમજાણુ ઉપાય જેવા થઈ પડ્યા એ મોઢો સાબળ તાજ રાજપૂતોના શરીરમાં દગ દશ ચોઢાઓનું બળ આવ્યું અને તેઓ શત્રુઓની સામે લડવા લાગ્યા વિનિતિ અને સ્તુતિવડે જે કામ થયું નહિ તે કામ મક્કજ વાતમાં થઈ ગયું ! સમયોચિત મોઢોવડે રાજપૂત સિપાઈઓને શરૂ થઈયું અને સ્વામીભક્ત તથા દેશભક્ત ગુલાબસિંહની છાતી ઉપર પગ મૂકીને ખીણમાં જવાનું દોડીને ગમ્યું નહિ દરેકે મગ્લપર્યંત લડવાનો નિશ્ચય કર્યો એક એક રાજપૂત હવે દશ દશ ગાણસનું બળ દાખવી લડવા લાગ્યો અને તેમાં તેમને જય મળ્યો. જો કે ઘણા રાજપૂત મરણ પામ્યા, પરંતુ યજ્ઞગતી શત્રુસેના હોવા છતાં રાજપૂતોનો પરાજય નહિ થતા જય-જય થયો ઘણા મુસલમાન સિપાઈઓ તાક્ષ તાક્ષ કરી પાછા ગયા રાજપૂતોની વીરતા અને ગુલાબસિંહ જેવા ચતુર રાજપૂતની મુક્તિથી પ્રતાપરાણાનો ટેક કાયમ રહ્યા ધન્ય છે સ્વામી ભક્ત ગુલાબસિંહને અને ધન્ય છે દેશભક્ત રાજપૂત વીરોને !

૨૭-ધર્મવીર હકીકતરાયજી

પ જાળ અને મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં ધર્મમાંટે પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપનારા જે અનેક ધર્મવીર થઈ ગયા છે, તેમાં હકીકત રાય પણ એક બાળક છતાં મહાન ધર્મવીર હતો તેનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૮૦૨ માં પજ્જળ દેશના પ્રસિદ્ધ નગર સિયાલકોટમાં થયો હતો. એના પિતાનું નામ વાઘમલ અને માતાનું નામ ગૌરા હતું. વાઘમલજી સિયાલકોટના હાકેમના દરબારમાં એક ઉચ્ચ હોદ્દા ઉપર હતા. એમના કુલહીપક પુત્ર હકીકતરાયજીનો વિવાહ પણ એક ઉચ્ચ ક્ષત્રિયવંશની કન્યા સાથે થયો હતો. હકીકતરાયની મોહક મૂર્તિ જોઈને તેમનો સસરા મોહિત થઈ ગયો હતો, તેથી કેટલાક દિવસ મુઘી તેણે પોતાના જમાઈને પોતાને ઘેરજ રાખ્યો અને તેને પોતાના ધર્મની ખુબીઓનું જ્ઞાન આપતો રહ્યો. હકીકતરાયજીના નિર્માળ અત કરણમાં શ્વસુરના એ ઉપદેશનું ધણુ જ ઉચ્ચ પ્રતિબિંબ પડ્યું, અને તે ધર્મનો પ્રેમી બની ગયો. ત્યાંથી હકીકતરાય જ્યારે પાછો પોતાના પિતાને ત્યાં આવ્યો, ત્યારે તેને ઉઠ્ઠું ભાષા શીખવા માટે મોકલવામાં આવ્યો. હકીકત રાય ત્યાં નિયમપૂર્વક જતો અને વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો. એક દિવસ શાળાનો શિક્ષક (મોલવી) બાળકોને એકલા મૂકીને બહાર ગયો હતો. ત્યારે કેટલાક મુસલમાન બાળકોએ વિનાકારણ હકીકતરાયને છેડવા માંડ્યો. ઘણીક વાર મુઘી હકીકતરાય ચૂપચાપ બેસી રહ્યો પણ મુસલમાન બાળકો તો એવું જોઈને વળી વધારે બહેક્યા અને તેને “કાફિર, બેઈમાન, બુતપરસ્ત (મૂર્તિપૂજક)” ઇત્યાદિ શબ્દો કહીને દેવી-દેવતાઓને પણ ગાળો દેવા લાગ્યા. આથી હકીકતરાયે પણ તેવું જ કેટલુંક કહ્યું. આથી મુસલમાન બાળકો ચીડાઈ ગયા અને હકીકતરાયને માર-પીટ કરવા લાગ્યા. હકીકતરાય પણ તેમની સામે થઈ ગયો અને જે તેની સામું આવ્યું તેની તેણે સારી ધેડે પૂજા કરી મોલવી સાહેબ

ત્યારે બહાનથી જ વ્યા, ત્યારે સુસલમાન બાળકોએ તેની પામે ક્રિયાદ કરી અને મોલવીએ હકીકતનાથને પૂછ્યાં તેણે જણાવ્યું કે “પહેલાં એમનેજ પૂછો કે, પ્રથમ છેડ કોણે કરી હતી ?” એના સમાધાનમાં મોલવીએ કહ્યું કે “ભલે, એમણે તારી છેડ કરી હોય પણ તે ઉપરથી શું તમે કાફિર છતાં પણ ઇસ્લામીઓની વિરુદ્ધ બોલવાની હિંમત કરી શકો છો ?” એટલું કહીને મોલવી કાળ સાહેબ પામે ગયો અને શાળામાં બનેલો સઘળો બનાવ કહી સંભળાવ્યો. એ વૃત્તાન સાંભળનાંજ કાળ લાલ-પીળો થઈ ગયો અને હકીકતનાથને બંદીખાનામાં મોકલી મોલવીને સાથે લઈને તે શહેરના હાકેમ પામે ગયો.

તે વખતમાં સિયાલકોટમાં અમીરખેગ નામનો એક ન્યાયશીલ સુસલમાન હાકેમ હતો. તેણે કાળ અને મોલવીના સુખથી અર્ધ વૃત્તાન્ત સાંભળીને તેમને ઉત્તર આપ્યો કે “બાળકોમાંતો અગદા હમેશા થયાજ કરે છે, માટે એવી બાબતોમાં વિચારશીલ માણસો એ ધ્યાન આપવું ઉચિત નથી. આપ એ અગદાને વધારે ન જગાડતાં બંને પક્ષના છેડગણોને ધમકાવીને જવા દો.”

હાકેમની વાત સાંભળીને કાળએ કહ્યું કે “ધર્મની આરા-મા ભુલિ અને ન્યાયનો અવરોધ આવી નથી શકતો. એ માન પોતાના લાભનો તો વિષય નથી ને ? નગરના બીજા પણ કાળઓ-ને આપ પૂછી જુઓ કે ‘એણે કુરાન યા તો તલવાગને સ્વાધીન થવું’ એવો મેં જે ફત્વો કરેલો છે, તે બગબર છે કે નહિ ?’

અમીરખેગ યોદ્ધી વાર ગલીર વિચારમાં પડી ગયો અને પછી કહેવા લાગ્યો કે “ખર, હવે એ મુકદ્દમો નગરના વિદ્વાનો-ને સોંપવામાં આવે છે. આપ કાલે દરબાનમાં પધાંજો.”

પછી કાળ નગરમાં સુસલમાનોને ધર્મનું ઝતુન ચલાવવા લાગ્યો.

હકીકતનાથનાં માતાપિતાને એ નમાયાર મળતાજ તેઓ કાળ પામે આવી પહોંચ્યા અને કહેવા લાગ્યાં કે “અમારા એકના એક પુત્રને જીવથી ન મારો ! તે બાળક હોવાથી તેનો અપનાધ માફ કરો !” પરંતુ કાળનું હૃદય જગ પણ પીનજીવું નહિ. વાધ-મલ અને ગૌનાં રોકનો પાત્ર નહોતો.

બીજે દિવસે સર્વસાધાનસુ સલા (આમ દંબાન) સન્નામાં આવી અને ત્યાં નગરના સુખ્ય સુખ્ય હિંદુ-સુસલમાન મહાશયો એકઠા થયા. હાકેમે હકીકતનાથના ન્યાયનો ભાર વિદ્વાનો ઉપર

નાખી દીધો. એ સર્વ વિદ્વાનો સુસલમાનોજ હતા અને વિશેષમાં કાણએ તેમને પાઠ લણાવી રાખ્યો હતો; એટલે તેમણે કાણનાજ ચુકાદાને યોગ્ય ગણ્યો કે “હકીકતસય કાં તો સુસલમાન થાય કે કાં તો તેનો વધ કરવામાં આવે. ત્રીજો કોઈ માર્ગ નથી.”

એ વચનો સાંભળતાંજ હકીકતરાયનાં માતાપિતા ધરણીપર ઢળી પડ્યાં ! તેમને લાન આવતાં તેઓ કાણના ચરણમાં માથું મૂકીને વિનંતિ કરવા લાગ્યાં કે “આ અપરાધના દંડતરીકે આપ અમારું ધરખાર, ધનહોલત જે કાંઈ છે તે લઈ લ્યો; પરંતુ અમારા પુત્રપર કયા કરીને તેના પ્રાણ ન લ્યો, જીવનદાન દો.”

કાણએ કહ્યું કે “શું તમે મને ધનનો લોભ બતાવી ધર્મથી ચળાવવા માગો છો ? એ કામ મારાથી બનશે નહિ.”

એક તરફ ન્યાયપરાયણ અમીરબેગ હાકેમના મનમાં એક તુચ્છ અપરાધમાટે આવો કઠોર દંડ વજ્રસમાન વેદના ઉપજાવતો હતો અને બીજી તરફ કાણ અને મૌલવીના ભભાવેલા સુસલમાન વિદ્વાનો મિત્રજથી જોઈ રહ્યા હતા કે “અમીરબેગ હિંદુઓનો પક્ષ કરે, તો એને પણ કાફિર ઠરાવી, પદબ્રષ્ટ કરી નાખવો.” એથી અમીરબેગ પણ લચલીત હતો; પરંતુ એક ન્યાયપરાયણ નર ગમે તેટલો દખાણમાં આવે, તોપણ તેનાથી અન્યાયમાં સંમતિ નજ આપી શકાય. એટલે તેણે તો નિર્ભયતાથી કહ્યું કે “ભાઈઓ ! જેને તમે આવો પ્રચંડ દંડ આપ્યો છે, તે એક નાદાન બાળક છે. તેને હિંદુધર્મનું પણ જ્ઞાન નથી, તેમજ સુસલમાન ધર્મથી પણ તે અજ્ઞાન છે. વળી છોકરાં એકબીજાનાં માખાપને પણ ગાળો આપે છે; પરંતુ તે ગાળોનો ભાવાર્થ તેઓ સમજતાં નથી. માત્ર તેઓ એકબીજાનું જેવું સાંભળે તેવુંજ બક્યા કરે છે. હકીકતરાય પણ બાળકબુદ્ધિથી અને બીજાનું સાંભળીને બોલ્યો છે.”

પરંતુ કાણ, મૌલવી અને ન્યાય આપનારા બીજા ગૃહસ્થોને એ વિચારો મારૂંક ન આવ્યા. તેથી કાણએ ક્રોધપૂર્વક કહ્યું કે “જો આને યથાર્થ દંડ નહિ આપવામાં આવે, તો આખા દેશમાં હોહા થઈ બળવો જાગશે. હિંદુઓ અભિમાની તો છેજ અને જો આ જીવતો બચશે તો તેમના અભિમાનમાં વધારોજ થશે; અને તેઓ સુસલમાનોનાં ધરખાર લૂંટવા તૈયાર થશે. શું એક સુસલમાન એક કાફિરના મુખનાં દુર્વચનો મૂંગે મોઢે સહન કરી જાય ? એમ થશે, તો પછી સુસલમાનોને ઉલા રહેવાની હિંદુસ્તાનમાં

જગ્યા પણ રહેશે નહિ !”

અમીરજેજે કાણ, મૌલવી અને બીજા મુસલમાનોની ખદ્મી વહોતી હતીને કહ્યું કે “આપ બાપો છોજ કે, આ ગુન્હેા એક નાદાન છોકરાને હાથે થયેલો છે, કોઈ સમજદાર હિંદુથી નથી થયો, માટે માફ કરેલું એમ છે કે, એને સાધારણ દંડ આપીને છોડી દેવામાં આવે તો કાંઈ ચિંતા એવું નથી. એને કઠિન શિક્ષા કરવાથી હિંદુ પ્રજાના મન ઉપર બહુજ ખરાબ અસર થશે અને તેથી તેઓ બીજું નહિ તો આપણા નગરને તો અવશ્ય ત્યાગી જશે. એથી એક તો નગરની યોલા જતી રહેશે અને બીજું રાજ્યની આવક ઘટી જશે. ત્રીજું દેશમાં દુર્ગો-શીસાદ બમશે અને પોધું શીખ લોકો વધારે ત્રાસ પર્વાવશે અને ગાંધીને ઘણીજ હાનિ થશે.”

કાણએ કેાપથી લાલચેળ થઈને કહ્યું કે “મારે ઘણાજ ખેદથી કરેલું પડે છે કે, સામાજિક લાલ-હાનિનો વિચાર કરી, પરલોકના લાલ-હાનિને ધિર રી આવી રીને કાઢીરોનો પણ ખેલો છો; પણ આપની વાકાત નથી કે આપ પોતાની ઇચ્છાથી ધાર્મિક નિયમો-વિરુદ્ધ કાંઈ પણ કરી શકો” એની આગળ મોટા મોટા શહેનશાહોને પણ માધુ નમાવણુ પડે છે, ત્યા તમે તે શી ગણતરીમાં !”

કાણના એ વચનો સાંભળી મૌનપૂર્વક અમીરજેજે દરબામાં આવી બેઠો. એની જમણી બાજુએ મોટા મોટા મુસલમાનો ધર્મશાસ્ત્રના પુસ્તકોને આગળ રાખી બેઠા હતા અને હાલો મુસલમાનો જોશમાં ને જોશમાં અહીં-તહીં ફેરા મારતા હતા તથા પરસ્પર ગુપ્ત વાર્તાવ પ કરતા સંભળાતા હતા અને કાળી બાજુએ મૌન અને વાઘમઝ કેટલાક હિંદુઓ સાથે ઉભાં ન્હી વારંવાર જમીનને ચૂમી હાથ એડીને વિનંતિ કરતા હતાં કે ‘શીર સાહેબ ! પરમેશ્વરે આપને પોતાની સુદેવ હાકેમ બનાવી આ ન્યાયાસનપર બેસાડ્યા છે, તો તેને કંઠકિત કરો નહિ ! પરંતુ તને ત્યાંની ન્યાયના ભાગી થયો, તો પગમાં આ લોકમાં અને પગલેકમાં તમારું ભડું કરો !’ એને સંસાગ્નદેટની દરખના પણ નહોતી એવો એક પદ્મ વર્ષની વયનો અને સ્વરૂપસુદ્ધ તમ્બુ ભાગક એ સમસ્ત ઘટનાને શાંતિથી અવલોકતો ઉભો હતો, એ કોણુ વાર ? એજ આપણા પ્રસ્તુત વિષયનો નાયક હમીદનગર હતો. અમીર બન્ને તમ્બુથી ફસાયેલો હતો, કાલજ કે એક તમ્બુ સરા (ધર્મસંસ્થા) સુખ વિકાસીને ઉભી હતી અને બીજી તરફ અન્યાયી ન

થવાનો પોકાર થતો હતો. જો અમીરબેગ શરાનો અનાદર કરે, તો પોતેજ કાફિર ઠરીને માર્યો જાય; અને અન્યાયથી હકીકતરાયનો વધ કરે, તો ઈશ્વરના ન્યાયનો અનાદર કરી પાપી બને. હવે તે કરે શું ? ગમે તે રીતે પોતાના શિરપરથી એ ભાર ટાળવાના હેતુથી તેણે એ મુકદ્દમાને લાહોરના નાજિમની કચેરીમાં ફેરવેલી કર્યો અને પોતે જવાબદારીમાંથી છૂટો થયો.

દ્વિત્રિકુલદીપકે ધર્મવીર હકીકતરાય, જે ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયો, જ્યાં પોતાના બાળમિત્રો સાથે આનંદથી કાળ વીતાવ્યો, તે જન્મ-ભૂમિ સદાને માટે છોડવા તૈયાર થયો. તેના પગમાં લોઢાની સખ્ત બેડીઓ અને હાથોમાં હાથકડીઓ પહેરાવવામાં આવી હતી; તથા આસપાસ નાગી તલવારો લઈને પહેરેગીરો ચાલતા હતા. જ્યારે એને ચાલવાની આજ્ઞા થઈ, ત્યારે તેણે નમી નમીને સર્વને પ્રણામ કર્યા અને આનંદપૂર્વક ચાલવા લાગ્યો. એ સમયે જેનાં નેત્રોમાંથી શોકનાં બે-ચાર અશ્રુ નહિ ટપક્યાં હોય, એવો પાપાણુ-હૃદયી પુરુષ એ નગરમાં કેાઈકજ હશે ! હકીકતરાયની પાછળ પાછળ તેનાં માતા, પિતા, સસરા અને કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો આકંઠ કરતા ચાલવા લાગ્યા.

લાહોર જતાં માર્ગમાં જે જે નગરો આવતાં હતાં, ત્યાંના લોકો હકીકતરાયના સમાચાર સાંભળતાંજ તેને જોવાને દોડી આવતા હતા; અને તેની લોખી, નિર્દોષ અને મોહક મૂર્તિને નિહાળીને ચોધાર આંસુ વર્ષાવતા હતા. તે અંતે ત્રીજે દિવસે સાંજે હકીકતરાય પોતાના કિર્તીથી અને શત્રુઓસહિત લાહોરમાં આવી પહોંચ્યો. તે સમયે એક મુસલમાન સરદાર નગરના કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોને લઈને કાણ પાસે ગયો અને ઘણી રીતે તેને સમજાવ્યો; પરંતુ હઠ ચઢેલા કાણએ એક પણ વાત માની નહિ. તેણે ચોથે દિવસે સવારમાં હકીકતરાયને દરબારમાં નાજિમ સન્મુખ ઉભો કર્યો અને મુકદ્દમા ચાલુ થયો.

જે સમયે હકીકતરાયજીને દરબારમાં ઉભો કરવામાં આવ્યો, તે સમયે ત્યાં એ દશ્ય જોવાને હાજર નહિ થયો હોય, એવો કેાઈ પુરુષ નગરમાં લાગ્યેજ હશે. નાજિમ એક ઉચ્ચ સિંહાસનપર વિરાજમાન થયેલો હતો. એ મહાન સલાને દેખી દણુબર એવો લાસ થતો હતો કે જાણે ન્યાય અને સત્ય બન્ને ત્યાં બે હાથ બેડીને ઉભાં છે ! તેથી એવી પણ કદપના થતી હતી કે, હકીકતરાયને અવ-

મય ન્યાય મળશે; પણ અકેમોશ ! દુરાચરે અત્યને નસાડી દીધું ! દાંતએ મુકદ્દમાનો આદેશ કર્યો અને સિયાલદોટમાં થયેલી તપાસના કાગળ-પત્રો નાજિમના હાથમાં આપ્યા, નાજિમે દેટલીક વાર મુઠ્ઠી તેને લેઈ-દેખીને મુકદ્દમાની નવેસથી તપાસ ચલાવવાની શરૂઆત કરી અને ધડી પોતાની સલાના વિઠાનોને એ મુકદ્દમાનો માર દહી મંજાગાવ્યો તથા તેમના અભિપ્રાયની તેણે માગણી કરી.

મુખ્ય દાંતએ મમસ્ત વૃત્તાંત સાંભળીને ઉત્તર આપ્યો કે " સિયાલદોટના વિઠનમંડળે જે વ્યવસ્થા કરી છે, તે મુમુક્ષુમાની ધર્મને બરાબર અનુકૂળ છે અને તેથી એમાં કંઈ પણ ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા જણાતી નથી."

જોકે નાજિમ પોતે ધર્મોત્તર કર મનુષ્ય હતો, છતાં પણ દાંત જાણે એ મુકદ્દમાએ તેના મનમાં પણ કેણક રીતે દયા ઉપજાવી ! તેણે દુઃખી દુદયે કહ્યું કે "ગુન્ટેગાર એક નાદાન બચ્ચું છે, એને પ્રાણદંટની શિશુ આપવી અને યોગ્ય નથી લાગતું."

દાંતએ કહ્યું કે " હજુર ! આપનું કહેવું બરાબર છે; પરંતુ ધર્મવ્યવસ્થામાં સુદ્ધિ અને ન્યાયની પ્રબળતા ચાલી શકતી નથી." નાજિમે ધાર્મિક રીતે દાંતને અને મૌલવીને પણ મમજાવ્યા; પરંતુ તેમણે પોતાની દઢ છોટી નદિ અને ઉલટા તેની સામા ધમ્મ ગયા; તેથી હાથારીએ નાજિમને શૂન આગળ શિર ઝુકાવવું પડ્યું. તેણે પોતાના કરીને કહ્યું કે "દરીકનગયલ ! શરની આજ્ઞા સાંભળો, તે શું દહે છે? યા તો તમે મુમુક્ષુમાની મજદૂરનો સ્વીકાર કરો યા તલવારની આગળ મસ્તકે ઝુકાવો !" નાજિમનાં એ વચનો સાંભળીને દરીકનગયે નિર્ભયતાથી ઉત્તર આપ્યો કે " મદજૂના બચથી હું મારો ધર્મ ત્યાગીશ નહિ." નાજિમ અને દરીકનગયનાં એ પંદર વિરોધ વચનો સાંભળી માત્ર મોંમાં કોઈ માંડ માણસ પ્રમાણે દોટીને દરીકનગય પાસે ગઈ અને તેને દુદય સ્નેહો દર્શાવીને રોની રોની કહેવા લાગી કે "અરે પુત્ર ! તેં એ તે ગો જવાબ આપ્યો ? એવો જવાબ ન આપ. એટલે ! તું મુમુક્ષુમાન ધમ્મ બા-મુમુક્ષુમાન થનાં પણ હું અને જીવનો તો ભેદ શરીર ! માત્ર લાલ ! તારા વિના મારી દેવી દુદંશા ધમ્મ નગે ! ! પુત્ર ! માત્ર વચન માની નહ. જો, શ્રીગમચંદ્રએ જોઈ વર્ષ વનવાસ લેનારો હશે; પરંતુ માતાપિતાની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘી નરોત્તમી

માટે પુત્ર ! તું પણ અમ વૃદ્ધોપર દયા કર. અમ અંધોને માત્ર તું એકજ નેત્ર છે, માટે અમારી આજ્ઞા માનીને તું મુસલમાન થઈ જા અને અમારી રક્ષા કર ! ”

હકીકતરાયણ માતાની ગોદમાંથી ઉઠીને જમીનપર ઉભો થઈ રહ્યો અને હાથ જોડીને શૌચપૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે “ માતા ! તમારું કહેવું યથાર્થ છે. પુત્ર તેજ કહેવાય કે જે માતાપિતાની આજ્ઞા માને; પરંતુ વિદ્વાનોના મુખથી મેં એમ પણ સાંભળેલું છે કે, જે માતાપિતા અધર્મમાં વિચરવાની આજ્ઞા કરે, તો તે પુત્રે ન માનવી. એવી આજ્ઞા ન માનવાથી પુત્ર અપરાધી થતો નથી. હે જનની ! પ્રહલાદ, ધ્રુવજી ઇત્યાદિ મહાતુભાવો મારા કરતાં પણ નાની અવસ્થામાં છતાં તેમણે માતાપિતાની અધર્મ આજ્ઞાઓને માન્ય કરી નહોતી; ત્યારે હું તો વયમાં તેમના કરતાં મોટો છું, તો પછી તમારી અધર્મ આજ્ઞાને માન્ય કેમ કરી શકું વા? માતેશ્વરી ! કૃપા કરીને તમે મને મુશિક્ષાને સ્થાને કુશિક્ષાની આજ્ઞા ન કરો. શું તમે પોતેજ મને નરકનો અધિકારી બનાવવા માગો છો કે ? મા ! તમેજ મને ધ્રુવજીની કથા નહોતી કહી સંભળાવી ? છતાં આજે તેજ કથાથી વિરુદ્ધ ઉપદેશ તમે કેમ આપો છો ? શું મુસલમાન થઈને પણ હું સદૈવ જીવંતોજ રહીશ ? શું મારે કોઈ દિવસે નહિજ મરવું પડે ? પ્રિય માતૃશ્રી ! મારા હૃદયે અધર્મ કૃત્ય કરાવીને તમે અપયશનાં લાગી ન થાઓ. મા ! તમે શું તે ક્ષત્રાણી નથી કે જે ધર્મને માટે ચિતામાં બળીને જીવતાંજ ભસ્મ થઈ જતી હતી ! બસ, બસ ! પવિત્ર ક્ષત્રિયકુળને કલંક ન લગાડો—મારી પાસેથી આલ્યાં જાઓ. હું તમારી આજ્ઞાને માનનાર નથી ! ” તે ક્ષણેક શાંત થઈ ગયો અને પાછો શાંતિથી કહેવા લાગ્યો કે “ જન્મહાત્રી જનની ! મારા અપરાધોની ક્ષમા આપો. હું તમને હવે અંતિમ પ્રણામ કરું છું. ” એમ કહીને તેણે માતાના પવિત્ર ચરણોપર મસ્તક મૂકીને પ્રણામ કર્યા; પણ માતા ગૌરાં ત્યાંથી એક ડગલું પણ દૂર ખસી નહિ.

એટલામાં પુનઃ નાજિમે કહ્યું કે “ અય નાદાન છોકરા ! હજી પણ વિચારી લે, ધર્મની વ્યવસ્થા અનિવાર્ય છે; માટે મુસલમાની ધર્મને સ્વીકારી લે. એમાંજ તારું લલું છે, મુસલમાની ધર્મના સ્વીકારવિના બીજું કોઈ તને બચાવી શકે તેમ નથી; માટે વિનાકારણ પ્રાણનું બલિદાન ન આપ—સમજ, વિચાર. ”

સત્યવમા હિંદુ-મુલકના લેખકોએ હમીન્નગચિરે જે માઇ લખ્યું છે, તેમા તેની નાની ઉંમર, નિદોષતા અને લોગાપણ ના વર્ણન ઉપરાંત તેની ધર્મપ્રાયણતા અને સાહસનું પણ દૃઢ્યપ્રાવક વિવેચન કરેલું છે એક લેખક વખે છે કે, પદ્મજના હાદેમના જે દરબારમા નાનિમના મુખમાથી શબ્દ નીકળ્યાજ મોગા મોટા વીગેનું માહસ ઉડી જતું હતું, તે દ ગારમા હમીન્નગચિરે નિર્મલ થતાથી ઉભો ઉભો ઉત્તરો આપ્યો હતો હતો નાનિમે ત્યારે બીજી વાર તેના તેજ વચનો ઉત્તરો, ત્યારે હમીન્નગચિરે કહ્યું કે “નાનિમ સાહેબ ! આપ હો છો કે, મુસલમાની ધર્મના સ્વીકાર વિના મારા પ્રાણની દુનિયા અશક્ય છે, પણ હું વેદની આજ્ઞા માનું કે શરને કબૂલ કરું ? આપજ વિચાર કરો કે, જો પ મે સ્વર્ગની ઇન્છા મને મુસલમાન બનાવવાની હોત તો તે મને કોઈ મુમલમાનનાજ ધ માજ પેદા કરત, પણ તેની ઇન્છાથી મારો જન્મ તો એક હિંદુને ત્યાં થયેલો છે છતાં જો હું એ મારા પવિત્ર આર્યધર્મને ત્યાગી, માત્ર પ્રાણ જાચાવવા સારું / આપની આજ્ઞાનો અગીયાર કરું, તો જે ઇશ્વરે મને ઉત્પન્ન કરેલો છે, તેની આજ્ઞા વિરુદ્ધ હું વર્તેલો ગણાઉં અને ઇશ્વરની સજામા એ અપરાધમાટે મવાલ થાય, તો હું શો જવાબ આપું ? મારે આ ચાર દિવસના જીવન માટે હું તે દુષ્ટાણુ પરમાત્માની આજ્ઞાને કોઈ પણ નીને લોપી શકીશ નહિ ।”

તેનો આવો દૃઢનિશ્ચય જણાયા છતાં પણ વાત્સલ્ય મેમને લીધે વાધમલ્લે પુત્રની પાને આવી તેના માથાપર હાથ રાખીને કહ્યું કે “મારા હાડમ્બાયા પુત્ર ! મારા અને તારી મતાના છુટાપાનો અને તારી વિવાહિતા બીના વેધબ્યનો તો કાર્ડ વિચાર કર । હે પુત્ર ! જો તું જીવતો હોયશ તોજ અમે સર્વ જીવી શકીશું તા વિના વૃદ્ધા વત્યામા અમારી સેવા કોણ કરશે ? અમે બાણીએ છીએ કે, તું મુસલમાન થતાજ તારો અને અમારો મળ ધ તરી જશે, છતાં બીજી રીતે પણ તું અમારી સેવા કરી શકીશ, અને સેવા નહિ બની શકે, તો તને જોઈને પણ અમે વૃદ્ધાવસ્થાના દિવસો સ્વતોષ થી પૂર કરીશું, મારે હે પુત્ર ! અમારે ખાતર પણ તું મુમલમાન થવાનું કબૂલ કર-કોટલું અમારું વચન માન

પરંતુ ધર્મવીર હમીન્નગચિરે નિશ્ચય જગ પણ રંગ્યો નહિ નાનિમને અને પોતાની માતાને તેણે જેવા ઉત્તરો આપ્યા

હતા, તેવાજ ઉત્તરોથી પોતાના પિતાને પણ તેણે નિરુત્તર કરી દીધો; અને ખીજાઓ સમજાવવા લાગ્યા તેમનું પણ તેણે માન્યું નહિ. ધર્મભાટે મરવાને તે તત્પર થઈ રહ્યો !

નાજિમના મનમાં દયા આવવાથી પુનઃ પણ એક વાર તેણે કહ્યું કે “હકીકતરાય ! શી ઇચ્છા છે ? મુસલમાન થવું છે કે મરવું છે ?”

“નાજિમ સાહેબ ! હું પવિત્ર ક્ષત્રિયકુળને અને આર્યધર્મને કલંકિત કરવા નથી ઇચ્છતો; પણ ગદંન તલવારની નીચે ધરવાને તૈયાર છું.” હકીકતરાયે દૃઢતાથી ઉત્તર આપ્યો.

કેઈ પણ રીતે નાજિમ તેને ડગાવી શક્યો નહિ, ત્યારે નિરૂપાયે તેણે જલ્લાદને હકીકતરાયના વધની આજ્ઞા આપી અને આજ્ઞા મળતાંજ જલ્લાદ (વધક) હકીકતરાયને વધસ્થાન તરફ લઈ આવ્યો. હકીકતરાય પણ ભજન ગાતો ગાતો નિર્ભયતાથી તેની સાથે પ્રાણ અર્પવાને ચાલતો થયો.

એ સમયે સર્વ આર્યજનો રોતા-કંકળતા તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. સમસ્ત નાગરિકોનાં ચિત્ત ઉઠાસીને ખની ગયાં. આકાશ પણ એકાએક વાદળાંથી ઘેરાઈ જઈ જળનાં મંદ મંદ બિંદુઓ વર્ષવા લાગ્યું. અન્યાયથી બળે આકાશવાસી ઢેરો પણ અશ્રુપાત કરતા હોય એવો ભાસ થવા લાગ્યો. જલ્લાદ હકીકતરાયને વધગૂહની આંદર લઈ ગયો અને મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢી, ત્યારે તેના હૃદયમાં પણ દયા ઉપજી આવી અને તે નમ્રતાથી કહેવા લાગ્યો કે “હે ભોળા અને નિર્દોષ સુંદર બાળક ! હજી પણ તું હઠ છોડી દે અને મુસલમાન બની જીવ બચાવી લે. જો, તારાં માતાપિતા અને સંબંધીજનો કેટલું હૃદયવેધક રુદન કરે છે ! તેમનાપર તો જરા દયા કર.”

હકીકતરાયે ગંભીરતા અને શાંતિથી ઉત્તર આપ્યો કે “ભાઈ ! તું જે કાર્ય માટે અહીં આવેલો છે, તે પૂર્ણ કર-ઉપદેશ આપવાની કશી જરૂર નથી.” જલ્લાદે બોલ્યું કે, કેઈ પણ રીતે એ માને તેમ નથી; ત્યારે તે લાચાર થઈને કહેવા લાગ્યો કે “ખરર, તારી જ્યારે એવીજ ઇચ્છા છે, તો હેઠો બેસી જા; અને પોતાના ભગવાનનું ધ્યાન ધરીને ગદંન ઝુકાવ.”

જલ્લાદની એ આજ્ઞા સાંભળતાંજ હકીકતરાય ગોઠણ-મંડીએ બેસી ગયો અને એકધ્યાનથી માથું નમાવીને ઈશ્વરના ધ્યાન-સ્મરણમાં નિમગ્ન થયો. પ્રાર્થના કરી લઈને તે બોલ્યો કે

“ભાઈ! હવે તું તારા કાર્યમાં વિલંબ ન કર.” બસ, થઈ ચૂક્યું. જલ્દાદે એકજ-માત્ર એકજ ઘાથી તેનું માથું ધડથી જૂડું કરી નાખ્યું! ધર્મવીર હકીકતરાયનો આત્મા આ નશ્વર જગતમાંથી તે અક્ષય સુખકારી અણુના ધામમાં પ્રયાણ કરી ગયો. આ પ્રમાણે તે આ લોકમાં અક્ષય કીર્તિવાન અને પરલોકમાં પણ યશભાગી થયો! ! !

અહા! ધન્ય છે એ ધર્મપરામણ વીર હકીકતરાયને કે જેણે પવિત્ર આર્યધર્મનું મહત્ત્વ અને જ્ઞાતકુળનું ધૈર્ય દર્શાવી આપ્યું! પ્રાણજતાં પણ પોતાના ધર્મને તજવો નહિ, એ આર્ય ધર્મના તત્ત્વની જાવના સર્વને યાદ કરાવીને પોતે ચાર દિવસનું દુનિયાઇ જીવન તણ દઇ અક્ષય કીર્તિને વિસ્તારી ગયો! ગીતામાં કહેલું છે કે—

“સ્વધર્મે નિધનં ધેયઃ પરધર્મો ભયાવહઃ।

પોતાના ધર્મમાં મરણ પણ શ્રેષ્ઠ છે અને પરધર્મ ભયકારક છે.” એ તરવને હકીકતરાયે કર્તવ્યદ્વારા પાળી દેખાડ્યું.

એક તરફ માતાનું હૃદયલેદક રુદન, બીજી તરફ પિતાનો હૃદયદ્રાવક વિલાપ, ત્રીજી તરફ કુટુંબીઓનો અથુપ્રવાહ અને ચોથી તરફ પત્નીનો વિયોગ; એવી રીતે ચારે તરફનાં અસહ્ય દુઃખો છતાં, અને સંસારનો કાંઈ પણ ઉપસોગ હીપેલો ન હોવા છતાં એક તરુણનું આવી રીતે માત્ર ધર્મને ખાતર બલિદાન થવું, એ કાંઈ સામાન્ય કર્તવ્ય નથી. દુરધર્મિય અને વીરનરવિના બીજાની તાકાત નથી કે, એવું સાહસ કરી શકે.

હે આર્યજનની! હે ભારતભૂમિ! તું હકીકતરાય જેવા ધર્મશીલ સંતાનોને ઉત્પન્ન કરી પોતાના નામને એક વાર દ્વંદ્વીયી પણ સંસારમાં વિખ્યાત કર! હે ઇશ્વર! હે પરમાત્મનૃ! તું અમે આર્ય હિંદુઓમાં હકીકતરાય જેવા સાહસની રચાપના કર, કે જેથી અમે તારા પવિત્ર વૈદિક ધર્મના મહત્ત્વને બાળી સાચા આર્ય બનવાની યોગ્યતા મેળવીને તારી કુખને દીપાવી શકીએ! ! તથાસ્તુ.

૨૮-પિતૃભક્ત મરાઠા બાળક

ઇ. સ. ૧૬૭૬ માં ઔરંગઝેબની સ્વારી દક્ષિણમાં પોતાના સર્વ વૈભવસહિત, મરાઠાઓને હરાવી વિજયનો ડંકો વગાડવા આવી હતી. ઔરંગઝેબ કેટલે દરજ્જે સાહસી અને કૂર બાદશાહ હતો, તે ઇતિહાસપ્રિય જનોને વિદિત છે. શંભાળ મહારાજનો નિર્દયપણે વધ કરી તેણે કૂરતાની હદ કરી હતી. એકાદ વાઘને ઘણા દિવસસુધી પાંજરામાં પૂરી દુઃખ દેવામાં આવે અને પછી તેનો છૂટકારો થતાં જે કોઈ સપાટામાં આવે તેને તે ફાડી ખાય, તે પ્રમાણે મરાઠાઓએ પણ ઘણા દિવસ ઔરંગઝેબના ત્રાસથી અકળાયા પછી હવે આજે આ ગામ લૂંટવું, કાલે પેલો કિલ્લો સર કરવો, પરમ દહાડે પેલા મુળેદારને મારવો અને ચોથે દહાડે પરગણું બાળી દેવું; એવી ધામધુમ મચાવીને ઔરંગઝેબને ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકરાવી હતી.

એ પ્રસંગે ઔરંગઝેબની સ્વારી પોતાના ખાનગી પરિવાર-સહિત નર્મદાના કિનારા ઉપર એક વિસ્તીર્ણ આંખાવાડીઆમાં પડાવ નાખી રહી હતી. સૂર્યોદય થયો હતો. જગત ઉપર પ્રકાશ ધીમે ધીમે પ્રસરવા લાગ્યો હતો. રાત્રિની શાંતિ ધીમે ધીમે પલાયન કરી ગઈ હતી. પક્ષીઓના મધુર કલરવથી વૃક્ષની ડાળો ગાળ રહી હતી. બાદશાહની છાવણીનાં માણસોમાં કેટલાંકે ઉઘ્યાં હતાં, કેટલાંકે પડયાં પડ્યાં નિદ્રા લેતાં હતાં અને કેટલાંકે નમાજ ભણતાં હતાં. એટલામાં ૬-૧૦ વર્ષનો એક મરાઠા છોકરો, બાદશાહના તંબુ પાસે જઈ બાદશાહની મુલાકાત લેવા પહેરેગીરને વિનંતિ કરતો હતો. કોઈકે પહેરેગીર પૂછતો હતો કે, એવું શું કામ છે ? ત્યારે કોઈ પહેરેગીર તે બિચારા છોકરાની મશ્કરી કરતો હતો. કોઈ તેનો ફેંટો લઈ નીચે ફેંકતો હતો તો કેટલાક તેના શરીર સામે જોઈ હસતા હતા. એટલામાં બાદશાહનો કારભારી તંબુ બહાર આવ્યો. કારભારીને તે છોકરાની દીનતાભરેલી

મુખમુદ્રા ભેંઈ દયા આવવાથી તેને કાંઈક પૂછપરછ કરીને પછી તબુમા લઈ ગયો બાદશાહે તે છોકરાને કેટલાક સવાલ પૂછી નિશ્ચય કર્યો કે, એ ફાસીએ જનારા બડખોરો પેટી એકાદનો છોકરો છે, અને પિતાને બદલે પોતે ફાસીએ જવા તૈયાર થયો છે બાદશાહે તેની પરીક્ષા કરવાને એક તીક્ષ્ણ છરો મગાવી તેનો કાન ખાતી કહ્યું કે ‘છોકરા ! સાચું બોલ, તું ખરેખર ફાસીએ જવાનેજ આબ્યો છે કે તને કાંઈએ શીખવીને અહીં મોકલ્યો છે?’

‘નહિ મહારાજ ! કૃપા કરીને મારા પિતાને મુક્ત કરો હું તે મને બદલે ફાસીએ જવા તૈયાર છું’ છોકરાએ ટેમળ સ્વરે કહ્યું એ સાંભળતાજ દુષ્ટ ઔરંગઝેબે તે છોકરાનો એક કાન બંદ કાપી નાખ્યો અને હજી પણ તે છોકરો મરવાને તૈયાર છે કે કેમ તે જોવા પૂછ્યું કે ‘છોકરા ! હજી એકજ કાન કાપ્યો છે કેટલું દુઃખ થાય છે તેનો વિચાર કર ! તું ક્યો હજી થઈ મરશે, તે કરતા સીધો ચાલ્યો બ’

‘મહારાજ ! પિતાને માટે પ્રાણ આપવો એજ પુત્રનું લક્ષણ છે જો મારા પિતા જીવતા રહેશે તો મારા જેવા અનેક પુત્રોને જન્મ આપશે, અને દેશની સ્વતંત્રતાને માટે પ્રાણ જતા સુધી લડશે શત્રુઓથી અથવા મરણથી ડરી જઈને જેઓ માતૃભૂમિની રક્ષા કરતા નથી, તેઓ બાચવા અને કાયર હોય છે નહીં કે તળાવ પર પડેલા જડ પથ્થરો પણ ધોવાના ઉપયોગમાં આવી નદીઓ ને દીપાવે છે, ત્યારે કાયર પુરુષો જુદી હોવા છતાં પણ પૃથ્વી ઉપર ભારરૂપ થઈ પડે છે ! જેઓ માતૃભૂમિને માટે લડતા લડતા મરે છે, તેઓ આ લોકમાં પણ યશસ્વી થાય છે અને સ્વર્ગમાં પણ તેમને આનંદ મળે છે મહારાજ ! હું બાળક છું, પણ વીરશત્રીની પેટે જન્મ્યો છું મારે મારા રાઈ રાઈ જેટલા કટકા થાય તોપણ ચિતા નહિ, પરંતુ મારા પિતાને છોડી દો’ બાળકે યૈર્ધપૂર્વક કહ્યું તેના એક કાનમાંથી ધડ ધડ લોહી નીકળતું હતું, છતાં તેણે જરા પણ મો બગાડ્યું નહિ ! અસહ્ય વેદના થવા છતાં પણ તે મરવાથી પાછો હઠ્યો નહિ અને ઉપલેખ જવાબ આપ્યો

બાદશાહે એ શબ્દો સાંભળીને હસતા હસતાજ તે બાળક વીરનો ખીલે કાન કાપી નાખ્યો, છતાં પણ તે છોકરો ધીગજથી ઉભો રહી હું ખ મહાન કરવા લાગ્યો એ ભેંઈ બાદશાહને વધારે આશ્ચર્ય થયું પરંતુ તેને દયા પાવી નહિ ઉલટું તેણે તો કા ભારી

ને એમ કહ્યું કે “આવા ચરવીર બાળકના પિતાને તો કોઈ પણ રીતે જીવતો રાખવો ઉચિત નથી, કેમકે તેને જીવતો મૂકવાથી પરિણામ ઘણું ભયંકર આવશે; માટે તેને હમણાં ને હમણાં જ ફાંસીએ લટકાવો અને આ છોકરાને અહીંથી કાઢી મૂકો.”

છોકરો ગરીબડે ચહેરે કાનમાંથી નીકળતું લોહી લૂછતો લૂછતો બાદશાહને ફરીથી કહેવા લાગ્યો કે “મહારાજ ! મારા પિતા ક્યાં છે ? તેને છોડી દો ! હવેથી ફરી એવું બંડ નહિ કરે ! હું જામીન થાઉં છું ! મારી માતા આંધળી છે, મારો એક મોટો ભાઈ લૂણ છે, મારા વૃદ્ધ દાદાજી મરણપધારીએ છે, તે તેમનું મુખ જોવા માંગે છે. મહારાજ ! હયા કરો, ઈશ્વર તમારું લલ્લું કરશે !” એમ કહીને તે ઔરંગઝેબને પગે પડવા લાગ્યો. હવે તેનાં નેત્રોમાંથી આંસુની ધારા ચાલવા લાગી, કારણ તેના પિતાને ફાંસીનો હુકમ થઈ ચૂક્યો હતો. પિતાને છોડાવવાને માટે તેણે બંને કાને થતી અસહ્ય વેદના સહન કરી; પરંતુ દૂર મનુષ્યને ગરીબોની હયા ક્યાંથીજ આવે ! લોભમાં ને લોભમાં ગરીબોની હાય લેવાનુંજ તેમના કપાળમાં લખાયલું હોય છે ! લક્ષ્મીલોભ, ભૂમિ-લોભ અને રાજ્યલોભનો મદ કાંઈ જેવો તેવો છે ! એ તો સર્વ નશાઓના કરતાં સહઅગ્રણી નથી છે ! ખીજ નશાથી માણસ કે રાજા દિવાના બને છે, પણ આવા અનેક નશાઓથી તો માણસ કિંવા રાજાએ આંધળાજ બની રહે છે ! નેત્રો છતાં દેખતા નથી ! માત્ર સ્વાર્થનેજ જુએ છે !

છોકરો રડતો હતો એવામાંજ પાછળથી એક તોપનો મોટો ધડાકો થયો. છોકરાએ પાછળ ફરી જોયું તો એક મોટા ઝાડની ડાળ નીચે તેનાં પિતાનું શરીર છિન્નભિન્ન થઈ ગયેલું લટકતું જોયું ! એ જોતાંજ તેના નેત્રનાં આંસુ સૂકાઈ ગયાં. આ સમયે એ છોકરાના હૃદયની કેવી સ્થિતિ હશે તે વાંચનારેજ વિચારી લેવું. સિપાઈઓની વચમાં થઈને દોડતાં દોડતાં તે પિતાને પગે બાંધ્યો; અને વારંવાર માથું નમાવી ચુંબન કરવા લાગ્યો. દુષ્ટ ઔરંગઝેબે તેને ત્યાંથી પરાણે કાઢી મૂકાવ્યો.

રાજ્ય અને ધનવૈભવ માટે મનુષ્યો શું નથી કરતા ?

૨૯—ગુરુ ગોવિંદસિંહના ચાર વીર બાળકો

(૧-ફતેહસિંહ, ૨-જામરસિંહ)

લૌકિક સ્વાર્થને ત્યાગ કર્યાવિના આ જગતમાં કોઈ પણ મહાપુરુષ થઈ શક્યા નથી આ જગત કાંઈ માત્ર સ્વાર્થસાધુ જો માટે નથી લે મહાપુરુષ થવાની ઇચ્છા હોય, લે જગતમાં પોતાનું નામ અમર ગણવું હોય, તો મનુષ્યે પોતાનો સ્વાર્થ પરમાર્થના રૂપમાં દેશી નાખીને પોતાના હૃદયને વિશાળ બનાવવું જોઈએ. માત્ર પોતાનું કે કુટુંબનું જ નહિ, પણ પ્રાણીમાત્રને આત્મવત્ ગણી તેમનું અનિષ્ટ થતું અટકે અને ઇષ્ટ થાય એવાં કાર્યો કરવા જોઈએ માત્ર ત્યાર્થને માટે લોકો ગમે તેવા મોટા કામ અને સાહસ ઉઠાવે તેથી શું ? જ્યારે તો જેથી અનેક પ્રાણીના ઠંડ્યાણુ થાય એવાજ કામોને ધન્ય માનીએ છીએ. વિપત્તિ અને સકટો વેડીને પણ જે કોઈ લોકહિતના કામ કર્યો, તેજ ચિગ્ગાળપર્યંત નામ, યશ અને દીર્ઘિ મૂલ્યે જશે.

બ્રહ્મતપ ઉમા, સ્વાર્થત્યાગની બાબતમાં શીખ લોકો ઉઠા. બ્રહ્મચર્યા સર્વોપરિગણ્યાનું કારણ તેમની પરોપકારવૃત્તિજ છે. એ ગૌરવ તેમણે જાદુ મોટી કિમતે-જાદુ ભારે આત્મસોજે મેળવ્યું છે. ધર્મને માટે, કર્મને માટે, પરોપકારને માટે અને અતિથિ-સત્કારને માટે, તેઓએ જેવી ત્યાગવૃત્તિ બતાવી છે, તેથી ત્યાગ-વૃત્તિના દ્વારત જગતના ઇતિહાસમાં સાચ્યેજ મળ્યો તેઓના મહાન ધર્મગુરુઓએ દેશને માટે અને ધર્મને માટે અસાધારણ બલિદાન આપીને જે અદ્યય દીર્ઘિ મેળવી છે, તે ગીબ ઇતિહાસના પ્રત્યેક પૃષ્ઠપર ચળકતા અદ્યરે આલેખાયેલી છે. તે અસરો કહે છે કે “પરોપકાર માટે સ્વાર્થત્યાગ કરવો, એજ મહા પુણ્યનું કામ છે.”

ગુરુ ગોવિંદસિંહે અસાધારણ સ્વાર્થત્યાગ બતાવીને શીખ.

સમાજમાં જે અસામાન્ય જોશ ઉમેયું હતું, તેમનું દષ્ટાંત જોઈને તેમના શિષ્યો પણ તેમને પગલે ચાલીને અજિત વીર પુરુષ થઈ ઉઠ્યા હતા. તેમનીજ સહાયતાવડે પંબળમાંથી મોગલ રાજ્ય ઉખરી જઈને સ્વતંત્ર હિંદુ રાજ્ય સ્થાપન થયું હતું; પરંતુ તેમના ખંડિયા રાજાઓએ અવળો રસ્તો લઈ મોગલરાજા ઔરંગઝેબની મદદ લઈ ગુરુ ગોવિંદસિંહની રાજધાની આનંદપુરને ઘેરો ઘાલ્યો!

આ ઘેરા વખતે શીખ લોકોએ મહાન વીરત્વ બતાવ્યું; પરંતુ અપાર શત્રુસેનાના વિચારથી ગુરુ ગોવિંદસિંહની માતા ગુજરીને પોતાના બે લાડકવાયા પૌત્રોને બચાવવાની ભારે ચિંતા પેઠી. છેવટે તેમણે ઘેરો ઘાલનારા રાજાઓને ગુસ્સા રીતે કહાવ્યું કે, તેણીને કિલ્લામાંથી બહાર નીકળી જવા દેવી. આ પ્રાર્થના મંજુર થવાથી માતા ગુજરી, 'ગોવિંદસિંહના બે નાના છોકરાઓ—ફતેહસિંહ અને જળરસિંહ લઈ ગુસ્સા રીતે કિલ્લો છોડી ચાલ્યાં ગયાં. એ વખતે તેમની સાથે ગંડુ નામનો એક રસોઈઓ હતો.

ગંડુ બ્રાહ્મણનો છોકરો હતો, પણ તેનામાં બ્રાહ્મણપણાના શુભ નહોતા. તે પૈસાનેજ પરમેશ્વર માનતો હોવાથી અને પૈસા-માટેજ નોકરી કરતો હોવાથી છેક પામર પ્રાણી જેવો થઈ રહ્યો હતો.

ગંડુ સિરહિંદ ગામમાં રહેતો હતો. કિલ્લામાંથી નીકળી પડ્યા પછી ગુરુમાતા બે પૌત્રો તથા ગંડુ બ્રાહ્મણ સાથે તે ગંડુને જ ઘેર આવી પહોંચ્યાં. ગંડુ આદરસત્કારપૂર્વક માતાને પોતાના નાનકડા ઘરમાં લઈ ગયો. ગુરુમાતાએ પણ તેનો ભાવ જોઈને ત્યાં રહેવાની ઇચ્છા બતાવી. ગંડુએ માતાને બેસવા એક ભાગ્યો—તૂટ્યો ખાટલો પાથરી આપ્યો.

મુસાફરીથી થાકેલા બંને બાળકો તે ખાટલા ઉપર તરતજ નિદ્રાવશ થયા. બાળકો ઉઘ્યા, પણ માતાનાં નેત્રમાં ઉંઘ નથી, અનેક ચિંતાઓમાં તેમનું હૃદય રહ્યા કરે છે. પોતાના પુત્ર ગુરુ ગોવિંદસિંહને તેઓ જે સ્થિતિમાં મૂકી આવ્યાં હતાં, તે સ્થિતિ કેટલી ભયંકર હતી! ગોવિંદનું મુખ જોવાનું હવે તેના નસીબમાં હશે કે નહિ, આ બે બાળકોનું રક્ષણ થશે કે નહિ, આવી અનેક ચિંતાઓ કરતાં કરતાં પ્રેમપૂર્વક બંને પૌત્રોના મુખ ઉપર અને શરીર ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યાં.

પૈસાની જરૂરને અંગે ગુજરી માતાએ કિલ્લો છોડતી વખતે ભા. વી. ૧૪

એક દાળડો સાથે લીધો હતો તેમાં હીરા, માણિક અને મેતીના ઘણા અણકારો ભરેલા હતા અને તે દાળડો ઘણી સાવચેતીથી મતાડી રાખ્યો હતો. ગુણા ઘરમાં આવ્યા પછી તે દાળડો ઓશિકા નીચે મૂકીને ગુરુમાતા સૂઈ ગયાં. ચિંતાને લીધે તેમને જગવાર ઝોક આવતું અને પાછી આખ ઉઘડી જતી.

ગુણી પાછી નજર પેલા પિતાગદા દાળડા ઉપર પડી ચૂકી હતી, પરંતુ એ દાળડો ગુમ કરવાથી માતાજીને અને બે રાજપુત્રોને ખાવાના પણ વાખા પડે તેનો વિચાર તે સ્વાર્થમાં અંધ બનેલા પ્રાણલુને ક્યાંથી જ આવે! એ તો પેલો દાળડો ઉઘાડી જવાનો લાગ શોધવા લાગ્યો, પરંતુ તે માતાજી પણ ભૂના જમાના ના હતા તેમને ઉધ આવતી નહોતી ગંજુ ઉઘવાનો ઠોંગ કરી સૂતો હતો અને લાગ ભેતો હતો એટલામા પ્રાણલુમાથને લાગ મળ્યો! ગુરુમાતા મોડી રાત સુધી જાગ્યાં, પણ રસ્તાના ધાકે છેવટે ઉઘી ગયા! પાછી ગજુ મહારાજે એક, બે, પાંચ વખત પોતાનું માથું ઉંચું કરીને જોયું, અને ગુરુમાતા ઉઘી ગયેલાં જણાતા તેમનો પાને જઇને ઓશિકા નીચેથી દાળડો કાઢી લીધો અને પછી તરત જ બૂમ પાડી કે “ચોર ચોર, કેઈ દોડો! કેઈ પકડો!” ગુણી બૂમથી ગુરુમાતા એકદમ ભગી ઉઠ્યાં. બે છોકરાઓ પણ આખો ચોળતા ઠહી ઉઠ્યા! ગુરુમાતાએ સૌથી પહેલાં જ ઓશિકા નીચે જોયું તો “દાળડો” ગુમ થયેલો જણાયો તેમણે બહુ લીધું કે “સત્યાનાથ ગયું!” સ્તબ્ધ દૃષ્ટિએ તેમણે પાછી વારંમુઠી ગુણના મોઢા સામું જોયા કર્યું અને નિશ્ચય કર્યો કે, ચોર એ પોતે જ છે! પરંતુ શું કરવું? પછી સાન્તચિત્તે ગુરુમાતાએ તેનો ઉપકાર માન્યો અને કહ્યું કે “બેટા! ચોરના હાથમાંથી બચાવીને દાળડો તે સંતાડી લીધો તે દીકરું. હવે તે લઈ આવ. તારો ઉપકાર જૂલાશે નહિ” ટોલીમાએ આ પ્રમાણે તેને ઘણી વિનંતિ કરી, પરંતુ તેથી તેનું દૃઢ્ય પીઝળી જવાની વાત તો વેગળી રહી, અને તે તો ઉઝડો ગુરુને મઈ ગયો અને ગુરુમાતાને માળો પલ્લુ લીધી! ગુણા એવા આવરણથી પેલા બે વીર બાળકોનો મિત્ર જ તો નહો, અને તેમણે ગુણને તેજસ્વીપણ્યથી કંટુંકે “ખજરદાઝ! જો માતાજીને એક પણ સળક કહ્યો છે તેજ તો તને ભારે શિક્ષા મળશે.” બાળકોના વીરતબરેલા મોઢા સાંભળીને ગજુએ કહ્યું કે “અરે મૂર્ખાઓ! તમને ખબર છે કે, તમે મારા

આશ્રયમાં છે અને મારીજ કૃપાવડે જીવતા છે? આખું જગત તમારું દુશ્મન છે. તમને નિરાધાર બેઠેને મેં મારું મકાન રહેવા આપ્યું છે. તેમાં પણ મને કેટલો ભય છે તેની બળર છે? મારો ઉપકાર માનવાને બદલે તમારાં ડોસી ઉલટો મને “ચોર” બનાવે છે! ખરેખર તમે નાલાયકજ છો! ઠીક, હવે બેઠું છું કે, કોણ તમારું રક્ષણ કરે છે? હું હમણાંજ મુસલમાન કોટવાલને બોલાવી તમને પકડાવી દઉં છું. તમારો પિતા મોગલ રાજાનો બળવાખોર છે, તમે મોગલના હાથમાંથી કદી પણ છૂટવા પામશો નહિ. જુઓ કે હવે તમારી નાલાયકીનું શું ફળ મળે છે?” એટલું કહીને નીચ ગંશુ મહારાજ અપાટાબંધ બહાર જવા તૈયાર થયો.

એક પ્રાણજીનાં આવાં વાક્યો સાંભળી વીર બાળકોની આંખોમાંથી અભિ વરસવા લાગ્યો. અપમાનની અને તિરસ્કારની આગ તેમની નસેનસમાં સળગી ઉઠી. મોટો પુત્ર કૃતેકસિંહ કમરેથી તલવાર બહાર કાઢી ગંશુ ઉપર ધસી ગયો; પરંતુ શુરુમાતાએ તેને રોક્યો. માતાના કહેવાથી બાળક અટકી ગયો, નહિ તો ગંશુ મહારાજ એકના બે થઈ જાત! માતાએ રસોડાનાં ઘણું સમજાવ્યો. તેને શાંત પાડવા માટે કાલાવાલા કર્યા; એટલુંજ નહિ પણ પોતાનો દાબડો પણ તેને આપી દીધો, પણ મારાં બાળકોને બતાવી દર્શાવે નહિ, એમ કાલાવાલા કરીને કહ્યું; પરંતુ પાપી પ્રાણજીનું હૃદય શુરુમાતાની અશ્રુધારાઓથી શીતળ થયું નહિ. એ તો તરતજ શહેરના કોટવાળ પાસે ગયો અને કહ્યું કે ‘જો મને ઇનામ આપશો તો ત્રણે જણને પકડાવી આપીશ.’

તત્કાળ કોટવાળ સિપાઈઓ સાથે ગંશુને ઘેર આવી પહોંચ્યા અને શુરુમાતા તથા બે છોકરાઓને પકડી ગયા! કિદલાના એક ઓરડામાં શુરુમાતાને અને એક અંધકારવાળા ઓરડામાં બે છોકરાઓને કેદ કરી દીધા.

કેદખાનામાં પણ શુરુ બાળકોની અવસ્થા વિચારવા જેવી અને સમજવા જેવી હતી. અંધારા ઓરડામાં પૂરાયા છતાં તેઓ ત્યાં નાના પ્રકારની ધર્મચર્યા કરતા હતા. “સિંહનાં બાળક સિંહ જેવાંજ હોય છે.” પિતા અને પિતામહનું અપૂર્વ સાહસ અને ધર્મપ્રેમ તેમનામાં પણ જણાતો હતો. તેઓ અડગ ધૈર્યપૂર્વક આ અસાધ્ય સહન કરવા લાગ્યા.

ખીજે દિવસે ઠાઠમાઠ સાથે રાજદરબાર ભરાયો. નવાબ વાણ-

દખાં સિંહાસન ઉપર ઊઠેરાઓનો ન્યાય કરવા બેઠા. જે કેદી બાળકોને રાજસભામાં લાવવામાં આવ્યા. બાળકોની તેજસ્વી મૂર્તિ જોઈ સભામાં બેઠેલા બધા ગૃહસ્થો આશ્ચર્ય પામ્યા. તેઓનું શરીર કદથી સૂકાઈ ગયેલું હોવા છતાં પણ તેમનું વદન દૃઢતાભરેલું હતું.

નવાળ કોટવાળની ક્રિયાદ ઉપરથીજ તેઓને પ્રાણદંડની આજ્ઞા કરવા જતા હતા, પણ તેવામાં એક બીજી વાત તેમને સૂઝી. તેમણે ગુરુ ગોવિંદસિંહના હૃદયમાં હમેશાં અગ્નિ પ્રકટાવવાની યુક્તિ કરી. આ જન્મે બાળકોને “ઈસ્લામ” ધર્મમાં વટલાવવાથી ગુરુ ગોવિંદના મનમાં પ્રાણદંડથી પણ વધારે દુઃખ થશે; એમ વિચારીને નવાળે કહ્યું કે “બાળકો ! તમે ધણા નાના છો તમને પ્રાણદંડની શિક્ષા આપતાં માફે હૃદય બહુ દુઃખાય છે અને તમારા ઉપરના દેનેહથી બીજાં જાય છે. પિતાના પાપથી તમારી આવી જે દુર્દશા થઈ છે, તેમાંથી હું તમને મુક્ત કરવા ચાહું છું. તમારા પિતા એક સખત કાકર અને ભોગલરાજ્ય સામે બળવાખોર હોવાથી તેના પુત્રતરીકે તમને પ્રાણદંડનીજ શિક્ષા થવી જોઈએ; પરંતુ તમારી નાની ઉંમર ધ્યાનમાં લઈને હું ભયંકર શિક્ષા કરી શકતો નથી, પરંતુ તે દયાને બદલે તમારે અમારો ધર્મ શ્રદ્ધા કરવો પડશે. જો તમે ઇસ્લામી ધર્મ શ્રદ્ધા કરશો—તો તમને અમે પુત્રની પેઠે પાળીશું અને આ જગતમાં જોડલાં સુખ-લોગ-વિલાસ છે, તે બધાં તમને આપીશું. તમે પૃથ્વી ઉપર રહેવા છતાં સ્વર્ગનું સુખ ભોગવશો અને સર્વ પ્રકારના વિલાસવેશવ તમારા દાસ થઈ રહેશે. તમારો પિતા ઇસ્લામી ધર્મ નહિ સ્વીકારવાથી અને ભોગલરાજ્ય વિરુદ્ધ વર્તવાથી નરકનું દુઃખ ભોગવશે; પરંતુ તમે તો નિર્દોષ બાળકો છો ! પિતાના પાપે પુત્રોએ શામાટે દુઃખી થવું ? જોનો ધર્મ આ જીવનમાં સુખ આપતો નથી અને દુકડા રોટલામાટે ભટકવું પડે છે, તેનો ધર્મ પરલોકમાં શું સુખ અપાવશે ? માટે તમે તમારા પિતાના શબ્દો ઉપર વિશ્વાસ નહિ કરતાં હું જે સલાહ આપુ છું તે સ્વીકારી લઈ તમે ઇસ્લામ ધર્મ શ્રદ્ધા કરો. હું તમને બધુંજ આપીશ, હું તમારેમાટે બધુંજ કરીશ.”

હુનિયાઈ સુખ-વેલવ એ કાંઈ ધર્મનાં અંગ કે ધ્યેય નથી. મુસલમાન ધર્મ પણ હુનિયાઈ પદાર્થ પાછળ ભટકાવનારો જડવાદીઓનો ધર્મ નથી. પણ પારલૌકિક સત્ય-મુખને મંધાવનારો છે

અને પવિત્રતા તથા સયમનો પક્ષપાતી છે હા, હિંદુઓની પેઠે મુસલમાનોએ પણ પોતાના દોષવડે ઇસ્લામ ધર્મને અવળા અર્થમાં લઈને અનેક રીતે વગોવાળ્યો છે જ્યારે હજરત મહમદ સાહેબ સલ્લોના પથવાગાઓ નજરેશ્વર થઈ ઉઠ્યા, ત્યારે તેમનો પણ સયમ છેવટે ક્યાય ડૂબી ગયો ! હિંદુ રાજાઓની પેઠે તેમણે પણ ધીમે ધીમે વિલાસિતાના પ્રવાહમાં ઇસ્લામનું સત્ય સ્વરૂપ ડૂબાવી દીધું, અને હુનિયાઈ પદાર્થો કોઈ પણ રીતે મેળવવા-લો ગવવા, એજ ધર્મનો પ્રધાન ઉદ્દેશ તેઓએ માની લીધો ! સયમ ની સાચી દિશા સાધવાને બદલે જેણે જેની મરજીમાં આબુ તેમ રાજ્ય કર્યું વચમાં એકાદ બે વીર પુરુષો જન્મ્યા હતા, પરંતુ તેમનો ચત્ત અધ પતનની ગતિ અટકાવી શક્યો નહિ હમણા પણ હિંદુઓની પેઠે મુસલમાન ધર્મને નામે પણ કેટલા અન્યાય થાય છે, તે ખરા મુસલમાનો તો સ્વીકારે છેજ હિંદુ ધર્મ ની પણ પુષ્કળ અવનતિ થઈ છે, પરંતુ વચમાં વચમાં નાનક, ચૈતન્ય, શકરાચાર્ય, રામાનુજાચાર્ય, વલ્લભાચાર્ય, દયાનંદ, રામ કૃષ્ણ પરમહંસ, રામતીર્થ, (વેવેકાનંદ આદિ મહાપુરુષોએ એક યા બીજી ગીતે હિંદુધર્મમાં જે ચૈતન્ય આપ્યા કર્યું છે, તેથીજ હજી સુધી હિંદુધર્મ જાગૃત છે અને તેથીજ આજે પણ હિંદુઓના ધર્મઠગ બગલગતો તથા શુષ્ક વેદાંતીઓ સુદ્ધા માત્ર ગુપ્તપણેજ દુરાચાર સેવે છે, પરંતુ મોઢેથી ઐહિક સુખને જીવનનું પ્રધાન લક્ષ્ય કહી શકતા નથી અને તેથીજ તેમના ધર્મઠાગ રાજદરબારે કરતા પણ વધારે પૂજ્ય છે !

અસ્તુ એ વાત જવા દો નવાબના એવા લલચાવનારા વાક્યો અને પિતૃનિંદા સાલણીને બન્ને બાળકોના મનમાં કોંધનો અગ્નિ લડછી ઉઠ્યો તેમના ક્ષીણ મુખપર શરીરમાં રહેલું થોડું ઘણું લોહી ચઢી આબુ બન્ને છોકરા નવાબને ઉત્તર આપવાને આગળ વધ્યા, પરંતુ ક્રોધસિંહ પોતાના લાઈને અટકાવીને જે કાંઈ બોલી ઉઠ્યો, તે શબ્દો આજે પણ બોકણ મનુષ્યના હૃદયમાં સાહસનો સચાર કરે છે બાળકે કહ્યું કે “ નવાબ ! દરિદ્ર પ્રજાનું લોહી પીને પણ હજી તમે નવાબ કહેવાઓ છો ! તમારા અત્યાચાર અને લૂટફાટના કાર્યોથી દેશ રસાતળ ગયો છે તમારા મહેલો ઉપર હજારો સ્ત્રી-પુરુષોના ઉન્હા નિશ્વાસ વરસી રહ્યા છે તમે કેટલા બધા જીવન અન્યાયની રીતે નષ્ટ કર્યા છે ! હજારો બાળકો

માતા-પિતાના વિયોગથી હું ખી યદ અતિથય કંપાન કરી નહા
 છે અને ચારે દિશા ક પાવી નહા છે તમે જળપૂર્વક હિંદુઓ
 ની મન્યાઓને અને બહેનોને પમડી લાવી તમારૂં અત પુર શોભા
 વ્યું છે કેટલી ઓઝોએ પોતાનું સવીત્વ બજાવવા માટે તમને શાપ
 દેતા દેતા દેહત્યાગ કર્યો છે। તમે રક્ષક કહેવાઈને પ્રજાની ધનસંપ
 ત્તિ હનુ કરો છે। તમે તમારી તલવાત્થી પ્રજાનું રક્ષણ નહિ
 પણ હનુ કર્યા બંધો છો। અમારા પિતા, તમારા રક્ષક જેવા
 કુકર્મોની તમને શિક્ષા આપીને જગતમા ધર્મના માથા બીજ
 વાવવા માટે આવ્યા છે તમારા ઘોર પાપોને માટે સત્વર તમને
 પશ્ચાત્તાપ અને દિવગીરી થશે, અને બીજાઓને જેટલા કષ્ટો
 આપ્યા છે, તે બધા તમારે માટે ભેગા થઈ ચૂક્યા છે ન્યારે રક્ષણ
 નો કોઈ પણ વસ્તો રહેશે નહિ, ત્યારે તમારૂં હૃદય પશ્ચાત્તાપ
 ના અભિધી બજવા માડશે, પરંતુ તે વખતે તે પશ્ચાત્તાપ વૃથા
 જશે પૃથ્વી ઉપર દેહલાએ રાજ્ય અને દેહલાએ રાજા થઈ
 ગયા છે અને તે બધાએ રાજ્ય અને બધાએ ગજ નાશ પામ્યા
 છે એક દિવસ તમારૂં પણ તેમજ થશે, કોઈનું રાજ્ય કે કોઈ
 પણ રાજા અમર રહ્યા નથી અમારા પરમ ધાર્મિક અને પરોપકારી
 વિક્રમ જેવા ચક્રવર્તી રાજાઓના રાજ્ય પણ ચાલ્યા ગયા છે,
 તો પછી તમે શી ગણતરીમા ? એક મમય તમા । રાજસિંહામનો
 વાગોળો અને કબૂતરોના માળા બાધવાને લાયક થઈ પડશે
 અને તમારૂં કિલ્લો, રાજમહેલો અને રાજમત્તા, એ બધું માત્ર
 એક “વાર્તા” જેવું ગણાશે। અનેક માણસો તમારા કાર્યો તરફ
 ધિછાગ બતાવશે અને ન-કથાતનાના ઘોર હું ખ સોગવતા હરો
 તે વખતમા ભાગ્યેજ કોઈ તમને દિલ્લાસો આપશે હમણા તમે
 નાજમત્તાના અર્કુદાર આટે તમાના ભાવી ભય કર હું ખ-દાવાન
 બને એમ શકના નથી, કેમકે અત્યારે તે ભાવી હું ખો પડદામા
 રહ્યા હા વચાવકાર સજી રહ્યા છે। નવાળાં તમે અત્યારે અમ
 ને જે મુખ સ્વર્ગદની આશા અને લોભ બતાવો છો, તે બધા
 ના દિવમના ચારણા જેવા હોઈને ત્યારે માનસિક અશાંતિ,
 શારીરિક રોગ અને મૃત્યુનો માર આવી પહોચશે, ત્યારે એ બધા
 મુખ એકેકપાટે લોપ થઈ જશે જો આ જગતમા “મૃત્યુ” અને
 “કર્મફળ” મળતા ન હોત, તો કદાચ હું તમારી આપેલી લાલચો
 મા લોભાર્થ બન અને તમે કહો છો તે સ્વીકારી લેત, પરંતુ

ન્યારે એ બાળતો તો નક્કીજ છે, ત્યારે પછી એવું ક્ષણિક સુખ લોગવવું તે શા કામનું ? તલવારથી મરવું એ તો રોગના લોગ થઇ ખાટલે પડી મરવા કરતાં ઘણુંજ બહેતર છે. હુનિયાઇ લોલ-લાલચને ખાતર જીવવું, એના કરતાં ધર્મશ્રદ્ધાને ખાતર મરવું એ તો મોટું અહોભાગ્ય છે. અમે શરીરનાં તુચ્છ સુખોને માટે કદી પણ કલંકિત થઇશું નહિ. તમે મોટા હુશિયાર માણસ-માં ગણાવા છતાં અમને પવિત્ર ધર્મશ્રદ્ધા ત્યાગ કરવા કહો છો, એ શું થોડું આશ્ચર્ય કહેવાય ? ન્યારે બધાજ બહે છે કે, મૃત્યુ અનિવાર્ય છે, ત્યારે શામાટે લોકો જીવનને મૂલ્યવાન ગણે છે અને તેની રક્ષાને માટે અનેક યત્નો કરે છે; તેનો હું વિચાર કરું છું, ત્યારે ઘણુંજ આશ્ચર્ય થાય છે ! જેણે સ્વધર્મને માટે પ્રાણ આપ્યો છે, તે મહાપુરુષ તેગબહાદૂરના અમે પાત્રો છીએ. જેઓ શ્રી શુરુ નાનકેદેવના હાલના વારસ છે, તે મહાત્મા શુરુ ગોવિંદસિંહના અમે પુત્રો છીએ. જેઓનાં માતૃપિતા એવાં મહાન ચારિત્રવાળાં હોય; જેમના વંશમાં જન્મવાનું અહોભાગ્ય મળ્યું હોય; જેમના પૂર્વજોના મહિમાવડે જગત ગૌરવાન્વિત થયું હોય, જેઓ હમેશાં દેવ-દૂતોવડે રક્ષાતા હતા, જેઓના માથા ઉપર હમેશાં પવિત્ર પૂર્વજોનો શુભાશીર્વાદ વર્ષે છે, જેઓને પાર-લૌકિક જ્યોતિ જીવનની ઉચ્ચ અવસ્થા તરફ ખેંચે છે, તેઓ શું સાધારણ શરીરને માટે અથવા કૂતરાં-ખિલાડાંની પેઠે ઇન્દ્રિયોની તૃપ્તિને માટે, એવાં સર્વોચ્ચ સુખોનો ત્યાગ કરશે ? નવાળ ! મૃત્યુ-ની ખીક શામાટે બતાવો છો ? અમે તો બચ કેવો હોય છે તે બાજુ તા નથી. ધર્મ-જીવનની પવિત્ર શક્તિ શું કદી પણ નષ્ટ થાય છે ? તે પવિત્ર જીવન તલવારના આઘાતથી કે તોપના ગોળાવડે પણ શું નષ્ટ થાય તેમ છે કે ? અમારો આત્મા અમર છે અને બહાર જણાતું શરીર તો માત્ર તે ઉપરનું વસ્ત્રજ છે. સુખે અથવા દુઃખે શાંતિમાં કે અશાંતિમાં એ વસ્ત્ર, એ શરીર છૂટવું એ તો નિશ્ચય-જ છે. ગમે તો શરીર અગ્નિમાં બળે, ઘોરમાં સડે કે પછી તેના કટકે કટકા થઇ કપાઇ બચ, એ બધું અમારેમાટે સરખુંજ છે. અમે તો માત્ર એક ઇશ્વરી આશીર્વાદના ઉમેદવાર અને હકદાર છીએ અને અમે હમેશાં ઇશ્વરના હૃદયમાં વસીએ છીએ. એજ અમારે માટે મોટામાં મોટું સુખ અને આશ્વાસન છે; માટે હવે તમે આહો તેવી રીતે શરીરનો નિકાલ કરી નાખો. શુરુ ગોવિંદ-

સિહના પુત્ર થઈને અમે ગુરુએ જનાવેલા માર્ગથી એક વાળપૂર
પણ વેગળા જઈશું નહિ ધર્મ એજ અમારું નર્વન છે "

આર્યો ધાર્મિક મનુષ્ય કદી પણ દેહના મુખમાટે લોભાતો
નથી દેહિક દુ ખનો સય જનાવીને કદી પણ તેને અત્યંત માર્ગથી
વિચલિત કરી શકતો નથી તે તો હમેશા પરમાત્માના ધ્યાનમા
નિમગ્ન થઈ અ તે પરમાત્માની જ્યોતિમા મગ્નિ જવાનીજ પ્રાર્થના
કરે છે અને તેમાજ અનંત મુખ માને છે તેની આગળ શયતા
ન, માત્ર અથવા માહાત્ કામદેવ પણ પગજય પામે છે જગતમા
તેઓજ આદર્શ પુરુષ છે ઉપર કહેલા જન્મે બાળકોએ શીખ
ગુરુઓની ધર્મવીરતા ઉત્તરાધિકારમા મેળવી હતી તેઓ હજી
મુખી પ્રજ્ઞાચારી હતા તેઓને જન્મનો સાથેજ ધર્મજિજ્ઞાસા
મળેલી હતી અને તેથી તેઓ બાળકો છતાં પણ તેમને શરીરના
મુખ-વૈભવનો લોભ જતાવી મોહ પમાડવાનું કામ અશક્ય હતું

બાળકના તેજસ્વી વાક્યો સાંભળીને નવાજનો ક્રોધાગ્નિ ઉભરો
ભડકી ઉઠ્યો તેણે કઠોર શબ્દો કહ્યું કે "ચૂપ નહો, બદમાશ
છોકરા! તારા ઉપર દયા લાવીને મેં ઉદારતાથી વર્તવાની ઇચ્છા
કરી, ત્યારે તું તો ઉભરો માથેજ ચઢી જાય છે કે? અમારી સત્તા
ની તને હજી કે પનાજ નથી તારો પિતા મૂર્ખ છે તું કહે છે કે,
અમે મરણનો સય નાખતા નથી, પણ તારા જેવા છોકરાઓ તો
એક કાટો વાગતા પણ ચીસ પાડી મૂકે છે છતાં તું તો તલવારના
ધાની વેદના પણ મનમા લાવતો નથી વાહરે છોકરા! થવું હોય
તો મુસલમાન થા, નહિ તો મર! એજ મારો છેલ્લો હુકમ! બાલ,
શું ઇચ્છા છે?"

આ મમયે બાળક જોરાવર(જળન)સિંહે તીવ્ર સ્વરે ઉત્તર
દેતા કહ્યું કે "નવાળ! જેટલી વખત ઇચ્છા હોય તેટલી વખત અમને
તલવારના ધા મારો અમે એને માટે કદી પણ આખમાથી આમુ
માડીશું નહિ કે રડીશું નહિ, અમે મરણનો સયજ નાખતા નથી
અને ક્રામીએ લટકાવો અથવા ચામડી ઉતારી લેયો, જેમ મરણ
માટે તેમ કરો અમે અમાગ પૂર્વમહાપુરુષોના પ્રતાપથી અને
પારના આગીર્વાદથી તમારી એ શિશુને હસતે મોઢે સહન કરીશું.
તેમના કાવે તેરીતેહત્યા કરે, પરંતુ અમાગ પૂન્ય પિતૃદેવતા
માટે તમને નિંદા કરશે નહિ તમારો છેલ્લો હુકમ તરતજ અમલમા
ની નિંદા કરશે નહિ તમારો છેલ્લો હુકમ તરતજ અમલમા
મૂકો કે જેથી અમે તમારી દુષ્ટ નજર આગળથી મુક્તિ મેળવીએ

જે દેશમાં તમારો રાજ્યઅમલ હોય તે દેશમાં જીવવું જ નકામું છે. અમે તે સર્વાનંદમય પરમેશ્વરના ધામમાં જઈ વસીશું. માટે તરત જ હુકમ આપો, અમારું ખૂન કરો. ”

નવાબે એ પઠાણોને બોલાવી ક્રોધપૂર્વક કહ્યું કે “આ છોકરા તમને આપ્યા. ગુરુ ગોવિંદસિંહ ઉપર તમારે જે વેર લેવાનું છે તે સારીપેઠે લ્યો. એ બંને તેનાજ છોકરા છે.” એ પઠાણોને આપ ગુરુ ગોવિંદસિંહના સામે લડતાં માર્યો ગયો હતો. ત્યારથી તેઓ તેનો બદલો લેવાનો લાજ શોધતા હતા, તે વાત નવાબ વાજીદખાં બાણુતો હતો; પણ પઠાણો કાંઈ કાયર પુરુષો ન હતા. તેઓના હૃદયમાં વીરતાનું લોહી ઉછળી રહ્યું હતું. નવાબ સાહેબને તેઓએ ઉત્તર આપ્યો કે “અમે કાંઈ એવા કર નથી કે આપને બદલે આ નાદાન નિર્દોષ બાળકોના જીવ લેઈશું. જ્યાંસુધી ગુરુ ગોવિંદસિંહ સાથે યુદ્ધક્ષેત્રમાં લડવાનો યોગ નહિ મળે, ત્યાંસુધી તો અમે ચૂપજ રહીશું. આ તો બિચારા નિર્દોષ બાળકો છે; માટે ક્ષમા કરજો, અમે આપનો હુકમ પાળીશું નહિ. ”

પઠાણોનાં આવાં-વીર પુરુષને છાંજે તેવાં વચનો સાંભળીને નવાબને શરમાવું પડ્યું. એ પછી સભામાં બેઠેલા બીજા અનેક સભાસદોએ એ બાળકોને છોડી મૂકવા વિનંતિ કરી. પોતાની કાયરતાનું કાંઈક ભાન થતાં નવાબનું પણ બાળકોને છોડી દેવા મન લલચાયું; પરંતુ એક હિંદુ મંત્રીનું ઉત્તેજન મળવાથી તરતજ તેની દયા ઉડી ગઈ! બધા દેશોમાં કાયર પુરુષો પણ હોય છે. તે હિંદુકુળકલંક કાયર પુરુષે કહ્યું કે “નેકેનામ! સાપનાં બચ્ચાંને ઉછરવા દેવાં એ રાજનીતિને યોગ્ય નથી. એ બાળકો મોગલ બાદશાહના લયંકર બળવાખોરના છોકરા છે. એમને તો મારી નાખવા યોગ્ય છે.” મંત્રીના આ શબ્દો સાંભળતાંજ નવાબે પોતાનો મહેલો હુકમ કાયમ રાખ્યો; પરંતુ પરીક્ષા લેવા માટે તેણે પૂછ્યું કે “જો અમે તમને છોડી દઈએ તો તમે શું કરો?” જબરસિંહે ઉત્તર દીધો કે “અમારો પિતા જ્યાં હોય ત્યાં તરતજ પહોંચી જઈને લશ્કર લેશું કરીએ અને અત્યાચારી મોગલરાજની વિરુદ્ધ લડાઈ ઉઠાવી પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહીએ કે “મરીશું અથવા જીતીશું”

આ સાંભળતાંજ નવાબનાં બન્ને નેત્રમાંથી અમિ વરસવા લાગ્યો.

“એ મંત્રીનું નામ કેટલાક કલયણ અને કેટલાક સચ્ચિદાનંદ પણ કહે છે,

તેણે કઠોર અવાજે કહ્યું કે “હમણાં તમને ખૂબ રીખાવી રીખાવીને મારી નખાવીશ, છતાં તે કોઈ પણ જોઈ શકશે નહિ; અને પછી તમાન મુઠદાં કાગડા અને ગીધને ખાવા માટે ફેંકાવી દઈશ.”

અતિ સાહસ સાથે બાળકોએ કહ્યું કે “કુચ પરવા નહિ, ફાવે તેમ કરો ધર્મને ખાતર ગમે તેટલું સહન કરી પ્રાણ આપવા તત્પર છીએ. અમને જે કાંઈ કહ્યું અપાશે, તે વાત ભલે બીજું કોઈ જાણશે નહિ, પણ યાદ રાખજો કે, તે સર્વ રાજાઓના રાજા, સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વર તો અમારા હું ખની વાત જાણ્યા વગર અને તમને પાપની શિક્ષા આપ્યા વગર નહિજ રહે અને આવા અનેક પાપકર્મોને પરિણામે મોગલરાજ્યનો પણ અત અવાશે

“હીક, ત્યારે તમારી એવી બેઅદબીતું ફળ ભોગવો કોઈ પણ રીતે તમને બચાવવાની મેં ધારણા રાખી હતી, પરંતુ તમારી આવી અસહ્ય બેઅદબી તરફ જોતાં તમારું મૃત્યુજ સરળમલ્લ જણાય છે હું હમણાજ કોટની દિવાલમાં તમને ચણાવી દઈશ”

આજ્ઞા થતાજ રાજમિત્રીએ કિલ્લાની દિવાલ તોડી બે ગજ ખાડો પાડ્યો, અને બન્ને બાળકોને તેમાં એક બીજાથી બે હાથ છેટે ઉભા રાખી ચૂનો, માટી અને પથ્થર નાખી ચણવા માંડ્યું. તેમને પગથી તે કમ્બરમુખી ચણી લીધા. આવા લય કર મૃત્યુથી પણ બન્ને બાળકોએ ધૈર્ય અને ધર્મ છોડ્યા નહિ આ ક્રૂર દેખાવ જોઈને અનેક માણસોના શરીર કંપી ઉઠ્યાં અને નેત્રોમાંથી આંસુની ધારાઓ ચાલી રહી, પરંતુ નવાળ વાલુકાનાં મુખ ઉપર પેશા ચિત્ત હાસ્ય જણાતું હતું!

ચણતર કમ્બરમુખી આગ્ય, ત્યારે પણ નવાળે તે બન્ને છોકરાઓને ઈશ્ત્રામી થવા કહ્યું, પરંતુ ફતેહસિંહે લાલચોળ થઈ જઈને ઉત્તર આપ્યો કે “કાયર પુરુષ! હવે તું અમને વધારે સતાવ નહિ કાગળ કે ઇશ્વરની ઈચ્છાને આધીન થવામાં અને તેનું કમરણ કરવામાં અત્યાગ્ર અમે ઘણું મુખ માણી રહ્યા છીએ; માટે ઇશ્વરની ઈચ્છા જલદી પૂર્ણ થાઓ. આ અસત્ય-જડ-દુ ખમ ય અમાગ સંસારમા ગહેવાની હવે અમારી ઈચ્છા નથી”

જળરમિંહે પણ છેલ્લો ઉત્તર દીધો કે “નરાધમ! અત્યાચારી! તું શું માણસોને મારી નાખવાનેજ જન્મ્યો? કોઈને જીવત દાન આપવાને જન્મ્યોજ નથી? જો તને ખબર હોય કે, હાંદગી

એ ચાર દિવસના આદરણા જેવી છે, તો પછી શામાટે અમર રહેવાનો હોય એવા હુદ્દ કામો કરે છે ?”

મિત્રી ચણતો ચણતો કૃતેહસિંહના ગળાસુધી આવ્યો, ત્યારે નવાબે વળી પણ એવોજ પ્રશ્ન પૂછ્યો બેરાવરસિંહ- (જળરસિંહ)નું આખું શરીર ચણાઈ ગયેલું હોવાથી તે છેલ્લા શ્વાસ લઈ રહ્યો હતો, તેથી એટલાજ શબ્દો સંભળાયા કે “હે ઇશ્વર! આપનોજ ઇચ્છા પૂર્ણ થાઓ” પછી બન્ને બાળકોના માથા પણ ચણાઈ ગયા ! આ પ્રમાણે એ જગ્યા એ સિંહ બાળકોનું સમાધિસ્થાન બની રહી, અને પછી તેમની એજ અતિમ વાણી પળખના શીખોને સંભળાયા કરી છે કે “હે ઇશ્વર! આપનોજ ઇચ્છા પૂર્ણ થાઓ”

જે સમયે એ બાળકો આ અસાર સંસારને છોડી જવાની તૈયારીમા હતા, તે વખતે એક શીખ ગુરુ ગોવિંદસિંહની આજ્ઞાથી બાળકોને શોધતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને તેણે એ બન્ને બાળકોનું કરુણાજનક વૃત્તાંત અને તેમના વીરશયિત શબ્દો સાંભળ્યા એ તે શીખ માત્ર બેજ ઘડી પહેલાં આવ્યો હોત, તો તે કદાચ પોતાના જીવનને ભોગે પણ તે છોકરાઓને બચાવી શકત, એવા વિચારથી તેને એટલું બધું દુઃખ ઉપજ્યું કે જેથી તેજ ક્ષણે તેણે પોતાની તલવારથી પોતાના શરીરના બે કટકા કરી નાખ્યા અને તેનો આત્મા પેલા બે જાણકોની સાથે અમરલોકમા ચાલ્યો ગયો ! પછી ત્યાં એક હિંદુ પણ પુષ્કળ ધન લઈને આવી પહોંચ્યો એ ધનને બદલે પોતાના ગુરુપુત્રોને બચાવવા માટે તે ઘણીજ ઉતાવળથી આવ્યો હતો, પરંતુ તેણે જોયું કે ખેલ ખલાસ થઈ ગયો છે ! એ કરુણાજનક હકીકત સાંભળીને તેને બહુજ દુઃખ થયું અને તે ગાડો બની ગયો.

આ તરફ ગુરુમાતા ગુજરી પણ એ બાળકોની બહુ ચિંતા કરી રહ્યા હતા, એટલામા તેમણે બાળકોના દેહાંતની ખબર સાંભળી આ વાત સાંભળતાજ તેમને મૂર્છા આવી ગઈ, અને પછી શુદ્ધિ કદી પણ આવી નહિ !

ધનના લોભી ગુરુએ ધનને ખાતર આજે પોતાના અન્નદાતા ગુરુનું આ પ્રમાણે સર્વનાશ કર્યું ચાર નિર્દોષ પ્રાણીઓના

* મરણ વખતે કૃતેહસિંહનું વય લગભગ દશ વર્ષનું હતું અને બેરાવરસિંહનું વય આઠેક વર્ષનું હતું.

અકાળે ખન થયા અને એક માણસ ગાડો બની ગયો.

એ કરેણ દત્ત પછી જ્યારે ગુરુ ગોવિંદસિંહ મુક્તસરના યુદ્ધમાં જય મેળવી રાજધાની તરફ પાછા ફરતા હતા, ત્યારે એ પાપબુમિ મિરહિદ નગર માર્ગમાં આવ્યું. શીખોએ આ નગરને તોડી પાડવાની પ્રબળ ઇચ્છા બતાવી, પરંતુ મહાદેવાવાન ગુરુ ગોવિંદસિંહની ઇચ્છા તેવી નહિ હોવાથી તે કામ બંધ રહ્યું. ગુરુગોવિંદ તે નગરના કિલ્લા ઉપર જ્યાં બે વીર બાળકોને અણી લેવામાં આવ્યા હતા, તેની બાળુમાં બેસી તેમણે ત્યાંથી તલવાર લઈ એક નાનું ઝાડ ઉખાડ્યું. તે બે ધીર શીખ લોકોએ એમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. તેમણે ઉત્તર દીધો કે, આ બંધનની મોટી વાત છે હવે મોગલ રાજ્ય લાખા દિવસ રહેશે નહિ.

ગુરુએ મિરહિદનું “ગુરુમાતા” નામ પાડ્યું અને શિષ્યોને કહ્યું કે, જે કોઈ શીખ આ સ્વર્ણે યદ્યને ગંગાના નગરમાં જાય, તેણે એક એક ઇંટ લઈને તે નદીમાં નાખવી, નહિ તો ગંગાના નગર થશે નહિ. આજે પણ શીખ લોકો તે સ્થાને યદ્યને જતી વખતે એક એક ઇંટ તે નદીમાં નાખે છે.

પાપીઓને માટે શિક્ષા અનિવાર્ય હોય છે. બંને વીર બાળકોનો શાપ દૂર થયો છે. મોગલ રાજ્ય ઉખડી ગયું છે. નવાબ વાલિદખા અને તેના માથાઓ, તેમજ ધનનો લોભી ગણુ, એ બધા વેગગી બંદાદાર અને તેના પ્રબળ શીખ શિષ્યોને હાથે ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકારીને મૃત્યુ પામ્યા છે.

આ વૃત્તાન્ત જોઈને ચોક-જનક છે, તેમજ ધર્માધ અને ધન લોભીઓ માટે બોધદાયક છે. જે આવી હીનતામાંથી પણ અમારા હાલના ધનવાનો, ગજકર્તાઓ અને દેશમેવાને નામે હોઈયા કરનારો તથા ધર્મને નામે ગુણગ્રાહી સવાવનારાઓ શિખામણ લઈને પ્રાયશ્ચિત્ત કરશે નહિ, તો પછી “કરશે તે ભગશે” એ તો નક્કી જ હોવાથી તેમના ઉપર પણ કુદરતનો ક્રોધ તો ફરી જ વર્ગવાનો છે.

(૩-અનિતમિહ, ૪-ગુહાગમિહ)

અપાર પન્થિમ નવા હતા. પણ જ્યારે મુખવાલનો મિત્રો બચાવ્યો. અશ્વય યદ્ય પડ્યો, ત્યારે શીખ-ગુરુ ગોવિંદસિંહ, દેવલા વિશ્વામુ નોકરોને સાથે લઈ ગુપ્તગીતે ચમકોડના દુર્ગમાં જઈ જ્યાં ચમકોડના કિલ્લાની આગપાસ પર્વતોરૂપી દિવાલો બાંધે

શીખ વીરોની રક્ષા માટેજ, પ્રકૃતિદેવીએ બનાવી હોય એમ અડગ-લાવે ઉભી હતી. આ નાનો કિલ્લો હમણાં પંબાબના રૂપર તાલુકામાં આવેલો છે.

મુખવાલ કિલ્લા ઉપર અનેક આકૃતો આવી હતી. ત્યારે મોગલોના સખ્ત ઘેરાને લીધે એ કિલ્લામાં અન્ન આવી શકતું નહોતું ત્યારે ગુરુમાતા ગુજરીએ બાણી લીધું હતું કે, આ કિલ્લો હવે થોડાજ વખતમાં મોગલોના હાથમાં જશે. આથી તેઓ પોતાના વંશની રક્ષા માટે ગુરુ ગોવિંદસિંહના એ નાના છોકરા સાથે કિલ્લામાંથી ગુપ્ત રીતે નીકળી ગયાં હતાં. પછી થોડા સમયમાંજ શીખ સિપાઇઓ અન્નને અભાવે, શક્તિહીન થઇ ગયા અને ધીમે ધીમે ગુરુનો ત્યાગ કરી ચાલતા થયા! માત્ર ૪૦ યોદ્ધાઓએ નિશ્ચય કર્યો હતો કે “અન્ન કે જળ ન મળે, તોપણ પોતાના અન્ન-હાતાનો ત્યાગ કરવો નહિ અને લડતાં લડતાંજ મરવું.” પરંતુ મુઠ્ઠી-ભર લડવૈયાઓથી કિલ્લાની રક્ષા થવી અસંભવિત સમજીને ગુરુ ગોવિંદસિંહ પણ એક અંધારી રાત્રે ચમકૌહલા કિલ્લામાં આવ્યા ગયા. તરતજ આ વાત મોગલોએ બાણી અને તેમણે ગોવિંદસિંહની પાછળ પડી ચમકૌહનો કિલ્લો પણ ઘેરી લીધો.

આ કિલ્લામાં ગયા પછી ગુરુ ગોવિંદે પોતાની કુળદેવી ‘નયનામાતા’નું આરાધન કર્યું અને તેનો આશીર્વાદ માગ્યો. શીખ લોકોને પૂરી ખાતરી હતી કે, ગુરુ ગોવિંદ ‘નયનાદેવી’ના ઉપાસક હોવાથી જ્યારે પણ કોઇ વિપત્તિ આવી પડે છે, ત્યારે દેવી તેમને સંકટમાંથી બચાવી લે છે. ગુરુ ગોવિંદ પણ આવા સંકટના સમયે શીખ વીરોમાં અજબ જેવું તેજ જગાડી આપતા અને નવીજ શક્તિ અને આશા રેડી આપતા. શીખલોકો પણ ગુરુને માટે આત્મદાન કરવા હમેશાં તૈયાર રહેતા. ગોવિંદસિંહનું અપૂર્વ શિક્ષણ અને વીરત્વ પ્રત્યેક શીખની નસેનસમાં રેડાયું હતું. ગોવિંદસિંહે શીખ લોકોના હૃદયમાં, નવા તેજનાં જે કિરણો નાખ્યાં હતાં, તેના પરિણામે પ્રત્યેક શીખ પૂરા નિર્ભય અને સ્વાર્થ-ત્યાગી બની રહ્યા હતા. પ્રાણ કરતાં પણ પોતાના ધર્મને, તીર્થને અને દેશને તેઓ વધારે અગત્ય આપવાનું શીખ્યા હતા. આવા મહાન ગુણો અને અસાધારણ આદેશ-ઉપદેશને લીધેજ શીખલોકો આગળ જતાં મોગલવંશનો નાશ કરવામાં સહાય આપી શક્યા અને સ્વતંત્ર શીખ-રાજ્ય સ્થાપવામાં સફળ થઇ શક્યા.

ગિલ્દાને ઘેરો ઘાલના મોનવ મેનાપનિ ખાલ મહનદ અને ન હ-ખાએ અને વિચારે કર્યા પછી, ગોવિંદસિંહને એક દૃત મોકલી કહાવ્યું કે “તેણે ખાદ્યાહને ચ તે આવવું ” ગુરુ ની પાસે દૃત ગયો, ગુરુ તેને માન આપ્યું, પ-તુ મહાન મોગ લ શહેનશાહે દર્શાવેલો વિનય ખાત્રુપ-નાખીને એ દૃત તો ઠલો અમમ્ય શબ્દો ગુરુ-દ માનમા ભોલવા લાગ્યો અને ભય ખતાવવા લાગ્યો. ત્યા હાજ-હેલા શીખ વીરોને આથી ઘણુ અપમાન લાગ્યું, પ-તુ દૃતને મરાય કે પકડાય નહિ, એવો નાનિયમ હોવાથી તેઓ કાંઈ બો-યા નહિ

પરતુ આ સભામા ગુરુ ગોવિંદના બે છોકરા હાજર હતા. મોટાનું નામ અનિલસિંહ અને ઉમર ૫૬૦ વર્ષની હતી, તથા નાનાનું નામ ભુહાનસિંહ અને ઉમર તે ૫ વર્ષની હતી. દૃતને મોકલ્યા પિતૃનિદા, ધર્મનિદા અને નેતૃનિદા થઈ તે અનિલથી સ્વહન થયું નહિ તેણે કમરે લટકતી ત વાગ બહાર કાઢીને દૃતને તિ-ગા-પૂર્વકે કહ્યું કે “સાવનેન ! ફરીથી એવો એક પણ શબ્દ બો યો તો કટકેકટકા કરી નાખીશ ”

ખાળકના આવા તેજસ્વી શબ્દો સાંભળાને દૃતનો કોપાગ્નિ સ્ત ળગી ઠલ્યા અને તત્તજ શીખ દ-ખાર છોડી ચાલ્યો ગયો

*

*

*

આ બનાવને યોગ દહાડા થયા પછી શીખોએ કિલ્લાના બા હા ઉપાડી નાખી મોગલો ઉપર હુમલો કર્યો કિલ્લાની બ હાર એકે મોકુ સુદ થયું એ મહાન સુદમા પ્ર ચેકે શીખે અમ્મા ધા-ણુ વીરતા ખતાવી. અનેક શત્રુઓના પ્રાણ લીધા, પ-તુ તેઓ સુદીલ હતા તેથી એક પછી એક બધાજ -લુપ્તથ્યામા પોડી ગયા. આ દેખાવ જોઈને ગુરુખાગ-અનિલનું મન અગાધ ઠલ્યું, પિતાનું વીર હોદી પુત્રના શરી મા ઠકી ઠલ્યું તેણે પણ બીજા શીખવાંતોની પેકે શત્રુઓ સાને લડીનેજ મ-વાનું પસદ કર્યું તે તગત પિતાની સાને જઈ બો યો કે ‘ પિતા ! આપની સાને ચીજ શીખ્યો છું કે, શી તો ત્યારે ત્યા- પડવાનુંજ છે મ-ણુ તો જન્મની સાથેજ સુ તયલુંજ છે, તો પછી નને પણ સુદમા જવાની આજ્ઞા આપો અને મને પણ ધર્મને માટે મ વા દો મારી નાની ઉમ મો વિચાર કર-શે નહિ ” કોમગ શરીર છતા વીરવ હોવાથી સાંભળી પેના દુધનો નેડ ઠકી આ યો અને

હસતે ચહેરે પ્રેમપૂર્વક પુત્રને છાતી સાથે દબાવી કહ્યું કે “જાઓ બેટા ! તમારી આ નાનકડી તલવારવડે રમતા રમતા અનંત અ-
કાળ પરમાત્મામા મળી જાઓ. આ છુદ્દ શરીરનો ભોગ આપી જ-
ગતને બતાવી આપો કે, અમે આ નાશવંત જગતના મોહમાં
ડૂબી રહેવા ઈચ્છતા નથી જગતનાં ચાર દિવસની ચાંદની જેવાં
તુચ્છ સુખો ભોગવવાની અમને લાલસા નથી, અમે તો માત્ર પરમા-
ત્માનોજ આશીર્વાદ માગીએ છીએ જસ, પરમાત્માનુ પરમધામજ
અમારી હમેશની નિવાસભૂમિ છે ! અમે અમરજ છીએ અને
અમરજ રહીશું ! મૃત્યુને તો અમે ઓળખતા પણ નથી ને જાણતા
પણ નથી, એવું બતાવી આપો ! આપણું હૃદય માત્ર એક ઈશ્વરનુ-
જ સિંહાસન હોવાથી તેના ઉપર બિરાજ્યાનો અધિકાર એક માત્ર
તે ઈશ્વરનોજ છે ! માટે હમેશાં તેનેજ હૃદયમાં રાખજો ! જાઓ
બેટા ! તમે જગતને ‘મરણ’ કેમ’ તે પણ મરીને બતાવી આપો તે
મહાન પ્રભુની અપૂર્વ જ્યોતિમાં સદા ચિત્ત રાખજો જાઓ બેટા !
ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થાઓ. ઈશ્વર તમારી ઈચ્છા પૂર્ણ કરે. તમારી
સમક્ષ જગત ચૂર્ણ થઈ જાય, તોપણ ધર્મ ન ત્યાગતાં તે મહાન
પ્રભુ ઉપર અડગ વિશ્વાસ રાખજો. ધર્મયુદ્ધમાં મરવાથી ઈશ્વરના દર-
બારમાં અચળ પદ અને અમર કીર્તિ મળશે; માટે મૃત્યુ ખીડાથી ડરશો
નહિ ! જાઓ બેટા અનિત ! નામ પ્રમાણે ‘અનિત’જ રહીને નશ્વર
શરીરનો ભોગ આપજે ! “ઈશ્વર સદા-સર્વત્ર છે” એ વાત તારી
વીરતાવડે દર્શાવી આપજો. તે સદા-સર્વત્ર તારી સહાય કરશે.”

અનિતસિંહ વીર ચોદાની પેઠે જુરસો લાવીને ઘોડેસ્વાર થયો
અને જોતજોતામાં મોગલસૈન્યના સમુદ્રમાં ઝંપલાવ્યું. હાથમાં
નાનકડી ઉઘાડી તલવારવડે તેણે રણમેદાનમાં શત્રુસૈન્યમાં ઝુઝવા
માંડ્યું. કિંદવામાંથી પિતા જેવા લાગ્યો કે, પુત્ર વીરતાપૂર્વક
શત્રુઓનાં માથાં ઉડાવી રહ્યો છે ! પુત્ર મોઢામાંથી “અનંત” “અ-
કાળ” શબ્દો બોલતો ચારે દિશામાં ધૂમી રહ્યો છે, પરંતુ કેટલી
વાર ? એક તરફ નાનું બાળક અને બીજી બાજુએ સમુદ્રના તરંગો
જેવું મોગલ સૈન્ય ! બે કલાકે વીતતાં ન વીતતાજ બાળક થાકી
ગયો, છતાં પણ તે રણમાંથી પાછો હઠ્યો નહિ ! થાકેલા હાથ
અને થાકેલું શરીર વારંવાર લથડી જવા છતાં પણ પાછું ઈશ્વરી
બળ આવી જતું અને પાછો લશ્કરમાં વીરતાથી ધૂમીને શત્રુઓનો
સંહાર કરતો હતો પરંતુ હવે તે વધારે વખત ટકી શક્યો નહિ એક

મોગલ મિર્જાની તથાવારથી તે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો અને તે કોમળ પલ્લુ વીર બાળકે એમ લડતા લડતાંજ અમર ધામમાં ચાલ્યો ગયો.

પોતાના પુત્રને આ પ્રમાણે મુદ્દલેખમાં પડેલો જોઈ ગુરુ ગોવિંદસિંહ ઈશ્વરનાં જયગાન કરવા લાગ્યા તેમણે કહ્યું કે “હે પ્રભો! તે જે તારા ઉપરના વિશ્વાસવટે મારૂં હૃદય ભરપૂર કર્યું હતું, તેજ વિશ્વાસપૂર્વક આજે તમારા પાદપદ્મમાં તમે આપેલા વીર બાળકને અર્પણ કરી દઉં છું. આ જુઓ જુઓ, એ અનિત હવે અનંત નિદ્રા માં સૂઈ ગયો છે, માટે આપ તેને જોનામાં લઈ જ્યો. પ્રભો! હું પણ તમારોજ પુત્ર છું. આપની જ્ઞાનજ્યોતિથીજ મારૂં હૃદય આપ પરિપૂર્ણ રાખે છે. આપજ મારૂં સર્વ સુખ અને સર્વ કંઈ છે. દેવ! તમારીજ કૃપાથી અમે અત્યાચારી મોગલોના અત્યાચાર બંધ પાડવાની આટલી શક્તિ અને સાહસ મેળવ્યાં છે. શત્રુઓ ક્ષણમાત્રમાં કિલ્લો છૂટી શકે એવું છતાં પણ તમારોજ હું સર્વજ્ઞ જય થતો જોઉં છું; અને આપજ અમે સર્વના હૃદયમાં વિરાજમાન રહો છો. શીખ પ્રજા તુ આટલું બધું વીરત્વ એ પણ પ્રભો! તમારીજ કૃપાનું ફળ છે.” આ પ્રમાણે પરમાત્માના સ્તુતિગાન કરતાં કરતાં ગુરુ ગોવિંદસિંહનાં નેત્રો બંધ લેવા થઈ જઈ તેઓ એક પ્રકારની સમાધિમાં આવી ગયા.

ત્યારે તેમની તે સમાધિ ભાગ થઈ અને આંખો ધીમે ધીમે ઉઘડવા લાગી, ત્યારે એક આનંદદાયક અપૂર્વ દ્રશ્યવટે તેમનું હૃદય નાચી ઉઠ્યું. તેમણે જોયું કે, વચલો છોકરો જુહારસિંહ પણ તેમની સામે બે હાથ જોડીને ઉભો છે. પિતાએ પ્રેમપૂર્વક પૂછ્યું કે “શું જોઈએ છે બેટા? હાથ જોડીને કેમ ઉભો?” પુત્રે કહ્યું કે “મોટાભાઈ જ્યાં ગયા છે, ત્યાં જવાની મારી પણ ઈચ્છા છે, હું પણ તલવાર ચલાવી જાઉં છું, હું પણ કેટલાક શત્રુ મારી ચક્રીશ, મારા હાથમાં પણ બળ છે, જો મારો જય થશે તો તો સારી વાત, પણ જો હું મુદ્દમાં દેહ ત્યાગ કરીશ તો હું તે પરમાત્માનું અમરધામ મેળવીશ માટે પિતાજી! આજ્ઞા આપો કે જોઈ હું પણ મુદ્દમાં દેહત્યાગ કરી શકું.”

“પરંતુ બેટા! તારૂં વય બહુ નાનું છે” પિતાની વાત નહિ માનગતા પુત્રે કહ્યું કે “વય નાનું છતાં પણ મેં આપનાદ્વારા અમૃતપાન કર્યું છે એટલે હું પણ મુદ્દ કરી ચક્રીશ. મને આશીર્વાદ આપો, કે જોઈ મારા મનોરથ સિદ્ધ થાય હું તે આનંદધામ

ન અર્થાત્ મને ધર્મદીક્ષા મળી છે “દીક્ષા”ને શીખ લોકો ‘પદ્મ’ અથવા ‘અમૃત’ ઉત્સવ કહે છે.

નીજ ઇચ્છા રાખું છું.”

તેર વર્ષના સુકોમળ બાળકના મુખમાંથી આવાં અપૂર્વ સા-
હસ, વીરતા અને તેજભરેલાં વાક્યો સાંભળી ગુરુને બહુ આનંદ
થયો. તેમણે બહુ કં, તેને જે ધર્મ-શિક્ષા આપવામાં આવી
છે તે વ્યર્થ ગઈ નથી. પુત્ર નાની ઉંમરનો છતાં પણ તેનાં
વંશની ઇજ્જત વધારે એવાં વીરોચિત વચનો સાંભળીને કયા
પિતાનું હૃદય આનંદથી નાચી નહિ ઉઠે? તેર વર્ષનો સાધારણ
બાળક લડાઈમાં જવાનું શું સમજે? પરંતુ જે ક્ષત્રિયપુત્ર છે,
જે યુદ્ધના કોલાહલ વચ્ચે ઉછર્યો છે, તે યુદ્ધથી બહીતો નથી; પણ
યુદ્ધનું નામ સાંભળતાંજ તલવાર ઉપર હાથ નાખી આનંદપૂર્વક
યુદ્ધક્ષેત્રમાં દોડી લાય છે અને શત્રુઓનાં હૃદય કંપાવી મૂકે છે !

ગોવિંદસિંહે હસતાં હસતાં ઉત્તર દીધો કે “ બેટા ! તારી
ઇચ્છા છે તો આવ, હું મારાજ હાથે તને યુદ્ધનો પોષાક પહેરાવું.”
એમ કહી ગુરુએ પોતેજ તેનો ઉત્સાહ વધાર્યો. બાળક પણ
ફૂંકે મારીને પિતાની પાસે આવી ઉભો રહ્યો. પિતાએ મખમલ-
નો સુંદર પોષાક તેના કોમળ દેહ ઉપર પહેરાવી દીધો, કટી
ઉપર મેખલા બાંધી દીધી, તેના ઉપર એક સુંદર તલવાર મ્યાન
સાથે લટકાવી દીધી, જરીનો એક નાનો ફેંટો તેના માથા ઉપર
શોભવા લાગ્યો. બાળક પોતાનો પહેરવેશ અરીસામાં જોઈને પોતે
પણ આનંદ પામતો હસવા લાગ્યો. ધન્ય ગુરુ તમારી શિક્ષા !
ધન્ય તમારી દીક્ષા ! ધન્ય તમારા વીરબાળકને ! પિતાએ બાળક-
પુત્રને ગાઢ આલિંગન દીધું અને વારંવાર ચુંબનો કર્યાં. છેવટે
કહ્યું કે “ ભુહાર ! તું કાંઈ દેહ નથી, પણ દેહી-દેહવાળો-છે અને
સહાને માટે અમર છે. માટે ભૂલેચૂકે પણ મરણનો લાય રાખીને
શત્રુને પીકે દેખાડતો નહિ. આ નાનકડી તલવારવડે લડતાં લડતાંજ
દેહત્યાગ કરજે. વીરોચિત રીતે દેહ ત્યાગ થાય, એજ સ્વર્ગના
રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે, ઇશ્વર તને આશીર્વાદ આપે.”

પિતાની આજ્ઞા મળતાંજ સિંહશિશુ અશ્વારોહણ કરી શત્રુ-
દળ ઉપર તૂટી પડ્યો. આ બાળક પણ યુદ્ધક્ષેત્રમાં અપાર વીરત્વ
ગજવીને અનંત નિદ્રામાં પોઢ્યો. તેને ભૂમિ ઉપર પડતાં જોઈ પિતા
બોલી ઉઠ્યા કે “ ધન્ય છે પ્રભો ! ધન્ય આપની કૃપાને ! તમારા
સત્યની અને તમારા ધર્મની રક્ષા કરતાં બંને પુત્રો વીર યોદ્ધાની
પેઠે વીરશય્યામાં સૂવાનું અહોભાગ્ય પામ્યા છે !”

હવે સિંહ પોતે યુદ્ધભેદમાં ઉતર્યો શુરુ ગોવિંદસિંહ ખરેખર એક સિંહજ હતા! તેમનું બળ, વીર્ય અને તેજ-પરાક્રમ એક પ્રબળ સિંહ જેવું જ હતું તેમના અદ્ભુત પરાક્રમ આગળ પ્રબળ ભોગલ શક્તિનો પરાજય થયો. સેનાપતિ નાહરખા પણ તેમના હાથથી ઘાયલ થયો અને ખાજા મહમદ પણ મરણપથારીએ પડ્યો! પરંતુ સિંહ પણ એ સમયે અતિશય બલહીન થઇ ગયો હતો, માત્ર પાંચજ શીખવીર તેની આસપાસ રહ્યા હતા, અને બીજા નિદ્રામાં પોત્યા હતા! શુરુ ગોવિંદ પણ એ યુદ્ધમાં પોતાની આહુતિ આપવાનો આશ્રય કર્યો, પરંતુ બેડીદારોએ તેમના અકાળ મરણથી શીખસમાજમાં મોટી ખોટ આવે, એ વાત તેમને ઘણી વાર કહેવાથી તેઓ નિરૂપાયે તેમના વિચારને સમત થયા.

યુદ્ધમાં ભોગલસેનાપતિઓ ધવાયાની ને મરવાની વાત જાણતા જ ભોગલ છાવણીમાં ગલરાટ ફેલાઇ ગયો. સાજ પડવાથી અધકાર પણ ફેલાઇ ગયો. આથી શુરુએ પણ એ સુયોગ જવા દીધો નહિ, અને શુભ રીતે ત્યાંથી નીકળી ગયા.

માર્ગમાંજ શુરુને સમાચાર મળ્યા કે, ભોગલોના અત્યાચારથી તેમના બન્ને પુત્રોને જીવતા જીતમાં ચણી લીધા છે અને એ ખબર સહન નહિ થવાથી શુરુભાતાએ પણ પ્રાણત્યાગ કર્યો છે.

આ ચોકવાર્તા સાંભળવા છતાં શુરુના હૃદયમાં લેશ પણ ખેદ થયો નહિ તેઓ દેશદશા વિચારતા-વિચારતા જ્ઞાનશૂન્ય જેવા થઇ ગયા! કેટલાક વર્ષ પછી, ચિરમરણીય મુક્તસરના યુદ્ધમાં ભોગલોનો સંપૂર્ણ પરાજય કરીને શુરુએ શીખ રાજ્યનો પુનરુદ્ધાર કર્યો, ત્યારેજ શુરુપત્ની માઇ સુદરણી અજ્ઞાતવાસ દૂર કર્યો અને પતિની પાને હાજર થઇ પોકાર કરીને કહ્યું કે “વિજય તો મળ્યો પણ મારાં તે પુત્રો ક્યા છે?” તેણીના આસુ લહતા લહતા ગોવિંદ મિલે કહ્યું કે “તેમને શુભાન્ધ્યા એ ખેડે, પણ તેમને બહુ સમગ્ર શીખસ પ્રદાયનું હૃદય જતાયું છે તે પણ બધા તારાજ છોકરા છે તું તે બધા ઉપર તારો માતૃસ્નેહ વરસાન્ધ્યા કરજે.”

મહાપ્રતાપી, ધર્મ અને જાતિરક્ષક શુરુ ગોવિંદસિંહ અને તેમના ચારે પુત્રોનું અપૂર્વ વીરત્વ આજે પણ પંજાબના ઇતિહાસના અનેક પાના દીખાવી રહ્યું છે હજારો જીવના અને હજારો મુખથી તે બોલી ગયા છે કે, ધર્મવીર પુરુષોનો જય! કર્મવીર પુરુષોનો જય!

૩૦—સાત હજાર વીરોનું આત્મબલિદાન

કિમપેક્ષ્ય ફલં પયોધરાન્ પ્યનતઃ પ્રાર્થયતે મૃગાધિપઃ ।

પ્રકૃતિઃ ચલ્લુ સા મહીયસઃ સહતે નાન્યસમુન્નતિં યયા ॥ (શ્રી ભારવિ)

અર્થાત્—ગર્જના કરતા મેઘની સામે, સિંહ જે પ્રતિગર્જન કરે છે, તે શું ફળની અપેક્ષાએ કે ? નહિજ ! એ તો મહાપુરુષોની પ્રકૃતિજ એવી હોય છે કે જેને લીધે, તેઓ બીબળની ઉત્પત્તિ સહન કરી શકતા નથી. (અર્થાત્ બીબળો કરતાં વિશેષ ઉત્કર્ષ કરવાની સ્પર્ધા—હરિક્ષાઈ—કરે છે, નહિ કે અદેખાઈ કે નિંદા કરીને સામાને હલકા પાડવા ઇચ્છે છે.)

૧-ઉપોદ્વાત

આજથી હોઠ હજાર વર્ષ પહેલાંનું ભારતવર્ષ જૂદાજ પ્રકારનું હતું. અસંભવિત છતાં કદાચ તે સમયનો કોઈ ભારતવાસી આ સમયે આવીને ભારતવાસીઓ તરફ જુએ તો તેને એવુંજ લાગે કે જેવું સિંહજીને પોતાને પેટે ગધેડું જન્મેલું જોઈને લાગી આવે. અરે ! અમે એવા નિર્બળ અને તિરસ્કારપાત્ર બની ગયા છીએ કે, અમે અમારી અવદશાને પણ સમજી શકતા નથી ! સાંપ્રત સમયના ભારતવાસીઓ અને એલેક્ઝાન્ડરના આક્રમણસમયના ભારતવાસીઓ વચ્ચે એટલું બધું અંતર છે કે જેટલું તે સમયના ભારતવાસીઓ અને રામાયણસમયના ભારતવાસીઓ વચ્ચે હતું. જે સમયની ઘટનાનો ઉલ્લેખ અમે કરવા ધારીએ છીએ, તે સમયે ભારતવર્ષ નાનાં નાનાં રાજ્યોમાં વહેંચાયેલું હતું. મહાભારતના યુદ્ધ પછી મળી-સંધીને કામ કરવું, એ ભારતવાસીઓ ભૂલીજ ગયા છે. ઇતિહાસકારોનો એવો મત છે કે, ભારતીય નૃપતિઓ માંહો-માંહો મળી-સંધીને જો વિદેશીઓની સામા થઈ ગયા હોત, તો સંસારની કોઈ પણ શક્તિ તેમને જીતવા સમર્થ થઈ શકત નહિ; પણ તે સાથે તે લોકોનું કહેવું એમ પણ છે કે, વિલક્ષ્મ રાજ્યોના કારણથી આખું ભારત એકે સપાટે જીતાઈ ચકાવું પણ નહિ. કારણકે એક રાજાને જીતવાથી કેવળ તેનાજ રાજ્યપર તેનો અમલ

થને હતો અને અન્ય નૃપતિઓ તો જેવા તે તેવા સ્વતંત્ર રહેતા હતા.

જે સમયે દિગ્વિજયી એલેક્ઝાન્ડર રોમ, મિસર, સીરિયા અને ઇન્ડિયા આદિ દેશો પર વિજય કરતો કરતો ભારતવર્ષ તરફ આવતો હતો, તે સમયે પશ્ચિમોત્તર ભાતના તદ્દશિલા, અભિષાર આદિ રાજ્ય હતા. મહારાજ પુરુ જેવા મહાવીર નાબ ગમ્ય કરતા હતા અને માત્ર જેવી શુભ લાભિઓ દેશના ગૌ-વસ્ત્રરૂપ ધની હતા. ધન, બળ, વિદ્યા, શિષ્ય અને વાણિજ્ય વગેરેથી સર્વ પ્રમાણે એ સમયે દેશ ભરપૂર હોઈને માત્ર એકતાનો-સંપનો જ અભવ હતો. અભિનાગનો રાજતદ્દશિલાના નામનો નાથ ઇન્ડિયા હતો અને તદ્દશિલાનો ગાન, મહાગાન પુરુનો અભ્યુદય સાખી શકતો ન હતો. શત્રુને મળી જઈ એકબીજાનો નાશ કરવાનું તેઓ ધરતા હતા, એટલે પછી વિદેશી એલેક્ઝાન્ડર વિજયશાળી કેમ ન થાય? ભારતવર્ષમાં એ સમયે સુન્વીર હડવેયાઓની સખ્યા અગણિત હતી અને સાધારણ સેનાનાયક પણ દસ બાર હજાર હડવેયા એકત્ર કરી નૃપતિઓને સહાય કરી શકતા હતા. આવી સેનાઓ પોતાના દેશમાં તો નહિજ, પણ બહારના દેશોમાં જઈ પોતાના પગક્રમથી સ્વદેશનું મુખ ઉજ્જવલ કરી રહી હતી તેમણે દેટલીએ વાર એકત્ર થઈને પોતાની અપૂર્વ ધનુર્વિદ્યાનો પ્રતાપ બતાવી દીધો હતો. શુ શુ ગણીએ? સ્વયં-પ્રુદ એલેક્ઝાન્ડર પણ ભારતીય વીરોની ધનુર્વિદ્યા કબૂલ કરતો હતો. પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસ કાગ એન્ડ્રિયન કહે છે કે “ભારતીય ધનુષ્ય મનુષ્યના જેટલું લાભુ હતું, તેના એક છેડાને જમીન ઉપર ગોઠવી હાથથી પ્રત્યક્ષ ખેંચી ને તેઓ બાણ છોડતા હતા. ભારતીય ધનુર્ધરના હાથે દૂરેવા બાણથી બચાવ થવો ઘણો મુશ્કેલ હતો. હાલ અથવા એવી કોઈ પણ વસ્તુથી એની સામે બચાવ કરી શકાતો નહિ. આજે એવાજ ધનુર્ધરોનું પુણ્યચન્દ્રિ વાયકોની મમક્ષા-ભુ કળ્યામાં આવે છે. જનની જન્મભૂમિના સપૂતોના વીરોચિત કાર્યોથી, તેમની અપાર સ્વદેશભક્તિથી અને તેમના આત્મબલિદાનથી જો આપણા રાજા કંઈ પણ ઉચ્છ્વના ન આવે તો કહેવું પડશે કે, હવે હિંદુલતિ અધોગતિના તળીયામાં પહોંચી ગઈ!

૨-અગત્યનિ દેશ અથવા યુદ્ધયોગન

પચકોડા અને સિંધુ નદીની વચ્ચેનો દેશ ઉત્તર નામથી વિ-

ખ્યાત હતો. ત્યાંના લોકો ઘણાજ વીર્યવાન હતા. મહારાજ પુરૂષ વીરપુરુષ હતા. તેમની પાસે ૨૦,૦૦૦ ઘોડેસ્વાર, ૩૦,૦૦૦ રાયદળ સેન્ય અને ૩૦ હાથી હતા. સ્વાતંત્ર્યપ્રિય હોવાના કારણથી પોતાના પર ચઢી આવેલા એલેક્ઝાન્ડરને વશ થવાની તેમણે ના પાડી અને યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થઈ ગયા. સેન્ય ભેગું કરવાનો આરંભ થઈ ગયો. સાત હજાર ભારતવીરો તેમની સેનામાં આવી રહ્યા થઈ ગયા. આ ભારતીય વીરોના સેનાપતિઓ પણ ઘણાજ રણકુશળ હતા. મહારાજ પ્રત્યેક વાતમાં તેમની સલાહ લેતા હતા અને તેમનીજ સલાહથી મહાભતે મહાશૂરને પોતાના મુખ્ય કિલ્લા-તરીકે નિર્ણય કર્યો. અહીંઆંજ પોતાનું મૈન્યબળ એકત્ર કરીને મહારાજે જમતવિજેતા એલેક્ઝાન્ડરની સામે મેદાં ગોઠવી. આ દુર્ગમ પથ કેટલુંકે વર્ષન વાચકોને આ સ્થળે રચિકર થયે.

આ દુર્ગમની પૂર્વમાં ભોશથી વહેતી એક પહાડી નદી પોતાના તરંગોથી બહોળે શયુઓનો ઉપહાસ કરી રહી હતી. આ બાબુથી તો એ કિલ્લા પર આક્રમણ કરવું અસંભવિત હતું. પશ્ચિમ અને દક્ષિણબાજુએ ખાડા-ટેકરાવાળી ખડખડી પહાડીઓને ક્ષીપે માર્ગે કહાડવો મુશ્કેલ હતો, કેવળ ઉત્તર બાજુને પ્રકૃતિદેવીએ મુશ્કેલી રાખી હતી; પરંતુ આ બાજુ મહારાજના મુખર્જીથી મુખ્ય-વસ્થિત હતી. આ પ્રમાણે પ્રાયઃ ચારે બાજુથી શહેર સુરક્ષિત હતું. ચથારથાને છટ, પથ્થર અને લક્કડ વગેરેનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. તેની આનજ એક જલપૂર્ણ ઘણી ઉંડી ખાઈ હતી. વીર ભારતીય સૈનિકો ધનુષ્યબાણ લઈને આ બાજુ તરફથી શત્રુનો ગર્વ ઉતારવા બેઠા હતા. અહીંઆંજ ભારતભૂમિનું ગૌરવ સ્થાપિત કરવાનો આરંભ થયો હતો. અહીંઆંજ વીર ભારતવાસીઓ ભૂચંડીની પૂજાનું વિધાન કરી રહ્યા હતા. એલેક્ઝાન્ડર કિલ્લાની મુખ્યવસ્થા અને ભારતવાસીઓનો અપ્રતિમ ઉત્સાહ મુકતકે બાવા લાગ્યો. તેણે ભારતવાસીઓને પોતાના પક્ષમાં લેવા અનેક યુક્તિઓ રચી, અનેક પ્રકારના લોભ-લાભ દર્શાવ્યા; પરંતુ વીર ભારતવાસી તો અટક રહ્યા. તેમણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું કે “વિશ્વાસ-થાત કરવો, એ કાયરોનું જ કામ છે, અમારું નહિ.” એમ કહીને તેમણે યુદ્ધનો આરંભ કર્યો. ઓક તંબુઓમાં હાહાકાર મચી રહ્યો. તેઓ મહારાજ જઈને નાસવાની તૈયારીમાં હતા; પરંતુ એટલામાંજ ત્યાં સ્વયં એલેક્ઝાન્ડર આવી ઉભો રહ્યો ! તેણે પોતાના

કૈનિકેને ઘણું જ આશ્વાસન આપ્યું; પરંતુ બહેની એવી હશે
લાગી નહીં હતી કે, તેણે પણ ત્યાં દેશા સહેલું દેશિન ધાર્યું નહિ.
એવામાં દુર્નના એક સાત્વીય વારિ હાકલ કરીને કહ્યું કે “ એ
એલેક્ઝાન્ડર ! તું નાના નાના દેશો જીતીને રૂથો, તેથી તને ઘણું
જ અભિમાન વધી ગયું છે અને તેથી અન્યતું હિત-અર્થિત તું
જલનો નથી. આ સમયે તું અમારા લક્ષ્યમાં છે અને કદાચ ધારી
એ તો તને મારી પણ નાખીએ અને સંસારનાં સર્વ સંકટોનો અંત
લાવી દઈએ, પરંતુ અમે લોકો ગજનો વધ કવો દેશિન ધારના
નથી. તેથી માત્ર એકાદ સાધાણ બાણથી જ તને ઘાયલ કરી જતો
મૃદીએ છીએ. બસ, હવે તું ચઢી થી ચાલ્યો જ અને આ દુર્ગ
લેવાનો સકલ ત્યજી દે, એમાજ તારી લલાઈ છે.” આ શબ્દોની
સાથે જ એલેક્ઝાન્ડરને એક સામાન્ય બાણ વાગ્યું અને તે ઘાયલ
થઈ જમીન પર પડ્યો. તત્કાલ જ મૃત્યુમિમા ગલગટ થઈ ગયો, પણ
એવામાં એલેક્ઝાન્ડર પોતાના પોતા પર પુનઃ આક્રમણ કરીને જલ્પા-
યો. તેણે અમુક નિશાનીથી પોતાની મેનાને પાછી હકવા સૂચવ્યું
અને અંધ સમયને માટે શુદ્ધ બંધ પડ્યું.

૩-“યુદ્ધ અને દુર્ગપિતન”

તેણે આ દિવસ આ પ્રકારે શુદ્ધ ચાલ્યું. પરંતુ ભારતીય વીર-
નૈના બાણો આગળ એલેક્ઝાન્ડરના મનોરથ નિષ્ફળ નીવડ્યા.
ઉપરોક્ત તેણે એક સુખિ શોધી કાઢી રાત્રિસમયે બ્યારે શુદ્ધ બંધ
પડ્યું, ત્યારે તે ખાઈની નજીક એક દિવાલ બનાવવાનો આગ્રહ
કરતો હતો. આથી એલેક્ઝાન્ડરની આશા સર્વાંશે સફળ થઈ.
૧૧ દિવસમાં ત્યારે એ દિવાલ શહેરના કોટ જેટલી ઉંચી થઈ
ગઈ, ત્યારે તેણે કુશળાથી રાત્રિને સમયે એ દિવાલ અને
કોટની વચ્ચે આવેલી ખાઈ ઉપર પૂર બાંધી દીધો. એ સમાચાર
મહાનગરને પહોંચતાં તે ઘણા જ ગભરાયા અને તુરંત નૈન્ય ઉપર તે
સ્થળ પર પહોંચી ગયા. ત્યાં જોયું કે ભારતવીરોની બાણવર્ષાને
અગ્નિપ્રહાર વચ્ચે પણ શ્રીક્રમેના આગળ વધવા મથી નહીં છે, પણ
સફળતા મેળવી શકતી નથી આ પ્રમાણે સાત્વીય મેના અપૂર્વ
પગક્રમ દર્શાવી નહીં હતી, છતાં અશ્વમેધની વાત કે મહાનગર
ગભરાટના માર્યા પોને જ શુદ્ધ કંવાની ઇન્જા પ્રકટ કરી. તેમણે
કહ્યું કે, ભારતીય મેના બાણયુદ્ધમાં કુશળ છે, પણ બાણયુદ્ધ ન
જીતી મારી રીને થઈ શકતું નથી અને શ્રીક્રમેના અને અમારી

સેના તદ્દન સેજલેખ થઈ ગઈ છે. માટે અમે અમારી સઘળી સેનાની સાથે દૂર ઉભા રહી યુદ્ધ કરીશું. આ પ્રમાણે ભારતીય સેનાને દુર્ગના ઉચ્ચતમ સ્થાનપરથી ખાણવૃષ્ટિ કરવાની આજ્ઞા મળી તે સામે સેનાપતિએ ઘણા વંધેા ઉઠાવ્યો; પણ મહારાજને તેપર લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. અતે ભારતીય સેનાને તે સ્થળ છોડીને ઉપર જવું પડ્યું. ત્યારે ભારતીય સેના ત્યાંથી હટી, ત્યારે મહારાજનાં ઉત્સાહિત વચનોથી સેનામાં ખૂબ બેશ ફેલાયો; પરંતુ એલેક્ઝાન્ડરની સેનાને તેથી ઘણુંજ ક્ષતી ગયું.

શ્રીક તંબુમાંના એક વંતરથી એક એવો તો વિનાશક ખંડ ફેંકવામાં આવ્યો, કે જે જરાબર મહારાજના માથામાં વાગ્યાથી તેમની ધોપરી ફટી ગઈ અને રક્તાની ધારાઓ વહેવાથી મહારાજ ઢળી પડયા. અને તેમના શરીર-પજરામાંથી માણુપંજેરું ઉઠી ગયું. આ સમાચાર દુર્ગમાં પવનવેગે ફેલાઈ જતા સર્વ લોક નિરાશ થઈ ગયા અને શ્રીક લોકો વિશેષ ઉત્સાહિત થઈ કિસ્લામાં ઘૂસી આવ્યા. ભારતીય સેનાનાયકે પોતાની સેનાને ઘણીજ ઉત્સાહિત કરવા માંડી; પણ પુનઃ કેાઈએ યુદ્ધ કરવાની હિંમત લીધી નહિ અને વીરાત્માઓ સિવાય બીજાઓએ તાલેદારી સ્વીકારી. વિધવા મહારાણીએ રાજપુત્રને એલેક્ઝાન્ડરના ખોળામાં બેસાડ્યો. તેણે રાણીને અલયદાન આપ્યું અને ભારતીય સેનાનાયકને કહાવી મોકલ્યું કે “તમારી વીરતાથી અમે સંતુષ્ટ થયા છીએ. હવે તમે અમારી સેનામાં મળી જાઓ તો અમે તમારૂં ઉચિત સન્માન કરીશું.” ભારતીય સેનાનાયકે ઉત્તરમાં કહાવ્યું કે “ખરેખર, આપ વીર છો. વીર પુરુષ વીરની યોગ્યતા પીછાલે છે. આપ અમારૂં સન્માન કરશેા એમાં શક નથી. આપ જેવા યગતવિનેતાની સેનામાં રહેવાથી અમારો યોગ્યતાનો યથોચિત ઉપયોગ થશે; પણ અમે સર્વને એક બે આપત્તિઓ આઠે આવે છે, તેનો નિકાલ થઈ ગયેથી અમે શ્રીમાન્ની સેનામાં સંમિલિત થવાનું સન્માન પ્રાપ્ત કરીશું.” આ ઉત્તર સાંભળી એલેક્ઝાન્ડર અત્યંત પ્રસન્ન થયો. તેણે તરતજ ભારતીય સેનાના નાયકને બોલાવવા મોકલ્યા. તેમના હાજર થયા પછી એલેક્ઝાન્ડરે તેમને કહ્યું કે “તમે સર્વથી હું ઘણુંજ પ્રસન્ન થયો છું. હજી અમારે આ દુર્ગનો ટેટલોક પ્રબંધ કરવાનો છે ત્યાંસુધી તમે સર્વ અહીંથી નવ માઇલ દૂર પહાડી છે ત્યાં વિશ્રામ કરો. કાલ અગર પરમ હું તમારી સર્વ આપત્તિઓ સાંભળીશ

અને યધાસાધ્ય તેને દૂર કરવાના ઉપાય ચોજીશ તમારાપર અમારો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે અને તમને અમારી સેનામાં સંમિલિત કરવાથી અમે અમારા નૈન્યજાને અધિક દૃઢ થયેલું સમજીશું એ વાતથી હવે તમે નિશ્ચિત રહો અને નિર્ભય થઈ પોતપોતાનાં બાલબન્ધ્યામહિત તે સ્થાનમાં બહી અમારી આજ્ઞાનુસાર વર્તો” વીર ભારતીય સેનાનાયક આ ચોગ્ય ઉત્તરથી સંતુષ્ટ થઈ નિર્માણ કરેલા સ્થાનપર નૈન્યસહિત ચાલ્યા ગયા.

બીજે દિવસ એલેક્ઝાન્ડરે ભારતીય સેનાની અડચણો પૂછી મંગાવી, જેના ઉત્તરમાં ભારતીય સેનાનાયકે પોતાની સર્વ અડચણો વર્ણવી જેમાની મુખ્ય ત્રણ હતી —

(૧) મેસીડોનિયન લોકો કરતા અમારું સન્માન ઠાઈ પણ વાતે ન્યૂન નહિ થવું જોઈએ (૨) તમારે અમારા ધાર્મિક અને સામાજિક વ્યવહારોમાં હાથ ધાલવો નહિ (૩) જે સેના ભારતને વિજય કરવા જાય તેમાં અમને મોકલવા નહિ, કારણ કે દેશદ્રોહીઓની માફક અમે સ્વદેશીઓની વિરુદ્ધ યજ્ઞ નહિ ઉઠાવી શકીએ.

ભારતીય વીરોની આ સર્વ આપત્તિઓને એલેક્ઝાન્ડરે ધ્યાન પૂર્વક સાલળી, પ્રથમની બે ઉપર તો તેને વધારે આગ્રહ નહોતો, પરંતુ અતિમ શર્ત ઘટ્ટીજ સખ્ત લાગતી હતી કેમકે ભારત પર આગળ ઉપર પુન ચડાઈ કરવા માટે તેણે તેમની સહાયતા લેવા ધારી હતી આથી એ શર્ત માનવાને માટે તે તૈયાર ન થયો તે આ વાત પવ્વજાણતો હતો કે, ભારતવાસી પોતાની વાતને કઠી છોડતા નથી માટે આ સેના પોતાના નિશ્ચયથી ડગનાર નથી, ત્યારે વારૂ, તેનો ઉપયોગ પણ શો ? આથી એલેક્ઝાન્ડરે વિચાર્યું કે, તેઓને એમ ને એમ જવા દેવા, પરંતુ છેવટે એમ લાગ્યું કે, આવી ઉત્તમ સેનાને એમ ને એમ જવા દેવાથી શત્રુપક્ષના જાગ્રમા વૃદ્ધિ થવાની, કારણકે એ નૈનિકો અમે સર્વની યધાર્થ સ્થિતિ જાણી ગયા છે આવી સ્થિતિમાં તેમના જીવતા જવાથી અમેને ઘણી હાનિ થશે. છેવટે બહુ તર્ક-વિતર્ક કર્યા બાદ તેણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે, ગતિએ સૂતી વળતે તેમનાપર ચઢી જઈ સમસ્ત ગ્રેન્ય સમાપ્ત કરી નાખવું.

૪-વિશ્વાસઘાત અને ધોર યુદ્ધ

મધ્ય-ગિરિના ભયંકર સમય છે, મહાવોગ અધકાર વ્યાપી રહ્યો છે, ચક્રનો અસ્ત થયાને હજુ ઘટ્ટી વાગ થઈ નથી, વાયુ

મંદ ગતિથી વહી રહ્યા છે; કેઈ પણ જગ્યાએ પશુપક્ષી આદિનો અવાજ સંભળાતો નથી; પણ હા, આ પહાડી ઉપર કંઈક જણાઈ આવે છે. ત્યાં આ સમયે એલેક્ઝાન્ડરના વચનપર વિશ્વાસ રાખીને ભારતીય સેના નિદ્રાદેવીના ખોળામાં આનંદ માણી રહી છે; પરંતુ આ શું? આ કેના ઘોડાના દાખડાનો અવાજ સંભળાય છે? આ તો ઘોડેસ્વારો છે. એક, બે, ત્રણ, ચાર ચરે! એમની સંખ્યા વધતીજ ચાલે છે! આ તો આખી સેના જણાય છે! જુઓ, પેલો એલેક્ઝાન્ડર પણ ઘોડેસ્વાર થઈ પહાડીપર ચઢવા લાગ્યો! વાતની વાતમાં તેની બધી સેના પહાડ ઉપર ચઢી ગઈ. હવે તેઓ બધા એલેક્ઝાન્ડરના મોઢા સામું તાકી રહ્યા છે. આ જુઓ! તેની આજ્ઞા મળતાંજ તેઓ સઘળા, ખિચારા ઉંઘમાં ડૂબેલા ઉપર પ્રહાર કરવા મંડી પડ્યા છે. બસ, એલેક્ઝાન્ડર! બસ, થઈ ચૂક્યું! તારી ન્યાયપરાયણતા જણાઈ ગઈ! સાંભળ્યું હતું કે, તું સાચો શૂરવીર છે; પણ શું સૂતેલી સેનાપર આક્રમણ કરવું એ વીરતાનું ચિહ્ન હતું? શું વચનબ્રૂથ થવામાં વીરતા રહેલી છે? એલેક્ઝાન્ડર! તારું ચરિત્ર નિષ્કલંક ગણાતું હતું; પરંતુ શું તારો આવો વિશ્વાસઘાત જોઈને પણ અમે તને નિષ્કલંક કહીએ? તારા પક્ષના એરિયન આદિ ઇતિહાસકારો તારા બચાવને માટે ભલે ફાંફાં મારે, પણ અત્રે તો ડાયોડોરસ આદિ નિષ્પક્ષપાત ઇતિહાસકારોનીજ વાત મનાશે! જા, એલેક્ઝાન્ડર! તું તો સદાનેમાટે કલંકિતજ બની ગયો! તારા ચરિત્રરૂપી ચાદરપર ધૃષ્ટિત કાર્યરૂપી કાળો ડાઘ લાગીજ ગયો! તારા પક્ષવાળાઓ ચાહે તેટલા યુક્તિરૂપી સાબુથી એ ડાઘ ધુએ, પણ આ તો પાકો ડાઘ લાગી ગયો છે. ત્યાંસુધી ચાદર મોજુદ હશે, ત્યાંસુધી આ ડાઘ ભુંસાશે નહિ.

ભારતવાસીઓ! શું તમે પણ અવળા શિક્ષણથી અંતર્ધ જશો કે? નહિ, નહિ. આ જુઓ, ભારતીય સિંહ જાગી ઉઠ્યા! અહા, કેવી કુશળતાથી જોતજોતામાં એમણે ચક્રવ્યૂહની રચના રચી દીધી! પ્રત્યેક વીર સૈનિક ચક્રવ્યૂહને મોખરે અશ્વશસ્ત્રથી સન્નિજત થઈ આવી ઉભો. તેમણે બાળક, અબળા, વૃદ્ધ અને અશ્વરહિત માણસોને વચ્ચે રાખી લીધાં. સુશોભિત મ્યાનમાંથી તલવારો ખેંચવામાં આવી. અંધારી રાતમાં ચન્દ્રવત્ પહાડીપર જાણે હજારો વિજળીઓ એકીસાથે ચળકી ઉઠી! એજ સમયે મેઘગર્જનાની પેઠે એક શબ્દ સંભળાયો. ભારતીય સેનાનાયકે પોતાના સૈનિકોને સંબોધી

કહ્યું કે “વીરો! શામાટે તમારા ઉપર આ આક્રમણ ચક્ર ચડી આપ્યું છે? અત્યારે વધારે કહેવાનો સમય નથી; માટે ટુંકમાં જ ભાષી દેવો કે, તમે સર્વેએ સ્વદેશની વિરુદ્ધ એલેક્ઝાન્ડરને સહાયતા કરવાનું વચન ન આપ્યું, એજ કારણથી આ નરાધમે પ્રતિજ્ઞા તોડીને કાયરતાથી મેત્રી લોડી છે. નીચતામાં સર્વથી આગળ વધી જવાની ઇચ્છા કરી છે! માટે મારા વીર મિત્રો! અત્યારે આપણ સર્વનું એજ કર્તવ્ય છે કે, યુદ્ધમાં પૂંઠ નહિ ફેરવતાં આ કુખોને દેખાડી આપવું કે, અમે ભારતવાસીઓ કર્તવ્યપાલન આગળ જીવનને તુચ્છ સમજીએ છીએ! ખબરદાર! ભારતમાતાનું મસ્તક નીચું ના નમે! યાદ રાખો કે “जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी” સર્વ સૈનિકોના અંતિમ વાક્યના પ્રતિધોષથી આકાશ ગાજી ઉઠ્યું. યુદ્ધનો આરંભ થઈ ગયો, પ્રહારો ચડી ચયા, લોહીની નદીઓ વહેવા લાગી, મુઠ્ઠાના ઢગલા થઈ પડ્યા અને પ્રાતાકાળ પણ થયો, પરંતુ યુદ્ધ જરાપણ અટક્યાશિવાય આજીવ રહ્યું. સૈનિકગણની આવી દશા હતી:

आनाम औरै ओष, भुज फरकत हरपत हियो ।

मथे अटन दग कोष, देखा देखी दुहुन सौ ।

वात करे तुंग, नग अंग दमगे सुमट ।

चट्यौ चौगुनो रंग, सुगन के तन यदनमें ॥૬॥भीર ૬૦)

આ યુદ્ધનો દેટલોક ખ્યાલ નીચલાં પદો ઉપરથી આવી શકે છે—

चौ०-गुली राहग को कर सुमार । रनमें परी भयंकर मार ॥

लगी दुहूँ दिसि दारुन चोर्ट । घायल परे भूमि पे लोटैं ॥

अंग अंग रन फिरें तुरंग । लंग दार जिमि धिपित बिदंग ॥

जरजर गात जात मग भागे । बिकल बितुंड यान चहु लोणे ॥

ढाले धनुष भये जिह दूटे । भेखाली निरंग सर रूटे ॥

दुहू और पिलि चले तुरंग । परमार ने जन के संग ॥

दाकि हाकि रिपु हनै सजोर । यरति अछ शर अति घोर ॥

પ-અંત

નિદાન એ સાત સહસ્ર વીરોનાઓ એ પ્રયંત્ર મેસીડેનિયન સેના મામે ક્યાંમુઘી લડી શકે? ધીરે ધીરે સર્વ અશ્વધારી થોડા ખપી ગયા. આ વાત સાન્તભૂમિને માટે ગૌરવરૂપ છે કે જેના સપૂત સૈનિકો શરીરમાં જીવ રહ્યો ત્યાંમુઘી પરત્રાંત થયા નહિ અને દેશત્રોહી બનવા કેન્નાં દેહનુ બલિદાન આપવું, એજ ઉચિત સમજ્યા એક પ્રસિદ્ધ પ્રાચીન ઇતિહાસકારે એ વિષે કહ્યું છે કે:-

“તેમણે વીરોચિત મૃત્યુ પ્રાપ્ત કર્યું. તેઓએ તેને બદલે સન્માન-રહિત જીવનને ખરેખર ધિક્કાર્યું” હોત.” અમે તેમ હો, તોપણ આ પ્રકારે સાત સહસ્ર સ્વદેશભક્ત ભારતવાસી વીરાત્માઓનો અંત આવ્યો ગયો. અફસોસની વાત છે કે, જે મહાપુરુષોએ આ પ્રકારે જે ખાસ કારણસર પોતાનું બલિદાન આપ્યું, તે વિષે આપણે કંઈ પણ જાણતા નથી! અમારા આ પ્રાતઃસ્મરણીય સાતહજાર નર દેવતાઓ ભારતના કયા પ્રાંતના રહેનાર હતા, કયી ભતિના આ-ભૂમણુરૂપ હતા અને તેમના મહાન સેનાનાયકે કયા નામને શો-ભાવ્યું હતું, તેથી પણ અમે તદ્દન અજ્ઞાત છીએ. એ પણ અમે ભારતવાસીઓનું કેવું કમનસીબ ! કહેવાની જરૂર નથી કે, આથી અમે પૂરેપૂરા કૃતક ઠરીએ છીએ. આપણા દેશને ખાતર આ પ્રકારે પ્રાણ અર્પણ કરનારા આ વીરાત્માઓ વિષે અમને જે કંઈ હકીકત મળે છે, તે પણ તેમના અનુપમ લખેલા ઇતિહાસમાંથી અમને પ્રાપ્ત થયું છે. ખરી વાત છે કે, એવા પ્રબળ અનુની યથાર્થ હકીકત એ લોકો ગ્રામાટે લખે ! તેમના લખેલા ઇતિહાસ યથાયોગ્ય હોતા નથી. ખ્રિસ્તી ઇતિહાસલેખકોના સંબંધમાં અમેરિકન વિદ્વાન ટ્રેપર જે અભિપ્રાય આપે છે, તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે કે:—

“યુદ્ધાધીપ ખ્રિસ્તી લેખકો ગમે તો ઇતિહાસ, ધર્મ અગર વિજ્ઞાન વિષે લખે, તોપણ તેઓ બુદ્ધજ માર્ગને અનુસરે છે. અર્થાત્ત જે જે બનાવો અને વિચારો તેમની વિરોધમાં થયા હોય તે ગમે તેટલા મહાન અને અમૂલ્ય હોય તોપણ તેને છુપાવવા, અને જે છુપાવી શકાય તેવા ન હોય તેનું મહત્ત્વ અને મૂલ્ય ઓછું કરી નાખવું, એ તેમની હમેશની પદ્ધતિ છે.”

ઉપલા અભિપ્રાયમાંથી એટલું તો અવશ્ય નીકળી આવે છે કે, અમે અમારો અત્યંત આદરણીય ભારતીય વૃત્તાંત ઓકે ઇતિહાસ-લેખકો પાસેથી જાણી શકવાના નથી.

શું કોઈ યોગ્ય પુરાતત્ત્વ શોધક ભારતભક્ત આ સ્વદેશપ્રેમી સાતહજાર ભારત રત્નો, આ મહાન વીર સૈનિકોના સંબંધમાં કંઈ પણ સાચી હકીકતો અથવા તો આંતરિક ઉભરાઓ ઉછળતી તદ્દ રૂપરૂપી ભાષામાં આલેખશે.

૩૧—પૃથ્વીરાજ અને સમરસિંહ

મહારાણા સમરસિંહ સંવત ૧૨૦૬ માં જન્મ્યા હતા. ચિતોડના રાજલદ્રોએ તેમનું ચરિત્ર વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે, તથાપિ અમે મહાકવિ ચદળાગેટના પૃથ્વીરાજરાસામાથી તેમનું અને પૃથ્વીરાજનું વર્ણન લખીએ છીએ, અને તે લખવા પહેલાં એક અતિઉપયોગી ઐતિહાસિક વૃત્તાત આપણું દુરસ્ત ધારીએ છીએ એ વૃત્તાતથી પૃથ્વીરાજ કોણ હતો અને તે સમયે ભારતવર્ષના કયા પ્રદેશમાં કયો કયો હિંદુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તે જણાશે પૃથ્વીરાજરાસામા લખ્યું છે કે “મહાકાય ચાલુક્યરાજ ભોળો ભીમ અણહિલપુર પાટણમાં રાજ્ય કરતો હતો આખું પર્વતમાં પરમાર વશનો રાજા નિત રહેતો હતો, તે પણ યુદ્ધક્ષેત્રમાં મુવ નક્ષત્ર જેવો અચળ હતો આ સમયે મેવાડમાં મહારાણા સમરસિંહ રાજ્ય કરતા હતા એ અપાર પરાક્રમી નૃપતિઓ પાસે પણ કર લઇને દિલ્હીશ્વર તેઓના પ્રબળ શત્રુ યવનોનો માર્ગ રોકવામાં પ્રથમ લોહાના સ્તંભ પેઠે બિરાજતા હતા મારવાડના પ્રતાપસ્વરૂપ મહાન બળવાન, નિહર, તેજસ્વી, મટોરના રાજા પુરીહર એ સમયે હતા દિલ્હી નગરમાં સર્વના અધીશ્વર રાજધિરાજ અનંગપાળ રહેતા હતા મટોર, નાગોર, ત્રિપુ, જલાવત અને તેની આમપાસના શહેરોના રાજાઓ, પેશાવર, લાહોર, કાગડા અને પર્વતના અધિનાયકો, તથા કાશી, પ્રયાગ ને ગઢ દેવગિરિના અધિપતિઓ, એ સર્વ એ રાજધિરાજનો હુકમ વિનીતભાવથી શિરોધાર્ય કરતા હતા અને તેમના પ્રથમ પરાક્રમથી ડરતા રહેતા હતા”

ઉપવા વર્ણન ઉપગ્રી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, દિલ્હીના છેલ્લા તોમાર સમ્રાટના રાજત્વ સમયે જે જે હિંદુ ગણઓ ભારતના જૂદા જૂદા ભાગમાં રાજ્ય કરતા હતા, તેઓમાં અનંગપાળ સર્વ રાજાઓનો અધિરાજ હતો.

ભટ્ટીએ જાળાવિસ્થાનથી માર આઇને ભારતભૂમિમાં પાછા આંચા તે પછી તેઓએ થોડા વખતમાં પંજાબમાં શાલિવાહનપુર, તન્નોટ અને મરુભૂમિમાંનું લઢુવાંપટ્ટન તાબે કરી લીધું અને દેરયાદ નગર સ્થાપન કરીને, જે વેળાએ ચહુઆણવીર પૃથ્વીરાજ દિલ્હીના તખ્ત ઉપર બેઠો, તે વેળાએ પ્રસિદ્ધ જેસલમીર નગર વસાવવાની તેઓ કોશીષ કરવા લાગ્યા. એ નગર વસાવવા પહેલાં તેઓ એ અપ્રસિદ્ધ ભાગમાં રહીને ખલિકાના સેનાપતિની સામે લડાઇઓ કર્યા કરતા હતા. જન્ને પક્ષ વચ્ચે લયંકર યુદ્ધ થતાં અને ઘણું ભાગે ભટ્ટીલોકો જય મેળવતા હતા. એમ લાગતું કે, સિંધુ કિનારાના તક્ષક રાજાની રાજધાનીપર્યંતના પોતાના પૂર્વપુરુષોના વિસ્તૃત રાજ્યનો તેઓ પાછો ઉદ્ધાર કરી શકશે.

જે વેળાએ મુસલમાનોના જળને લીધે ભારતવર્ષમાં ગરબડ, મચી રહી હતી, તે વેળાએ ભટ્ટીલોકો ન્હાના રાજ્યમાં રહીને રાજનીતિની બાબતમાં ઘણીજ થોડી ઉન્નતિ કરી શક્યા હતા. ચહુઆણરાજ દિલ્હીશ્વર પૃથ્વીરાજના શાસનસમયમાં તેઓની ઉન્નતિ શરૂ થઇ. ત્યારથીજ તેઓનું શૌર્ય ધીમે ધીમે વધવા માંડ્યું. ભરતખંડના ઇતિહાસમાં વર્ણન કરવામાં આંચું છે કે, પૃથ્વીરાજના આધીનમાં અખિલેશ નામનો એક પ્રસિદ્ધ સેનાપતિ હતો; તે પણ આ ભટ્ટી રાજાનો ભાઈ હતો.

પ્રથમ જણાવવામાં આંચું છે કે, મહારાજ અનંગપાળ તે વખતમાં ભારતવર્ષનો સાર્વભૌમ અધિપતિ હતો. તે દિલ્હીનાં પ્રથમ તોમાર વીલનદેવથી આગણીસમે રાજા હતો. મહારાજ વિક્રમાદિત્યના વખતથી ભારતવર્ષનું પાટનગર ઉજ્જયિની થવાથી યુધિષ્ઠિરનું લીલાસ્થળ પ્રાચીન ઇંદ્રપ્રસ્થ નગર (જૂનું દિલ્હી) સેંકડો વર્ષથી ક્ષમશાનભૂમિ જેવું બની ગયું હતું. ઘણા સમય રાજવૈભવથી ભ્રષ્ટ રહ્યા પછી તેને પૂર્વસ્થિતિમાં કાયમ કરનાર એ વીલનદેવજ હતો. એ વીલનદેવે અસાધારણ યત્ન કરીને ઇંદ્રપ્રસ્થની આગલી શોભા આણી હતી. એ વિલનદેવનાજ વંશમાં મહારાજા અનંગપાળ યુધિષ્ઠિરના રાજસિંહાસનપર બેઠો હતો. તેને પુત્ર નહોતો. માત્ર બે પુત્રીઓ હતી. તેમાંની એક કમળાદેવી અજમેરના રાજા સોમેશ્વરને દીધી હતી, અને તેને પેટે પૃથ્વીરાજનો જન્મ થયો હતો. બીજી પુત્રી કનોજના રાઠોડ વિજયપાળને દીધી હતી, તેને પેટે જયચંદ્ર થયો હતો. આ પ્રમાણે જયચંદ્ર અને પૃથ્વીરાજ

બંને દિન્દીશ્વર અને ગણગના દૌહિત્ર થતા હતા એ બેમા જય ચક્ર ઉંમરે મોટો હતો એ બંને સત્તાનો માતામહના સમાન સ્નેહને પાત્ર થવા ભોઈએ, પરંતુ જયચક્ર દુર્ભાગ્યથી તેમનો સ્નેહપાત્ર થઈ શક્યો નહિ મહારાજ અને ગણગ અપુત્ર હતા અને નાના દૌહિત્ર પૃથ્વીરાજ ઉપર વિશેષ પ્રેમ રાખતા હતા, તેથી તેઓ પૃથ્વીરાજના પોતાના વિશાળ રાજ્યનો ભાર પૃથ્વીરાજને સોંપી દઈ પોતે બંદીનાથ તરફ ગયા

જયચક્ર આથી નિરાશ થયો માતામહનું સિંહાસન મળવાની તેને આશા હતી, અને તે આશા પૂર્ણ કરવાનો તેનો અધિકાર પણ હતો કેમકે તે મોટી પુત્રીનો કુવર હતો, પરંતુ તેની એ આશા પૂર્ણ થઈ નહિ પૃથ્વીરાજની ઉંમર એ સમયે ક્રૂરા આઠ વર્ષની હોવા છતાં મહારાજે ઉંમરમા મોટા જયચક્રને સિંહાસન ન આપતા એનેજ અભિષેક કર્યો! આવા અન્યાયી પદપાતથી જયચક્રને બહુ માલુ લાગ્યું બયાનક ઇર્ષ્યામિતેના હૃદયમા બળવા લાગ્યો અને એ વિષમ અમિત્રુ નિવારણ કરવા જતા તેણે પોતાનાજ પગમા કુહાડો માર્યો અને તેની માથે સમસ્ત ભારતભૂમિનો પણ સર્વ નાશ કર્યો! પૃથ્વીરાજ દિન્દીના તખ્ત ઉપર બેસવાથી તેણે તેનું સાવંભામત્વ સ્વીકાર્યું નહિ, અને પોતેજ ભારતભૂમિનો એકછત્રી સમ્રાટ થાય એવી પેરવી કરવા લાગ્યો મહારાજો પુરીહર રાજા અને અલ્હિયપુર પાટણનો અધિપતિ એ તો ચહુઆણ કુળના હંમેશના દુસ્મન હતા તેમણે આ અદર અદરના કુસ પની વેગાએ જયચક્રનો પદ લીધો અને તેને પૃથ્વીરાજની સામે ઉરકેર્યો પૃથ્વીરાજ પણ એ બધું બાળી શક્યો હતો, છતાં તેણે પાટણ અને મહારાજા રાજાઓને પ્રથમ કશું કહ્યું નહિ જ્યારે પુરીહરરાજા પોતે વચનભંગ થયો અને પૃથ્વીરાજનું ઘણું અપમાન કર્યું, ત્યારેજ તે તેની સામે ચઢી આવ્યા સિવાય રહી શક્યો નહિ પૃથ્વીરાજ દિન્દીની ગાદીએ આવ્યો તે પછી એ મહારાજાએ પોતાની કુવરી તેને અર્પણ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી અને ઉદાર હૃદયનો પૃથ્વીરાજ તેમા સમત થઈ વિવાહની તૈયારી પણ કરવા લાગ્યો પરંતુ પ્રપત્ની પુરીહરરાજે પોતાની પુત્રી તેને પરણાવીજ નહિ! આથી પૃથ્વીરાજ ઘણો અપમાનિત થયો અને તે અપમાનનો બદલો લેવાને માટે તેણે તેની સામે ચઢાઈ કરી એ લડાઈથીજ તેના પ્રબળ ભાગ્યની સૂચના થઈ હતી અને તેનું વીરત્વ વધવા લાગ્યું,

પણ આ તરફ તેની એ ઉત્તતિ જયચંદ્રના હૃદયમાં બાણની જેઠે ખુંચવા લાગી. તેને તોડી પાડવાનો ખીજો ઉપાય ન સૂઝ્યો, ત્યારે પછી તે રણકુશળ સૈનિકોને પોતાની સેનામાં દાખલ કરવા લાગ્યો; પણ એ અવળી રીત પકડવાથીજ એની પોતાની પડતીનો માર્ગ ખુલ્લો થઈ જઈ એનુંજ લવિષ્ય ઉલટું થઈ પડ્યું. પોતાના સાંકડા હૃદયને તૃપ્ત કરવાને તેણે જે ખરાબ ઉપાય આદર્યો, તેથીજ તેનો પોતાનો અને સમગ્ર ભારતભૂમિનો સર્વનાશ થયો ! કેમકે મહામહા દોરીએ એજ અરસામાં ભરતખંડપર ચઢી આવીને, ભારતસંતાનોની સ્વાધીનતા હરણ કરીને ભારતવર્ષમાં વિદેશી વિધર્મીની વિજય-પતાકા ફાંપી હતી.

ચિતોડના અધિપતિ સમરસિંહે દિલ્હીશ્વર પૃથ્વીરાજની બહેન પૃથ્વીની સાથે લગ્ન કર્યું હતું. એ મંગળમય સંબંધને લીધે તે ગર્ભમાં જે પ્રીતિની ગાંઠ બંધાઈ હતી, તે હજારો વિપત્તિઓમાં પણ જરાએ છૂટી શકી નહોતી; એટલુંજ નહિ પણ તેઓ એક પણ એકબીજા સાથે ભેદભાવ રાખતા નહોતા. જે દિવસે દુષ્કર્મની નદીને કિનારે એ બંને મહાવીર-સ્વદેશપ્રેમીઓ દેશસેવામાં ચોળાઈ ને અનંત ધામમાં આલ્યા ગયા, તેજ દિવસે તેઓ એકબીજાથી જૂદા પડ્યા; પરંતુ દેહ છોડ્યા પછી તેઓ પાછા અનંત સુખના ધામમાં ભેગા થયા નથી, એમ કોણ કહી શકે ? હાય ! કેવા કટોકટીના પ્રસંગે ભારતીય વીરોમાં કુસંપે પોતાનો દોર શરૂ કર્યો ? કેમકે એજ સમયથી ભારતનો સર્વનાશ થવાનો આરંભ થયો !

પાટણ અને કનોજના રાજાઓએ પૃથ્વીરાજના પરમ હિતૈષી મહારાજ સમરસિંહ પ્રતિ પણ શત્રુતા બતાવવામાં કસર રાખી નહોતી. અને તેથી એ બન્ને રાજાઓ સામે સમરસિંહને તલવાર ધારણ કરવી પડી હતી. પોતાને માટેજ નહિ, પણ પોતાના પ્રિયતમ બંધુ પૃથ્વીરાજની મદદને માટે પણ તેમને અનેક વાર લડાઈમાં ઉતરવું પડ્યું હતું. પૃથ્વીરાજને નગરકોટની કોઈ જગા-પરથી સાત કરોડ સોનાની મહોરો મળી હતી. એમ કહેવાય છે કે, એ વિપુલ મહોરો અતિપ્રાચીન કાળમાં કોઈએ ત્યાં જમીનમાં દાટલી હતી. પૃથ્વીરાજે એ મહોરોથી પોતાનો ખર્ચનો ભરી દીધો. આ સમાચારથી કનોજ અને પાટણના રાજાઓના મનમાં વિશેષ ઈર્ષા પેદા થઈ. એક તો પૃથ્વીરાજનું સેનાબળ વિશાળ હતું, તેમાં વળી એને આટલું વિપુલ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થયું, એ તેમનાથી સહન થઈ

શક્યું નહિ આથી તેની સામે ચઢાઈ કરવામા પોતાને જય નહિ મળી શકે એવી શકા લાવીને તેઓએ તેનો નાશ કરવાની ઇચ્છા થી શાહજુદીન ઘોરીની તેમણે મદદ માગી ! જે દિવસે તેઓના હૃદયમા એ સર્વનાશ કરનારી કપના ઉપજી, તેજ દિવસથી ભારત ના ભાવધ્યપર અધકારનું આવરણ ફેલાવા લાગ્યું અને ભારતેશ્વર પૃથ્વીરાજનું સિંહાસન એકાએક ઠપાયમાન થઈ પડ્યું ! શાહજુદી નની દેવી આખ પ્રથમથીજ ભારત ઉપર ચોટી હતી, પણ અત્યાર સુધી તે પોતાની એ અલિવાપા પૂર્ણ કરવાનો પ્રસંગ મેળવી શક્યો નહોતો પણ આ તકનો લાલ લઈ તે તરતજ કનોજરાજ જયચંદ્રની સાથે મળી જવાને મોટી સેના એકઠી કરીને તેની રાજ ધાની તરફ ચાલ્યો.

દૃષ્ટ જયચંદ્ર પૃથ્વીરાજનો સર્વનાશ કરવાને માટે તૈયાર થયો છે, એવું જ્યારે પૃથ્વીરાજે સાલજુ, ત્યારે તે પણ તેના હુકમ નો લાયક બદલો આપવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો, અને એ સર્વ પોતાના પ્રિય મિત્ર સમરસિંહને જણાવવાને, ચંદ્રપુન્દીર નામ નો એક સામંત રાજા જે તે વેળાએ લાહોરમા રાજ્ય કરતો હતો, તેને ફતતરીકે મોકલ્યો. તે રાજા પ્રથમ પરાક્રમ, અદ્ભુત દેશ હિતેપણા અને ઉદ્યોગપરાયણતાનું વર્ણન મહાકવિ ચંદ બારોટે બહુ સુરસ લખ્યું છે પૃથ્વીરાજે તેને સમરસિંહની પાસે મોકલ્યો, ત્યારથી તેના અતસુધીની હકીકત વાચાથી સ્પષ્ટ જણાશે કે, તેણે સ્વદેશ આફઝાનના ઇવન ધારણ કર્યું હતું અને સ્વદેશનેજ માટે ઇવન હોમી દઇને તે અનંત સ્વર્ગધામમા ગયો હતો જ્યારે શાહજુદીન મોટું લશ્કર લઇને ભારતવર્ષમા આવ્યો, ત્યારે એ ગજપૂતવીર ચંદ્રપુન્દીરજ તેની પ્રથમ ગતિ રોકવા માટે રાવી નદીને કિનારે લાખા ચૂળદટા ઉભા કર્યા હતા તે પોતાની ઇચ્છા પાર પાડી શક્યો નહિ, તથાપિ તે વખતે તેણે જે અપાર વીરત્વ દર્શાવ્યું હતું, તેથી તેનું નામ ઇતિહાસમા હમેશને માટે કાયમ રહ્યું છે.

ફતવર ચંદ્રપુન્દીર દિલ્લીશાહની આગળથી અમૂલ્ય ભેગે લઇને મોટી ધામધુમની માથે ચિતોડ નગરમા ગયો મહારાજ મમર સિંહ તેને માનથી મળ્યા અને તેમણે તેને રહેવા માટે એક ઉત્તમ મહેલ આપ્યો. ત્યાં ઢેઢેક આગમ લીધા પછી ચંદ્રપુન્દીરે મહાગજની સાથે સુલાકાત કરવાની ઇચ્છા દેખાડી

તરતજ તેની ઈચ્છા તૃપ્ત કરવામા આવી જે સમયે ચંદ્રપુન્દીર મહારાજ પાસે ગયા, તે વેળાએ સમરસિંહ પોતાના વિશ્રામના ઓરડામા બેઠા હતા તેમનુ આસન વાઘના ચામડાનુ હતું, રક્તાળર પહેરેલુ હતું, સર્વ શરીરે વિભૂતિ લગાડી હતી, ગળામા રુદ્રાક્ષનો ક ઠો હતો અને માથા ઉપર લાળી જટાઉપરી મુકુટ હતો. દ્વત્વર ચંદ્રપુન્દીર નજીક આવતાજ તેમણે આદરસત્કાર આપી ને સામેના આસન ઉપર બેસવાનો ઇસારો કર્યો તે વેળાની તેમની શાત ગભીર મૂર્તિ, તપસ્વી ચોશાક અને ઉદાર વ્યવહાર જોઈ ચંદ્રપુન્દીરનુ હૃદય તેના પ્રત્યે ભક્તિભાવથી ભરપૂર બની ગયુ તેણે તેમને ચોગેન્દ્રના નામથી સબોધી જણાવ્યુ કે, આપ સાક્ષાત્ શકર છે. એ પછી સર્વ હકીકત નિવેદન કરીને પૃથ્વીરાજનુ આમ નજીક વિદિત કર્યું તેમની વચ્ચેનો આ પ્રસંગનો વાર્તાલાપ ચંદ્ર બરદાઈના ગ્રંથમા તેજસ્વી ભાષામા વર્ણવ્યો છે.

ત્યારપછી બેજ દિવસમા મહારાજ સમરસિંહ પોતાના સાળાના નિમત્રણને માન આપી સેનાની સાથે દિલ્હી તરફ જવા નીકળ્યા. પૃથ્વીરાજે તેમને માન સાથે નગરમા આજ્યા મળી-લેટી એક ખીજના કુશળસમાચાર પૂછ્યા પછી તેઓ પાસે આવેલા કર્તવ્યનો વિચાર કરવા લાગ્યા તેમણે જલદીથી બે કર્તવ્ય નક્કી કર્યા એક તો અણહિલપુર પાટણનો ગર્વ તોડવો અને બીજુ મુસલમાનોની ચઢાઈમા વિદ્ધ નાખવુ સમરસિંહ અણહિલપુર પાટણના રાજાની સાથે વૈવાહિક સૂનમા બધાયેલો હતો, તેથી તે તેની સામે ચઢાઈ ન કરતા. યવનની ચઢાઈમા હરકત કરવાને દિલ્હીમા રહ્યા, અને પૃથ્વીરાજ પાટણ તરફ લશ્કરસહિત ગયો. થોડાજ મમયમા યવનો દિલ્હી નજીક આવી લાગ્યા, અને રજપૂતો તેઓની ગતિ રોકવાને સામે ચાલ્યા થોડી વારમા બન્ને પક્ષમા મોટુ યુદ્ધ થયું, પરંતુ એવી રીતે ઉપરાઉપરી લડાઈ થયા છતાં વિજયલક્ષ્મી કોઈને પણ વરી નહિ એટલામા પૃથ્વીરાજ પાટણના રાજાનો ગર્વ તોડીને ઉત્સાહપૂર્વક પોતાના વીર બધુને આવી મળ્યો. હવે એ બંને વીરનુ પ્રથક શૌર્ય એકઠું થઈને પ્રકાશવા લાગ્યુ અસખ્ય મુસલમાનો તેમના ક્રોધાગ્નિના ભોગ બન્યા અને શાહબુદ્દીન ઘોરી મહા મહેનતે પ્રાણ બચાવી લાગી ગયો અને તેમનો સેનાપતિ વિજયી રજપૂતોના હાથમા બદીવાન થયો.

આ પ્રમાણે પૃથ્વીરાજ વિજયશાળી થયા, તેમના સઘળા વિદ્ધ

નાશ પામ્યા ત્યારપછી એ નગરકોટની જમીનમાંથી જે વિપુલ ધનસંપત્તિ તેમને મળી હતી તેમાંથી તેમણે અડધો ભાગ પોતાની બહેનના પતિને આપ્યો, પરંતુ સમરસિંહે તે ન લેતા પોતાના સૈન્યસાથ તેને ઇનામરૂપે આપી દીધો. આ સિવાય પૃથ્વીરાજે પણ ઘણીક ભેગો એ સૈન્યમાં તેને આપી પછી મહારાજ સમરસિંહ વિદાયગીરી લઈને સેનાસહિત પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યા.

ત્યારબાદ કેટલાક વર્ષ સુખશાંતિમાં ગયા કેટલીક સામાન્ય લડાઈઓમાં જય મેળવીને પૃથ્વીરાજ અને સમરસિંહે થોડા વર્ષ તો સુખશાંતિ ભોગવ્યા, પણ થોડાજ વર્ષમાં ભારતની પડતીને સમય આવી પહોંચ્યો. પૃથ્વીરાજ ધારતો હતો કે હવે હું સુખેથી રાજ્ય કરીશ, તેથી તે નિશ્ચિત થઈને પોતાની પ્રિયતમા સયુક્તાની સાથે આનંદથી કાળ ગાળવા લાગ્યા, પરંતુ તેમના સુખના દિવસ હવે ધીમે ધીમે ઠમી ચલા ચાલ્યા તેમને મોજશોખમાં પ્રવૃત્ત થયેલા જાળીને શાહબુદ્દીન ઘોરી ફરી પાછો એક વિશાળ સૈન્ય લઈને ચઢી આવ્યો. એ વખતે વીર પૃથ્વીરાજ ગાંઠ મોહનિદ્રામાંથી જાગ્યો થઈ જઈને પોતાના વીર બધું સમરસિંહને મદદ માટે કહાવી મોકલ્યું. રાણી સયુક્તાએ પણ તેને વીરોચિત પરાક્રમ દર્શાવવાને ઉત્કેરી લડાઈના મેદાનમાં જવાને કહ્યું. એ વિષે મહાકવિ ચંદ્રબાસેડે જે વર્ણન કર્યું છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે. જે દિવસે શાહબુદ્દીન ઘોરી સેનાને લઈને છેલ્લી વાર પૃથ્વીરાજની સામે લડવાને આવ્યો હતો, તેની આગવી રાત્રે પૃથ્વીરાજને એક ભયંકર સ્વપ્ન આવવાથી તેનું હૃદય ઘણું બચાકુળ બની ગયું પછી સયુક્તાની આગળ તે સ્વપ્ન વર્ણવતા તેણે કહ્યું કે —

‘ગઈ રાત્રે હું નિદ્રામાં વિરામ ભોગવતો હતો, તે વેળાએ મેં જોયું કે રાના જેવી એક સ્વરૂપવાન સ્ત્રીએ આવીને કંઠાર ભાવથી મારો હાથ પકડીને મને ભયભીત કર્યો તેનાથી બચવા માટે હું ઘણી કોશીશ કરવા લાગ્યો, પરંતુ એલામાં-અહા! એક મહા ભયાનક રાક્ષસ જેવો મદમત્ત હાથી દોડતો ને મુંઢ દેકતો મારા તરફ ધસી આવ્યો. તરતજ મારી નિદ્રા ભંગ થઈ મેં ભયભીત બનીને ચાતરફ જોયું, સર્વ શરીર કંપી ઉઠ્યું, અને હર! હર! બોલતો પથારીમાંથી ઉઠ્યો છું જો, હજી પણ મારું હૃદય યરચરે છે ને સર્વ શરીરે કંપ આવે છે નમીબમાં મું છે, એ તો દેવજ જાણે!’

આ સ્વપ્નની વાત સાંભળીને સયુક્તાના મુદર સુખપર અપૂર્વ

ન્યોતિ પ્રકટી નીકળી. તેણે મૃદુ સ્વરથી કહ્યું કે “હે યૌહાણકુળ-
ભુપણ! આપના જેટલો મુખ-વૈભવ ઘીજો કોણ આ સંસારમાં
લોગવે છે? પરંતુ તે છતાં પણ આપને મુખ-લોગની શાંતિ
ક્યાં છે? એક સામાન્ય સ્વપ્ન જોઈને આપ શામાટે બ્યાકુળ
થાઓ છો? પ્રાણેશ્વર! સર્વ કોઈને માટે માત્ર એક મૃત્યુજ છેવટ-
નો સાથી છે; એ અનિવાર્ય સહચરના હાથથી દેવતાઓ પણ છૂટી
ડક્યા નથી અને મરણ હોય કે ન હોય, તોપણ તેની સાથે જલુંજ
ડે છે. આ શરીર તો માત્ર એક ઘર અથવા કપડા જેવું છે. અને
કોય તેથી પણ તેવધારે સાર મેળવી શકાય તેમ છે. આવું હોવા-
થી એ જૂઠું ઘર તણને નવું ઘર મેળવવાની કયા સમજીને
ગ્રમ્હા ન થાય? પરંતુ નાથ! આપ પણ વિચારી જુઓ કે, જે
માણસ વિલાસી જીવન નહિ ગાળતાં શુભ કર્મોમાં જીવન ગાળે છે,
તેનેજ માનપૂર્વક એ મૃત્યુરૂપી સંઘાર્તા આવી ભેટે છે. એવો પુરુષ
મૃત્યુ પામશે, તોપણ તે આ સંસારમાં પણ હંમેશાં અમર રહેશે.
હું સ્ત્રીજાત છું, હું આપને શું કહી શકું? આપ મારા કે પોતાના
મુખ કે સ્વાર્થ તરફ વૃત્તિ નહિ રાખતાં જેનાથી આ દુનિયામાં
અમરત્વ મેળવી શકાય તેવો ઉપાય કરો. આપની આ કરાળ તલ-
વાર લઈને શત્રુકુળનો નાશ કરો. મારેમાટે વિચાર કરશો નહિ.
હું તો માત્ર આપની અર્ધાગનાતુ કામ કરું છું.”

પૃથ્વીરાજે તરતજ રાજસભામાં આવી રાજભદ્રો બોલાવીને
સ્વપ્નનું સર્વ વૃત્તાંત જણાવ્યું, એટલે તેમણે તેનો ભાવાર્થ કહી
બતાવ્યો; અને રાજકુળશુરુએ એક જયકવચ લખી આપ્યું, તે
દિવ્યશસ્ત્રે પોતાની પાઘડીમાં બોસ્થું. પછી કહેવા પ્રમાણે ઘડોની
શાંતિને માટે હજારો હાંડા વિશુદ્ધ દૂધવડે સૂર્ય અને ચંદ્રને
અર્ધ આપવામાં આવ્યાં. તથા દશ દિક્ષાળના ઉદ્દેશથી દશ
લેસોનો બલિ આપવામાં આવ્યો અને ગરીબ-ગુરખાંને સોના-
રૂપાનું દાન આપવામાં આવ્યું; પરંતુ એથી કાંઈ વિધિનું વિધાન
બદલાય? જો તેમ થઈ શકતું હોત તો નળ અને પાંડવોને સખ્ત
દુઃખ લોગવવું ન પડત. પછી પૃથ્વીરાજે પોતાના પ્રિયતમ બંધુ
સમરસિંહની મદદ માગી, એટલે તે પણ સેનાસહિત દિલ્હી
જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. પૃથ્વીરાજ પણ પોતાના સેનાપતિ
અને સામંતોને બોલાવીને લડાઈવિષે વિચાર કરવા લાગ્યા.

ધૃત્યાર્ધને લીધે ભારતવર્ષના સર્વ રાજાઓએ આ પ્રસંગે તેમ-

નો ભત્તીય ધર્મ વિમારી મૂક્યો કેનોજ, પાટણ અને ધારા નગર ના રાજાઓ પૃથ્વીરાજનો નાશ જ ઇ-છી રહ્યા હતા ભારતવર્ષના દુર્દૈવથી તેમને એટલું પત્તુ ભાન ન રહ્યું કે આ ઇર્ષ્યા અગ્નિ જેવી છે તે તેનામા બાજે છે, તેને પણ બાજે છે ને સામાને પણ બાજે છે ખરેખર! આ ઇર્ષ્યાને વીધેજ પરાધીનતાની જુ મી સાકળમા ભારતવાસી ગમ્મ-મગ્મ-સર્વને જકડાવુ પડ્યુ !

સર્વ તૈયારી થઈ રહેતા રાજકાજનો ભાર પોતાના નાના પુત્ર કેતુના હાથમા સોંપીને મહારાજ સમરસિંહ પોતાના મૈત્ર્યસા મતોની સાથે દિલ્હી જવા નીકળ્યા, પણ જતી વેળાએ તેમનું હૃદય કે પાથમાન થયુ અતરાતમાએ તેમને એવું કહ્યું કે "હવે ચિતોડને છેડી વાર ભેઈ લે, ફરીથી ભેવા પામીય નહિ" આથી સમરસિંહ ચકિત થયો, પરંતુ નિરૂત્સાહ ન થતા ઇંદ્રદેવને યાદ કરી ચાવવા લાગ્યો અદખરદાઈના "મહાસમર" નામના છે શા સર્ગમા મહારાજ સમરસિંહના આ છે ત્રા પ્રયાણનું વર્ણન છતાં પૂર્વક લખ્યું છે જેવી બાબતોએ દિ દીશ્વર પૃથ્વીરાજ પોતાના પ્રધાન અને સામતોને લઈને ૩ કોસમુધી સમરસિંહને લેવાને સામા આવ્યા અને મોટા મન્માન સાથે તેમને ભેટયા મમરસિંહ ના આગમનથી દિલ્હીના રહેવાસીઓ ધણા ખુશી થયા ઘેરઘેર ગાનતાન થવા લાગ્યું, દરેકે ઘર તોરણ અને મગજ ઘટથી શણગારાયા, અસખ્ય ધ્વજ-પતાકાઓ અને ૧૧માળાઓદારા પણ દિલ્હીમા સર્વત્ર ઉત્સવ પ્રકટી રહ્યો પ્રાદ્મલો ઇશ્વરસ્તવન કરવા લાગ્યા અને બહીજનો સ્તુતિમાન કે તા કરતા સમરસિંહને માન આપવાને આગળ આવ્યા દુકામા તે એક પરમ ઉત્સવનો દિવસ હોય તેવો દેખાતો હતો વૃદ્ધથી તે બાળકપર્યંત સર્વ કોઈના આ નહ અને માનની સાથે સમરસિંહે પાડવોના પવિત્ર લીલાનિકેતન (ઇદ્રપ્રસ્થ)મા પ્રવેશ કર્યો આજે ઘણે દહાડે પ્રિયતમ ભાઈ-બહેન, સાળો-બનેવી અને બધુ-બાધવ વગેરે એકબીજાને મળ્યા બન્ને પક્ષના સરદાર સામતો પણ પોતપોતાના મિત્રોને મળી-લેટાને આ ઉત્સવને ઉત્સાહથી ઉજવવા લાગ્યા

સમઘી યમિત થયેલા સમરસિંહ ચોરો સમય વિશ્વાનિ લીધા પછી પ્રિયતમ મિત્રની સાથે લગાઈના બદોબસ્તની વાતો કરવા બેગ અને શનુદગની નતિ રોકવાને માટે પૃથ્વીરાજે આગળ દોઈ રીંગનો બદોબસ્ત કર્યો છે કે નહિ તે પૂછતા તેમણે જવાબમા

સાંભળ્યું કે, હજીસુધી કોઈ ખાસ ઉપાય યોજાયા નથી. આથી સહજ ટેકો દઈને બંને એ વિષે વિચાર કરવા લાગ્યા. આ પ્રસંગ પણ ચંદ કવિએ પોતાના ગ્રંથના છેલ્લા સર્ગમાં સરસરીતે વર્ણવ્યો છે. એ મનોહર વર્ણન પાઠકનાં હૃદય બંને રજપૂત વીરના મહાન ચરિત્ર તરફ આકર્ષે તેવાં છે.

યુદ્ધોપયોગી સર્વ તૈયારીઓ થઈ રહી. મહારાજ સમરસિંહના હુકમથી વિશાળ રજપૂત સેના દિલ્હીનો દરવાજો છોડીને શત્રુ તરફ આગળ વધી. હથિયારનો ખડખડાટ, મહોન્મત્ત હાથી અને ઘોડાઓના ભયંકર અવાજ અને રણોન્મત્ત રજપૂત વીરોના ગંભીર નાદથી ધરતી કંપવા લાગી. રજપૂતસેનાએ કયા રસ્તા ઉપરથી જવું અને કેવી રીતે શ્રેષ્ઠિબદ્ધ થઈને આગળ વધવું તથા માર્ગમાં કયી કયી જગ્યાપર વિશ્રામ લેવાની જરૂર છે, તે સર્વ ખાખતમાં સમરસિંહની સલાહ લેવામાં આવતી. તેમની સલાહ-સિવાય પૃથ્વીરાજ કંઈ પણ કામ કરતા નહિ. મહાકવિ ચંદબારોટે તેમને રજપૂત સેનાનો એકચુક્લીજ કહીને વર્ણવ્યો છે. તે સાહસી, ધીર અને લડાઈમાં કુશળ હતા; તેમજ પરમપંડિત, શાસ્ત્રવિ-શારદ, સલાહ આપવામાં નિપુણ, ધર્મનિષ્ઠ, સત્યપ્રિય અને શુદ્ધ ચરિત્રવાન હતા. યશુ-પક્ષી વગેરેની ગતિ અને ખીળાં લક્ષણ ઉપરથી જોય જોવામાં કોઈ જોપી પણ તેમના જેવી કુળાકુળની ગણના કરી શકતો ન હતો. મતલબ કે, તે શુકન જોવામાં તથા જોય જોવામાં ઘણાજ કુશળ હતા. સંગ્રામસ્થળમાં સેના ગોઠવવામાં અને લડાઈ પ્રસંગે ઘોડો અને ભાલો ચલાવવામાં પણ તેમના જેવો વીર કોઈ ન હતો. તેમના એ સર્વ અપ્રતિમ ગુણ-ગૌરવને માટે ગેહલોટ, ચહુઆણ વગેરે સર્વ સૈનિકો અને સામંતો તેમની અતિશય શ્રદ્ધાલક્ષિત કરતા. યુદ્ધયાત્રા સમાપ્ત થતાં પ્રાતઃકાળે રાજપૂત સૈનિકો અને સામંતો પાછા છાવણીમાં આવતા; સમરસિંહ તેમની સાથે આદર અને સ્નેહથી વાતો કરીને જુદી જુદી ખાખત-વિષે શિક્ષણ અને ભાષણ આપતા. તે મનોહારિણી શિક્ષા અને ભાષણ સાંભળીને છાવણીના સર્વ માણસો ઉત્સાહ અને આનંદથી ભરપૂર થઈ જતા. મહાકવિ ચંદબારોટે મુક્તાકંઠથી સ્વીકાર્યું છે કે, તેમના મહાકાવ્યમાં જે સર્વ શાસનવિષયની નીતિશિક્ષા દાખલ કરી છે, તેનો ઘણોખરો ભાગ ખુમાનકુળમણિ સમરસિંહના મુખાર્પિતમાંથી નીકળેલો છે. ધર્મનીતિ, રાજનીતિ, સમાજનીતિ,

મંત્રીને પારખવાની રીતિ અને રાજદૂતના આચાર, તેમજ વિશેષ કરીને ગત્યપ્રતિ રાજપૂતનાં મહાન કર્તવ્યોના સંબંધમાં જે સર્વ સુબોધક વાતો અને રૂપકાલંકારતેમના કાવ્યઅથવા દાખલ કરાયા છે, તે સર્વના વખાણ ચિતોડના અધિપતિ સુપડિન મહારાજ સમરસિંહ હતા.

પુણ્યભૂમિ બ્રહ્માવર્તમાં આવેલી પવિત્ર નદી દુષદ્રતીના કિનારા કિનારા ઉપરના મેદાનમાં દાનિય અને મુસલમાન વચ્ચે ત્રણ દિવસમુધી મોટી લડાઈ થઈ હતી. પ્રથમ જે દિવસમુધી કાંઈ પરિણામ જણાયું નહિ ત્રીજે દિવસ કાળરાત્રિરૂપે ભારતના પૂર્વદ્વારમાં દેખાવા લાગ્યો. લગવાન સૂર્યદેવ જાણે એક વાર છેવટનું ભારત-સંતાનોનું ગૌરવ જોવાને આજ્યા હોય, તેમ તેમને જોઈને રાજપૂતો દુષદ્રતીના પવિત્ર પાણીમાં નાહીને પ્રાતઃક્રમ કરવા લાગ્યા. ખીજી બાજુએ પૃથ્વીરાજ પ્રિયતમા રાણી સંયુક્તાની આગળ ઉભા છે, ને સંયુક્તા તે દિવસે તેમને સ્વહસ્તે રણરાધ્યાને સાડ સન્ન કરવા લાગી છે. તેમને કવચ પહેરાવી તેમની કમ્બરે તલવાર લટકાવી દીધી છે તેજ વખતે ગગનભેદી રણના રૂઝા પ્રચંડ શબ્દથી વાગી ઉઠ્યા તે ગભીર વાદ્યધ્વનિ પ્રતિધ્વનિમાં વિહ્વીન થતા ન થતાંમાં તે રાજપૂતો ભય કર મિહનાદ કરી ઉડ્યા અને તેથી પૃથ્વીરાજ ચમકી ઉડ્યો. આટલીવાગમાં વિશ્વાસઘાતક શત્રુઓ ચઢાઈ કરશે એવો તેમને ખ્યાલ પડ્યો નહોતો. પણ પડ્યું ન મોલનાં પૃથ્વીરાજ રણના મેદાનમાં ગયો, અને જુઓ છે તો તે છેડસા સમરાગણમાં, ભારતના તે છેડસા ગૌરવને દિવને, ભાગ્યનો અદિતીય મહાવીર સમરસિંહ અને તેમનો પુત્ર કંદ્યાણ અતુલ પરાક્રમ દર્શાવી શત્રુ-દળને ત્રાહે ત્રાહે પોકગવીને છેવટે કાળખળને આધીન થઈ સમર-ભૂમિમાં રૂઝા છે. એ દુર્ભાગ્ય દિવસે દુષદ્રતીની તે રમ્પપૂર્ણ નદીમાં ભારતનો ગૌરવસૂર્ય હમેશાને માટે અસ્ત થયો. ભારતની આશા આજે વિલુપ્ત થઈ ગઈ અને વીર પૃથ્વીરાજ ઘોરી બાદશાહના બંદીવાન થઈ પડ્યા. વીરસિદ્ધોમણિ સમરસિંહની પતિવ્રતા રાણી પૃથ્વાએ જ્યારે સાંજાયું કે, યવનોના કપટાચરણથી તેના જીવનનું જીવન-સ્વામીરત્ન સમગ્ર સિંહ સમન્વેત્રમાં મળી પામ્યા છે, પ્રિય બાઈ પૃથ્વીરાજ યવનના હાથમાં બંદીવાન થયો છે અને ભારતની આશારૂપ આર્યવીરો દુષદ્રતીને કિનારે બીચણ સમન્વેત્રમાં અનત-

કાળને માટે પોઢયા છે, ત્યારે તે તરતજ પોતાના સ્વજનોના આ-
શ્વાસનો નહિ માનતા, ચિતામાં શરીર હોમીને ગ્રાણપતિની સહ-
ચારિણી થઇ, અને પૃથ્વીરાજને શાહજુદીને મારી નાખ્યાની
વાત જ્યારે સચુક્તાએ જાણી, ત્યારે તે પણ ચિતા ખડકાવીને બગી
મૂઠ્ઠા આ પ્રમાણે દષદતીની રેતીવાળી જમીન ભીપણ સ્મશાનરૂપ
બની રહી જે નદીના પવિત્ર તટ ઉપર બેસીને આર્ય ઋષિમુનિઓ
વેદગાનથી દેવતાઓને આનંદિત કરતા હતા, જેઓના મધુર વેદ
ગાનથી મોહિત થઇને સ્વચ્છસલિલા દેવતાગિણી નૃત્ય કરતી
કરતી સમુદ્રમાં મળી જતી હતી, તે તટની પુણ્યમયી રેતાળ
જમીન, ભયકર સ્મશાનરૂપ થઇ ગઇ અને અસખ્ય શિયાળ,
કૂતરા અને ગીધો ભયાનક અવાજ કરતા વિચરી રહ્યા છે ઇશ્વરની
ગતિ ન્યારી છે ।

× કોઇ કહે છે કે પૃથ્વીરાજને શાહજુદીન ઘોરીએ કાઢી લઇ
જઇ તેની આખો ફોડી નાખી અને તે પછી તેની શબ્દવેધી બાણ-
શક્તિ જોવાને સાત લોકોના તવા અમુક અતરે મૂકી તે વિધી નાખ-
રાતુ કહ્યું પૃથ્વીરાજે સાત તવા વિધીને શાહજુદીન જે ત્યાં જોવા
ગેયા હતા તેને જઇ વાગે, એવી રીતે તેણે તીર માર્યું તેથી તે મરી
ગયો ત્યાર બાદ પૃથ્વીરાજ સાથે ચંદ્રબારોટ આ યા હતા તેઓ બંને
એકબીજાને તનવાર મારીને મરી ગયા મહામરિ ચંદ્ર એવું પણ કહે
છે કે, પૃથ્વીરાજે સાત વાર શાહજુદીન ઘોરીને કેદ કરીને છોડી મૂક્યા
હતા, પરંતુ તેણે તો પૃથ્વીરાજને એકજ વખત પકડીને મારી નાખ્યા
હતા કેવું કૃતમ્પણ !

૩૨-જયમલ અને બીજા રાજપૂત વીરો

અકબર મેવાડપર ચઢી આવ્યો ત્યારે મેવાડનો શાસન-ઈંડ રાજધર્મ શૂન્ય, ઉદયસિંહના હાથમાં હતો. બાપ્પા, સમરસિંહ, હમીરવગેરે રાજનીતિજ્ઞ અને શાસ્ત્રવિત્ રાજાઓ બહુજી કુશળતાથી રાજ્ય ચલાવતા હતા. પણ આજે ઉદયસિંહ તોએ કામને બહુજી સહેલું માનતો હતો અને તેથી મેવાડના દુખની સીમા રહી નહોતી. સિસોદીયા કુળની અધિષ્ઠાત્રી દેવીએ નિશ્ચય કર્યો હતો કે, બાપ્પારાવળનો વંશ જ્યાંમુધી પોતાની આજ્ઞા પાળે, ત્યાંમુધી તેણે કંઈ રીતે ચિતોડને છોડી જવું નહિ. બાપ્પારાવળના વંશજ આજ મુધીતેની તૃપ્તિને માટે વિનાશકેાચે પોતાનું લોહી આપતા હતા, તેથી મહાદેવીની આજ્ઞા ચલાવતી પળાતી હતી. પ્રથમ જ્યારે અલાઉદ્દીન ખઝિની ઉપર મોહ પાડ્યો અને ચિતોડપર સ્વારી કરી, ત્યારે બાર રાજકુમારોના રક્તથી એ દેવીને તૃપ્ત કરવામાં આવી હતી. અને બાપ્પારાવળનું કુળ નિષ્કલંક રહ્યું હતું; પણ અનેક વીરો અને વીર રમણીઓ જન્મભૂમિનું ગૌરવ સાચવવાને પરહોકમાં પ્રયાણ કરી ચૂક્યાં હતાં બીજાવાર બહોલશાહના આક્રમણ વખતે વીર વાઘજીએ જતીમ હજાર ગજપૂતો સાથે યુદ્ધવેદી-પરજીવનની આદુતિ આપી રાજપૂત વીરધર્મનો પરિચય આપ્યો હતો, પરંતુ ચિતોડના આ ત્રીજા વારના સિસોદીયા કુળના દુખ-દાયક મમયે બાપ્પારાવળનો કયો વંશજ પ્રાણપાંજરા ચિતોડની અધિષ્ઠાત્રી દેવીને તૃપ્ત કરશે? બગવતી ચામુંડા આજે કયા વીરના રક્તચાન્દી તૃપ્ત થઈને ચિતોડની ત્લસ કરશે? જાણ દેવું ચલુ વીર એ દેવીના મનોગ્ધ પૂર્ણ કરે એવું કેમ જણાતું નથી! શું ત્યારે આજે ચિતોડનો ગૌરવસૂર્ય આઘમી જશે? અને શું બાપ્પારાવળની ધ્વજ નીચી પડશે? ના, ના! હજી પણ બાપ્પારાવળનો પ્રતાપ પ્રકાશિત હોઈને શત્રુઓને કંપાવે છે. આજ પણ ચિતોડની રણચાતુરી જેવી ને તેવી કાયમ છે !

અકબર ચઢી આવ્યાથી કાયરપુરુષ ઉદયસિંહ તો ચિતોડ છોડીને ભાગી ગયો; પરંતુ તેથી ચિતોડ કાંઈ રક્ષકવગરનું નહોતું. ચિતોડનો કુલાંગાર અધીશ્વર તેને છોડીને ગયો, તોપણ તેના પવિત્ર નામની મોહિની એવી છે કે, ક્યાંયથી ને ક્યાંયથી સાહસિક વીરો ચિતોડની રક્ષાને માટે ઉઘાડી તલવારે મેદાનમાં આવી ઉભા. બાણે વિધાતાજ ચિતોડીય વીરોની ભરમમાંથી પાછા અસંખ્ય વીરો સ્વજ્યા જતા હોય, તેમ રાજસ્થાનનાં લિન્ન લિન્ન નગરોમાંથી સરદારો અને સામંતો પોતપોતાનું લશ્કર લઈને ચિતોડની રક્ષા કરવા આવી ઉભા. ચંદાવત સહિદાસ ઘણીકે તેજસ્વી અને સાહસી સેનાને લઈ ચિતોડના તોરણદ્વાર “સૂર્યદરવાજા”માં ઉભો રહ્યો. માદેરિયાનો રાજા રાવત દુદા સંગાવતોને લઈ રણક્ષેત્રમાં આવી પહોંચ્યો. બૈદલા અને કૌટારિયા નગરોમાંથી મહારાજ પૃથ્વીરાજના વંશના બે વીર્યવાન સામંતરાજાઓ અને વિન્નેલીનો પરમાર તથા સદ્રિવના ઝાલાપતિ ઘણા ઉત્સાહની સાથે લડાઈના મેદાનમાં આવી પહોંચીને પોતાના પૂર્વજોના મોલા પ્રમાણે પોતપોતાની સેનાને ઉત્સાહ આપવા લાગ્યા. એઓમાંના કેટલાક મેવાડના અમલને આધીન હતા. અને કેટલાક બીજા રાજપૂત વીરોએ મોગલ બાદશાહનું બળ રોકવા માટે તલવાર ધારણ કરી હતી. એમાં દેવલપતિ વાઘજીનો વંશ, ઝાલોરપતિ શનિગુહરાવ, ઈશ્વરદાસ રાઠોડ, કરમચંદ કછવાહ અને ગ્વાલિયરના તુંવારરાજના વીરત્વ અને રણચાતુરી ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે.

જોતજોતામાં હિંદુ-મુસલમાનની વચ્ચે બીપણ યુદ્ધ આરંભાયું. મહા પરાક્રમી શત્રુસૈન્ય રણવાઘના ઘોષ સાથે યુદ્ધક્ષેત્રને કંપાયમાન કરતું કરતું ચિતોડના સૂર્યદરવાજા તરફ ધસવા લાગ્યું. પેલી બાબુએ રણેન્મત્ત રાજપૂતસેના પણ ભયંકર સિંહનાદથી ગાજતી થકી બાણો ફેંકવા લાગી. ચંદાવતવીર સહિદાસ ગંભીર અવાજથી હોકારો કરીને શત્રુ સેનાના ઉપર તીર ફેંકવા લાગ્યો. મોગલો પણ તોફાની સાગરની પેઠે તેઓ તરફ બંદુકોમાંથી અગ્નિ નેવી ગોળીઓ ચંદાવતસૈન્યપર ફેંકતા ફેંકતા સૂર્યદરવાજા તરફ આવવા લાગ્યા. વીરવર સહિદાસે એથી જરાપણ પાછી પાની કરી નહિ. તેના મદદગાર વીરો એક પછી એક ગોળી લાગવાથી મરવા લાગ્યા; તથાપિ બ્યાંસુધી તેના હાથ શિથિલ થયા નહિ, ત્યાંસુધી શત્રુદળ કોઈ પણ રીતે તે દરવાજામાં પ્રવેશ કરી શક્યું નહિ.

ચ દાવતવીર સહિદાસના જીવંત ઉદાહરણથી ઉત્તેજિત થઈને બીજા પણ અનેકાનેક દુનિયવીરો અતુલ હિંમતથી યુદ્ધને તાસ પમાડવા લાગ્યા આ સમયે જે મહાવીરોએ પરાક્રમી મોગલ બાદશાહના ગર્વભંગકે પૂમકેતુની પેઠે ધસી આવીને વિપત્તિથી યેરાયતા મેવાડને ચોડીક વારને માટે પોતાના ઉજ્જવલ પ્રકાશથી ઉજ્જવળ કરી મૂક્યું હતું તેમના પ્રળળ પરાક્રમથી મુચોલિત બને હો મેવાડનો ઇતિહાસ આજે પણ સરકારી હૃદયોમાં સ્વાધીનતાના ઉજ્જવળ કિરણો પ્રેર્યા કરે છે તેમના યુદ્ધકીશલ્યથી ચક્રિત થઈને સ્વયં અકબરે પણ તેઓનું તે વીરત્વ અને રણનૈપુણ્ય સ્વહસ્તેજ લખીનેહિંદુઓના ગૌરવને સન્માન આપ્યું છે એ મહાવીરોના પવિત્ર નામ જયમલ અને પુત્ર છે જયમલ બેદનોરનો અધિપતિ હતો અને રાઠોડકુળની બીજી શાખા ચેરતિયા ગોત્રમાં જન્મેયો હતો અને મારવડના સાહસિક સામ તોમા એજ પછો પકાતો હતો પુત્ર કેલવારનો રાજા હતો અને ચંદાવત કુળની બીજી શાખા જગાવત ગોત્રને ચોલાવતો હતો એ બંને મહાવીરોના પવિત્ર નામ આજ પણ રાજપૂત અને રાજભટ્ટોના મુખે ગવાઈ રહ્યા છે આજે પણ ગજપૂતો પ્રાત કાળે બિછાનું ઘોડતી વેળાએ તથા મહાપુરુષોની પવિત્ર નામમાળા જપતી વખતે, આ બંને મહાવીરના નામેઆરણ કરે છે આજે પણ રાજપૂત સ્ત્રીઓ સાંજે દીપકે પ્રકટાવતી વેળાએ જયમલ અને પુત્રને સભારીને પોતપોતાના પુત્ર અને કન્યાની મંગલકામના કરે છે અને ગૃહસ્થ નીસ્ત્રીઓ અનાજ દળની વખતે ગજભટ્ટેએ વર્ણવેલા એ વીરત્વનાં ગીત મુમધુર સ્વરે લલકારે છે. જ્યાંમુખી આ સદ્ગિમા વીરત્વનું સન્માન સચવાયે, જ્યાંમુખી વીર પુરુષોના વીરત્વનો એક પણ કણ હયાત રહેશે અને જ્યાંમુખી રાજપૂત હૃદયમાં વીરકાર્યોનાં ચારિત્ર્ય ચિત્ર આલેખાયલા રહેશે, ત્યાંમુખી મહાવીર જયમલ અને પુત્રના મંગળમય નામ ભારતભૂમિમાંથી દૂર થયે નહિ અને કોઈ દૂર કરી શકયે નહિ ! આ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ વીરનરો કંઈ કોઈના ઉત્સાહથી પ્રેરાઈને ચિતોડ માટે પ્રાણાર્પણ કરવા નીકળ્યા ન હતા, પણ હૃદયના વીરભાવથી, સ્વભૂતિ અને સ્વદેશની વતસલતાથી પ્રેરિત થઈને તેઓ સમ-ભૂમિમાં મૂમ્યા હતા સ્વાર્થને માટે તેઓએ મોગલો સામે તલવાર પકડી નહોતી, પણ સ્વધર્મ અને જાતીય ગૌરવને ખાતર સમામમા મૂમ્યા હતા એ ભયાનક

લડાઈ કેવળ પુરુષોએ જ કરી નહોતી, પણ અંતઃપુરમાં રહેનારી વીરપ્રસવિની રાજપૂત રમણીઓ પણ પોતાનાં સુકોમળ શરીરપર લોહાનાં બખ્તર પહેરીને સ્વાધીનતાના લીલાસ્થળ ચિતોડની રક્ષા માટે મેદાન પડી હતી.

જ્યારે સાલુખાપતિ ચંદાવત વીરે સૂર્ય દરવાજા ઉપર પ્રાણ આપ્યો, ત્યારે બાકીના ચંદાવત વીરોએ જયમલને પોતાનો નાયક બનાવ્યો. સઘળાઓ મોહ-મમતાને તિલાંજલિ આપીને ઉન્મત્તપણે સિંહનાદ કરતા થકા શત્રુસેના સામે ધસવા લાગ્યા. વિશાળ મોગલસેના પણ તોફાની સમુદ્રની પેઠે પ્રચંડ વેગથી ઉછાળો ભારતી ચિતોડના કિલ્લાની તરફ ધસવા લાગી. આ સમયે પ્રલયકાળની પેઠે ગર્જતી બંદુકોમાંથી ગોળીઓ વરસવા લાગી. અને તેના આઘાતથી સેંકડો રાજપૂતના દુકડા આકાશમાં ઉડવા લાગ્યા ! સેંકડો ક્ષત્રિયવીરોની મૂઠીમાંથી તીર-કામડાં પડી ગયાં ! આ પ્રકારે રાજપૂતસેના મરવા લાગી; તોપણ રાજપૂતવીરો નિરૂત્સાહ થયા નહિ. આટલો બધો લીધણ સંહાર થવા છતાં પણ સ્વતંત્રતા વેચીને જીવ બળવવાનો નીચ વિચાર ક્ષત્રિયોના હૃદયમાં ટકવા પામ્યો નહિ. સ્વદેશરક્ષા અને પ્રાણપાણના બીજમંત્રથી ઉત્તેજિત થઈને તેઓ તલવાર ચલાવતા અને જ્વલંત ગોળીઓ સામે બચાવ કરતાથકા સિંહનાદપૂર્વક ધૂમી રહ્યા હતા; પરંતુ એ સર્વ વૃથા ગયું ! આખરે શત્રુના વિશાળ સૈન્યથી ચિતોડ ઘેરાઈ પડ્યું અને રાજપૂત સેનાપતિ ઘણીજ સાવચેતીથી બંદોબસ્ત કરવા લાગ્યો. એ દરમિયાન એક રાત્રે જયમલને કિલ્લા ઉપર મશાલને અજવાળે દેખરેખ રાખતો જોઈને અકબરે લાગ સાધીને બંદુકની એક જ્વલંત ગોળી ફેંકી. આ વિનાશક ગોળી તે વીર સેનાપતિના હૃદયમાં લાગી. વીરવર જયમલ એ દારુણ જખમથી તરતજ ઘોડા ઉપરથી ભૂમિપર ઢળી પડ્યો. આ અધર્મયુક્ત અમાનુષી કૃત્યથી પડતાં પડતાં પણ તેની આંખમાંથી ઝેર વર્ષી રહ્યું; પણ ઘા નાશકારક થયેલો હોવાથી તેનું વેર તેણે માત્ર અકબરનાં નિંદનીય કૃત્યોનો તુચ્છકાર કરવામાં જ સમાપ્ત કર્યું.

એકજ વીર પુરુષના મૃત્યુથી, એકજ ગોળીબહારથી અને એકજ ફટકાથી યુદ્ધદેવી પોતાને વિજયમાળ આરોપશે, એવા મિથ્યા લોભથી અકબરે પોતાના જીવનને કલંકિત ગનાવ્યું અને પોતાના સ્વહસ્તેજ વીર જયમલનો ઘાત કર્યો. જે બંદુકની મદદથી તે

કાયર પુરુષોચિત કાર્ય પાઠ પાઠ્યું હતું, તેનું નામ તેણે 'સ આમ' રાખ્યું હતું. અકબરે આ પ્રમાણે અધર્મપૂર્વક જયમઝને માર્યો તો ખરો, પરંતુ તેના ગુણ-ગૌ-વધી તે અજ્ઞાત નહોતો. આ વીર દુનિએ અકબરને પોતાના શૌર્યજગદી એવો ચક્રિત કરી દીધો હતો કે, તેણે જયમઝ અને વીર બાગક પુત્રના અપૂર્વ વીરત્વની યાદગિર્ ભજવવા માટે દિલ્હીમાં પોતાના મહેલના દરવાજા ઉપર તેમની પદ્મગની મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

બસો વર્ષ પહેલા વિખ્યાન કે ચ પતિન બનીયો બગદારીમા મુનાફરી કરવાને આ-ઓ દતો તેણે ઉપરી અને મનિઓ લેઈ દતી તેણે ભાનવરન સબધમા સ્વદેશમાના બધુઓને લે જો પત્ર વખ્યાતના, તે પજાખગ પુત્ર કાકામા દમચો સન ૧૬૮૪મા લગ્નમા હપાયા દના તેમા જયમઝ અને પુલ્ની મૂર્તિનું વર્ણન તેણે આપેલુ છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે તે પત્ર તેણે તાજ થી જુલાઈ ૧૬૬૩ મા લખેલો છે.

૩૩—વાઘજી અને ૩૨૦૦૦ વીર રાજપૂતો

ઈ. સ. ૧૫૩૩માં ગુજરાતનો ખડાદ્દરશાહ જ્યારે ચિતોડને છોડવા માટે આવ્યો હતો, તે વખતે મેવાડમાં રાણો વિક્રમાજીત રાજ્ય કરતો હતો. એ ઘણો દુર્ગંજ અને અવિચારી હોવાથી તેના સરદારો તેનાથી અપમાનિત થઈ કંટાળીને ચિતોડ છોડી ગયા હતા. અન્ય મદદગાર રાજાઓનું પણ તેણે અપમાન કરેલું હોવાથી આ સમયે તેને લડાઈમાં કોઈની મદદ મળી નહિ; જેથી તે લડાઈમાં પરાજય પામી પલાયન કરી ગયો અને તેનું સૈન્ય પણ નાસવા લાગ્યું. આ વખતે રાજ્યરાણી જવાહિર ખાંઘએ પોતાની ક્ષત્રિય વીરાંગનાઓને શત્રુસામે ઉત્તેજીત કરી. અને તેઓની અપૂર્વ વીરતાથી મુસલમાન સેના ઘડીલર ત્રાહે ત્રાહે પોકારી ગઈ; પરંતુ અસંખ્ય શત્રુદળમાં આથી કંઈ વિશેષ હાનિ થઈ નહિ. તેઓ આગળ ને આગળ વધવા લાગ્યા અને છેવટે વીરરાણી જવાહિરખાંઘ અનેકોને પ્રાણશૂન્ય કરતી કરતી રણશય્યામાં સૂતી. હવે પાછું ચિતોડને કોણ ખચાવશે! તેનો વિચાર કરતાં રાજપૂત સરદારો ચિતોડના ભવિષ્ય માટે અધીરા બની ગયા. તેઓએ જોયું કે હવે ચિતોડ ખચાવવાની આશા વ્યર્થ છે; પરંતુ એવામાં ચિતોડના ઉંચા કિલ્લા ઉપરથી એક પ્રળય અવાજ સંભળાયો કે, “રાજખલિની તૈયારી કરો!” આ ગંભીર અને ઉત્તેજીત શબ્દોથી સરદારો વિચાર કરવા લાગ્યા કે, શું ચિતોડની અધિષ્ઠાત્રી દેવી હવે પણ તૃપ્ત થઈ નથી? શું હજી પણ કોઈ સેનાની સરદારી લે એવું બાકી રહ્યું છે? રાજખલિ તો હવે છેજ ક્યાં? એક માત્ર સંઘામ-સિંહનો પુત્ર ઉદયસિંહ રહ્યો છે, પરંતુ તેની ઉંમર હજી બહુ નાની છે, એટલે તે કેવી રીતે તલવાર લઈ લડાઈમાં જઈ શકે? હકીકત આવી હોવાથી દેવીને હુકમ કેવી રીતે પાળવામાં આવે? કિલ્લામાં સરદારો આવો વિચાર કરતા બેઠા છે, એવામાં દેવલના અધિપતિ વાઘજી તેઓની સામે આવીને બોલ્યા કે “બાપારાવળ-

તુ પવિત્ર લોહી શુ મારા હૃદયમાં વહેતુ નથી? તમે રાજ
ખવિને માટે શા મારૂ ચિંતા કરો છો? આવે હું પોતે
આત્માત્મર્ગ કરીને દેવીની આજ્ઞા પાળીશ " આ વચનથી સર્વ-
ની ચિંતા દૂર થઈ ગઈ જે બહાદુર સૂર્યમણ ચિંતોડને માટે વીર
વર પૃથ્વીગજની સાથે યુદ્ધના મેદાનમાં આવ્યો હતો, તેનાજ વશ
નો આ વાધ છૂટ્યો, તેથી તે ગિરોદીય રાજવશનો છે, એમ સર્વ
સરદારો સારી રીતે જાણતા હતા તેમણે વીર વાધ છૂટા કરીને
રાજ્યચિહ્નથી અવકૃત કર્યા યુદ્ધમાં જય કે મૃત્યુને ભેટવા માટે
મહાવીર વાધ છૂટા હવે યાહોમ કરવાનું ઉચિત ધર્મ તરતજ
તેણે પોતાનો રાજ્યપોશાક ઉતારી કંઠસરી વાધા પહેરી લીધા ગજ
પૂન મૈત્ર્ય પણ પૂર્ણ આવેશમાં આવી ગયું અને અંધ સમયમાં
આખું મૈત્ર્ય દેશરીઆ કરી કળને છૂનવા જતું હોય એવું
જણાવા લાગ્યું છેત્રીવાનો વીરવેશ ધારણ કરીને સર્વ સરદારો,
સામતો અને વીર લડવૈયાઓએ એકમેકની હાથેશને માટે વિદાય
ગીરી લીધી અને અભિમાનની સાથે વાધ છૂટા માથા ઉપર બાપા
રાવજનો વિજય વૈજ્યતીનો સદેહ તોરો ચઢાવીને વીનાદ કંઠમાં
હુકમનના લોકર સામે ધસી ગયા એ સમયે તેઓ બધાએ આજ
રાજકુમાર ઉદયસિંહને જુન્દીના અધિપતિ શૂરતાનસિંહના હાથ
માં સોંપ્યો શત્રુથી બચાવ થાય એવો હવે સલવ નહિ હોવાથી
સૌએ વિચાર કર્યો કે રાજપુત વીરાગનાઓના સતીત્વનું આપણે
પ્રથમથી જ રક્ષણ શામાટે ન કરવું? રાજપુત ગમતીઓને પ્રાપ્ત
કરવાની મોગલોની આશાઓને આપણે પ્રથમથી જ નિર્મૂળ કરીને
શામાટે યુદ્ધમાં ન જવું? આવો વિચાર કરીને રાજબલિના લોહી
થી ચિંતોડની અધિષ્ઠાત્રી દેવીનું અર્પણ કરવા આગમ્ય બયાનક
"જોહારમન"ની તૈયારી કરવા મારી હવે વખત પણ વધારે ગઈ
નથી મોગલો કિશાની પામે આવતા જાય છે, એટલે હવે ચિંતા તૈયાર
કરવા જેટલો તો સમયજ મ્યા છે? સરદારોએ બયાનક જોહારમન
ઉજવવાનો એક સદેવો રસ્તો શોધી કાઢ્યો કિશાની અદ્ધ એક
મોગલ ખાટો ખોદીને તેમાં પુકડા દાડગોળો અને જીલ્લો અનેક પ્રકાર
ના જવાગાનાહી પદાર્થો નાખીને તેમાં આગ લગાડી દીધી! તરતજ
પ્રવચનજનો દાવાનજ પ્રગળ્યો હોય તેવો મોગલ બરડો ધર્યો અને
જાણે બધીજ વીરાગનાઓ પોતપોતાના વીર પતિઓને માટે પ્રથમ
થીજ સ્વર્ગમાં જ્યાકરવા માટે જતી હોય તેમ, સતીત્વના આવેશ

પૂર્વક રાણી કલ્યાવતીની સાથે તેરહજાર રાજપૂત વીરાંગનાઓ એ પ્રથમ આગના ભડકામાં ફટી પડી ! તેરહજાર સ્ત્રીઓ આ પ્રમાણે ઘડીપળમાંજ આ લોકમાંથી વિદાય થઈ ગઈ અને કોઈનું કંઈ પણ ચિહ્ન રહ્યું નહિ ! તેમનું સર્વનું રૂપ-યૌવન-લાવણ્ય-બધુંજ ક્ષણમાત્રમાં હતું ન'તું થઈ ગયું ! સરદારો હવે પૂર્ણ નિશ્ચિંત થયા. હવે તેમને કોઈ તરફ જોવું પડશે નહિ અને કોઈ માટે રડવું પડશે નહિ ! હવે તેઓને માત્ર પોતાનાજ ગૌરવની રક્ષા કરવાની હતી. બાળ રાજકુમાર ઉદયસિંહ પણ વગરહરકતે રક્ષા પામ્યો હતો; એટલે હવે ચિતોડના તમામ વીરોએ ઉન્મત્ત થઈને પાછો સિંહનાદ કર્યો. કાન ફાડી નાખે એવો તેમનો સિંહનાદ અને તેમનાં રણવાદો ધરણીને ધ્રુજવના લાગ્યાં. રણોન્મત્ત વાધજી તરતજ કિલ્લાનો દરવાજો ઉઘાડી નાખીને ઉઘાડી તલવારે ચિતોડના અવશિષ્ટ વીરોસહિત સિંહગર્જનાપૂર્વક વિશાળ શત્રુસેનાપર ફટી પડ્યો. કેટલાય રણદક્ષ શત્રુસૈનિકો તેઓની તલવારના લોગ થઈ પડ્યા; પરંતુ એથી કંઈ વિજયપ્રાપ્તિ તો થાય તેમ હતુંજ નહિ. અનંત-સાગરમાં પાણીનાં થોડાંક ટીપાં ભળી બાય, તેની પેઠે એ તમામ રાજપૂતવીરો જોતજોતામાં વિલીન થઈ ગયા ! આ પ્રમાણે એ ભયાનક રણક્ષેત્રમાં બત્રીસ હજાર રાજપૂત યોદ્ધાઓએ પ્રાણ અર્પણ કર્યા હતા.

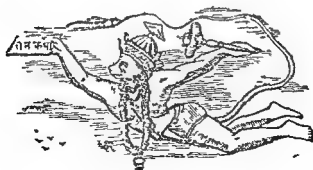
૩૪-રાવ સૂરજમલ

સંવત ૧૫૭૨ (ઈ.સ. ૧૫૧૯) ની શ્રાવણ વદ ૩ એટલે પાર્વતીત્રીજ (કાન્તી)ને દિવને પીપાર નામના નગરમાં એક મહોત્સવ થયો હતો. એ ઉત્સવમાં મારવાડની ચારે કોર અસંખ્ય રાજપૂત સ્ત્રીઓ આવીને ભગવતી ગૌરીની પૂજા કરતી હતી. એ વખતે એક પકાણુ લગ્નકરની દુકડીએ આવીને તેઓને ઘેરી લીધી અને ૧૨૪ સ્ત્રીઓનું હાથ કરીને લઈ ગયા. કોઈ તેમને રોકી શક્યું નહિ આ શોચનીય અમાચા ભેદપુર્ણ રાત્ર સૂરજમલને કાને પડતા કોપ અને તિરસ્કાથી તેનું શરીર કંપી ઉઠ્યું. દુઃખ ચારીઓને સજા આપીને સ્ત્રીઓનો ધૂટકો કરવાને ઘણો અધીરો થઈ ગયો. વધારે એના તૈયાગ કંવામાં વાન થઈ જાય એ વિચારે તે માત્ર પોતાના અગસ્થકો સાથેજ તે પકાણુને શોધવા તન્તજ નીકળ્યો. તેઓ છોટેથી જણાતા તેનો કોપ જમલો થઈ ગયો અને

* શ્રાવણ વદ ત્રીજે ગજપૂત લોક પાર્વતીત્રીજનું ના પાળે છે. કહે છે કે, એ દિવસે ત્રિશિખાના ભગવતી ગૌરી, ભગવાન જૂનભારત મહાદેવની સાથે પુન સંયુક્ત થયા હતા, તેથી ગજપૂતો એ પર્વને અતિ પવિત્ર અને મોટું માને છે, તથા એમ પણ માને છે કે, એ દિવસે કોઈ સ્ત્રી ભક્તિપૂર્વક પાર્વતીની પૂજા કરે તો ભગવતી તે સ્ત્રીની સર્વ કામના પૂર્ણ કરીને એ તે પોતાની સદચરી કરી લે છે તેથી ગજપૂત ગમ્પી એ દિવસે ભક્તિપૂર્વક દેવાનું કરે છે ગજપૂત પુરોહિત એ નત પાળતા નથી, તોપણ તેને અતિ પવિત્ર અને પુણ્યમય તો માને છેજ. એ દિવસને વિદેશમાં વિવશ્વના ગજપૂતો સ્વપ્નમાં પ્રવેશવાનો પવિત્ર દિવસ માને છે અને સિદ્ધિશ્યામનની સાથે મેવાડને મરાઠ ધયા પત્રી રાજપૂતો એ વિશેષ પાછા પોતાના પૂર્વધ્યાનમાં અન્યા હતા.

x એ શહેર જોડપુરથી પાંચ કોસ દૂર છે પીપાર એક નામાન્ય શહેર છે એમાં ૧૫૦૦ ઘરની વસ્તી છે એ શહેરમાં ઘણાખગ વાળીઆ રહે છે. તેને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, સિમ્ળના જન્મ્યા પહેલાં અવતી નગરમાં એ ધર્મન નામનો એક પગમા વસનો ગજત ગજવ કરનો હતો, તેણે એ પીપાર નગર વસવ્યું છે

જેમ સિંહના બચ્ચાને લઈ જતાં જોઈને સિંહ જેમ પ્રચંડ વેગથી ઉપર હુમલો કરે, તેમ આજ મારવાડનો અધિપતિ રાવ સૂરજમલ સ્ત્રીઓને હરણ કરનાર પઠાણો ઉપર એકદમ તૂટી પડ્યો. આ લડાઈમાં આ રાજપૂત વીરો ઘણીજ વીરતા અને અપૂર્વ સાહસથી પઠાણોને જીત્યા અને સ્ત્રીઓનો છૂટકો કર્યો; પરંતુ આ લડાઈમાં વિજયી સૂરજમલ સ્વર્ગમાં સીધાવ્યા. પઠાણોને મારીને તેમણે સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર તો કર્યો, પરંતુ શત્રુઓના મુકળ જખમ આડે તે વધારે વાર જીવી શક્યા નહિ. રાજપૂત સ્ત્રીઓને છોડાવ્યા પછી, પોતાના યત્નની સફળતા જોઈ તે રણમાં મૃત્યુવશ થયા; તેથી તેમને મન એ મૃત્યુ આનંદદાયક હતું. તે ૧૨૪ રાજપૂત સ્ત્રીઓ જ્યારે તેની આસપાસ વિંટાઈ વળીને તેના અપૂર્વ વીરત્વનાં કીર્તન કરવા લાગી, ત્યારે તેના આનંદની સીમા રહી નહિ. આ પ્રમાણે વીર સૂરજમલનું મૃત્યુ આટલી બધી આર્થ રમણીઓના આશીર્વાદ અને ગરબાથી શોભી ઉઠ્યું! રાવ સૂરજમલની એ અસીમ વીરતાનું વર્ણન આજ પણ રાજસ્થાનના ભાટોના મુખે સંભળાઈ રામાંચ ખડાં કરે છે; આજ પણ પાર્વતીત્રીજના મહોત્સવ વેળાએ મારવાડના એ રાજાનું વીરત્વ અને પીપાર નગરની સ્ત્રીઓના હરણનાં વર્ણન ઉત્સાહસહિત ગવાય છે.

૩૫-સીંખપ્રતિજ્ઞ રાણા ચંદ્રસિંહ

સુખ-દુખના પ્રસંગોમાજ મિત્ર અને શત્રુઓની પરીક્ષા થાય છે જે સ્વાધી મિત્ર હોય છે, તે આપણને દુખના મમયમા કામ લાગતા નથી, પરંતુ જે વાન્નવિક મિત્ર હોય છે, તેજ આપણે માટે તન, મન, ધન અર્પણ કરી શકે છે અહીં આ જે ઉદ્વેગ કરવામા આવે છે, તે ઉપધી નજરૂતોએ પોતાના સન્દાનને માટે પોતાના જીવનની જરા પણ ફગાર રાખ્યાવિના કર્તવ્ય જન બધું હતું તે પ્રતીત થશે

નણા હમ્મીને ઢાણ ઝાળખતું નથી ? તેમણે અન્ધાંદીનના હાથમાથી મેવાડ છતી લઇને માતૃભૂમિનો પુનઃદ્વાર કર્યો હતો, તથા માવદેવને નારીને મિનોદિયાની ધ્વજ ફગારી હતી આવા વીરતાના તેમણે અનેક કાર્યો કર્યા હતા હમ્મીના મૃત્યુ પછી તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર શેત્રસિંહ મિહાસનારૂઢ થયા હતા આ શેત્રસિંહે પણ પોતાના પિતાની ધીરતા, વીરતા, ધર્મપ્રાયણતા અને તેજસ્વિતા દર્શાવી આપી હતી, પરંતુ અફનોસ ! સર્વ કામ ઢાઇને ઝેમરખો જતો નથી અને શેત્રસિંહના સળધમા પણ તેમજ બન્યું દુર્ભાગ્યરૂપી મેઘ આવે દિશાએથી ઘેરાઇ બાવીને તેમના યશરૂપી સૂર્યને ઢાકી દેવા લાગ્યો અને રાણા શેત્રસિંહ અમાવ મૃત્યુ પામી સ્વર્ગમા સીધાબ્યા ! અફનોમ કે તેમનાજ એક કારાવક્ષીય સગદારે રાણાનો વધ કરવાનું નીચ કાર્ય કર્યું !

શેત્રસિંહ પછી તેમના પુત્ર લક્ષ્મિસિંહે (લાખારાણાએ) નન્યારે હણ કર્યું તેમણે પણ અનેક દુર્ગો દમ્નગત કર્યા અને મોલોને પણ તાલ તાલ પોકાવી દીધી તેણે દિંદીના મન્દમદશાદ લોદીને બે વખત હરાવ્યો હતો આ લાખો ગણો ન્યાયપૂર્વક ગન્ય કરતા વૃદ્ધ થયો અને તેને વાનપ્રસ્થાશ્રમ સ્વીકારી ઇશ્વર-ભજનમા સમય નાગવાની ઇન્જ થઇ આવી તેણે પોતાના જ્યેષ્ઠપુત્ર ચંદ્રસિંહને રાજ્યવિસેક કરવાનો નિઘય કર્યો, પરંતુ એ નિઘય પારપડ્યો નહિ

એક દિવસ વૃદ્ધ રાણો લક્ષ્મિસિંહ પોતાના વિચારશીલ મંત્રી તથા સામંત-સરદારોની સાથે સલામાં બેઠા હતા, ચોપદારો નેકી પોકારતા હતા અને મેવાડનું વિજયરાણી છત્ર રાણાને માથે ઝળાંઝળાં થઈ રહ્યું હતું; એવામાં મંડોરના રાવ રણુમલે મોકલેલો એક ગ્રાહણ એ રઠોડરાજની કન્યાના વિવાહનું શ્રીફળ યુવરાજ ચંદ્રસિંહને માટે લઈ સલામાં આવ્યો. ચંદ્રસિંહ આ સમયે ખીજ રોકાણમાં હતા, તેથી હબ્બુરીઆઓએ ગ્રાહણને ‘ક્યાંથી પધારો છો? શ્રીફળ કેને માટે લાવ્યા છો?’ વગેરે પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યા. એટલામાં લાખો રાણો નવરો થયો અને એ વાતચીત સાંભળી, તેથી ઘડપણને લીધે ધોળી થયેલી પોતાની દાદીપર હાથ મૂકી પોતાના હસમુખા સ્વભાવને અનુસરી ગમ્મતમાં બોલ્યા કે “ભાઈ! તમેજ મનથી વિચારી જુઓને કે, મારા જેવા ધોળી દાદીવાળા માટે તો કાંઈ એ શ્રીફળ નજ હોય ને? ચંદ્રસિંહને માટે હશે.”

આ વચનો સાંભળીને સર્વ સલાજનો ખડખડ હસી પડ્યા. હર્ષાગ્યવશાત્ વૃદ્ધ પિતાળનાં ઉપલાં હાસ્યમય વચનો ચંદ્રસિંહને પણ કણગોચર થયાં! રાણાએ તો આ વચનો માત્ર હસવામાંજ કદાં હતાં; તેણે પરિણામ “હસવામાં ખસવા” જેવુંજ થયું. ચંદ્રસિંહે વિચાર્યું કે “જે કન્યાના સ્વખંધમાં પિતાળ હસવામાં પણ પોતાને માટે બોલ્યા હોય તેનું પાણિગ્રહણ મારાથી કેમજ થઈ શકે?” આવા અનેક તર્કવિતર્ક કર્યા પછી ચંદ્રસિંહે એવોજ નિશ્ચય કર્યો કે “એ કન્યાની સાથે હું વિવાહ કરીશ નહિ.” ચંદ્રસિંહના આ દૃઢ નિશ્ચયની વાત બ્યારે રાણા લક્ષ્મિસિંહ (લાખારાણા)ને કાને ગઈ, ત્યારે તેના શોકનો પાર રહ્યો નહિ. પણ પછી તેણે ધાર્યું કે “પુત્ર ચંદ્રને સમજાવીશું, એટલે તે મારી રશે.” તેથી તેણે ચંદ્રને બોલાવી ખૂબ સમજાવ્યો; પરંતુ દૃઢ પ્રતિજ્ઞા ચંદ્રસિંહે પિતાની એક પણ વાતપર લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. રાણાએ તેને ધમકાવ્યો, સમજાવ્યો અને તેનો તિરસ્કાર પણ કર્યો; પરંતુ ચંદ્ર એકનો જો થયો નહિ. રાણાની ધમકી, ભીતિ સર્વ નિષ્ફળ થયું. હવે રાણા ચિંતામાં પડ્યો. એક તરફ ચંદ્રની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા અને ખીજ તરફ રઠોડરાજ રણુમલનું અપમાન થાય. રઠોડરાજ રણુમલનું અપમાન ન થાય એટલા માટે પછી રાણાએ પોતેજ તે કન્યાનું પાણિગ્રહણ કરવાનો વિચાર કર્યો. અહો!

અદ્યની કેવી ગતિ ! જે માણસ સામારિક બધનોથી મુખ યર્ધ વાનપ્રસ્થાદ્યમ લેવા વિચાર કરતો હતો, તેજ માણસને વૃદ્ધા વસ્થામાં આ સંસારની જલ્લજામાં ફસાવું પડ્યું. આથી તેણે ફરી પણ તેને કહ્યું કે “ જો, તે પિતાની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે એ તને આજ્ઞાથીન, વીર, ધીર અને પિતૃમક્ત ધાર્યો હતો, પરંતુ તું તો મારી ઇચ્છાની સામે થયો છું. પણ કદાચ તું એ કન્યાનો સ્વીકાર નહિ કરે, તો મારે તો એનો સ્વીકાર કરવોજ પડશે, પરંતુ મહોરના રાત્રે પોતાનો ભાણેજ મેવાડપતિ ધાય એવી આશાએ કન્યાનું શ્રીફળ મોકલ્યું છે બોલ, તે આનો કંઈ વિચાર કર્યો છે ? ” શો ઉત્તર મળે છે તે જોવાને સૌ આતુર થઈ ગયા પિતાના વચનોથી હું ખિત ન થતા ગજકુમારે ગભીરપણે જવાબ આપ્યો કે “ પૂજ્ય પિતાજી ! જો આપ રાઠોડપુત્રી હંમાકુમારી સાથે લગ્ન કરો, તો હું શ્રીએકલિગળના સોગંદ ખાઈને કહું છું કે, હું રાજા થઈશ નહિ અને આ કન્યાથી જે પુત્ર થશે, તેને હું મારો રાજા માનીશ ” ચદ્રસિંહ ! ધન્ય છે તારા ટેકને !

દેવવશાત્ ગણા લક્ષ્મને આ વિવાહથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. તેનું નામ મુકુલજી રાખવામાં આવ્યું. મુકુલજી હજી બાલ્યાવસ્થામાંજ હતા, એટલામાં યવનોએ ગયામાં મહાઉપદ્રવ કરવા માડ્યો રાણા લક્ષ્મને જ્યારે ખબર થઈ કે, મુસલમાનોએ ગયામાં બચકર અત્યાચાર કરવા માડ્યો છે, ત્યારે તેઓ તેમને હરાવવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા થોડા દિવસમાં રાણાએ યોન્યતૈયારી કરી દીધી અને યુદ્ધમાં જવા પહેલા રાજ્યની સુવ્યવસ્થા કરવાનો વિચાર કર્યો પછી ચદ્રસિંહને તથા કેટલાક મોટા મરદાર-સામતોને બોલાવીને કહ્યું કે “ હું તો યુદ્ધમાં જઈ છું અને ત્યાંથી પાછા ફરવાની કાંઈ આશા નથી, કારણ કે હું યવનોના હાથથી માર્યો જઈશ, એમ મને લાગે છે. માટે હવે રાજકુમાર મુકુલને માટે હું શુ બદોબસ્ત કરું ? એની જીવિકાને માટે મારે ઝીસ પત્તિ આપવી જોઈએ ? ” ચદ્રે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે “ ચિતોડનું રાજ્ય રાજકુમાર મુકુલવિના અન્ય કોણ લઈ શકે એમ છે ? ” આ ઉત્તર સાંભળી રાણા પ્રસન્ન તો થયા, પરંતુ તેમના મનમાં એટલો ખટકો રહ્યો કે, માગ મરણ પછી ચદ્રસિંહ મુકુલને મારીને રાજપાટ ખૂંચવી લેશે તો ? આથી તેમણે યુદ્ધમાં જવા પહેલા રાજકુમાર મુકુલને રાજ્યતિલક કરી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો થોડાજ દિવસમાં સપ્તમી

વ્યવસ્થા થઈ ગઈ અને રાણાએ સ્વહસ્તે રાજકુમાર મુકુલને રાજ્યતિલક કયું. તથા ચંદ્રને તેના મંત્રી બનાવ્યા. વળી તેમણે એ નિયમ પણ દાખલ કર્યો કે “હવે પછી જે સરદાર-સામંતોને ભૂમિ આપવામાં આવશે, તેનાં દાનપત્રોપર રાણાના હસ્તાક્ષર ઉપરાંત ચંદ્રના ખડ્ગનું પણ નિશાન કરવામાં આવશે.”

આ પ્રકારે રાણા લક્ષ સર્વ વ્યવસ્થા કરી, યુદ્ધની તૈયારી કરીને ગયાતીર્થ તરફ સીધાવ્યા. તેમના ત્યાં ગયા પછી યવનોની સાથે ઘોર સંગ્રામ થયો અને એક દિવસ એક મંદિરની રક્ષા કરવામાંજ તેમનો દેહાન્ત થયો. તેમનું વૃદ્ધ શરીર રણક્ષેત્રમાં પડ્યું. અન્ય રાજપૂતો પણ પોતાના સ્વામીની સાથે તેજ સ્થળે પડ્યા. આ પ્રકારે રાણા લક્ષે ધર્મને માટે પોતાનું જીવન અર્પ્યું.

હવે આ તરફ ચંદ્રનું શું થયું તે જોઈએ. પિતાજીના ગયા પછી તેમણે ન્યાયપૂર્વક શાસન ચલાવવાનો પ્રારંભ કર્યો. આથી મેવાડનું રાજ્ય રામરાજ્યસમાન ગણવા લાગ્યું, સ્થળે સ્થળે ચંદ્રનાજ નામનું યજ્ઞોગાન ગવાવા લાગ્યું અને બાળકે મુકુલને માટે થોડા સમયમાં રાજ્યને આબાદ બનાવી દીધું.

મેવાડના લાગ્યમાં આ સુખલાંબો સમય ચાલ્યું નહિ. રાજ્યનો કાર્યભાર ચંદ્ર ચલાવતો હતો તે મુકુલનાં મોસાળીઆંથી સહન થઈ શક્યું નહિ. આવીજ ઈર્ષ્યાના પરિણામે જયચંદ્ર રાઠોડ પાસેથી શાહજુદીને કનોજ લીધા પછી કેટલાક રાઠોડોને મંડોરમાં આવી વસવું પડ્યું હતું. મંડોરનું રાજ્ય ધણું નાનું અને ચિતોડનું ખંડીઉં હતું, એટલે ચિતોડ જેવા ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ વિશાળ રાજ્યમાં બેસવાને તેની દાઢ સળકી અને લાણેજની યાદ્યાવસ્થાનો લાભ લેવા ધાર્યો; પણ ત્યાંસુધી ચિતોડ ચંદ્ર જેવા કેસરીથી રક્ષાયલું હતું, ત્યાંસુધી શિયાળવાનું આધિપત્ય ક્યાંથી સંભવે? આથી ચંદ્રને રાજ્યમાંથી કાઢવા માટે મુકુલનાં મોસાળીઆંએ નીચ શુક્તિઓ આરંભી. રણમલ અને તેનો પુત્ર જોધો, એ બંને લાણેજની બખર કાઢવા ચિતોડમાં આવ્યા. એકાંતમાં વાતચિત કરતાં જોધે પોતાની બહેનની પાસે કપટજાળ પાથરી અને ચંદ્રસિંહનોજ કાર્યભાર ચાલુ રહેશે તો, આગળજતાં ગાદીનો માલીક પણ તેજ થઈ બેસશે, એમ તેને સમજાવ્યું. સગા લાઈની વાતથી જોળી રાણી ચંદ્ર ઉપર વહેમની દ્રષ્ટિથી જોવા લાગી. હવે ચંદ્ર તેને કાંટાસમાન સાલવા લાગ્યો. તેણે ધાયું કે

“ચંદ્ર આ પ્રકારે નાન્યવ્યવસ્થા કે તા કરતા નાન્યાધિમરી બની બેસશે અને કુમાર મુકુન્દને કદાચ ઘનકોનાજ હાથમા આપી દેશે” ચંદ્રસિંહને તે આવો વિચાર સ્વપ્નમા પણ આવ્યો નહોતો. પણ ઉપર જણાવ્યું તેમ મુકુન્દની માતા વહેમનો ભોગ થઇ પડવાથી ગમે તે પ્રકારે તેને રાજ્યમાથી દૂર કરવાની યોજના કરવા લાગી ચંદ્રે આ મમાચાર જાણ્યા એટલે તેમણે એવો વિચાર કર્યો કે, મારા નહેવાથી મુકુન્દની માતા દુષ્કિત થાય છે, તો હવે મારે આ રાજ્યનો પત્નિત્યાગ કરવો ઉચિત છે જવા પહેલા તેમણે મુકુન્દની માતાને નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે “આપ ભૂલમદેલા વિચારો ધગવો છો. મદાન કે ઇની શીખવણીથી આપ મારાપર અપ્રસન્ન હશે, પણ જો મારે ચિતોડના રાજા જનપુ હોત તો હું આટલા દિવસ સૂપ શામાટે બમી નહેત ? અને તેમ હોત તો આપ હજીમુ થી રાજમાતાતરફે મહાવયમા રહેત કે ? હું આ દેશ છોડી જાઉં છું એથી મને કાંઈ નુકસાન નથી, એટલે મને કલેશ પણ થતો નથી શોક માન એટલોજ છે કે, ચિતોડની ગીદશા થશે ? કુમાર હજી જાળક હોવાથી તે રાજ્યભાર એવી રીતે ઉપવશે ? ગમે તેમ થાઓ, હવે હું તો જન્મન્યાન છોડીને જાઉં છું સર્વ વ્યવસ્થા આ પને શી રહેશે, પણ જોજો, સિસોદિયાની યજ્ઞ પતાકા નીચે ના પડે” આ પ્રમાણે કહી ચંદ્રસિંહ પોતાના બનો વિદ્યામુ ચિતોડી આઓને વડ નાહુના નાન્યમા આન્યા ગયા ત્યાના રાજાએ તેમનો યથોચિત નિદરસતકાર કર્યો અને હજીનું રાજ્ય આપી તેમને પોતાના નિન બનાવી લીધા ચંદ્રસિંહ આ પ્રમાણે આનંદપૂર્વક રહી પોતાના દિવસ વીતાવવા લાગ્યા.

અહા ! આ પ્રસંગે ચંદ્રસિંહે કેવું અનુકરણીય કાર્ય કરીને પોતાનું નામ ઇતિહાસમા મુવર્ણાશરોથી મકિત કરાવ્યું. જે રીતે બીજાપિતામહે પોતાના પિતાને ખાતર તેમજ પોતાના વચનને ખાતર નાજરિહાસન અને લોગ-વિવાસનો ત્યાગ કર્યો હતો, તે પ્રમાણે ચંદ્રસિંહે પણ આદ્ય ત્યાગવૃત્તિ બતાવી પોતાનું નામ અજરામત કર્યું છે વી દુદય ચા સ્વાર્થપ્રત્યે દુર્વંદ્ય કરી પિતાની મમત કેવી પ્રતિજ્ઞા પાળી પરંતુ જે મુકુન્દને માટે તેમણે સ્વાર્થત્યાગ કર્યો હતો, તેનીજ માતાએ તેમને આ અદ્વિતીય સ્વાર્થત્યાગના બદલામા દેગ્રનિમલની સત્ત આપી. અરજુ ચંદ્રસિંહ તો સહર્ષ આન્યા ગયા અને તેથી મુકુન્દની માતા ખુશીજ

થઈ. તેનાં પિયરીઆં પોતાની દુબ્ધ ધારણા પાર પડવાથી ઘણાં ખુશી થયાં. સર્વથી પહેલાં મુકુલના મામાએ મેવાડના રાજ્યમાં પગ જમાવ્યો. થોડા દિવસ પછી તેના પિતાએ આવીને ચિતોડના રાજ્યમાં પોતાનો કર્મ બેસાડવા માંડ્યો. તેણે રાજ્યના સર્વ સરદારોને દેશપાર કર્યા અને પોતાના સરદારોને ધીમે ધીમે દાખલ કરવા માંડ્યા. આ પ્રમાણે મેવાડનું રાજ્ય હાથ કરવામાટે રાઠોડ રણમલ બાળક મુકુલજીને જોળામાં લઈ બાપ્પારાવળની ગાદીપર બેસવા લાગ્યો ! અને મેવાડેશ્વરનીજ પેઠે તેનાપર છત્ર-ચમ્મર ઢળવા લાગ્યાં ! થોડાજ દિવસોમાં રણમલે એટલો બધો કર્મ બેસાડી દીધો કે ચિતોડના સર્વ સરદારો તેની આજ્ઞા માનવા લાગ્યા. તેની આજ્ઞાકી બાણવા છતાં તેના વિરુદ્ધ એક શબ્દ પણ બોલવાની કોઈની હિંમત ચાલતી નહોતી; પરંતુ એક દાસીએ અંતે આ કામ બજાવ્યું. તેણે વિચાર કર્યો કે “અફસોસ ! શું બાપ્પારાવળની ગાદીપર એક રાઠોડ બેસશે ? શું બાપ્પારાવળનો વંશ સદાને માટે રૂખી જશે ?” તે આ પ્રમાણે અત્યંત દુઃખી થઈ અને તેથી મુકુલની માતા પાસે જઈને બોલી કે “આપ સર્વ વાત બાણે છે, છતાં પણ બોળાં કેમ બને છે ? રાજ્યની આ સ્થિતિ જોવા છતાં આંખે પાટા કેમ બાંધે છે ? આપ આપના પિતાની આજ્ઞાકી નથી બાણતાં ? જો વધુ વખત ચૂપ રહેશો તો રાજગાદીની સાથે રાજકુમાર મુકુલને પણ શુભાવશે. માટે સર્વ બાળતનો બરાબર વિચાર કરી માર્ગ કાઢો તો ઠીક.” આ દાસીની વાત મુકુલની માતાના ધ્યાનમાં ઉતરી. હવે તે પોતાના પિતાની ચુંગાલમાંથી પોતાના બાળક મુકુલને છોડાવવાનો ઉદ્દેશ કરવા લાગી. રણમલને જ્યારે બાળક થઈ કે, મારી પુત્રી મારી વિરુદ્ધ કાર્ય કરે છે, ત્યારે તેણે તેને ખુલ્લેખુલ્લું કહી દીધું કે “હવે રાજપાટ માડું છે, માટે કોઈએ એમાં હસ્તક્ષેપ કરવો નહિ. નહિ તો પ્રાણદંડ ભોગવવો પડશે.” રણમલના આ સ્પષ્ટ શબ્દોથી રાણી ભયભીત બની ગઈ.

હજી રાઠોડોને મેવાડના અધીશ્વર બનવામાં એકજ વીર કંટકરૂપ લાગતો હતો. આ વીરનરતે ચંદ્રનો લાઈ રઘુદેવ હતો. તેની જાગીર કેલવાડામાં હતી. રઘુદેવ ચંદ્રસિંહના જેવોજ પરાક્રમી અને પ્રજાપ્રિય હતો. અને તેની પણ રાજ્યભક્તિ અચળ હતી. જોધાને હવે ફક્ત તેનીજ ખીક રહેતી હતી. એટલે હવે તે તેનું

કાસળ કાઢવાની તબવીજ કરવા લાગ્યો દયેરાના ગુબ પ્રસંગે પટાવતોને પેશાક અપાતો હતો આ નિમિત્તે રઘુદેવને પણ દર બારમા આવવાનું આમત્રણ મોકલવાથી તે પણ હાજર થયા હતા તેમને બળર નહોતી કે, આ સર્વ સમારભ તેમને માટે હતો જોધાની તાકાત નહોતી કે તે ભરહરબારમા રઘુદેવને હજુ વાનુ સાહસ કરી શકે, તેથી દાલ જોધને રાત્રે ભરઉધમા તેણે તેને તલવારથી કાપી નાખ્યો રઘુદેવ ઉપર સર્વ ગેવાડીઓની અયાગ પ્રીતિ હતી તેથી આ દુખદાયક સમાચાર સાભળતા તેમના શોકનો પાર રહ્યો નહિ સત્તા આગળ શાણપણ શું કરી શકે? અસ્તુ એતો થવાનું થઈ ચૂક્યું, પરંતુ આજે પણ ચિતો ડમા રાજાથી તે રક મુધોના સર્વ સિસોદિયા રાજપૂતો ચેત્ર મુદી દશમે તથા આશ્વિન મુદી આઠમે પિતૃદેવતરીકે એ રઘુદેવનું પૂજન કરે છે, એજ ઉપરથી રઘુદેવ કેટલો બધો પ્રભાવિય હશે, તે સહજે સમજાય તેવું છે

અભાગણી રાણો હવે આ દુખમાથી છુટવાના અનેક ઉપાયો ચોધવા લાગી, પરંતુ એકે ઉપાય જડ્યો નહિ હવે અદ્રસિહ તેને યાદ આવવા લાગ્યો તે વિચારવા લાગી કે “જો આજે અદ્રસિહ આહી આ હોત તો શી વાતની ચિંતા હોત?” પછી તેણે પિતાની પાસે જઈને તેના માવા વર્તનનું કારણ પૂછતા રણમલે એવો જોયો પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે તેથી રાણી અવાજની બની ગઈ હવે તેને ખાતરી થઈ ગઈ કે, રણમલ અવશ્ય મુકુલને મારી પોતે રાજ્ય કરશે, પરંતુ તે હવે શું કરી શકે? તે સમજી ગઈ કે, જ્યારે આ દુષ્ટે અદ્રના પ્રિય બાપુ રઘુદેવની હત્યા કરાવી છે, ત્યારે એ મુકુલનો પણ અવશ્ય વધ કરાવશે બાવી વિપત્તિઓનું બાન થતા તે વ્યાકુલ બની અને તેમથી મુક્ત થવાના ઉપાયો ગોચવા લાગી, પરંતુ જ્યાં જ્યાં જુએ ત્યાં ત્યાં વિપત્તિઓજ દેખાતી હતી ચારે તરફ રાઠોડોની ભરતી થઈ ચુકી હતી અને સેનામા પણ વધારે સેનાપતિ રાઠોડોજ હતા ગોલદાજીમા પણ મિનોદિયા કરતા રાઠોડો વધારે હતા ગદ, દ્વાર, અદર, બહાર સર્વ જ રણમલે પોતાની પત્નિ દગીના સરદારો મૂકી દીધા હતા અને તેથી સિસોદિયા રાજમહામદો પણ તેના રમ-ડા જેવા બની રહ્યા હતા આથી રાણીના શોકનો પાર રહ્યો નહિ તે ચિંતામા ડુબી ગઈ કે “હાય! શું બાપ્પાસાવળનો વશજ નહ થઈ જશે? અદ્રસોસ!

હવે સિસોદિયાના ગૌરવનું રક્ષણ કોણ કરશે ?” આવા આવા વિચારોથી તેને સર્વ સંસાર અધકારમય લાગવા માંડ્યો. તેના સર્વ ઉદ્યોગો નિષ્ફળ થયા, અને તેથી નિરાશિતની પેઠે મેવાડની રાણી નિરાશ થઈ ગઈ.

થોડા દિવસમાં મુકુલની માતાએ પુનઃ ચંદ્રસિંહની પશ્ચાત્તાપસહિત ક્ષમા માગીને તેમને આ સર્વ આપત્તિની ખબર આપી. ચંદ્રને તો પ્રથમથીજ ખબર હતી કે, કોઈ ને કોઈ દિવસ ચિતોડ ઉપર સંકેટ આવવાનુંજ. છતાં પણ રાજમાતા ઉપર આવી પડેલી આ આપત્તિથી તેને દુઃખ ઉપજ્યું. અને તેમણે રાજમાતાપર કહાવી મોકલ્યું કે “હું અવશ્ય આવીને મુકુલને રાજ્ય અપાવીશ.” આ રીતે ચંદ્રસિંહે મુકુલને રાજ્ય અપાવવાની પ્રતિજ્ઞા તો કરી, પરંતુ તેની પાસે એવડું મોટું સૈન્ય ક્યાં હતું કે જેથી તે રણમલની સામે લડી શકે ? આ વિચાર આવતાં ચંદ્રનું મન જરા ડગ્યું, પરંતુ અંતે તેમણે પોતાની કાયરતાને માટે પોતાની જાતનેજ તિરસ્કાર કર્યો અને પ્રાણની મમતા છોડી મુકુલને રાજ્યસિંહાસન અપાવવાનો ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યો. અહા ! ચંદ્રસિંહ ! તું તેજ વ્યક્તિને માટે પોતાનું તન, મન, ધન-સર્વ અર્પણ કરવાને તૈયાર થયો છે, કે જેણે તને ચિતોડમાંથી હટપાર કરી તારા સર્વ રાજ્યનું અપહરણ કર્યું હતું ! તું તેજ માતાને માટે પોતાને પ્રાણ સમર્પણ કરવાને તત્પર થયો છે, કે જેણે તારું સર્વ સુખ નષ્ટ કર્યું હતું ! નિઃસંશય, ખરો પુરુષ તેજ છે કે જે અપકારને બદલે ઉપકાર કરે ! અસ્તુ.

પછી ચંદ્રસિંહે જે એવા માણસોને ચિતોડ મોકલવાનો વિચાર કર્યો, કે જે દારૂગોળો, સૈનિકોની સંખ્યા, ઇત્યાદિની ખાતમી મેળવે. તેણે એ વાત અન્યની આગળ કહી ત્યારે તેમના જે બાળ લંગોટીયા લીલ મિત્રો તે કાર્ય કરવાને તૈયાર થયા. તે લીલોએ રણમલની પાસે આવીને તેની સત્તા નીચે નોકરી સ્વીકારી અને તેઓ રાજ્યની સર્વ ખાતમી ચંદ્રને આપવા લાગ્યા. હવે ચંદ્રે ચઢાઈ કરવાનો દિવસ નક્કી કરી રાણીપર સંદેશો મોકલી દીધો કે “તમે મુકુલને તથા થોડાકે વિશ્વાસુ સરદારોને સાથે લઈ દાન આપવાને બહાને ચિતોડમાંથી નીકળી જજો અને દાન આપતાં આપતાં ઘણા ગાઉ આવી ગયા પછી દિવાળીને દિવસે ગોમુંડા નામક સ્થાનમાં આવી પહોંચજો. જો આમાં કાંઈ ચૂક થશે તો તેની

લેખમદારી તમારે શિર નહેશે "

આ મદેરો સાલગી મુકુવની માતાના હૃદયમા ધીરજ આવી નિયત કરેલો દિવસ અ વી પહોચ્યો. લીલોએ ગણા ચદ્રને સર્વ બાતમી આપી હતી, અને સાથે માથે એ પણ કહેવરાવ્યું હતું કે " દુર્ગાની અદરનો દગ્ગ ને અતિ પ્રચંડ અને મજબૂત છે, તેથી આક્રમણના પ્રયત્ને તે ખોલી ચકાશે કે નહિ, તે એક ગલીર પ્રશ્ન છે ને એ દરવાજો બંધ દોય તો તેને ખોલવો એ કાંઈ સહેજ કામ નથી ' પરંતુ એથી ચદ્રસિંહ જરા પણ રગ્યો નહિ તેને કહ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો કે " હવે એક તો શુ પરંતુ મહત્ત્વ મજબૂત દરવાજા હશે તોપણ તે ભેદી શુ મુકુવને ગાદી અપાવવાને પ્રયત્ન કરીશ અને તેમ કરતા પ્રાણ આપવો પડશે તો તે પણ ખુશીથી આપીને પ્રતિજ્ઞા તુ પાલન કરીશ "

ધીમે ધીમે દિવાળીનો દિવસ નજીક આવતો ગયો ચદ્ર ના કહેવા પ્રમાણે મુકુવની માતા પોતાના પ્રિય પુત્ર મુકુવને લઈને કેન્દ્રાકે વિશ્વાસુ સગદારો સાથે ગોમુકા ગ્રામમા જઈ પહોંચી એ રથાનમા નણા ચદ્ર હજીમુખી ગાળ્યા નહોતા, તેથી તેમની સર્વ દામીઓ ભયભીત થઈ અને ન કા કરવા લાગી કે "આ સર્વ ચદ્ર ની પૂતળા તો નહિ હોય ' ' રાણીને પણ તેમની પેઠે ભય તથા આશંકા થઈ અને તેઓ સર્વ ચિતોડ તરફ પાછા ફરવા લાગ્યા પરંતુ એવામાજ ઘાડાની પડખી સંભગાઈ ' થોડેસ્વાર આવતા ભેઈ તેમના જીવમા જીવ આવ્યો આશાસ્પી લગા પુન વિકસિત થઈ હૃદયનો સચાર થયો અને શોકનો નાશ થયો ભેતભેતામા કેટલાક અશ્વારોહી નેનિદોસહિત નણા ચદ્ર પાછળથી આવી આગળ નીકળી ગયા તેઓ આ વખતે શુભ વેપમા હતા મુકુલને ભેતાજ તે મળે શિર નમાવી પ્રણામ કર્યા ચદ્રે આક્રમણ કર્યા પૂરે દુર્ગાની અદરની તથા બહારની સર્વ બાતમી મેગવી લીધી હતી, પણ આ વખતે તેમની પાસે એટની મોટી નેના નહોતી કે તે દરવાજો તોડીને દુર્ગાને હસ્તગત કરી શકે આક્રમણ કરવા પહેલા તેમણે એક ખાનગી સજા ભરી આ સજામા ચિતોડના દરવાજા ખોલવી વખત સહન કરવી પડનારી નુરકેલીએ તુ તેમણે યથાર્થિત ન છું ન ક્યું અને કહ્યું કે ' તે દાર ખોલવી વખતે અનેક માણસોને લાન આપવા પડશે માટે માગે મત એવા છે કે, ગતુઓ એ દરવાજો બંધ કરવાનો પ્રયત્ન કરે તેજ વખતે થોડા માણસોએ એ

દરવાજાની પાસે જવું અને રક્ષકનો વધ કરવો. એ દરવાજા આપણા હાથમાં આવ્યો, એટલે વિજયલક્ષ્મી આપણનેજ વરશે. જો આમ થાનશે તોજ આપણે હુદ્દ રજુમલને મારી શકીશું; પરંતુ મરણમાં રાખજો કે, જે કોઈ દારપાળને મારવાનો પ્રયત્ન કરે, તેણે પોતાના જીવવાની આશા ત્યજ દેવી જોઈશે. કારણ કે ત્યાં માત્ર ચાર-પાંચ-જ રાજપૂતો જ રહી શકશે અને તેમણે ઘણા રાજપૂતોને રોકવા પડશે. તેઓ સામા પક્ષના રાજપૂતોને રોકશે, એટલામાંજ આપણા વધુ માણસો ત્યાં પહોંચી જશે અને હુગને હસ્તગત કરશે. હવે કહો, ત્યાં પ્રથમ જવાને માટે કોણ કોણ તૈયાર છે ?” આ શબ્દો સાંભળી સર્વ સામટા બોલી ઉઠ્યા કે “ મહારાજ ! અમને મોકલો.” ચંદ્રસિંહે ઉત્તર આપ્યો કે “ બંધુઓ ! આ કાંઈ સહજ કામ નથી, ત્યાં તો અત્યંત ચૂરા અને તલવાર ચલવવામાં પરમ નિપુણ પુરુષોનો ખપ છે. કયો માણસ ક્યાં સારી રીતે ચુદ્ધ કરી શકશે, તે હું જાણું છું; માટે તમારામાંથી પાંચ જણને હું ચૂંટી કાઢીશ.” આ પ્રમાણે કહીને તેમણે પાંચ અત્યંત મજબૂત રાજપૂતોને ચૂંટી કાઢ્યા અને તેમને કહ્યું કે “ જો તમને પ્રાણ અને કુટુંબનો મોહ હોય તો હું હમણાંજ તમને છુટા કરું તેમ છું. માટે થાદ રાખજો કે, તમારે પ્રાણને હથેળીમાં રાખીને આક્રમણ કરવું પડશે.” ઉક્ત રાજપૂતોએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “ શું આપ અમને કાયર સમજો છો ? શું અમે પ્રાણનો મોહ રાખીને આપતું કાર્ય નહિ કરીએ ? અમે પાંચના મરણથી આપના અનેક રાજપૂતોનું રક્ષણ થશે, એ લાભ શું અમને ઓછો છે ? ચાલો, હવે વિદાય કરશો નહિ, શીઘ્ર આજ્ઞા આપો.” આ સાંભળી ચંદ્રસિંહ અત્યંત પ્રસન્ન થયા અને તેમણે સર્વ વ્યવસ્થા કરી કૃત્ય કરવાની આજ્ઞા આપી. અને તેઓ પોતે પણ એ પાંચ સરદારો સાથે નિકળી પડ્યા. ચિતોડની છેક નિકટ પહોંચ્યા તે વખતે તો ચંદ્રસિંહના સર્વ સાથીઓ પાછળ રહી ગયા હતા અને તેઓ એકલાજ સર્વ પહેલાં દરવાજામાં ધૂસી ગયા ! છતાં કોઈએ પણ તેમને કાંઈ પૂછ્યું નહિ. પછી જ્યારે તેઓ ‘રામપોલ’ નામક દારપર પહોંચ્યાં, ત્યારે દારપાળોએ “તમે કોણ છો” એમ પૂછ્યું. ચંદ્રે ઉત્તર આપ્યો કે “અમે રાજપૂત સરદાર છીએ, અને દરબારને અહીં સુધી પહોંચાડવાને આવ્યા છીએ.” આ શબ્દો સાંભળી દારપાળોનો સંદેહ નિવૃત્ત થઈ ગયો અને ચંદ્રસિંહ જરા પણ અડચણ વિના બીજા દાર સુધી

પહોંચી ગયા ચંદ્રનું માર્ગ તો સફળ થયું, પરંતુ પાછળ તેમના મગ્દારો આવ્યા એટલે દારપાળોની શખ વધી આ વખતે ચંદ્રની મૌઠી પાછળ-હેઠી સેના પણ પ્રથમ દાર મુઠી તો આવી પહોંચી હતી દારપાળો શકા કરવા લાગ્યા કે “આપણા બધા રાજપૂતોને આવવાનું શું પ્રયોજન હશે? પરંતુ તેમના આવવાનું પ્રયોજન તેઓ કાંઈ પણ સમજી શક્યા નહિ અને તેમનો સદેહ વધતો જ ચાલ્યો, અને છેવટે તેમને પોતાની સમશેરો ખુલી કરી! રાજા ચંદ્રના સરદારોએ પણ ઝપોઝપ પોતાની મ્યાનમાથી તલવારો ખેંચી કાઢી, અને જાને પથો પોતાના ઘાતુગળનો પરિચય આપવા લાગ્યા! અને આ પ્રમાણે જોનજોતામા મામલો વધી પડ્યો!!

અતે જ્યુવીર ચંદ્રને જ વિજયદેવીએ વરમાળા આરોપી રાઠોડો માર્યા ગયા દારપાળ અને ગફકોને મારીને પછી ચંદ્રસિંહ રણમથને શોધવા લાગ્યા નાણા રણમથનો વધ કરવાને માટે ચંદ્રના સર્વ રાજપૂતો ગજમહાવય તરફ આવવા લાગ્યા પરંતુ અભાગી રણમથનું મૃત્યુ દેવી રીતે થયું, તે જાણીને પાઠકો હસ્યા વિના રહેશે નહિ રણમથ વિષયનું પણ હતો મહાન રાજપૂતોની પેઠે તે પવિત્રાયસ્થી નહોતો જે વખતે ગદમા આ ઘટનાઓ બની રહી હતી તે વખતે તો તે મદિરા, અદીલ અને વિષયવામનામા ચંદ્રચૂર બનીને પોતાની પુત્રીની એક સખીપર બગાડકાર કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો! રાજપૂત બાલિકાઓ તો અનાદિકાગથી સતી-સાધ્વી અને પવિત્ર રહેતી આવી છે, એટલે પછી આ વીર બાળા ઉચિત વિધિથી વિવાહ કર્યા વિના રણમથનું મુખ સુદ્ધા પણ કેમ જીએ? એ બાળાએ પોતાના શિયળનું સરસણ કરવાને માટે એક ઉત્તમ ઉપાય યોજ્યો. રણમથને મધમા ચંદ્રચૂર બનેનો જોઈ તેણે તેની જ પાઘડીવટે તેને પવગની સાથે બાંધ્યો અને પોતે ત્યાંથી ચાલી ગઈ! આ રીતે રણમથ પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત લોગવતો હતો તે જ સમયે ચંદ્રના ચંદ્રના વિદ્યામુગજપૂતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને રણમથની આ અવસ્થા જોઈને અવાક જ બની ગયા! રણમથ હજી દાડના નિશામા ચંદ્રચૂર હતો, તેને શરીરની ગુદ્ધિ પણ નહોતી, પરંતુ ત્યારે ચંદ્રના એનિકોએ ગજના કરીને તેને પોકાર્યો, ત્યારે જ તેની કેક દર થઈ તેણે આખ ઉધારીને જોયું તો ચંદ્રસિંહના નેનિકો ચમરાજની પેઠે નાગી તલવારે સામે ઉભેલા જણાયા! તેણે ક્રોધપૂર્વક ઉડવાનો

પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ ઉડી શક્યો નહિ. ભાઈ સાહેબ પ્રેમબંધનથી બંધાયેલા હતા! બીજો ઉપાય નજ નહયો ત્યારે શ્રીમાનજી પદ્મગંધર્વિત ઉઠ્યા અને હાથમાંના કટોરા ભેરથી ફેંકી બે સૈનિકોને ધાયલ કર્યા! પરંતુ ચંદ્રના અનેક સૈનિકો ઉપર તે આવા ખ્યાલા ક્યાંસુધી ફેંકી શકે? તરતજ એક સૈનિકે તલવાર ઝીંકીને રણમલ દરબારને સદાને માટે સૂવાડી દીધા! પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત મળી ચૂક્યું! પાપાત્માના પરલોકગમનની સાથેજ તેની સર્વ આશાઓ સમાપ્ત થઈ ગઈ! જે નરાધમ એક દિવસ બાખારાવળનું સિંહાસન પથારી પાડીને પોતાના મસ્તકપર રાજમુકુટ ધારણ કરીને અહંકારપૂર્વકે અન્ય પુરુષોને તુચ્છ સમજતો હતો, તેજ માણસનું મસ્તક આજે ધૂળમાં રોળાયું! જે રણમલે જમાઈ અને ભાણેજનું રાજ પામવાની હુદ્દા ઇચ્છાને વશ થઈ ધૂત બનીને સર્વને પોતાના રમકડાસમાન બનાવી મૂક્યા હતા, તેનો આજ કેવે અજબ પ્રકારે નાશ થયો! રણમલનો પુત્ર ચોધરાવ (ભેધારાવ) આ સમયે ચિતોડનગરની દક્ષિણદિશામાં હતો. આ હૃદયવિહારક વાત જ્યારે તેના સાંભળવામાં આવી, ત્યારે એ તો પોતાના કેટલાક સરદારો સાથે નાસીજ ગયો. ચંદ્રસિંહ કેટલાક ચુનંદા રાજપૂતો સાથે તેની પાછળ પડ્યા; પણ તે ચંદ્રસિંહ સાથે યુદ્ધ નહિ કરતાં મરણના ભયથી હરવાશંકર નામના એક રાજપૂતને શરણે ગયો. ચંદ્રસિંહે પણ પછી તેની પાછળ ન જતાં મંડોર ઉપરજ આક્રમણ કર્યું અને તે સ્વાધીન કરીને તે સિસોદિયા સરદારોને આપી દીધું. આ પ્રમાણે રાણા ચંદ્રે સર્વ વિધ્નો દૂર કરી મુકુલને પુનઃ રાજ્યાસનપર અધિષ્ઠિત કર્યો. મુકુલની માતાએ ચંદ્રનો ઘણો આભાર માન્યો અને તે જ્યાંસુધી જીવંત રહી ત્યાંસુધી એ ઉપકાર ભૂલી નહિ. અહા! ચંદ્રસિંહ કેવો અનુકરણીય આદર્શ જગતને દર્શાવી ગયો છે! જે ચંદ્રને રાજમાતાએ વિદ્રોહી સમજીને હુદ્દાર કર્યો હતો, તેજ ચંદ્રે પોતાના પ્રાણના જોખમે તેને સહાય કરી! અહા ચંદ્રસિંહે પણ ભીષ્મની પેઠે દૃઢપ્રતિજ્ઞ બનીને વિવાહજ ન કર્યા! કેને ખાતર? સહજ હાસ્ય કરનાર પિતાને ખાતર! તેમણે વચનપાલનને માટે રાજપાટ, ધન, સ્વજન, માન વગેરે સર્વને તિલાંજલિ આપી દઈને “હું રાજગાદી લઈશ નહિ” એવી પ્રતિજ્ઞા કરી અને અંતકાળસુધી તે પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કર્યું.

જે પાંચ વીરોએ ચિતોડના દરવાજાપર હુમલો કરવામાં

મોટી સહાયતા કરી હતી, તેની તેમણે પણ સુદ સ્પષ્ટતા પછી પ્રશ્નના કચ્છા એટલસુધી કાઢી હતું કે “એ એ પાંચ વીંધુ પોતાના પ્રજા હથેલીના નાળીને અને સહાય ન કરતે. અને વિવિધ ભગવે અશ્રમ્ય થઈ પડત. તે તેએ એ આગળ જઈને દ્વારપાળોને નરદાસ બંધ કરતાં રોડ્યાંનું દેત, તો કદાચ અને નાજકુનાં સુકુલને પુનઃ નાજવિલક ન કરી શક્યા હોત. માટે એમને અને એમના કુટુંબીજનોને માટે નાશ્ય વન્ધી થોડાં લાગીને ભગવે લેઈએ.” પછી ચંદ્રસિંહના કહેવા પ્રમાણે એમને લાગીને આપવામાં આવી, અને તે પાંચ નાજપૂતેના પુત્રોને તેનામાં પણ ઉચ્ચ પદ અપાયાં એ પછી ચંદ્રસિંહે નાશ્યપ્રબંધ ઘણી ઉત્તમ રીતે ચલાવ્યો. નોકોને તેમણે પદચ્યુત કર્યા અને સિનોદિયાઓને દાખલ કરી તેમને ઉત્તમ પ્રકારે સુદશિક્ષા આપી. આથી થોડાં જ સમયમાં સિનોદિયા એના એવી ઝગડી નીકળી કે દોઢ પણ નજા કુમાર સુકુલની યાને યવાનું સાહસ કરી શક્યો નહિ.

ભાગ્યવાનીની નત્યપ્રિયતા, પિતૃભક્તિ, સ્વાર્થત્યાગ અને હૃદય પ્રતિજ્ઞાના એકજ ઉદાહરણ નથી, પરંતુ એવા અનેક નાજપૂતેની અનુક્રાંત વીંધુ કથાઓ ઉત્તિહાસના પૃષ્ઠોપર સુવર્ણરૂપે લખાયાલી છે અને એ મહાન આત્માઓનો મહિમા અજગમ છે. મહાભારત અને ગમાયણાદિ ગ્રાંથીન ઇતિહાસની વાતો ઉપરાંત અર્વાચીન કાળમાં પણ આવાં અનેક આદર્શસ્વરૂપ સંતવાસીઓનાં દર્શાવ મળી આવે છે.

૩૬-વીરસૂરજમલ જાટ

રાજપૂતાનામાં ભરતપુર એક ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ રાજ્યસ્થાન છે. ત્યાં સૂરજમલ જાટ એક સૂર, પ્રતાપી અને સાહસિક રાજા થઈ ગયો છે. ઉત્તરહિંદુસ્તાનમાં ઇ. સ. ૧૭૪૫ થી ૧૭૬૩ સુધીમાં મરાઠાઓ, મુસલમાનો અને રાજપૂતોની વચ્ચે જેટલા કલહો અને વિગ્રહો થયા હતા, તેમાં એણે પણ ભાગ લઈને એક રાજ્ય સ્થાપી લીધું હતું. પાણીપતના ત્રીજા યુદ્ધમાં એણે ભાગ લીધો હતો, તેથી એ પણ ભારતના ઇતિહાસમાં-ખાસ કરીને મરાઠા ઇતિહાસમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે.

ભરતપુરના જાટો સિનસિની નામક ગામના મૂળ વતની છે. આ ગામ ડીગનગરથી આઠ માઇલપર દક્ષિણ દિશામાં આવેલું છે. આ લોકો શરીરે હૃદયુદ્ધ અને બળવાન હોય છે. એમનો એક વૃજ નામક અગ્રેસર ઔરંગઝેબના સમયથી લૂંટ કરનાર અને ધાડ પાડનાર તરીકે અપકીર્તિ પામ્યો હતો. તેણે સિનસિનીમાં પોતાનું નાનકડું રાજ્ય સ્થાપિત કર્યું હતું. અઢારમા સૈકાના આરંભમાં એના ઉપદ્રવથી નારાજ થઈને દિલ્હીના સમ્રાટે એક સેના મોકલી એના ઉપર ચઢાઈ કરી હતી. આ યુદ્ધમાં એ વૃજ માર્યો ગયો અને તેનો પુત્ર ચૂડામણિ જાટોનો નેતા થયો. એણે પોતાના જાતિ-બંધુઓનું એક પ્રચંડ સૈન્ય બનાવીને પાદશાહના અધિકાર નીચેના પ્રાંતોપર પોતાનો અમલ બેસાડવાનો આરંભ કર્યો. ડીગ, અંલરિ વગેરે મુખ્ય મુખ્ય સ્થાનો હસ્તગત કર્યા પછી એ દિલ્હીના સમ્રાટને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો. એ વખતે પાદશાહ ફરૂખશિયરે એને એક નાનકડી જાગીર આપીને મનાવવાની ચેષ્ટા કરી; પરંતુ તેમાં એ સફળ થયો નહિ.

આથી ઇ. સ. ૧૭૧૮ માં ફરૂખશિયરે જયપુરના રાજા સવાઈ જયસિંહને થોડીક સેના આપીને જાટોના ઉપર આક્રમણ કરવા મોકલ્યો. જાટોએ આ સમયે યુન અને સિનસિની નામક ડુંગોનું

ગદ્ય મહાન સાહસ અને શાયર્પૂર્વક કરીને એ રાજપૂત વીરોને કાવવા દીધો નહિ, તોપણ જયસિંહે હિંમત હોડી નહિ, પરંતુ પાછળથી ત્યારે દિલ્હીના હુસેનઝદગીખા અને અબ્દુલ્લાખાંએ જાટોની સાથે મળી ગયા, ત્યારે ગજા જયસિંહને નિરૂપાયે ઘેરા ઉઠાવી લઈ નાસી જવું પડ્યું એ પછી ઇ.સ ૧૭૪૩ માં ચૂડામણિ અને તેના પુત્ર મોકમસિંહ વચ્ચે ખટપટ જાગી. આથી કંટાળી જઈને ચૂડામણિએ આપઘાત કર્યો આથી પછી મોકમસિંહ ગાદીપર બેઠો.

મોકમસિંહે ગાદીપર બેસતાંજ પોતાના હરીફ વદનસિંહને કારાગૃહમાં પૂર્યો, પરંતુ વદનસિંહના અસાધારણ રૂપ, પરાક્રમ અને ચાતુર્યને લીધે સર્વ જાટોએ તેનાજ પક્ષ લીધો અને તેને જાંદીગૃહથી મુક્ત કરાવ્યો. વદનસિંહે સવાઈ જયસિંહની સહાયથી શુનનો કિલ્લો સ્વાધીન કર્યો. આથી મોકમસિંહ ભૂલ લઈને નાહો. જયસિંહે વદનસિંહની પામે દિલ્હીપતિને કર આપવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાની અને તેને 'ડીગાધિપતિ'ની પદવી અપાવી આ ઘટના ઇ.સ ૧૭૨૫ માં જની અને ત્યાંથીજ અન્તપુરરાજ્યનું બીજારોપણ થયું.

વદનસિંહનો અમલ ઇ.સ ૧૭૫૫ સુધી રહ્યો આ અરસામાં તેણે ડીગ, કુલિર વગેરે સ્થાનોના કિલ્લા અને અનેક વિશાળ જીવનો બધાંઓએ મહાન ગજનીતિસ, શૂર અને ચતુર હતો એમ કહેવાય છે કે, તેને ૨૬ પુત્રો હતા એમાં સૂરજમલ પાંચમો પુત્ર હતો એ પછી પોતાના પિતા જેવોજ પગકંઠી અને સાહસિક હતો પિતાના જીવનકાળમાં પણ એ રાજ્યવ્યવસ્થાપન દેખરેખ રાખતો હતો એના ચાર બધુઓ એના કરતાં મોટા છતાં પણ એનેજ રાજ્યાસન મળ્યું તેનું કાન્ધકદાય તેની વિશેષ ચોગ્યતા પણ હોય.

નિઃસંશય સૂરજમલ મૂર્તિમત પ્રતાપી સૂર્ય જેવોજ તેજસ્વી હતો. કેવળ શુદ્ધવિદ્યામાંજ નહિ, પરંતુ રાજનીતિમાં પણ એ નિપુણ હતો એની બાહ્યાવસ્થાની એક આખ્યાયિકા સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે જયપુરના રાજા જયસિંહે એક વાર અશ્વ-મેધ યજ્ઞ કર્યો ત્યારે સૂરજમલને પણ આમત્રણ અપાયું હતું, તેથી તેઓ પણ આ સમારોહ જોવા ગયા હતા જયસિંહે યજ્ઞની બીજી સર્વ ક્રિયાઓ યથાવિધિ સમાપ્ત કર્યા પછી તેમણે રાજપુતને આશીર્વાદ આપવાની વિધિ પણ તેજ સમયે આટોપી લેવાની ઇચ્છા કરી, પરંતુ તે સમયે ત્યાં પોતાનો દાઇ ગજપુત્ર વિદ્યમાન નહોતો,

એટલે પછી સૂરજમલે જ એ બાકીનો યજ્ઞવિધિ ચોતાના ઉપર કરવાની મહારાજને પ્રાર્થના કરી. રાજાએ આ પ્રાર્થના સ્વીકારીને એ વિધિદ્વારા તેને આશીર્વાદ આપ્યો. આ ઉપરથી પણ સૂરજમલની વ્યવહારકુશળતા પ્રકટ થાય છે. રાજા જયસિંહ તેના સમયોચિત વ્યવહારથી અત્યંત પ્રસન્ન થયા અને મરણપર્યંત તેના ઉપર પુત્ર જેટલો પ્રેમ રાખ્યો. રાજા જયસિંહ દિલ્હીના સમ્રાટના પ્રધાન સામંત હોવાથી તેમને આ પ્રકારે પણ ચોતાના હાથમાં લઇને સૂરજમલે યથેચ્છ લાલ લીધો.

જોકે સૂરજમલના પિતા ઇ. સ. ૧૭૫૫ સુધી જીવંત રહ્યા હતા, તોપણ રાજ્યનો પ્રધાન સૂત્રધાર સૂરજમલ જ હતો. ઇ. સ. ૧૭૪૩ માં રાજા જયસિંહ સ્વર્ગે સીધાવતાં ગાદીને માટે તેમના પુત્ર ઇન્દ્રસિંહ અને માધવસિંહ વચ્ચે ઝઘડો ઉઠ્યો. બીજી તરફ જોધપુર, ઉદયપુર વગેરેમાં પણ ગૃહ-કલહ શરૂ થયો હતો. આ અવસરનો લાલ લઇને મરાઠાઓએ રાજપૂતાનામાં પણ પ્રવેશ કર્યો અને ' જેની લડાઇમાં ત્રીજો બાઇ જાય ' એ લોકલોકિત અનુસાર ત્યાં ચોતાનો અધિકાર જમાવી મોટા મોટા કર લેવા માંડ્યા ! આ ઝઘડામાં કેટલાક વખતસુધી તો સૂરજમલે ઇન્દ્રસિંહનો પક્ષ લઇ જયપુરના રાજકુટુંબપ્રત્યેની ચોતાની લક્ષિત દર્શાવી; અને ઇ. સ. ૧૭૪૭ માં તેમણે માધવસિંહને પરાજિત પણ કર્યો. પરંતુ એથી થયું એમ કે, માધવસિંહ મરાઠાઓને શરણે ગયો ! આથી મહારાવ હોદ્દર અને જયાપ્પા સિંધિયાએ જયપુરપર આક્રમણ કર્યું અને ઇન્દ્રસિંહને પરાજિત કરી ઇ. સ. ૧૭૪૬ માં માધવસિંહને રાજ્યપદ અપાવ્યું. આ ઉપકારના બદલામાં માધવસિંહે પણ એ જાને મહારાષ્ટ્રીઓને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપ્યું.

આ પ્રમાણે રાજપૂતાનામાં મરાઠાઓનો પ્રતાપ જામતાં જ દિલ્હીનો પાદશાહ અને વઝીર અતિ લયલીત થયા. આ સમયે દિલ્હીદરબારમાં પણ અનેક પક્ષ પડી ગયા હતા; તેથી એ અવસરને ઠીક જાણી સૂરજમલે પણ સમયાનુસાર જૂદા જૂદા પક્ષોમાં મળી જઇને ચોતાનું કાર્ય સાધ્યું. પ્રથમ તો એણે દિલ્હીના વઝીર સફદરજંગનો પક્ષ લઇને રોહિલાઓને હરાવ્યા. આથી દિલ્હીના દરબારમાં તેની ખૂબ પ્રશંસા થઇ અને તેને નવી જાગીરો તથા પદવીઓ મળી. તે પછી જ્યારે સફદરજંગની સત્તા નહિ થઇ અને ગ્યાસુદ્દીન વઝીર થયો, ત્યારે ગ્યાસુદ્દીને મહારાવ હોદ્દર અને

જ્યાપ્પા સિંધિયાની મહાય લઈ સફરનગના સહાયક સૂરજમલ ઉપર આક્રમણ કર્યું હોત્કર તો જયપુર પ્રકરણની પહેલાથી જ સૂરજમલ ઉપર દાત પીસી રહ્યો હતો તેણે આ સંધિનો લાભ લઈ બંગોના મજબૂત ડિવાઓ ભરતપુર, ડીંગ અને કુલીરની ચારે તરફ ઘેરા ધાયા સૂરજમલનું સૈન્ય, સપત્તિ અને રાજ્ય ઘણું વધી જવાથી તેને હરાવવો મુશ્કેલ હતો, પરંતુ આ વખતે મરાઠા સરદારો અજમેરાદિ પ્રાંતો છૂટી લઈને રાજપૂત રાજાઓ પાસે અનેક પ્રકારની સપત્તિ નીચોવતા હતા અને ઉત્તરદિ હુસ્તાનને હેતાન હેરાન કરી રહ્યા હતા આથી સૂરજમલને પણ છૂટવાનું તેમને ઈશ્વિન લાગ્યું નહિ મરાઠાઓ ભેકે બહુજ ઉત્સાહથી યુદ્ધ કરતા હતા, પરંતુ આ તરફ બંગો પણ યુદ્ધવિધામાં નિપુણ હોવાથી તેઓ નિષ્ફળ થયા મરાઠાની તોચોનો જવાબ જ્યારે બંદોષના પણ અસખ્ય ગોળાઓ છોડીને આપી રહી હતી અને બન્ને પક્ષો પૂરે ભેટથી લડી રહ્યા હતા, એવામાં જ મરાઠા સૈન્યમાંનો વીર મહારાજ રાવ હોત્કનો એકનો એક પુત્ર અને મુપ્રસિદ્ધ મહારાણી અહલ્યા બાઈનો પ્રિય પતિ ખડેરાવ, તે (ઈ સ ૧૭૫૪ મા) તોપનો એક ગોળો વાગવાથી મરણ પામ્યો. મરાઠા સૈન્યમાં આથી હાહાકાર વર્તી ગયો અને નૈનિકો અત્યંત દોષમાં આવી જઈ દારુણ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા.

મહારાજાએ પણ પુનઃશોકના આવેશમાં એવી પ્રતિજ્ઞા લઈ લીધી કે “જો હું સૂરજમલ બંદોષનો વધ કરીને તેનો કુલીર દુર્ગ યમુનામાં નહિ ફેંકાવી દઉં તો હું આત્મઘાત કરીશ” આ વાત સૂરજમલના માલગવામાં આવતા જ તેણે પોતાના અતુર વધીવ રૂપશમ કટારીને મોઢલીને જ્યાપ્પા સિંધિયાદારા પેશ્વાની સાથે સંધિ કરી અને તેને ત્રીસ લાખ રૂપિયા આપવાનું કબૂલ કર્યું. આ રીતે મરાઠાઓ અને બંદોષ વચ્ચે સંધિ થઈ ગઈ.

એ જ સમયે દિલ્હીમાં ગળત્યકાલિ થઈ વઝીર ગ્યામુદીને દિલ્હીનો સર્વ પ્રબંધ પોતાના હાથમાં લઈ, અકબરશાહ પાદશાહને પદથાજ કરી તેને મત્તીમગદમાં કેદ કર્યો પછી તેણે અબુમુદીન નામના એક શાહબંદાને દિલ્હીના તખ્તપર બેસાડી ખીન આવમગીબના નામથી તેની દુહાઈ ફેરવી દીધી ગ્યામુદીનની દિલ્હીના દબાવમાં આવી પ્રબંધના ભેધને સૂરજમલે પણ તેની સાથે ઈ સ ૧૭૫૪ મા મેંદી બાધી.

આ રીતે સૂરજમલે મરાઠાઓ અને દિલ્હીના વઝીરની સાથે મિત્રતા બાંધી થોડા વખત સુધી શાંતિપૂર્વક રાજ્ય ચલાવ્યું. પછી ઇ. સ. ૧૭૫૫ માં તેના પિતા વઢનસિંહનું મૃત્યુ થતાં સૂરજમલને જ ગાદી મળી. પછી દિલ્હીના પાદશાહ, મરાઠાઓ અને રાજપૂતોની વચ્ચે અનેક વાર ખટખટ થઈ, તે તો ઇતિહાસપ્રેમી પાઠકોને વિદિત જ હશે. દિલ્હીના રાજ્યની આવી શોચનીય અને દુર્બળ સ્થિતિ, રાજપૂતોમાં પરસ્પર વિરોધ, વગેરે પોતાને અનુકૂળ અનેક ઘટનાઓ જોઈને અહમદશાહ દુરાનીએ ઇ. સ. ૧૭૫૭માં દિલ્હી પર ચઢાઈ કરી; અને મથુરાં, આગ્રા, વૃંદાવનાદિ નગરો લૂંટીને અપાર સંપત્તિ લઈ ગયો. આ સમયે સૂરજમલે પોતાના પ્રાંતની રક્ષા કરવા ઉપરાંત દિલ્હીના વઝીર ગ્યાસુદીનને પણ સારી સહાયતા આપી.

નઝીબખાં રોહિલા અને સુબહદૌલા, જે બંને ગ્યાસુદીનના બહુ જોરાવર વિરોધી હતા. આથી તેમણે ગ્યાસુદીનને હરાવી દિલ્હીની ગાદી હાથ કરવા માટે દુરાનીને વળી પાછું હિંદુસ્થાનમાં આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું. આ વર્તમાન સાંભળીને ગ્યાસુદીને પણ હોલકર અને સૂરજમલદ્વારા દક્ષિણમાંથી સહાયતા મળી. આ જોઈને પેશ્વાને પણ દિલ્હી સુધી મરાઠાઓનો ભગવો ઝુંડો ફરકાવી દિલ્હીનું તખ્ત સ્વાધીન કરવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા થઈ આવી. આથી તેણે સદાશિવરાવ ભાઉને તથા પોતાના પુત્ર વિશ્વાસરાવને સેનાપતિ બનાવી એકે પ્રથમ સૈન્ય સાથે હિંદુસ્થાનમાંથી દુરાનીને હાંકી કાઢવા માટે મોકલ્યા. સૂરજમલ પણ ત્રીસહજાર સૈનિકો લઈ પેશ્વાને સહાય કરવા આવી પહોંચ્યો; પરંતુ સદાશિવરાવ ભાઉએ સૂરજમલને તુરંત સમજીને સ્વેચ્છા પ્રમાણે જ કામ લેવા માંડ્યું. તેણે સૂરજમલ અને હોલકર બંનેની ઇચ્છાવિરુદ્ધ પાદશાહી છત તોડાવી નાંખાવી. આ છત તોડ્યા પૂર્વે સૂરજમલ તેને માટે પાંચ લાખ રૂપિયા આપવાને તૈયાર થયા હતા, પરંતુ તેનું પરિણામ વિપરીત આવ્યું. એથી ભાઉને સંશય થયો કે, છતનું મૂલ્ય એથી ઘણું વધારે હોવું જોઈએ. આથી તેણે કોઈનું નહિ માનતાં છત તોડાવી નાખી; પરંતુ એમાંથી માત્ર ત્રણલાખની જ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ. ભાઉના આ કાર્યથી દિલ્હીની પ્રજા બહુ જ નારાજ થઈ અને લગભગ બધાજ સરદારોના હૃદયમાં ઉડી ચોટ લાગી. આટલું થયા છતાં પણ સૂરજમલે ભાઉને વિનંતિ કરી કે

“હજી પણ અમારી વાત માનીને પાદચાહી છત પાછી તૈયાર કરાવી નાખો, તો તેથી આપની પ્રશંસા થશે આમુદીનને આપના વઝીરતરીકે કાયમ રાખો અને પ્રત્યેક કાર્ય આપના સરદારોની સમતિથી કરો. હું પણ આપનો સેવક હોવાથી મરામત કરાવવામા ને ને વસ્તુઓની જરૂર પડશે તે હું આપીશ” પરંતુ ભાઉએ આ વિનંતિનો ધણો કઠોર પ્રત્યુત્તર આપ્યો. આથી સૂરજમલ અત્યંત દુઃખી થઈ પોતાની ઝેનાસહિત પોતાના રાજ્યમા ચાલ્યા ગયા ને આમ ન થાત તો પાણીપતના ત્રીજા યુદ્ધનું ને પરિણામ આભું, તે કદાચ નજ આવત.

સૂરજમલ પોતાના રાજ્યમા જવા પહેલા ભાઉએ તો તેને બહીવાન બનાવી દઈ તેની સેનાને પણ લૂટી લેવાનો વિચાર કર્યો હતો, પરંતુ હોત્કર અને રૂપગમ કટારીની બાહોશીથી તે મુરસિત રીતે સંન્યસહિત ચાલ્યા ગયા અને ભાઉના મનોરથ મન માજ રહી ગયા !

જોકે ભાઉએ આ પ્રકારે સૂરજમલનું અપમાન કર્યું, તોપણ તે ઉદારચિત્ત વીરપુરુષે તે મનપર લીધું નહિ અને પાણીપતની રણભૂમિમાથી ને મરાઠાઓ હતાશ થઈ જીવ લઈને નાઠા, તેમની સાથે તેણે ને વર્તન કર્યું તેને લીધે તેમનું નામ ભારતવર્ષના ઇતિહાસમા સદાકાળ મુવર્ણાક્ષથી લખાયલું ગ્હેશે આ દુર્ઘટ પ્રસંગે સૂરજમલે મરાઠાઓના પરાજયની વાત સાલગતાજ તેને હિંદુ ધર્મનું અભિમાન ધરી પોતાના રાજ્યના નાના મોટા દરેક ગામમા સ્વાર મોકલીને ઢંઢેરા પીટાવ્યો કે “સર્વ લોકોએ પોતાને ઘેર આ વેલા અતિથિને સન્માનપૂર્વક રાખી, પોતાની યોગ્યતાનુસાર અન્ન વસ્ત્ર આપીનેજ જવા દેવા” માત્ર આટલું જ કરીને તેઓ બેમી રહ્યા નહિ, પરંતુ તેમણે અને તેમની પત્નીએ મધુરા, ડીંગ, ભરતપુર આદિ સ્થાનોમા આવેલા નિરાધાર અને બચણીત મરાઠાઓને અભયદાન આપીને તેમનો મારી રીતે આદરમત્કાર કર્યો આ વખતે ભાઉ માહે બની પત્ની પાર્વતીબાઈ, સમશેરજીહાદર, વગેરે મોટા મોટા લોકોએ સૂરજમલનો આશ્રય લીધો હતો. એમાના મમશેરજીહાદર તો ભગત પુરમાજ મરણને શરણ થયા x પાર્વતીબાઈ તથા તેની ત્રાથેના મરદારોને સૂરજમલે એક લાખ રૂપિયા આપી દક્ષિણમા પહોંચાડ્યા અને અન્ય સર્વને સૂરજમલની પત્નીએ પાંચ રૂપિયાની ભેટ તથા

x એ સમગર બદાહરની સમાધિ ભરતપુરમા વિચારિયા હોરિપટ ૧ પાસે છે

વચ્ચે આપ્યાં. આ રીતે મરાઠાઓને સહાય આપવામાં સૂરજમલને દશ લાખનો ખર્ચ થયો હતો. પાખંડ કે ખુશામતને વશ થઈ લાખો ઉડાવી દેનારા તો અનેક પડ્યા છે, પરંતુ ખરા કટોકટીના વખતને અને સહાયપાત્ર સાચા અધિકારીઓને વરતી લઈને છુટ-થી ખર્ચ કરવાવાળા આવા સાત્ત્વિક દાતાઓ તો જગતમાં વિરલ જ હોય છે.

પાણીપતનું યુદ્ધ થયા પછી હિંદુસ્થાનમાં ચારે તરફ અ-વ્યવસ્થા ફેલાઈ ગઈ. આવી તકનો લાભ, સૂરજમલના જેવો ખુદ્દિ-માન વીર લીધાવિના કેમ રહે? તેણે કાંઈ પણ લડાઈ-ઝઘડો કર્યા-વિના મથુરાં, આગ્રા આદિ પ્રાંતોમાં પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કરી લીધો. આગ્રાનો કિલ્લો અને અકબરના સમયથી ત્યાં ભેગી થયેલી અપાર સંપત્તિ પોતાના અધિકારમાં લઈને તેણે પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર વધારી દીધો. આ સમયે એમની પાસે ખારહનર સ્વારો અને ત્રીસહનર પાયદળ સૈનિકો હતા. આ રીતે આ સમયે જાટજાતિ ધન, સંપત્તિ, બળ, પ્રતાપ અને સર્વ પ્રકારના અશ્વર્ય-થી વિભૂષિત બની હતી.

પાણીપતનું યુદ્ધ થયું તે પછી માત્ર નઝીબખાંજ એક સૂરજ-મલનો મુખ્ય શત્રુ રહ્યો હતો. તેને જાટસેનાની સાથે અનેક વાર ઝઘડાઓ થયા; પરંતુ તે બધી વખત તે સૂરજમલથી હારી ગયો. પછી ઈ. સ. ૧૭૬૩માં સૂરજમલે ફર્રૂખનગર પર પોતાનો અધિ-કાર સ્થાપિત કરવાને માટે ઘેરો ઘાલ્યો અને સેનાપતિ મુસેખાંને પકડી ડીંગના કિલ્લામાં બંદીવાન બનાવ્યો. નાયબ સેનાપતિ બહા-દૂરખાંએ આ વાતની ફરિયાદ નઝીબખાં આગળ કરી. નઝીબખાં-એ આના સંબંધમાં તપાસ કરવાને અબ્દાલીના ભાઈ યાફઝ

સર જૉન મા'કમ સૂરજમલના આ ઉપકારનું વર્ણન કરતાં લખે છે કે “પાણીપતના આપત્તિકારક યુદ્ધ પછી હાલના મરાઠા-ઓના વડવાઓને ભરતપુરના રાજ્યએ જે ઉદાર આશ્રય આપ્યો હતો, તેનું સ્મરણ કરીને લાના જાટ લોકો તરફ બહુજ ઉડી લાગણી ધરાવે છે. એ પ્રસંગે જોટલા પણ અસહાય મરાઠાઓ પોતાના રાજ્યમાં આવ્યા તેમને તેમણે અન્નવસ્ત્ર આપ્યા, એટલુંજ નહિ પરંતુ ઘેર જવાના સાધનો પૂરા પાડ્યા આથી આ પ્રજામાં જરા પણ મહત્વનું એવું કુટુંબ કોઈ ભાગ્યેજ હશે, કે જેને લાભરતપુરના જાટોએ કરેલા ઉપકારની વાત ન ચાલતી હોય.” (માલ્કમનું મધ્યહિંદ-વૅશ્યુમ ૧, ૫૪ ૧૫૭)

અલીખાને સૂઝમલની પાસે મોકલ્યો. સૂઝમલે તેની સાથે સન્માનપૂર્વક વર્તન કર્યું નહિ. ચાકળચઢીએ તેથી નાગજ થઈ ન. ઝીબખાને સર્વ વાત કહી. મૂઝમલના આ અનુચિત વ્યવહારથી અત્યંત ગુસ્સામાં આવી નઝીબખાએ તેની સાથે મુગલસેના મોકલી; પરંતુ આ મેના હજી દિહીના દરવાજા બહાર નીકળી ન નીકળી એટલામાં તો ખુદ મૂઝમલજ સેન્યસહિત દિહીપર ચઢી આવ્યો, અને દિહીથી છોકે માઈલપર આવેલા શાહદરા નામક મ્યાનમાં પોતાની છાવણી નાખી દીધી! એક દિવસ મૂઝમલ થોડા સ્વારો લઈને પાદશાહના શિકાર દરવાના ખાસ જંગલમાં મૂગયા ખેલવાને ગયા. આ વાત મુગલોની જાણમાં આવતાં જ એ પ્રસંગનો લાભ લઈને તેમણે મૂઝમલને ઘેરી લીધા અને તેનું મસ્તક કાપી નઝીબખાને નજર કર્યું! આ વર્તમાન બાટમેનાની જાણમાં આવતાં જ સર્વ સેનિકો અત્યંત ક્રોધ કરીને મુગલોની સામે ધસી ગયા, પરંતુ એનું પણ પગિલામ ઘટાડા ખગળ આવ્યું. સર્વ જાટો કપાઈ મુઆ! આ રીતે મૂઝમલ બાટમેના અંત આવ્યો. આ ઘટના ઇ. સ. ૧૭૬૩ના ઇમેરખરની ૩૧ મી તારીખે બની હતી.

મૂઝમલનું મૃત્યુ થયા પછી તેમનો પુત્ર જવાહરસિંહ સિંહાસનારૂઢ થયો હતો અને 'અપૂતેનું નામ, જાપથી કરે સવાઈ' એ કવિ શામળની ઉપિ અનુસાર જવાહરસિંહ સૂઝમલથી પણ અધિક પગકંમી નીકળ્યો હતો.

૩૭-ગુરખા વીર બળભદ્રસિંહ

ગુરખા વીર બળભદ્રસિંહ થયાને હજી ૬૦ વર્ષ પછી થયા નથી તેણે પોતાની અસામાન્ય વીરતાથી સામા પક્ષની સેકડોગણી સેનાને હરાવી અંગ્રેજ ઇતિહાસકારનો પણ ભક્તિભાવ મેળવ્યો હતો. પરંતુ આપણુ ભારતવાસીઓ એવાઓના ઇતિહાસ અને સ્મારકો તરફ એટલા તો બેદરકાર છીએ કે આ મહાવીરની કથા વિદ્વાનોમાં પણ થોડાજ જાણતા હશે.

અંગ્રેજોના સમયનો ભરતખંડનો ઇતિહાસ જેઓએ વાંચ્યો હશે, તેઓ જાણતા હશે કે, ઝોગણીસમી સદીની શરૂઆતમાં નેપાલના રાજા સાથે અંગ્રેજ સરકારને એક લડાઈ થઈ હતી. પરંતુ એ લડાઈમાં શા શા બનાવો બન્યા હતા, તે હકીકત હમેશને માટે અધિકારમાંજ રહી છે. બીજા પણ અનેક ભારતવાસીઓની વીરતા, અનેક મહાવીરોના સ્વાર્થત્યાગ ને અનેક સ્વદેશપ્રીતિનાં ચરિત્રચિત્રો હમેશને માટે શુભ થયા છે. અંગ્રેજ લેખકોના ઇતિહાસોથી એટલું જણાય છે કે, નેપાલીઓ મહાબળવાન હતા અને તેમની સામે લડવું એ અંગ્રેજોને પણ મુશ્કેલ જણાતું. હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજોએ અનેક લડાઈઓ કરી હતી, પણ તે એકેમાં તેમના કોઈ મોટા અમલદારનું મૃત્યુ થયેલું જણાયું નથી. માત્ર આ નેપાલનાજ વિગ્રહમાં જનરલ ગિલેસ્પી મરાયો છે. કલકત્તાના કિલ્લાની બાજુમાં એક સ્મરણચિહ્ન ગર્વથી શિર ઉચું કરી ઉભેલું છે, તે પણ નેપાલવિગ્રહના સેનાપતિ અકટાર્લનિની યાદગીરી રાખવા માટે છે. આ અકટાર્લનિએ પણ નેપાલી અમરસિંહની સામે સજ્જ હાર ખાધી હતી. એવી રીતે આ એકાદ બે છૂટાંછવાયાં ઉદાહરણો સિવાય અંગ્રેજ લેખકોના ઇતિહાસમાંથી ગુરખાઓના વીરત્વનો વિશેષ અહેવાલ મળી શકતો નથી.

એક સત્યપ્રિય અંગ્રેજ લેખકે "દેરાદુન મેમોઈર્સ" નામના પુસ્તકમાં દેરાદુનના વિજયનું વર્ણન કરતાં એક ગુરખા

મહાવીરનું વર્ણન કરેલું છે તે વાચતા અનુમાન થાય છે કે, નેપાલના યુદ્ધમાં ખીજા પણ ભાતના અનેક વીર પુત્રો લડ્યા હશે. આ લડાઈમાં અમરસિંહ યથાપાત્ર નામ લખાવના હૃદયમાં ત્રાત પેદા કરતું હતું. આ અસ્તિત્વનો નાયક વીર બળભદ્ર પણ એજ અમર સિંહના હાથ નીચેનો એક કપ્તાન અને તેનો ભત્રીજો હતો.

આ વિરૂદ્ધમાં દેરાદુનની ખીજીની રક્ષા કરવાનું કામ બળભદ્ર સિંહને આપવામાં આવ્યું હતું. દેરાદુન ઉપર પર્વતોની હારમાં ઘેરાયેલી એક ઘણી રક્ષાળ ખીજી છે એ ખીજીની દક્ષિણ દિશામાં શિવાલીક નામે એક ઘણી ઉચી પર્વતની હાર છે, ઉત્તરમાં હિમાલય પર્વતની હારો છે, તેમ પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં પણ પર્વતોની હારો આવેલી હોવાથી આ ભાગે શોભાયમાન લાગતો હતો. નેપાલની સાથે યુદ્ધ કરવાનું નહીં થયા પછી ચોડાજ વખતમાં દેરાદુનનો વિજય કરવાનું દરેક કામ જનરલ ગિલેસ્પીના ઉપર નાખવામાં આવ્યું. જનરલ ગિલેસ્પીનું લશ્કર ટિબ્બટ અને મોહન પાશ નામના પહાડી ટેકરાઓની વચ્ચેથી દેરાદુનમાં પેહુ.

અંગ્રેજો ઠોઈ પણ રાજ્યની સાથે લડાઈમાં ઉતરવું હોય તો પહેલા પૂરો વિચાર કરીને અને ભેટલી તૈયારીઓ કરે છે, ભેટતા સાધનો મેળવે છે અને પછીજ તે વાત બહાર કરે છે, પરંતુ શુરખાપતિને આ કળાની ખબર નહોતી. સલાહ કરવાની વાતો તેની સાથે થતી હતી. તેનાપર તેણે વિશ્વાસ રાખ્યો. તેથીજ તે લડાઈની માન સહેજસાજ તૈયારી કરી રાખ્યો હતો. અંગ્રેજ સેના વધુ હતી અને વીર બળભદ્ર પાસે આ વખતે સ્ત્રીઓ-બાળકોની સંખ્યા સાથે લેવામાં આવેતોપણ તે કદાચ ચારસોની હતી. આવી હાલતમાં મોહનપાશ પાસે રહી અંગ્રેજોની સાથે યુદ્ધ કરવું તેણે ઠીક ધાર્યું નહિ, તેથી તેણે પોતાના આ નાના લશ્કરસહિત પૂર્વ તરફના એક નાના પહાડની ટોચપર આશ્રય લીધો અને લશ્કર આવી પહોંચે તે પહેલા રાત અને દિવસ સખ્ત મહેનત કરીને તેણે અડધો કિલો બનાવ્યો. કિલોની કદાચ દિવાલોજ યઈ ત્યાં ૩૧૬૩ માણસોનું અંગ્રેજી લશ્કર આવી પહોંચ્યું, અને એક મોટી છાવણી ઉભી કરી. ૨૪૭ ગોલદાજ, પાંચદશ લશ્કરના ૨૩૪૮ માણસો, આગળ ચાલનારા લશ્કરના ૧૩૩ માણસો, ૧૮ રતલના ગોળા ફેંકનારી બે તોપો, ૬ રતલના ગોળા ફેંકનાર ૮ તોપો અને ૪ હાઉ ઇન્જર મળીને ૨૨ તોપ, આટલી તૈયારીઓ અને

સાધનો આ લશ્કરમાં હતાં.

અંગ્રેજ સેનાનાયક ગિલેસ્પીએ પ્રથમ તો ઘણી સુશ્કેલીથી પહોંતોની વચ્ચે બામુસો મોકલી ગુરખા લડાયકોની યોધ કરાવી ત્યાં પોતાના એક અમલદારને તેમની સાથે વાતચીત કરવા મોકલી 'પૂજ્ય' કે, કેવી સારતે ગુરખાઓ અંગ્રેજને તાબે બંધીવાન થશે. જનરલ ગિલેસ્પીને એવી શંકા નહોતી કે, માત્ર ૮૦ ગુરખા વીરો અંગ્રેજોના ૨૨ તોપો સાથેના આ મોટા સૈન્ય સાથે લડવા બાધ લીડશે તે તો એમજ સમજતો હતો કે, જરૂર તેઓ તાબે થશે; પણ કર્નલ માલેએ જ્યારે બળસાદસિંહને અંગ્રેજ સેનાનાયકનો પત્ર મોકલાવ્યો ત્યારે તે વાચતાંજ તેની આંખો લાલ પીળી થઈ ગઈ, અને કામળતા સેંકડો કટકા કરી દેડી દઈ બહાર બેઠેલા કર્નલ સાહેબને કહાવી મોકલાવ્યું કે 'કર્નલ સાહેબ કી સાથ હમ જલ્દી મિલેગા.'

બળસાદના આવા ઉત્તરથી કર્નલ વિચારમાં પડ્યો. તેણે અનુમાન કયું કે, ગુરખાઓ કેંઈ પણ ગઠમઠવિના તાબે થશે; પણ એ અનુમાનમાં ભૂલ હતી. માલે પોતાની ભૂલ સમજ્યો અને લડાઈની તૈયારી કરવા લાગ્યે. પહેલાં તો તેણે કેટલીક વાર તોપોના અવાજ કર્યા; પણ જોયું કે, થોડા વખતમાં આવો કિલ્લો જાંધવા શક્તિવાન થનાર, આ તોપોના મોટા ધડાકાથી બહી નય એ અશક્ય છે તેમજ એકદમ લડાઈ કરવાથી બચ મળશે, એ પણ અસંભવિત છે. ગુરખાઓને છૂતવા એ કેંઈ બાળકની રમત નથી. આવો વિચાર કરી તેણે લડાઈ કરવાનું હમણાં માંડી વાળ્યું અને મોટા પાયાપર બંદોબસ્ત કરવામાં રોકાયો. એ દિવસ પછી ૨૫ મી ઑક્ટોબરે જનરલ ગિલેસ્પી પોતે પણ લડાઈના મેદાનમાં ગયો. આવતાંજ તેણે એકદમ કિલ્લા ઉપર ધસી જવાનો હુકમ કર્યો. બ્રિટિશ લશ્કરને ચાર ભાગમાં વહેંચી નાખીને ચારે બાજુએથી ગુરખા કિલ્લાને ઘેરી લેવાનો બંદોબસ્ત થયો. ૩૧ મી તારીખે કાલ્કાના કિલ્લાથી ૬૦૦ વાતને છેટે અંગ્રેજ લશ્કરે તોપ મોકલી અને ગુરખાના કિલ્લા ઉપર ગોળાની વૃષ્ટિ થવા લાગી. ૮૦ માણસોનું ગુરખાઓનું લશ્કર અને ૩૦૦ બાળકો, વૃદ્ધો અને સ્ત્રીઓ આ કિલ્લાને દુસ્ત કરવાના કામમાં મંડેલાં હતાં. ચારે તરફથી આવતા તોપોના આરા સાથે આટલું નાનું સૈન્ય કેટલો વખત ટકી શકે? જનરલ ગિલેસ્પીએ ચુંટી કાઢેલા ૨૭૩૭ માણસો ચાર

જાગમા વહેચાઈ જઈ ચાર જગ્યાઓ ઉપરથી કિલ્લાની તરફ આગળ વધ્યા આ પ્રમાણે શત્રુસેનાને પાસે આવતી જોઈને ગુરખાઓ મોટા મોટા પથ્થરો તેમના ઉપર નાખવા લાગ્યા અને આ પથ્થરના મારાથી અગ્નિને લશ્કર ઘણું વ્યાકુળ થઈ ગયું પરંતુ વ્યાકુળતાથી મુઝાઈ લીધેલું કામ મૂકી દે એવું અગ્નિ લશ્કર પણ નહોતું ઘણું કષ્ટ અને પથ્થરનો મારો ખમીને જહાદુરીથી તેઓ કિલ્લાની દિવાલો પાસે આવી પહોંચ્યા એટલે પથ્થરો પડતા જાંઘ ધયા

ગુરખાઓ પણ હવે કિલ્લાની અંદર જતા રહ્યા અગ્નિ અમલદારો કિલ્લાની અંદર જવાના ઉપાયો શોધવા લાગ્યા ઘણા વિચાર પછી તેઓ એવા ઠગવ ઉપર આવ્યા કે, સીડીસિવાય દિવાલો ઉપર ચઢવું જની શકે તેમ નથી આથી તેમણે આશુ' મેન્ય થોલી ગયું, અને થોડાકેને સીડીની શોધમાટે આમતેમ મોકલ્યા આ વેળા ખરો લાગ જોઈ ગુરખા પોતાનું કામ કરવા લાગ્યા. તેમણે છુપાવી રાખેલી તોપોનો ઉપયોગ કરવા માડ્યો. આથી અગ્નિને લશ્કર ત્રાસ પામવા લાગ્યું તોપના એક એક ગોળાથી ઘણા માણસો મરવા લાગ્યા આરે જાણીએથી આકાશભેદી તોપોના ધડાકા થવા લાગ્યા, અગ્નિને માણસો ઉપરાઉપરિ પડવા લાગ્યા, તેઓ ગભરાવા લાગ્યા અને જોતજોતામાં અગ્નિને ઘણું લશ્કર માર્યું ગયું એટલામાં સીડી તો આવી પહોંચી, પણ નીચી ઉપરથી ઉપર જવાની હિંમત હવે ઠાણ કરે ? “આવા મોટા અગ્નિ સેન્યમા કોઈ પણ એવો વીરવાન માણસ નથી જે સીડી ઉપર જવાની હિંમત કરે” એ વિચારની લગ્ન અને અપમાનથી તેફ્ટેનન્ટ એલીમ અધીરો થઈ ગયો અને તે પોતેજ પરાક્રમથી સીડી તરફ દોડી જઈને દિવાલ ઉપર ચઢ્યો, પણ ત્યાંથી સીધો ધડકો લાગતા તે નીચે પડ્યો હવે ઠાણ ઉપર વાઘ ? દોઈની પણ હિંમત ચાલી નહિ તોપોનો મારો તો ચાલુજ રહ્યો, તેથી અગ્નિ સેનાને પાછા ફરવાની અને એક ગામરામાં આશ્રય લેવાની જરૂર પડી જામમા જઈ તેઓએ કોધથી નીચીને ધાસની માવે રાખીને જાણી મૂકી અને જનગણ ગિલેરપી લગ્નથી અને કોધથી માર્યું હતવા લાગ્યો “૮૦ માણસોની ગુરખાની એક ટોળીથી પરાજય પામવા કંતા હું મરણ પામ્યો હોત તો સાફ” એમ તે ધારવા લાગ્યો આ વખતે અગ્નિ લશ્કરમાં એક બીજી હુકમી આવી લગી, તેથી મેનાપતિ ઉભાહથી ફરી તૈયાર થયો અને ત્રિહ જેવી ગર્જના કરી ફરી કિલ્લા તરફ

આગળ વધવાનો હુકમ કર્યો. ચાર સ્તંભ અને છ સ્તંભની તોપો પર્વત ઉપર ચઢાવવાનો હુકમ આપ્યો. મેનાપતિના ઉત્સાહથી લશ્કર પણ પાછું ઉત્સાહી થયું. કિલ્લાની સામે એક પાંસનો દરવાજો હતો તે તરફ અંગ્રેજોનું લશ્કર દોડવા લાગ્યું અને તોપો પણ તે તરફ હથેલ વામાં આવી. દરવાજાથી ૩૦ વાર છોટે આવીને અંગ્રેજી લશ્કર ઉભું રહ્યું; પરંતુ આ સ્થળે તેણે કંઈક એવું જોયું કે જોયું તે સ્તબ્ધ થઈ ગયું અને લડાઈ કરી નહિ. મેનાપતિએ ખૂબ માથું ફેરવ્યું-મથું કહ્યું, અને તેટલા સમજાવ્યા; પણ લશ્કરે લડાઈ કરવાની નાજ કહી. આટલી વારમાં ગુરુખાઓએ અંગ્રેજો સામે તોપો ગોઠવી દીધી અને શત્રુસેનાને આગળ વધતી જોઈ તેઓ ઘણી બહાદુરીથી તોપો છોડવા લાગ્યા એક એક અવાજમાં અંગ્રેજી લશ્કરના અનેક માણસો પડવા લાગ્યા એક જોયો આવીને જનરલ ગિલેસ્પીની છાતીમાં વાગ્યો અને તે હમેશને માટે ભૂમિપર પડ્યો. અંગ્રેજોએ જોયું કે, આજે કિલ્લાપર વિજય ચળવળો મુશ્કેલ છે, તેથી તેઓ પગજમ માની પાછા ફર્યા. આ પ્રમાણે પ્રથમ યુદ્ધમાં ૮૦ માણસોના ગુરુખા લશ્કરે અંગ્રેજી લશ્કરના ૧૫૫૦ યુદ્ધવીરોને પરાજય પમાડ્યા હતા અને ૩૬૧૩ માણસોને હત્યા અને અપમાનથી નીચું જોતા કરી, બીજી વાર પણ પગજમ પમાડી પાછા કાઢ્યા.

આ પ્રમાણે લશ્કર વધારે હોવા છતાં બળભદ્રસિંહને હરાવી શકાયો નહિ અને જનરલ ગિલેસ્પી માર્યો ગયો. વળી પિલાગી સૈન્યના ચાર અમલદારો તથા બીજા પણ મેંકડો સિંધાઇઓ માર્યા ગયા તોપોના ધડાકાથી માણસો ઉપરાઉપર પડતા હતા, તે વખતે પહાડી માર્ગ કાઢી જણાવાથી ૧૦૦ ઘોડેસ્વારોએ ઘોડાઓ છોડી હથેલ પગપાળા ચઢવા માંડ્યું, તોપણ તેમાંના માત્ર ૫૦ જ જીવવા પામ્યા. ખરેખર, નાના હેરા મૈન્યવાળા એક ગુરુખાનાયક પાસે આણું હજારોનું અંગ્રેજી સૈન્ય પગજમ પામ્યું હોય એવું કપાય સાંભળવામાં આવ્યું નથી. હવે આ જનાવ પછી જે કંઈ બન્યું હતું તે વળી આથી પણ વધારે ગૌરવવાળું હતું.

ગિલેસ્પીના મરણ પછી કર્નલ માલે અંગ્રેજોની સેનાનો નાયક થયો. લડાઈ બંધ કર્યા પછી મેદાનમાં રહેણું ઠીક ન લાગવાથી તેતરત દેરાદુનમાં આવ્યો અને દિલ્હી ગમાવ્યા મોડેલ્યા કે, બીજી મોટી તોપો આવી પહોંચે નહિ ત્યાંમુધી લડાઈ થવી કે શત્રુઓ પર વિજય થવો અશક્ય છે. જગર મળતાંજ તોપો દિલ્હીથી

દેરાદુન મોકલી, તે એક મહિને દેરાદુન આવી પછી તેને યથા સ્થાને ગોડવી કરાવે લાઇને હુકમ કર્યો અને ગુરખાઓના કાચા કિલ્લાપર તોપોના ગોળા વસવા લાગ્યા. ૧૮ સ્ત્રી ગોળા દેક નારી તોપો એ કિલ્લાથી ૩૦૦ વારને છોટેથી મિનિટમા દશ બાર ગોળા દેકવા લાગી કાચી દિવાલ આવા મખત મારાથી તરત ભાગી ગઈ પેલી બાબુ ગુખા પણ જીવવા આવી જઈ કામ કરતા હતા. ત્યાં દિવાલ તૂટે ત્યાં અંદર નવી દિવાલ બનાવી દઈ શત્રુ ઓના પ્રયત્નોને બર્થ કરવા લાગ્યા, પરંતુ પ્રસંગ બધ કર હતો. તેઓ માત્ર ૮૦ જ મનુષ્યો હોવાથી અયાગ પ્રયત્ન આડે યાદી જતા, ત્યારે આ જડ તોપો વિનાથાકયે પોતાનું કામ કર્યા જતી હતી જેમ જેમ ગુખાઓ પ્રયત્ન કરતા ગયા, તેમ તેમ કંઈ ભગઈ અગ્રેજો તોપોનો મારો વધારે કરતા ગયા આવા મખત મારા સામે પણ વીર ગુરખાઓ જે દિવસ સુધી વીરતાથી બચાવ કરી શક્યા, પણ આખરે તેઓ યાદી ગયા તોપોના ત્રણથાગ ગોળા સાથે આવવાથી દિવાલનો એક ભાગ ઢંડડભૂમ્મ ઢગ્તો પડ્યો ગુખાઓને તે સમારવાનો વખત મળ્યો નહિ આ જગ્યા ભાગેલી જોઈ અગ્રેજી અમલદારે તે રસ્તે પોતાનું લશ્કર લઈ જવા નિશ્ચય કર્યો તેણે ધાયું કે, મુઠ્ઠીભર ગુરખાઓ, આપણા ૪૦૦૦ માણસના ટેળવાયલા લશ્કર માટે હવે યુદ્ધ કરી શકશે નહિ, તેથી તેણે બીજે દિવસે કિલ્લામા દાખલ થવાનો નિશ્ચય કર્યો

પેલી તરફ વીર બળભદ્ર પણ કાયગની પેઠે લમતે હાથ દઈ પ્રેસવાને બદલે ગભીર વિચાર કરતો હતો. દેવીની મોટી તોપોએજ તેને હેગન કર્યો હતો, તેથી કદાચ ગતમા પણ ભાગેલી દિવાલ ચણી લેવાય તોપણ આવી તોપો સામે વધાઈ વાર ટકી શકાશે નહિ, માટે ઢોઈ બીજે સરળ ઉપાય બોળી કાઢવો. પછી તે એવા નિશ્ચયપર આવ્યો કે, જો અગ્રેજોની નવી આવેલી મોટી તોપો લઈ લેવાય અથવા નકામી કરી શકાય તોજ તેમનું બળ ઓછું થઈ શકે, પરંતુ ૭૦ માણસો ૪૦૦૦ માણસોના લશ્કર પાનેથી એ તોપો દેવી રીતે કુ ટાવી શકે? પરંતુ નિનાશામા આશા જોવી, હુ ખમા મુખ જોવું, વિધનમા આનંદ જોવો, એમા પણ વીરોની વીરતા છે તેજે પણ નિગચ ન થતાં એક ઉપાય ચોધી કાઢવો. આ જની રાત રાધારી હતી ગતના ત્રીસ ચાલીસ વાગ ગુખાઓને લઈ અગ્રેજોની હાવણીમાં જવું અને તોપો નકામી કરી નાખવી. ગત્રિનું

બધેકર અંધારું આજે આ મહાવીરને બહુ પ્રિય લાગ્યું. પોતાના બધા વીર બંધુઓની સલાહ લઈને તેણે પોતાનો અભિપ્રાય દેઢ કર્યો અને અંધારી રાતની વાટ ભેટો બેઠો.

અંગ્રેજોની છાવણીમાં આજે આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો છે. 'શત્રુના કિલ્લાની દિવાલ લાગી છે, તેથી સવારે કિલ્લો અને શત્રુઓ તાબે થશે' આવા વિચારથી થોડા તેમજ નાના અંગ્રેજ અમલદારો, સિપાઈઓ, આકેશ વગેરે સર્વના આનંદમાં શરાબ પશુ ઉમેરાયો અને નિશામાં એજ વાતચીત ચાલી રહી.

પણ જેમ વીર બળભદ્રને વિચાર આવ્યો તેમ અંગ્રેજ સેનાપતિને પણ વિચાર આવ્યો. તેણે પણ એજ અંધારી રાતે કિલ્લાપર હુમલો કરવાનો વિચાર કર્યો કે જેથી શત્રુઓને સૂતેલા પકડી લઈ કાપાકાપીમાંથી બચી જાય. કનંડનો હુકમ થતાં શુપચૂપ તૈયારીઓ થવા લાગી અને બન્ને તરફથી રાત્રિના અંધકારની વાટ ભેવાવા લાગી.

મુકરર કરેલી વખત થતાં વીર બળભદ્ર નિદ્રા ત્યજી તરત મુકરર કરેલી જગ્યાપર આવ્યો. ત્યાં બંધને જુએ છે તો તેના પ્રથમ સાથીઓ તૈયાર થઈને ઉભા હતા. હવે તેઓ બધા કંઈ જાણેલા વિના કિલ્લાનો દરવાજો ઉઘાડીને પર્વતની નીચે ઉતરવા લાગ્યા. થોડી વારમાં ઘણો સ્ત્રો કાપી ગયા. આરે બાજુએ ઘણું અંધારું હતું. કેઈ પણ વસ્તુ દેખાતી નહોતી. આસપાસના, સાથી તરફના અને પછવાડેના સર્વ પદાર્થો ગાઢ અંધકારમાં છુપાઈ ગયા હતા. આડપાન પણ નજરે પડતાં નહોતાં. આકાશમાં એક બે તારા સિવાય સર્વત્ર અંધારું હતું. આવે બધેકર વખતે વીર બળભદ્ર થોડા ગુરખાઓ સાથે અંગ્રેજોની છાવણી તરફ વધવા લાગ્યો. થોડે જતાંજ તેણે કંઈક જોયું. જોતાં જમકયો અને ઉભો રહી વિચારમાં પડ્યો. થોડી વારમાં અંગ્રેજોની ચતુરાઈ તે સમજી શક્યો કે, ભાગેલી દિવાલમાંથી પેસી જઈ સૂતેલા ગુરખાને મારી નાખી કિલ્લાનો જય કરવો એ આ હિલચાલનો હેતુ હતો. એ જાણતાંની સાથેજ તેણે શત્રુને કંઈક રણરંગની મજા ચંપાડવાનો નિશ્ચય કર્યો. પાસેના એક માણસને કિલ્લામાં જઈ ત્યાંના ગુરખાઓને સાવચેત કરી આવવા આજ્ઞા આપી. આજ્ઞા મળતાંજ તે દોડતો કિલ્લા તરફ ચાલ્યો. વીર બળભદ્ર હવે પોતાના સિપાઈઓને એજ ઠેકાણે પહોંચાડે તેટલો લાંબું કંઈ પણ

જોડ્યા ચાડ્યા વિના શાંત ઉભા રહેવાનો હુકમ કર્યો. હુકમ શરીરના ચપળ ગુરખા પહાડને ટેકો દઈ એવી રીતે ઉભા રહ્યા કે જાણે પર્વતની સાથેજ ઠેમ ન મળી ગયા હોય ! ચેલી બાબુએ અંગ્રેજ સૈન્ય ઉત્સાહની સાથે પહાડ ઉપર ચઢવા લાગ્યું. તેમના સિપાઈ એક પાછળ એક ચઢવા લાગ્યા. એમાંનો પહેલો સિપાઈ બળભદ્રની નજીક પહોંચ્યો કે તરતજ એક તીક્ષ્ણ કુહાડીનો પ્રહાર થયો અને એક અક્ષર પણ બોલવા પામે તે પહેલાં તે તે મરણ-શરણ થયો; અને ત્યાંથી પળભાત્રમાંજ બીજા ગુરખા સેનિકોએ તેની લાશને ઉંચકી એક ખાડામાં નાખી દીધી. પહેલા સિપાઈ પછી બીજા સિપાઈનો પણ એવીજ ગતિ થઈ. આવી રીતે ઘણા સિપાઈઓ મર્યા પણ પછી ઠનંદા માલેના મનમાં મોટો સંદેહ થયો. તેના અનુમાન પ્રમાણે કેટલુંક લશ્કર કિલ્લામાં પહોંચી જવું જોઈએ; પણ એવું કશું થિહૂન તેના જોવામાં આવ્યું નહિ. આથી તેણે વધુ લશ્કરને કિલ્લા તરફ જતું અટકાવ્યું. બળભદ્રે જોયું કે, હવે શત્રુઓ આવતા બંધ થયા છે, તેમજ સવારનો પ્રકાશ પણ થોડો થોડો જણાવા લાગ્યો; એટલે કિલ્લાની બહાર રહેવું અયોગ્ય ધારી બળભદ્ર પોતાના સાથીઓસહિત કિલ્લામાં દાખલ થઈ ગયો. કિલ્લામાંના ગુરખાઓ પોતાના સેનાપતિની આવી હુ-શિયાદી અને સાવચેતીની વાતો સાંભળીને ખુશખુશ થઈ નાચવા લાગ્યા. બળભદ્રે કિલ્લામાં જઈ પોતાના સર્વ વીર મિત્રોને એકઠા કર્યા અને થોડી વારમાંજ અંગ્રેજો કિલ્લા ઉપર હુમલો કરશે, એ વાતથી વાકેફ કર્યા તથા કેવી રીતે કિલ્લાની રક્ષા કરવી એ પણ સર્વેને કહી દીધું. આ વખતે કિલ્લામાં સળંગ શરીરના સિપાઈઓ ૮૦ થી વધારે નહોતા અને તેમનાં સ્ત્રી-પુત્ર વગેરે સર્વની મત્તગત્રી કરતાં આ કિલ્લામાં ૩૦૦ થી ૩૫૦ મનુષ્યો હતાં. બળભદ્ર સિંહે જાંદોળસ્ત કર્યો કે, પ્રત્યેક ગુરખા સિપાઈને મદદ કરવા તેનાં સ્ત્રી-છોકરાઓએ પણ તૈયાર રહેવું. પતિ મુદ્દ કરે ત્યારે પત્ની તેને ખોરાક આપે, તરસની વેળાએ પાણી આપે. પિતા લડાઈ કરતો હોય ત્યારે પુત્ર તેની પાસે રહે, અને હથિયારવિનાનો જુગો ત્યારે હથિયાર અને દારૂગોળો વગેરે આપે. આવી રીતે મુદ્દ માટે જાંદોળસ્ત કરી ૭૦-૮૦ ગુરખા વીરો પોતાના પરિવાર સાથે સજ્જ થઈ શત્રુઓની વાટ જોતા બેઠા. તેમને વધુ વાર વાટ જોવી પડી નહિ.

સૂર્યનો ઉદય થતાંજ કર્નલ માલે રાતનો બેનાવ સમજી ગયો. આવી અધારી રાત્રે ગુરખાઓ હિંમતથી અંગ્રેજો સામે યુદ્ધ કરશે એ તેણે સ્વપ્નામાં પણ નહોતું ધાર્યું. ગુરખાઓની કામ કરવાની આવી તત્પરતા જોઈ તે આશ્ચર્ય પામ્યો અને પોતાના સૈન્યના ઘણા સિપાઈઓ મરેલા હોવાથી ક્રોધાયમાન થયો. તેણે લશ્કરને હુકમ કર્યો કે, પર્વતપર એકદમ ચઢી જાઓ, ક્યાંય ઉભા ન રહો. તરતજ અંગ્રેજ સેના સર્વ સંકેતોને તુરંત ગણી શત્રુના કિલ્લા તરફ આવી. ગુરખાઓ પણ તેમને આવતા જોતાંજ પોતાની તોપો ગોઠવી દધને ગોળા વરસાવવા લાગ્યા; પરંતુ અંગ્રેજ સેના તેથી ભાગી ગઈ નહિ. જેઓ પછી જતા તેમના ઉપર થઈને તથા જખમી થતા તેમને દૂર કરીને અંગ્રેજ સેના જોતજોતામાં કિલ્લા પાસે આવી પહોંચી.

રેન્જિમેન્ટનો ઉપરી ઇંગ્લાહી પણ સેનાની સાથે દિવાલ પાસે આવી પહોંચે, તે પહેલાંજ ગુરખાનો ગોળોતેની છાતીમાં વાગ્યો અને શરીર લથડી પડ્યું. તેની જગ્યાપર કેપ્ટન કુલમેન્ટન આવ્યો; પરંતુ ભાગેલી દિવાલ પાસે આવતાં તેનું પણ મરણ નીપજ્યું. ગોળાનો મારો એવો ચાલતો હતો કે ભાગેલી દિવાલમાં પ્રવેશ કરવા કોઈની હિંમતજ ચાલતી નહોતી. લેફ્ટેનન્ટ હારિંગ્ટન પણ સિંહ જેવા સાહસથી ભાગેલી દિવાલપર ચઢ્યો, પણ અંદર જુએ તે પહેલાં તેના પણ હજારો ઠક્કા થઈ ગયા. રેન્જિમેન્ટના બીજા સિપાઈઓ પણ હિંમત કરી તે તરફ ચાલ્યા, પણ ગોળાના મારામાં ટકી શક્યા નહિ. પછી ગુરખાઓ કિલ્લાની અંદરથી પથ્થરો વગેરે ફેંકવા લાગ્યા, તેથી પણ અંગ્રેજ સૈનિકો નાસવા લાગ્યા. કર્નલ માલેએ જાણ્યું કે, હવે વધારે અહીં રહેવાથી ઘણું લશ્કર કપાઈ મરશે અને આવા અંચળ શત્રુઓ સામે ટકી શકાશે નહિ. તરત તેણે લડાઈનું મેદાન છોડવા જ્યુગલ વગાડ્યું, અંગ્રેજ સેના તરતજ નાસવા ભાગી અને વીર બળભદ્રનો વળી પાછો જય થયો. આ યુદ્ધમાં પાંચ અમલદારો માર્યા ગયા અને સાત જખમી થયા. ૩૩ સિપાઈઓ માર્યા ગયા અને ૬૩૬ સિપાઈઓનો પત્તો લાગ્યો નહિ. દરેક ગુરખા વીરે સરાસરી ૯ સૈનિકોને મારીને કિલ્લાની રક્ષા કરી. ભારતભૂમિમાં આવી રીતનું વીરત્વ હતું, તેનું સ્મરણ કરવાથી પણ સહુદય જનોને કેવી અસર થાય છે !

ગુરખા વીરોએ અફઘન સાહસ અને વીરતાથી અંગ્રેજોના

હુમલામાંથી પોતાની રક્ષા કરી અગ્રેજ સેનાપતિ શુરખાઓની બહાદુરી અને ઉદ્યમ જોઈને આશ્ચર્યમાં પૂળી ગયો. ત્યારે દારૂ ગોળા, તોપ, બંદુક વગેરે હથિયારોનો પ્રચાર થયો નહોતો અને ત્યારે શરીરબળ અને હુશિયારી ઉપરજ સઘળો આધાર રખાતો હતો, ત્યારે પણ કોઈ કોઈ મહાવીરોએ માત્ર ઘોડાકે સિપાઈઓની મદદથી મોટાં સેન્યોને હરાવ્યાં એ ખરી વાત છે, પરંતુ હવે ત્યારે દારૂગોળાના પ્રભાવ પામે હથિયારોનું શિક્ષણ કે બાહુબળ કામ લાગતું નહિ, ત્યારે એકે નાના બાળકના હાથથી છટેલી ગોળી એક પ્રચંડ મહાવીરની છાતીને લેલી નાખવા સમર્થ થાય છે, ત્યારે સીમા અને લોહાની ગોળીઓ ઉપરજ જય કે પરાજયનો આધાર રહે છે, તેવે વખતે પણ ૭૦ કે ૮૦ શુરખા કુટુંબોએ તસ્તની બનાવેલી કાચી દિવાલની પાછળ રહી અગ્ર ખ્ય અને અતિ હુશિયાર તથા ચચગ અગ્રેજ સેનાને મારીને તલવાર ફેવી રીતે પાછી હઠાવી દીધી ! આ વાત એકાએક તો મેનાપતિના ધ્યાનમાં પણ ઉતરી નહિ, પરંતુ કોઈ પણ રીતે પોતાનું ઘણું લશ્કર નાશ પામેલું હોવાથી અગ્રેજ મેનાપતિ ડરવા લાગ્યો અને મામે મોઢે લડાઈ ન કરતા બીજો ઉપાય શોધવા લાગ્યો.

શુરખાઓનો કિલ્લો પહાડના શિખર ઉપર હતો કિલ્લાથી એક માઈલને આશરે પશ્ચિમ દક્ષિણમાં તે પહાડનાજ એક નાના શિખર ઉપર એક નનો પાણીનો ઝરો હતો તે ઝગતું નામ નાલાપાની હતું એ નાલાપાનીમાનુ પાણી શુરખાઓ પોતાને માટે લઈ જતા હતા કિલ્લાની પામે આ ઝરાસિંચાય બીજો ઢોઈ ઝરો, તળાવ કે ફવો નહોતો. અગ્રેજ સેનાપતિએ જોયું કે, સામે ઉભા રહી શુરખાઓને હનવવાનું કામ તો બહુજ કઠિન છે, પરંતુ કોઈ એવો બહોળસ્ત થાય કે જેથી શુરખાઓ નાલાપાનીનું પાણી ન મેળવી શકે તો ઘોડાજ વખતમાં તૃપાના માર્યા તેઓ આપણે તાબે થાય કરાના પાણીને બધ કરવું એ અગ્રેજ મેના પતિ માટે મુશ્કેલ નહોતું પછી ઝનની પાસે આટપાનથી ઘેનચડી જન્યામાં અગ્રેજ મેના રહેવા લાગી અને શુરખાઓ ઝરા પાસે જતા અટક્યા જો કોઈ બહાદુરી દેખાડી પામે આવે તો અગ્રેજ મેનિકે તેને બંદુકની ગોળી મારી લગ્ન કરના હના આવી રીતે અગ્રેજોની કળાથી શુરખાઓ ઝનમાંથી પાણી લાવતા અટક્યા બીજી તરફ પહાડની આસપાસ પણ દરેક ઠેકાણે સિપાઈઓ ઉભા રાખી દીધા

કે ગુરખાઓ કોઈ પણ સ્થળેથી પાણી લાવવા પામે નહિ.

ગુરખાઓની છાવણીની સ્થિતિ આથી ઘણી ખરાબ થઈ ગઈ. તેઓ એક તો થાકથી અર્ધા થઈ ગયા હતા, બીજું ગુરખાઓના કિલ્લામાં અનેક સ્ત્રીપુરુષો મરણ પામ્યાં હતાં, ત્રીજું જખમી ગુરખાઓ કારમી ચીસો પાડી રહ્યા હતા. હજી સુધી વિજય ગુરખાઓના પક્ષમાં હોવા છતાં અનેક ગુરખા મરણ પામ્યા હતા; અને કેટલાકનાં શરીરોમાં ભારે જખમો થયેલા તેઓ પણ બહુ દુઃખી હતા.

આવા ભયંકર વખતમાં પાણી પણ મળતું અટકવાથી તેમનું દુઃખ કેટલું વધું હશે, એ સહજે સમજાઈ શકે એવી વાત છે. કેટલીક ગુરખા સ્ત્રીઓ જખમથી પીડાતી અને તરસથી પાણી માગતી હતી, પરંતુ તેમના પતિ તે તરસ દૂર કરી શકતા નહોતા. તેઓ પોતે પણ તૃષ્ણાના અગ્નિમાં બળતા હતા. સુકોમળ બાળકો પાણીના હૃદયલેદક પોકારો કરતા કરતા નિરાશ હૃદયથી જગતમાંથી વિદાય થતા હતા. અભાગીઆં માળાપો કંઈ હૃદયથી આ સર્વ જોઈ રહેતાં હતાં. અરેખર, આવા વખતમાં ગુરખાઓને કેવાં સંકટો સહન કરવાં પડ્યાં હશે, એ કહેવું અમારી શક્તિની બહાર છે.

વીર બળભદ્રે વિચાર કર્યો કે, આવી સ્થિતિમાં વધારે વાર રહેવાથી મિત્રોને ઘણું દુઃખ થશે. આથી તેણે કિલ્લો છોડી બહાર જવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો અને આ પોતાનો નિશ્ચય મિત્રોને કહી સંભળાવ્યો. સેનાપતિની આ સૂચના સાંભળી ગુરખા સૈનિકો આનંદ પામ્યા અને સેનાનાયકને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. આ નિશ્ચય મહાવીરને શોભે એવો હતો, ગુરખાઓના ગૌરવને શોભાવે એવો હતો અને તેમનાં નામો ઇતિહાસમાં સુવર્ણના અક્ષરે કેતરાવે એવો હતો. આ નિશ્ચયનો હેતુ વીરને શોભે તેવી રીતે અંગ્રજ લશ્કરને લેદી, તેમની વચ્ચે થઈ પાસેના બીજા પહાડના શિખર ઉપર જવાનો હતો. વીર બળભદ્રે પોતાના સંગીઓને કહ્યું કે, આપણે વીરોની પેઠે દુશ્મનોના સૈન્યને લેદવું છે. જો પાર ઉતરી ગયા તો ઠીકજ છે અને નહિ તો મૃત્યુ થશે તોપણ તે કીર્તિવાળું જ છે. ‘લડીશું’ ‘મરીશું’ના જવાબથી બળભદ્રસિંહના બાકી રહેલા વીરોએ તેના નિશ્ચયમાં સંમતિ આપી. તેજ સમયે અંગ્રજ સેનાને લેદીને બહાર નીકળવાનું નક્કી થયું. વીર પિતાઓ જખમી પુત્રપુત્રીઓ પાસેથી અને પતિઓ જખમી પ્રિયાઓ પાસેથી હમેથને માટે વિદાયગીરી થઈને ઉત્સાહથી રાતની વાટ જોતા બેઠા. બીજો કોઈ ઉપાય ન

તેવાથી જખમી સંબંધીઓને અંગ્રેજોની દયા ઉપર મૂઢીને પોતાનું કર્તવ્ય સાધવા માટે આ પ્રમાણે સર્વ તૈયાર થઈ ગયા.

અંગ્રેજ સેનાપતિને હાર મળવાથી તે ઘણીજ દિલગીરીમાં અને વિચારમાં હતો. મુઝીલર દેશી સેના કેળવાયેલી અંગ્રેજ સેનાને લડાઈમાં જે વાર હંફાવે, એ એક અંગ્રેજ સેનાપતિને માટે યોદ્ધા લજ્જતની વાત નહોતી; એટલુંજ નહિ પણ ખીજ વારની હાર સાંભળતાં એ વખતનો ગવર્નર જનરલ પણ ગુસ્સે થઈ ગયો હતો. તેને એટલો ગંધો અસંતોષ થયો હતો કે તે અસંતોષ પ્રકટ કરવા માટે તેણે ઘણીજ સખત ભાષામાં લખ્યું હતું અને વિવેકને ઝોળગી જઈ સેનાપતિને તેણે ન સહી શકાય એવી ગાળો ભાંડી હતી. આવાં અનેક કારણોથી સેનાપતિનું મન ચોકમાં ડૂબી ગયું હતું. ગઈ રાત્રે ધુપી થીતે ઉપર જતાં કેટલાક અમલદારો માર્યા ગયા હતા અને જીવતા આવ્યા તેઓનો ગર્વ ઉતરી ગયો હતો. આવાં કારણોથી અંગ્રેજ સૈન્ય શાંત હતું અને આ શાંતિ રાત ગઈતેમ વધતી ગઈ.

પેલી બાબતે ગુરખા લોકોની ધાવણીમાં સલાહ-મસદત ચાલતી હતી. અર્ધી રાત્રિ ગઈ ત્યારે બળભરે પોતાના મિત્રોને એકઠા કર્યા અને પ્રશ્ન કર્યો કે “તમે મારી સાથે આવી અંગ્રેજોની સેના ભેદવા તૈયાર છો?” સપળાઓએ જવાબ આપ્યો કે “તમારી પાછળ ચાલવામાં અમે જરા પણ ભય રાખીશું નહિ.” ત્યારે બળભરે ફરીથી સવાલ પૂછ્યો કે “કિંવામાં રહી કિંવાની રક્ષા કરવાથી શું આપણે કંઈ વધારે કરી શકીશું?” સૌએ નકારમાં જવાબ આપ્યો. કેટલાકે બોલ્યા કે, હવે તો તરસથી માણુ ભય છે, પ્રિય રાગાંઓની ચીમીથી છાતી ફાટી જાય છે અને હમણાં તો કિંવામાં મરણી પણ જણાય છે; એટલે એ વધારે રહીશું તો મરણીના લોગ થઈશું. માટે હવે વખત ગુમાવવો ભેઈએ નહિ. સર્વ એકજ વિચારપર આવ્યા અને તે મુજબ વીર બળભરે સર્વને આરતે આરતે નીકળવાને કહ્યું. સર્વ જતા એક પછી એક અર્ધી રાત્રે જરા પણ અવાજ કર્યાવિના બહાર નીકળ્યા. યોદ્ધા વારમાં પર્વત ઉતરીને મચાટ માર્ગ પર આવ્યા. સામે અંગ્રેજ સૈન્યની ધાવણી હતી. પછવાડે ઉંચો-અટલ પર્વત ઉભો હતો. ગુરખા વીરો તૈયારજ હતા. તેઓ લોગ ભેઈ અંગ્રેજ સેના ઉપર ધસ્યા. અંગ્રેજ શોદાઓ આખો દિવસ કામ કરીને યાદેલા દોવાથી નિરાંતે નિદ્રા

લેતા હતા. તેઓ જાણ ગુરખાઓના આ હુમલાથી હમેશને માટે નિદ્રાવશ થવા. ગુરખાઓ એક અક્ષર પણ બોલ્યાવિના આગળ વધ્યા અને પ્રથમ પહેરાનું આખું લશ્કર મારી નાખ્યું. આવી રીતે પહેલા હુમલામાં કુતેહમંદ થતાં ગુરખાઓએ સપાટ રસ્તો તણ પર્વતનો માર્ગ લીધો. થોડી વારે અંગ્રેજ લોકોની છાવણીમાં પુ-ધળ મડખડ થઇ રહી. અંગ્રેજ અમલદારોને ખબર પડી કે, ગુરખા-ઓએ હુમલો કરી આપણા પહેરેગીદાને મારી નાખ્યા છે અને ગુપગુપ છટકી પણ ગયા છે. તેમણે જ્યુગલ કુંડ્યું કે તરત અંગ્રેજ છાવણી બંધત થઇ ગઇ. સૌ પોતપોતાનાં હથિયાર સજ્જ હારખંધ ઉભા રહ્યા અને શત્રુની વાટ જોવા લાગ્યા. આખો પર્વત થોડી વારમાં અશિભય થઇ ગયો. સેંકડો તોપોદ્રાર કિછા તરફ જોળાનો વરસાદ વર્ષી રહ્યો; પરંતુ ગુરખાઓ તો તે વખતે થણે દૂર નીકળી ગયા હતા. તેઓ અલ્પ સમયમાં જળપ્રવાહની સમીપમાં આવ્યા ત્યારે તેમને માલમ પડ્યું કે, ત્યાં સો ઉપરાંત અંગ્રેજ સૈનિકો રસ્તો રોકીને ઉભા છે. તેમને જોતાંજ તેઓ અંગ્રેજ થોલાઓ ઉપર તૂટી પડ્યા. જંદુકના અવાજોથી રણભૂમિ ગાજી ઉઠી, પણ આ લડાઇ લાંબો વખત પહોંચી નહિ. ગુરખાઓએ થોડીજ વારમાં તે સર્વ સૈનિકોને મારી હઠાવ્યા. પછી ગુરખાઓ અગાનું નિર્મળ પાણી પીવા લાગ્યા; જોટલામાં પાછળથી તેમનાપર જોળીઓનો વર-સાદ વરસવા લાગ્યો. આખી રાતની અવિશ્રાંત લડાઇથી બળસદ્રના સોબતીઓ થાકી ગયા હતા, તોયજ તેઓ અંગ્રેજ સેનાને નજીક આવેલી જોઈને પ્રાણની આશા છોડી લડવા લાગ્યા. સફલાગ્યે ગુર-ખાઓ આ વિપદમાંથી પણ બચવા પામ્યા.

અંગ્રેજોએ દેરાદુન ઉપર થડાઇ કરવાથી બળસદ્રે નેપાલના તાનાની મદદ માગી હતી; પણ નેપાલના રાજાને ત્રણ દિવસો સાચવવાનાં હોવાથી તે બળસદ્રને સહાય આપી શક્યો નહોતો; પરંતુ ત્યારે લાગ મળ્યો ત્યારે તેણે તેનાપર ૩૦૦ માણસો મોકલી આપ્યાં. પહેલી લડાઇ થઇ ચૂક્યા પછી આ સેના ચમરદોત્રમાં આવી. આ વખતે અંગ્રેજોએ પર્વતને ઘેરો ઘાલ્યો હતો, તેથી મદદ આવેલા ગુરખાઓ કિછા તરફ જઇ શક્યા નહિ. તેઓ સઘળા ઝરાની પાસેજ ઝાડીમાં છુપાઇ રહ્યા હતા. ત્યારે બળસદ્રસિંહ સામે આવતા અંગ્રેજોને તલવારનો રંગ ખતાવતા ખતાવતા ઝરાની પાસે જઇ પહોં-ચ્યા, ત્યારે તેમના બોલવાનો અવાજ સાંભળીને તે છુપાઇ રહેલા ગુર-

ખાઓ તેમને આવી મળ્યા. બગસદ્ર વન્તજ તેમને યથાયોગ્ય જોડ-
 વી દઇ શત્રુઓની ગતિ જોવા લાગ્યો. યોદી વાન્માં તેમણે લેખુ દે,
 અત્રેને તેમની વગ્ધ આવે છે એ લેનાંજ તેઓએ ચારે વન્ધી તે-
 મનાપગ જોઈનેા માટે ચલગ્યો. આ અચાનક આક્રમણથી અ-
 ટ્રેજ એના લાટકી ટડી ગુ-ખાઓ તન્નજ તેમનાપગ સિંહગર્જના
 કરતા તૂટી પડ્યા; અત્રેજનેના પડકન કરવા લાગી, અનેક મૈનિકો
 ધાયજ યયા, ફેટલાકે માર્યા ગયા અને ફેટલાકે નાસી ફૂટયા.
 હવે અત્રેને તેમની સામે લડવાની હિંમત ભીડી શક્યા નહિ.
 ગુરખા વીરોને પણ ઘણે દિવસે આજેજ મધવાને વખત મળ્યો.
 અને પોતાના બંધુઓના મેળાપથી પૂર્વનું દુખ વિસરી ગયા.

૩૮-ઠાકુર હાથીસિંહ ચંપાવત

વિક્રમ સંવત ૧૬૬૯નો સમય હતો. કંઈક કારણસર બાદશાહ શાહજહાનની સેનાએ બિકાનેરપર આક્રમણ કર્યું. બિકાનેરના મહારાજા દલપતસિંહ રણવાસ સાથે મુસલમાન સેનાને હાથે કેદ પકડાયા અને અજમેર લઈ જવામાં આવ્યા તથા કેઠાર આજ્ઞા ફરમાવીને હુદશા કરવામાં આવી. બિકાનેરના કેટલાક સરદારોએ છોડાવવાને માટે પ્રયત્ન કર્યા, પરંતુ યશ નહિ મળતાં હારી ગયા.

આ પ્રમાણે તેમની સ્થિતિ અજમેરમાં હતી. બિકાનેરના સરદારોની ભીક્ષતા અને નિષ્ફળતા માટે એક કવિએ કહ્યું છે કે:-

“ફટ ખીલાં ફટ કાંધલાં, જંગળધર લેડાંહ;
દલપત હુંડ જ્યુ પકડયો, બાજ ગઈ લેડાંહ.”

બિકાનેરના સરદારોથી તો કંઈ વળ્યું નહિ, પણ એક રાઠોડ ક્ષત્રિયવીર નીકળી આવ્યો. પ્રસંગ એવો બન્યો કે, રાજપૂતાનાના પ્રસિદ્ધ વીરશિરોમણિ બલુલના ભાઈ, ઠાકુર હાથીસિંહજી ચંપાવત પોતાને સાસરે જવા નીકળ્યા હતા. તેઓ અજમેર આવી પહોંચ્યા. તેઓ સાસરેજ જતા હતા, એટલે સાથે માત્ર ૧૮૦ સવાર હતા. અજમેરમાં પડાવ થતાં કોઈક વાતો કરવા લાગ્યા, કોઈક પોતાના ઘોડાની સેવા કરવા લાગ્યા, તો કોઈ દાદી-મૂછો સમારવા લાગ્યા. આમ આ નાનકડી છાવણીમાં ચાલી રહ્યું હતું; એવામાં બિકાનેરમહારાજા સાથેની એક દાસી કંઈ કામ સારૂ બહાર નીકળી હતી તે એ ઠેકાણે આવી લાગી. તેણે આ રાજપૂત સ્વારોને જોઈ પૂછ્યું:-

“આ સ્વારો ક્યાંના છે? જાતના કોણ છે?” સ્વારોમાંના એકે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો કે “રાઠોડ છે.”

જસ, આટલાપરથી તે સ્ત્રી ક્રોધના આવેશમાં આવી બોલી ઉઠી કે “શું હજી પણ રાઠોડો પૃથ્વીપર જીવે છે?” આ વાક્યરૂપી તીરે તે સ્વારોના મનમાં તીવ્ર આઘાત કર્યો; અને એ વાત ઠેક

વીર હાથીસિંહજીને કાને પહોંચી જઈ પરિણામ એ આવ્યું કે, તેમણે તે સ્ત્રીને પોતાની પાસે બોલાવી તેના એવા આકરા વેણુ કાઠણ પૂછ્યું તે સ્ત્રીએ દલપતસિંહજી મુસલમાન સેનાને હાથે ૧૭વાસસહિત કેદ થયું, સરદારોની નિષ્ફળતા અને મહારાજની દુર્દશા વગેરેનું અર્થેતિ વર્ણન કર્યું આ સાંભળી હાથીસિંહજી એ તે દાસીને આશ્વાસન આપી કહ્યું કે “હુમણ સખુર પકડો અને જેમ ચાહે છે તેમ યોગ દહાડા મુખે દુ ખે કાઢો હું સાસરેથી પાછો ફરતા છૂટકારાને માટે બનતું કરીશ.” આ સાંભળી તે દાસી વળી ખાધી છેડાઈ પડી અને બોલી કે “તાસરાની મોજ માણવા જનાર માણસથી એવા કામ નહિ બને.”

વીર હાથીસિંહજી જેવાને નાટે આટલું વેણ બત હવું કોઈએ વાસ્તવિક કહ્યું છે કે —

‘ તેજ ચમકે આબુકે, દુ કારે રજપૂત,
વધપટ ભાવે વાણિયો, રાકે અવાજે ભૂત.

દાસીનું વચન સાંભળતાજ તેને તે સમયે બિકાને ના મહારાજાને ઓડાવવા માટે હાથીસિંહજી તૈયાર થઈ ગયા સાથે માણસો બહુ યોગ છે અને મોટી સેના સાથે કામ છે, એવી તેવી કલ્પના અસાધારણ વીર પુરુષ લાવતો નથી સિંહને માટે કોઈ કવિની ઉક્તિ છે કે —

“ સખ જગ રિપુ હૈ, એકે મૈ, કૃષ્ણ જ અરુ અસહાય,
એસી શકા સિંહકો, સપને જ નહી ભાય ”

બસ, તેઓ પોતાના સ્વારો સાથે શત્રુસેનાપર તૂટી પડ્યા અને દલપતસિંહજીને ઓડાવી વીરકીર્તિ પ્રાપ્ત કરી. સહાનુભૂતિનું કેવું અસાધારણ દર્શન ! એક સ્ત્રીના વેણ ઉપરથી પોતાના વશની કીર્તિને ખાતર, કોઈપણ જાનના લાલની આશા વાર, પોતાની આશા, ઉમેદ અને શત્રુસેનાને ખમે દુ ખીના દુ ખને કાપવા તરફ થયું એ સહજ વાત નથી, પણ તે સમયના રાજપૂતોમા એવા પ્રકારનું ચૌર્ય, ઉદારતા અદિ ગુણો હતા આવી અને બીજી અનેક પ્રકારની વીરત્વભરી ઘટનાઓ રાજસ્થાનના ઇતિહાસમા અગર થઈ છે

(“શારદા” માના રા ૧ મહીકે - અ મહેનાના લેખ ઉપરથી)

૩૯-વીર તેજા જાટ

રાજપૂતાનામાં તેજા નામના એક એડુત જેમ તેમ પોતાનું શુભરાત કરતા. એક દિવસે તેમણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે “આપણને વૃદ્ધાવસ્થા આવી; પણ પુત્ર નથી એટલે હવે જેતીવાડીનું શી રીતે ચલાવશે? કોઈ કુટુંબી કે સંબંધી પણ નથી. પુત્રી પણ બાળક છે અને મોટી પુત્રી તેને ઘેર ગઈ છે.” સ્ત્રીએ કહ્યું કે “શામાટે શોક કરો છો? શુભાશુભ કર્મોનું ફળ મળે તે ધીરજથી સહેવું જોઈએ.”

આ પ્રમાણે તેજા અને તેમની સ્ત્રી વચ્ચે સુખદુઃખની વાતો થયા કરતી હતી. તેજા નિર્ધન છતાં પણ ગૃહસ્થાશ્રમીતરીકે આખ્યા અતિથિનો યથાશક્તિ આદરસત્કાર કરતા હતા. એક દિવસ તેમને પેટપૂરતું ભોજન મળ્યું નહોતું; તેવામાં એક સાધુ તેમને ઘેર આખ્યા. તેજાએ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે “અતિથિ-સત્કાર કરવો, એ મનુષ્યમાત્રનું કર્તવ્ય છે; પણ ઘરમાં સગવડ કશી નથી. શું કરીશું?” સ્ત્રીએ કહ્યું કે “ગભરાઓ નહિ, મારી પાસે ચાર પૈસા છે તે લઈ જાઓ.” તેજાએ કહ્યું કે “સાધુની સાથે ત્રણ ચાર ચેલા પણ છે તેથી હજી વેચી દઈ તોજ પહોંચી વળાય.” સ્ત્રીએ કંઈક વિચાર કરી ઉત્તર દીધો કે “આપ હજી વેચતા નહિ. હવે ચોમાસુ નજીક હોવાથી હજી સિવાય આલે નહિ. માટે આ પહેરેલા સાલ્વા ઉપરાંત બીજાં એકે સાલ્વો વાપરું છું તેજ વેચી દો.” તેજાએ કહ્યું કે “નહિ નહિ; તમે હેરાન થશો.” પતિની આવી સંકટામણ જોઈ સ્ત્રીએ કહ્યું કે “હજી જોટલી હાનિ સાલ્વો વેચવાથી થશે નહિ; માટે આપ મારો સાલ્વોજ વેચી આવીને અતિથિ-સત્કાર કરો.” પછી તેજા સત્કારપૂર્વક સાધુઓને બેસાડી પોતે સાલ્વો વેચીને આઠ આના ઉપજાવ્યા, તેનું અનાજ વગેરે લઈને ઘેર આખ્યા; તથા પોતાની સ્ત્રીને આપી બોલ્યા કે “તમે રસોઈ કરો ત્યાંસુધી હું અતિથિઓ પાસે બેસું.”

હું.” પછી લોબન તૈયાર થતાં અતિથિઓ પ્રસન્નતાપૂર્વક જમ્યા અને સવારે બીજે ગામ ચાલ્યા ગયા. બીજા સાદલાવનર અને નહાવાધોવાનું કંઈ પણ લાગ્યું, તે તેઓને પણ બહુ સાલતુ, પણ ઉપાધ ન હતો. એક વાર પણ પૂરો રોટલો મળતો નહિ કેમકે મોસમ પણ સારી નિવડી ન હતી.

આ પ્રકારે તેઓ અને તેમની પત્ની પોતાના દિવસો ગાળતાં હતાં. એક દિવસે તેઓ ઘરની ખડકીમાં બેઠા હતા એટલામાં દુધી ઓળોના રહવાનો અવાજ સંભળાયો. તેઓને લાગ્યું કે, માનો ન માનો પણ ધાડપાડુઓએ કોઈના ઘરપર ધાડ પાડી છે. આથી પોતાની ઓળે કહ્યું કે “ભુઓ, કોઈના ઘરમા ધાડપાડુઓ ઓળે લૂંટવા લાગ્યા છે લાવો જલદી તલવાર” તેઓની ઓળે તત્તજ તલવાર લાવી આપી. તેઓ તરતજ કંચાજનક ચાંદો સ્વલ્પ તાહતા તે તરફ ચાલી નીકળ્યા. દેવોએ માર્ગમાં એક વિષધ નાગ તેમના પગ નીચે દબાયો. નાગે તરતજ પોતાની ફેણ કાઢી તેઓ તરફ દોડવા માંડ્યું. તેઓને નિશ્ચય થયો કે, હવે પ્રાણ બચવો અસંભવિત છે તેથી તેમણે ઇશ્વરનું સ્મરણ કરી કહ્યું કે “હે દીનરક્ષક પરમાત્મા ! જો મારી તમારામા ભક્તિ હોય અને જો મારો ધર્મ પાળ્યો હોય તો આ સાપ અત્યારે મને ડમે નહિ એમ થતો.” પછી તેઓએ સાપ સામે પણ હાથ લેડી વિનંતિ કરી કે “હે સર્પગજ ! આપ આ સમયે કૃપા કરો, ધાડપાડુઓ તરફથી ઓળોને અપાના કંઈથી તેઓ ન આર્તનાદ કરે છે તે મારાથી સહન થતું નથી, માટે તેમને બચાવવા બંડે હું તેમા બચાવ કરતા હું કામ આવી ગયો તો એથી રૂડું બીજું નથી, પણ યત્રુઓના હાથથી બચે તો આપનીજ પાસે આવીશ, તે સમયે આપ મને ડસી લેજો.”

તેઓની આ વિનંતિ સફળ થઈ. તત્તજ સાપ એક બાજુ ચાલ્યો ગયો. x તેઓ ઇશ્વરનું સ્મરણ કરતા કરતા આગળ ગયા તો જણાયું કે, ધાડપાડુઓએ એક વિધવાના ઘરને ઘેરી લીધું છે. દેટલાક ધરમા પેકા છે, દેટલાક બહાર ઉભા છે, દેટલાક ગાયો અને બે. મોને લઈ જવા લાગ્યા છે અને ઓળો બિચારો ગી. ગી છે. તેઓએ જતાવે તજ બહાનના ધાડપાડુઓ ઉપર આક્રમણ કરી કહ્યું

x અવા બનાવો જેમને નરખ્ખ ભામે, તેમણે તેઓને નેવ નિષ્કામ ધનપ્રેમી, દયુ, સન્નિહ અને વીરાત્મા બની ખાત્રી કરવી

કે “અરે નીચ પુરુષો! એક વિધવાના ઘરપર ધાડ નાખતાં શું તમને શરમ નથી આવતી? ઉભા રહો, હેતા બચ્ચો તેની પ્રસાદી ” એમ કહી વીરવર તેજશ્ચ સિંહની માફક તે ધાડપાડુઓ ઉપર તૂટી પડયા.

ધણે વિકટ સમય હતો પણ વીરવર તેજશ્ચએ યત્નઓના ધા ઝીલતાં ઝીલતાં બે ચાર જણને લોહીલુકાણુ કરી નાખ્યા. અંદરના ધાડપાડુઓએ બહાર આવી જોયું તો તેજશ્ચ ઘાયલ થવા છતાં પણ ધાડપાડુઓ પાસેથી ગાયો-લેંસોને છોડવી રહ્યા છે. તેજશ્ચની આ વીરતાથી સમળા સ્તબ્ધ થઈ ગયા, પણ પછી તેમની ઉપર ગીધની માફક કૂદી પડયા અને સમળ્યા કોઈ માણસો આવતાં તો નથી તે તરફ પણ જોતા રહ્યા.

હવે તેજશ્ચના પ્રાણ જોખમમાં આવી પડયા. દશગાર ધા પાગેલા તેમાંથી લોહી વહેવાથી તેજશ્ચ કંઈક સિધિલ થઈ ગયા હતા; તોપણ આ હરામખોરોને જોતાંજ તેમની નસોમાં શરમ લોહી વહેવા લાગ્યું. તેજશ્ચએ હાકે મારીને કહ્યું કે “કુહો ! ઉભા રહો, તેજશ્ચ જીવતો છતાં તમે નિરાધાર વિધવાને દુઃખ દઈ શક્યો નહિ ! ઉભા રહો, અત્યાચારનું કૃણ ચાખતા બચો ! ”

એ પ્રમાણે કહી વીરવર તેજશ્ચ તે ધાડપાડુઓ ઉપર વિજ-ગીની માફક તૂટી પડયા અને શરીર સિધિલ થવા છતાં પણ પટ્ટા ખેલી બચાવ કરતા રહીને પંદર બદમાશોને ઘાયલ કરી નાખ્યા અને હજુ પણ ઝુઝી રહ્યા હતા; પરંતુ એવામાંજ એક બાલુ-એથી ઘોડાઓની તબડકી મંડળાવા લાગી. આ ઘોડેસ્વારો જોકે અનાયાસેજ અહીં આવી ચડયા હતા, પરંતુ યાત્રુઓએ બાલુ કે, અમને પકડવા આવ્યા છે. આથી જે ધાડપાડુઓ અથવા પાખ્યા હતા, તે ભાંધી પલાયન કરી ગયા. બહાદુર તેજશ્ચ પણ લોહી વહી જવાથી સિધિલ થઈ ત્યાંજ ઢળી પડયા. ઘોડેસ્વારો તે ઘરની નજીક આવતાં ભયાનકે દસ જોઈને ચક્રિત થઈ ગયા અને ઘાયલ થયેલા તેજશ્ચને પૂછતાં તેમણે કહ્યું કે “મહારાજા ! હું આ ગામનો એક બાટ છું, એકાદ જોતર છે તેનાથી જેમ તેમ ગુજરાત કરું છું. હું આજ ઘરમાં બેઠો બેઠો વિચાર કરતો હતો, એટલામાં સ્ત્રીઓના રોવાનો અવાજ આવતાં મારાથી રહેવાયું નહિ અને તલવાર હાથે દોડી આવ્યો. બહારના ધાડપાડુઓ પાસેથી ગાયો-લેંસો છોડાવી, તેવામાં અંદરના ધાડપાડુઓ પણ મારો ઉપર તૂટી પડ્યા. આદ્ય ત્યાંસુધી લડ્યો, પણ ઘોડાઓની ખસીઓનો અવાજ

સાલગીને એ ધાડપાડુઓ નાસી ગયા શરીરમાથી એટલું બધું લોહી વહી ગયું છે કે હવે જીવનની આશા નથી ”

રાજકર્મચારીઓએ એ સાલગીને કહ્યું કે “ શૂંશિરોમણિ ! તમે મહાઅફ્સુસ કાર્ય કર્યું છે તમારો ત્યાગ પરમ પ્રશંસનીય મિત્રવર ! તમને દરબારમા લઈ જઈ રાજાજીને સર્વ વાર્તા અથઘટિ કહીને તમને ઇનામ અપાવીએ ” આથી વીરવર તેજાજીએ કહ્યું કે “મહાશયો ! આપની આવી કૃપામાટે સર્વને ધન્યવાદ આપું છું, પણ જો આપ મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો અહીંથી થોડે દૂર હું જતાવું ત્યાં મને લઈ આવો મેં એક સાપને કહ્યું હતું કે ‘હું લૂંટારાઓને મારીને પાછો આવું છું.’ જેથી એ નાગ મને નહિ ડસતા એક જાણુ આવ્યો મયો ”

વીર તેજાજીની આવી આદર્શ વાણી સાલગીને સર્વ રાજકર્મચારીઓ આશ્ચર્યચકિત થયા અને કહ્યું કે “નહિ નહિ, અમે તમને દરબારમા લઈ જઈને ભારે ઇનામ અપાવીશું અને રાજવેદ પાસે સેવાચાકરી કરાવી પૂર્વે હશે તેવા આરોગ્ય બનાવી દઈશું ” તેજાજીએ જોયું કે, આ રાજકર્મચારીઓ અને દરબારમાજ લઈ જવા માગે છે, ત્યારે તે તેમને ધિક્કારતા જેમ ઉઠ્યા, અને તે સર્પના દર પાસે ગયા થોડી વારમાજ એક જાણુથી મર્ષ આવતો જણાયો. રાજકર્મચારીઓએ પણ જોયું કે, સર્પ ધણી ઝડપથી તેજાજીની તરફ આવી રહ્યો છે સર્પે આવતાજ તેજાજી ઉપર દોડ લગાવી, પણ કરડતા ખમચી ગયો અને તેજાજીની આસપાસ ચક્કર મારવા લાગ્યો તેજાજીએ ધાધું કે, શરીર લોહીથી ખરડાયલું હોવાથી અથવા લોહીવગરનું થવાથી આ સર્પ ડસતો નથી આથી તેમણે તેના તરફ પોતાની જીભ બહાર કાઢી તેજાજીની જીભ બહાર નીકળતાજ તે પર સર્પે ડસ કર્યો, અને વીરવર તેજાજી અદ્ય સમયમા સુરપુર સીધાવ્યા

રાજકર્મચારીઓએ તેજાજીનું રાજ તેમની સ્ત્રીને મોખ્યું અને રાજાને આ દૃઢવિદારક સમાચાર કહેવા ચાલ્યા ગયા દરબારમાં જઈને તેજાજીની સર્વ હકીકત કહી, જેથી રાજાએ પ્રસન્ન થઈને તેમના માનાર્થે પોતાના આજ્ઞા રાજ્યમા તેમની છત્રી અને પાવડી બનાવવાની આજ્ઞા આપી, તેમની સ્ત્રીને લગ્નગીર આપી, તેમની કુવારી પુત્રીને યોગ્ય સ્થળે પરણાવી અને જાને બહેનેને સારી બક્ષીસ આપી.

અહા ! વીરવર તેજાળનો પ્રાણત્યાગ કેવો હૃદયદ્રાવક છે ! આ મહાવીરના સ્મરણાર્થે અનેક રાસડા બોલાયા છે અને લોકોમાં હજી પણ લલકારીને ગવાય છે. આ દોહરો તો તે તરફ પ્રસિદ્ધ છે કે:-

“તેજાનેજા સૌ હત્યો, સવ ઢાકુન સરદાર ।

જીમહીં સર્પ ડસાય કે, ગયો સ્વર્ગ કે દ્વાર ॥”

વાંચનાર બધુ ! આ તેજાળને આપણે કયા પ્રકારનો વીર કહીશું ? તેણે કપડું વેચીને પણ અતિથિધર્મ બજાવેલો. હોવાથી હાનવીર પણ છે. અસહાય સ્ત્રીબલિપ્રત્યેની દયાને ખાતર પ્રાણાંતસુધી લડ્યો, તેથી દયાવીર અને સુદ્ધવીર પણ છે. તે ધારત તો સર્પને ક્ષણમાત્રમાં મારી નાખવા સમર્થ છતાં યગ મૂકાઈ જવાના શુન્ડા માટે, અને તેને આપેલા વચન માટે પ્રાણ આપીને ‘ઋણ ચૂકવ્યું’ તેથી આપણે તેને ન્યાયવીર અને સત્યવીર પણ કહીશું. વંદન હો એવા મહાત્માને ! વંદન હો તેમની જનેતાને ! વંદન હો ભારત માતાને ! વંદન હો એવી સંસ્કૃતિના પાયા આટલા બધા ઉંડા નાખી જવાવાળા સનાતન આર્યધર્મના પ્રણેતા ઋષિમુનિઓને ! અને વંદન હો એ સર્વવ્યાપી અને સર્વ કોઈના પરમ સુહૃદ્ પરમાત્માને !

૪૦-વીર હમ્મીરદેવ ચૌહાણ

અત્યારે ભારતવર્ષ મુસલમાનોના જીવમથી કચકાઇ રહ્યો હતો, હિંદુઓને જબરજસ્તીથી મુસલમાન બનાવાતા હતા અને મા-બહેનોની આબરૂ બચાવવી મુશ્કેલ થઇ પડી હતી, એવે સમયે રણથંભોરગઢમાં હમ્મીરદેવનો જન્મ થયો હતો. તેમનો બાલ્ય કાળ આધુનિક રાજકુમારોની પેઠે હલકટ દરબારી નોકરોના સહ-વાસમાં અને નિર્દોષ બાળવરો મારવામાં વીત્યો ન હતો; પરંતુ તેમની વીર માતા સ્વધર્મનિષ્ઠ આર્યવીરોની વીરત્વબરેલી અસર-કારક કહાણીઓ સંભળાવ્યા કરીને તેમના હૃદયપર પોતાના પૂર્વજોની વીરપ્રકૃતિના દિવ્ય સંસ્કાર અને ઉત્તમવળ ક્ષિતિનો પ્રકાશ પાટખા દરતી હતી. હમ્મીરદેવ મદાન ધીર-વીરબની શક્યા, તેનું આપણુ એક ખાસ કાવણુ હતું.^x તેમના મમયમાં વીર “હમ્મીરની હક” કહેવતરૂપે દેશભરમાં ચાલુ થઇ ગઇ કે:-

સિંહગમન પુરુષ વચન, કદલી ફલ એક વાર;
તિરિયા તેલ હમ્મીર હક, ચઢે ન ફળ વાર.

વાહ! હમ્મીરદેવ તમને ધન્ય છે, તમારી જનેતાને પણ ધન્ય છે અને તમારી હકને પણ ધન્ય છે! તમે જેવા સાહસિક વીર હતા તેવાજ પોતાની ટેક લગવવામાં અચળ હતા.

^x અત્યારે તો ધણીખરી દિ દુ ત્રીઓમા અમંતાનેને આવું તેવું કહેવા-શીખવવા જેટલું જ્ઞાન-ચારિત્ર હોવાને બદલે ‘માવો આવ્યો’ ‘સાપ આવ્યો’ ‘વાઘ આવ્યો’ એવો તેરો ભય આપી આપીને બાળકોને સદામાટે બીકણુ અને નિર્ભય બનાવવાની કળા (અથવા મૂર્ખતા) તો જ્યાંત્યા ભરેલી છે. સરકારી શાળાઓમા તો એવી તેવી વાતો યોગ્ય-શીખવાપજ શામાટે! પરંતુ રાષ્ટ્રમકોને પણ પોતાને પૂજવવા-વંદાવવાની ધગશ આડે આવી તેવી મુદ્દામ બાબતો સાથે લેવાદેવા જણાવી નથી.

આગળ પહેલી સાપટીમા ‘મા જૂ પા’ એવા ચબ્દો દતા, તે પણ દાલતા સરકારી યોજકોના પ્રતાપે ફગી જઈને ‘બા મ્દા પા’ થઇ ગયા છે. મ્દાની સાથે વિદ્યાવની ગિરદ, ગિરકુટ, માસ, મદિરા વગેરેની પ્રેરણા ન ઉમેરાઇ એટલો તેમનો ઉપકાર!

એક વખત અણહિરીન બાદશાહ પોતાની બેગમ સાથે શિકાર ખેલવા વનમાં ગયો; ત્યારે મીર હમ્મદ મંજોલ નામનો સરદાર પણ તેમની સાથે હતો. શિકાર ખેલતાં ખેલતાં એ બાદશાહની મરાઠી બેગમ, મંજોલના સૌંદર્ય ઉપર મોહિત થઈ ગઈ; પરંતુ મંજોલ ઠોઠ પણ પ્રકારે બેગમની ઇચ્છા નહિ લેખવતાં સ્વામીભક્તિને વળગી રહ્યો. આથી એ બેગમ તેને ઠોકણે પાઠવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. એક દિવસ પ્રસંગ બેઠને બાદશાહને આડું અવળું સમજાવવાથી તેણે મંજોલને મારી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ ઠોઠ પ્રકારે એ વાત મંજોલને પહોંચતાં તે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો; અને આશ્રયસ્થાન મેળવવા માટે રણથંભોરગઢમાં મહારાજ હમ્મીરદેવ પાસે પહોંચ્યો. ત્યાં મહારાજને બધી હકીકત કહીને પ્રાર્થના કરી કે “ઓ નરદેવ! આપની વીરતાની પ્રશંસા સાંભળીને હું શરણે આવ્યો છું.” હમ્મીરદેવે તેને આશ્વાસન આપ્યું; અને નીમ્મપ્રતિજ્ઞા કરી કે “હમ્મીર છવતો છે ત્યાંસુધી તમને ઠોઠ પણ મેળવી શકશે નહિ.” આ પ્રમાણે કહીને તેણે સરદારને શરણે લીધો.

આ બાબત અણહિરીન બાદશાહને મંજોલ નામની ગયાના સમાચાર મળતાં તેની યોધ યવા લાગી મુખ્યદોહારા રણથંભોરની ખમર મળતાં બાદશાહે એક દિવસ સાથે સંદેશે કહાવીને નમ્રતાપૂર્વક પોતાના અપરાધીને માગ્યો; પરંતુ હમ્મીરદેવે તે માગણી સ્વીકારી નહિ. છેવટે તે આશ્રિત સરદારે પણ પોતાને ખાતર બીજાપર આદત આવવી અટકાવવા માટે મહારાજ હમ્મીરને પ્રાર્થના કરી કે, મને જવા દો. મારે માટે લડાઈ બંધ, એ હવે મને નથી મળતું; પણ મહારાજે પોતાનો ધર્મ ચૂકવાની સાફ ના પાડી.

આ તરફ બાદશાહે પણ હમ્મીરદેવ ઉપર ચઢાઈ કરવાને હુકમ નાખી દીધો. કેટલાય હજાર સવારો અને કેટલાય લાખ સૈનિકો લઈને અણહિરીન પોતે અડ્યો અને રણથંભોર પહોંચી જઈ કિલ્લાને ચોતરફથી ઘેરી લીધો. આથી હમ્મીરદેવના મંત્રો તેમને વિનવવા લાગ્યા કે “નાથ! આપની આજ્ઞા હોય તો સંધિ કરવાનો કંઈ ઉપાય કરીએ. કેમકે આટલો બધો વિશાળ સેના આગળ સુહૃદીસર દ્વિર્યો શું કરી શકશે? માટે ચાલતાં સુધી હુકસાન વેડવું યોગ્ય નથી.” આમ છતાંયે વીર હમ્મીરદેવ પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી તલમાત્ર અલિપ્ત થયા નહિ અને પોતાના વીરોને દ્વિર્યોનાં કર્તવ્ય સમજાવ્યાં કે, જે શરણે આવે તેની પ્રાણસાદે પણ રક્ષા કરીને સ્વધર્મનું અને

સ્થાવરીતિર્ન પાલન કરવું, એ તો સન્નિયેનો પરમ ધર્મ છે.

પછી તો જન્મે બાળુએથી સુદલેદી વાગવા લાગી. તૈયારીએ તો પહેલેથીજ થઇ ચૂકી હતી. આ બાળુ હમ્મીરદેવના ચોદાએ મુશત્તર થઇને ગઢ પાસે આવ્યા; પેલી તરફ બાદશાહની સેના પહેલેથીજ મોરચા માંડીને તૈયાર હતી. જન્મે બાળુથી તોપો છૂટવા લાગી; ધમધાણ સુદ ચાણુ થઇ ગયું; એકઠો વીરો ધરાયાથી થવા લાગ્યા; તોપો અને ખંડુકોની ગર્જનાથી દરે દિશાએ ધૂજવા લાગી!

મહારાજ હમ્મીરદેવની એ સમયની પ્રસંગતા, ઉત્સાહ અને વીરતા પૂરબહારમાં ખીલી નીકળ્યાં હતાં. મીર મંગોલે પણ એક એવું બાણ તાકીને છોડ્યું કે શાહના છત્રનો ઢંઢ છૂટી પડ્યો. મહારાજ હમ્મીરદેવ પણ અત્યંત વીરતા દર્શાવી રહ્યા હતા. ઢંઢ છૂટી પડતાંજ શત્રુસેનામાં સ્તબ્ધતા છવાઇ ગઇ! બાદશાહનો ચહેરો ક્ષિપ્ત પડી ગયો અને હિંમત પણ ખૂટી ગઇ. તેણે વિચાર્યું કે, માત્ર એક સૌના કહેવાથી મેં આ હમ્મીર જેવા વીર સાથે ક્યાં યુદ્ધ આદ્યું!

પાદશાહના દેટલાયે ઘોડા, હાથી અને વીર ચોદા મરાઇ ગયા. આ તરફ હમ્મીરદેવની સેના દિવાલને ઝાથે રહીને લડી રહી હતી એટલે તેમને વધારે નુકસાન થયું નહિ; અને એ સુદીક્ષર વીરોએ વીરતાનો જે અસામાન્ય પરિચય આપ્યો, તે જોઇને બાદશાહ ઉપરાંત તેની સેના પણ ચકિત થઇ ગઇ!

ઉપરે બાદશાહી સેનાના પગ પાછા પડ્યા; સૈનિકો આમતેમ જંગલમાં નાસી છૂટ્યા; અને મુલતાન પોતે પણ જાહેરા લશ્કર સાથે નાસી છૂટ્યો. પરંતુ પછી કોઇ કારણસર નારાજ થયેલો હમ્મીરદેવનો ભાઈ રણમલ ચૌહાણ લાગ મળતાં બાદશાહને જઈ મળ્યો અને ગઢનો ભેદ બતાવી દીધો. જયચંદ કુટતાં ભારતવર્ષની અને વિજીપણ કુટતાં લોકોની જેવી દયા થઈ હતી, તેવીજ રણચંદોરની દયા ધરેલો માણસ કુટવાથી થઇ શકે વળી ખાછા રણચંદોર ગઢ તરફ પહોંચી જઈને મોરચા માંડ્યા અને રણમલના બતાવેલા સ્થાને મુરંગ લગાવવા માંડી! આ સમાચાર હમ્મીરદેવને પહોંચ્યા; પરંતુ સ્વધર્મ પાલન આગળ તેમને પ્રાણની પણ પરવા નહોતી.

મહારાજે મંગાજળથી સ્નાન કરીને છૂટથી દાનપુણ્ય કર્યા. પછી પૂજ્ય માતાના મહેલે જઈ તેમનાં ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા. આ બાળુ સેનાને પણ તૈયાર થવાની આજ્ઞા આપી હતી, એટલે સૌ ચોદાઓ સુદના સાજ સજ તૈયાર થયા હતા. માતાએ

હમ્મીરદેવને આશીર્વાદ આપ્યા. તેમની માતા બીજી માતાઓ જેવી નહોતી કે જે પોતાનાં બાળકોને ઉંદર અને હૃતસં-બિલાસંથી ઠરાવ્યા કરીને તેને હમેશને માટે બીકણ બનાવી દે! તે તો આદર્શ વીરમાતા હતી. આ સમયમાં તો એને ઉપમા પણ કોની અપાય! હમ્મીરની માતા તો હમ્મીરની માતા હતી. તેણે પુત્રને કહ્યું કે—

વીરો ઉપર વીર સહિ, સેવાં ઉપર સેવ;
ખગાં ઉપર ખગ સહિ, રણ સનમુખ મુત ખેલ.
સન્મુખ છાતી મેં સહે, ઘાવાં ઉપર ઘાવ;
પલકે ના અંધે સંપૂત નર, ચઢે ચૌમુનોં ચાવ.
તિલતિલ તન કટિકટિ પરે, તેમાં મુખ મુવત;
લીધી તાહિ અસીસ મેં, નારી ગીત મુવત.
જો જૂએ તો અતિ ભલો, જો છુતે તો રાજ;
દેતિ પુકારી મેં સખે, મંગલ માવો આજ.

ધન્ય છે અને અનેક વંદન છે વીરમાતા તને અને તારા આ આશીર્વાદને! ભારતવર્ષને અત્યારે એવીજ માતાઓની જરૂર છે. આ બાલુ માતા સાથે આ પ્રસંગ ચાલતો હતો, એવામાંજ દેદલાયે મણુ દાડે શરીને સુરંગ ફાટવામાં આવી, જેથી એ મજબૂત કિલ્લાની ફેટલીકે દિવાલ તૂટી પડી, અને શ્યાહની સેનામાં આનંદ છવાઈ જઈને સૌ ઉજાસમાં આવી ગયા! હમ્મીરદેવ પણ હવે ઘોડા ઉપર સવાર થઈ પોતાના બહાદૂર વીરો સાથે દિવાલ તરફ ચાલી નીકળ્યા. જતી વખતે માતાએ કહ્યું કે, બેટા! ચિંતા કરીશ નહિ, ઈશ્વરની દયાથી તું રણમાં વિજય મેળવીને પાછો આવજો; અને જો તું રણક્ષેત્રમાંજ વીરમતિ પામીશ તો હું પણ ઐતિહાસિક ફેરફાર કરી જતાવીશ, પણ શત્રુનો હાથ કોઈને નહિ અડવા કે. મુદ્દપ્રસંગનાં વિવિધ વર્ણન વાંચવા લાગ્યાં અને એવું ભયંકર મુદ્દ બમ્મું કે બણે બીખ્માર્જુનનું ભયંકર મુદ્દ થઈ રહ્યું હોય!

જે કાયર હતા તેઓ તો આ મુદ્દ થવા પહેલાંજ નાસી છૂટયા હતા અને માત્ર જેઓ સાચા વીર હતા તેઓજ શત્રુઓની સામા જઈ ઉભા હતા. આ લડાઈ અરાબર સાત દિવસ અને સાત રાત સુધી ચાલી. લોહીની નદીઓ વહેવા લાગી. છેવટે હમ્મીરદેવ પોતાના પ્રાણને હથેળીમાં લઈને સુલતાન ઉપર ત્રાટક્યા અને શત્રુસેનાના હાંબા ગમડાવી નાખ્યા. સુલતાનના સૈનિકો વળી પાછા મહારાઈ જઈને પાછા ફર્યા અને સુલતાન પણ પાછો રણમાંથી નાસી છૂટયો! તેણે અત્યારસુધી આવો વીર ક્યાંય જોયો ન હતો,

પરંતુ અહિંસોસ ! ભાવી પ્રબળ છે જે બીજી રીતે યવા સર્જાયું હતું, તે તેવી રીતે પણ યયુજ હૃમ્મીરદેવ યુદ્ધમાં હત્યા પછી થવાયલા તથા મરાયલા વીરોની વ્યવસ્થા માટે યોદ્ધાકે દોષાયો, તે દરમિયાન નિશાન વગેરે પણ પહોંચી ગયા તેની સાથે હૃમ્મીરદેવ નહિ જણાવાથી કેશુ પૂછયાગાછયા વિનાજ સૌએ એમ માની લીધું કે મહારાજે યુદ્ધમાં વીરગતિ પ્રાપ્ત કરી છે આથી તેજ દાણે રાણીઓ, દાસીઓ, અન્ય વીરોની સ્ત્રીઓ વગેરે જોહર કરીને બગી મૂક્યા ! કેટલીયે મહેલોમાંથી ફદી પડી, કેટલીયે ફૂવાઓમાં ફદી પડી અને કેટલીકોએ છરા અને કટારોથી પોતાના પ્રાણ ત્યજી દીધા !

આ પ્રમાણે આ જોહરમાં ૧૦ હજાર સ્ત્રીઓએ પોતાના બિવાહન આપી દીધા બીજી તરફ યોદ્ધાજ વારમાં વીર પતાકા ફરકાવતા વીર હૃમ્મીરદેવ મોટા મનોરથપૂર્વક પાછા ફર્યા, પરંતુ માર્ગમાં મહેલોના જોહરની ખબર સાંભળી ! સાંભળતાજ તેઓ સ્તબ્ધ થઈ ગયા તેમનું દિવ હૃદય છેકજ તૂટી ગયું. તેમના અંતરમાં થી હું ખબર્યા વચન નીકળ્યા કે “ ભાવી પ્રબળ છે, મનુષ્ય ધારે છે કંઈ ને પ્રભુ કરે છેકંઈ ! હવે તો રાજપાટ તેમને અત્યંત ફિક્કું લાગ્યું અને જીવનું પણ તન વૃથા લાગ્યું આથી પછી પોતાના પુત્રને રાજગાદીએ બેસાડીને તરતજ તેમણે પોતાનું શરીર ત્યજી દીધું

ધન્ય છે હૃમ્મીરદેવ ! આજે આપનું પચમૂતનું પૂતળું આ નશ્વર જગતમાં નથી, પરંતુ આપની વીરતા, ધીરતા અને કર્તવ્ય પરાયણતાની ઉજ્જવળ દીર્ઘાંતો તો સૂર્ય અને ચંદ્ર પૃથ્વી ઉપર પ્રકાશશે ત્યાંસુધી ગવાયાજ કરશે, આપના શુભગાન કાનિયોમાં ફાગળ ધર્મ પ્રેરતા રહેશે, હિંદુસમાજનું મસ્તક આપ જેવા પૂર્વજના નામથી સદાયે ઉચું રહેશે, અને આપનું અસ્તિત્વ હિંદુસ્તાનમાં જતી થશે, તો તેના સૂકાયેલા હાડકા પણ વીરતાનો સ્વાચાર થયા વગર નહિ રહે આજે સસાગને ફાગળવટનો પાડ આપ્યો છે અને બતાવી આપ્યું છે કે, ભારતવર્ષ એ કેવા કેવા મહાન વીરાત્મોના જન્મભૂમિ છે આવી રીતે બીજાઓના હું ખ હરવા અને આશિનોને આશ્રય આપવા પાછળ ભારતવાસીઓએ અનેકવાર તન, મન, ધન-સર્વ કાંઈ ન્યોછાવર કરી દીધા છે રામ, કૃષ્ણ, શિબિ, દધીશિ, મોરવજ, હરિશ્ચંદ્ર, મુવકુમાર, મહારાણા પ્રતાપ, શર શિવાજી અને હૃમ્મીરની આ જન્મભૂમિને જગતભરમાં કોઈ પણ દેશ કરતાં અસામાન્ય કદી શકાય ધન્ય ભારત ! ધન્ય આર્યાવર્ત ! વદે માતરમ્ !

वीरोचित सूक्तियों

सुभट-शिरोमणि नही उठाते कापुरुषों पर अपना हाथ,
कभी नहीं भृगराज धनते अपना युद्ध अज के साथ.

X

X

X

यद्यपि टुकड़े टुकड़े हो कर कटे जाता है सकल शरीर,
किन्तु नहीं पीछे हटते हैं रण-भांडुरे लड्डि वीर.

X

X

X

निर्भय निडर डटे रहते हैं करने का सैनिक संभ्राम,
आत्म-समर्पण कर के करते नहीं कलंकित कुल का नाम.

X

X

X

झाटि झाटि सेना लप्पि अरि की शूर न होता है लयलीत,
जय पाना अथवा भर जना ही होती है उनकी नीत.

(“वीरसंहार” भासिकभाषी)

सैनिक-धर्म

मैं हूँ सैनिक सुभट समर की रहती है मुझ का नित आह,
रण-मेरी सुन कर पढ़ता है क्षण क्षण में मेरा उत्साह.
अस शस्त्र की जनकारों में आता है मुझे आनंद,
पी कर के रिपु-रक्त आव से निर्भय फिरता हूँ सानंद.
रहता है सूने शमशानों पर निरादिन मेरा आवास,
हो कर पक्ष ञ्ज रहता है कुटिल काल की मेरे पास.
जन के लीपण हिंसक पशु सज छिप जाते हैं मुझे निवोद,
मेरी सिंहगर्जना सुन कर दहलाते हैं तीनों लोक.
लला कहां फिर क्यों लय जा कर छोड़ू अपना सैनिक धर्म,
इसे विमुष्ण युद्ध से हो कर कइं कायों का सा कर्म.

(“वीरसंहार” भा. लेखक:-‘द्विज कवि’)

પૂર્વજોની વીરતા સ્મરો-પૂજો

આપણે ગુલામ એટલા માટે છીએ કે આપણામાં ગુલામ-જાતિના દુર્ગુણો મોલુદ છે, આપણા રાજનૈતિક, ધાર્મિક અને સામાજિક જીવનમાં અવગણિત લાવનારો દેવાયથી છે, આપણું જાતીય જીવન કુસંપના કાળા વાદળોથી છવાયયું છે; અને આપણી દુર્ભ-જાતા, દુર્ધૃદિ અને કાયરતાથી શત્રુઓનું સૂતેનું પરણત્વ તો જ રહ્યા છીએ. કેટલું ભયંકર પનન ' ગુલામજાતિના લશ્કરોનું ટેવું જીભત્સ દિગ્દર્શન ' કોઈ પણ રાષ્ટ્રમાં અધોગતિ સારી પેટે પ્રવર્તે છે ત્યારે તેની સભ્યતા સદાને માટે વિવીન થઈ જાય છે. આજે ભારતવર્ષની એવીજ દુર્દશા છે. રાતાબ્દીઓથી પરસ્પરમાં વિરોધ કરીને અને હુમલાઓના દુર્ગો સદી સદીને ભારતની તે પ્રાચીન સભ્યતા-કે જે સંસારભરમાં સર્વશ્રેષ્ઠ અને અનુકરણીય મનાતી હતી-તે કોણ જાણે ક્યાં અદ્યત્ત થઈ ગઈ ' કારણ કે અમ ભારતવાસીઓમાંથી ધર્મનિષ્ઠા, દેશભક્તિ, વીરતા, ઇત્યાદિ સદગુણોનો સર્વથા અભાવ થઈ જઈને ભારતીય નવયુવકો કાયરતા અને સ્વાર્થના પોષક, રદિઓના ગુલામ, તથા જૂદ-પ્રપચનાજ પરમએવક બની રહ્યા છે '.

આપણા પૂર્વજોના હૃદયમાં સ્વદેશપ્રેમ ઇશોબ્ધ ભરેલો હતો. તેઓ પોતાની માતૃભૂમિ ઉપર સર્વસ્વ નિજાવર કરવાને તૈયાર રહેતા તેમના માનસ-મંદિરમાં દેશભક્તિના ભાવો પૂર્ણરૂપે વિકસે-લા હતા. પ્રસિદ્ધ જર્મન વિદ્વાન મેક્સમ્યુલર કહે છે કે - " જો મારે સમસ્ત સંસારમાં પ્રકૃતિની આપેલી સર્ગી સપત્તિ, શક્તિ અને સૌંદર્યથી ભરેલો અને સાક્ષાત્ સ્વર્ગસમાન દેશ બતાવવાનો હોય તો હું કહીશ કે, તે ભારતવર્ષ છે. " જો આપણે પ્રાચીન ભારતની વીરતા તથા દેશભક્તિ તરફ ધ્યાન આપીએ, તો બીજા પણ એવા પુષ્કળ પ્રમાણે મળશે કે જે આ અભિપ્રાયની સત્યતા દર્શાવી રહ્યા છે. હિંદુજાતિની વીરતા વિષુવ, વિશુદ્ધ અને શત્રુઓના હૃદય ધ્રુવન-નારી હતી ભારતવાસીઓ જેવા અસામાન્ય વીર અને દિવ્ય મનુષ્યો આ ધરતીના કોઈ પણ ભાગમાં થયેલા જણના નથી. જ્યારે આપણે રામાયણ અને મહાભારતના વીર યોદ્ધાઓની વીરતા અને ધૈર્ય, નામ અને યશ, બળ અને પરાક્રમ, વીર્ય અને શીર્ષ, વગેરે ગુણોનું સ્મરણ કરીએ છીએ ત્યારે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ જઈએ છીએ રામ અને લક્ષ્મણ, સગર ને બલિ, અર્જુન ને બીમ, દુર્્યો ને કૃપાચાર્ય તથા દ્રોણ અને ભીષ્મનો ખ્યાલ આવનાર આપણું મસ્તક નમી જાય છે.

નંદ-નંદન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર તેમના પ્રિય ગોપ અને જ્યેષ્ઠ

જ્ઞાતા બળદેવની યશ-સૌરભ સર્વત્ર સર્વમાન્ય અને અદ્વિતીય છે
લોકો કહે છે કે ગ્રીક-ધર્મગ્રંથનો હરમ્યુલિસ સૌથી બળવાન હતો
અને તેનું પરાક્રમ વર્ણનાતીત હતું પરંતુ તેઓ જૂલી જાય છે કે,
તે તો આપણા બળદેવજી હતા! આ વાતને લગભગ બધાએ પુરા
તત્ત્વશોધકોનો ટેકો છે એ આશ્ચર્યની વાત તો અવશ્ય છે, પરંતુ
આધુનિક સંશોધકોની શોધોએ એ વાત પ્રત્યક્ષરૂપે રજૂ કરી છે
રાજસ્થાનના ઇતિહાસના રચનાર ટૅડ મહાશયનું કથન છે કે,
સરકૃતના “ હરિ-કુલ-દેશ ” એ શબ્દ ઉપરથી હરમ્યુલિસ શબ્દ
બનેલો છે મેધાસ્થિનીસને આધારે ઓરિયન મહોદય પણ કહે છે
કે હરમ્યુલિસ ભારતવાસી હતો વળી ડાયોડોરસ વગેરે બીજા પણ
ઇતિહાસજ્ઞો અથવા પુરાતત્ત્વસંશોધકોએ એ કથનનું સમર્થન કરીને
ભારતવાસીઓના વિપુલ પરાક્રમને આદર્શરૂપ દર્શાવ્યું છે હવે અમે
તેમની વિશુદ્ધિનો પરિચય આપવો જરૂરી માનીએ છીએ અન્યાય,
અભ્યાગ તથા શરણાગતો ઉપર દૂરતા કરવી, એ દિદુ યુદ્ધ-ધર્મના
નિયમ પ્રમાણે નિષિદ્ધ છે તેમની યુદ્ધનીતિ અતિશય શૌર્યથી
ભરેલી, અને કરુણાપૂર્ણ હતી તેઓ નિશસ્ત્ર શત્રુ, સ્ત્રી, વૃદ્ધ, બાળક
અને હારેલા ઉપર હાથ ઉઠાવવામાં પાપ માનતા હતા

પ્રાચીન મહાપુરુષો સિવાય આ દેશમાં બીજા પણ અનેકાનેક
વીરો થઇ ગયા છે કે જેમની પ્રશંસા વિદેશીઓ પણ કરે છે અને
જે મહાપુરુષોના પ્રતાપે આજે ભારતવર્ષ પતિત દશામાં પણ જીવતું
અને આકર્ષક રહ્યું છે શુ યુરોપ વગેરે બીજા દેશોમાં આવા અનુ
કરણીય વીરો થયેલા જાણવામાં આવ્યા છે? કદાપિ નહિ !

રાજસ્થાન કે જેણે દિલ્હીશ્વરના અયાગ બળને પણ પાછું
વાળ્યું હતું તે જગવિખ્યાત છે ‘ દિલ્હીશ્વરો વા જગદીશ્વરો વા’
ની કહેવત એ રાજપૂત વીરો આગળ કશા હિસાબમાં નહોતી
કેમકે તેમની રણબેરીના ગગનભેદી અવાજોથી દિલ્હીનું સિંહાસન
ડાલી ઉઠ્યું હતું તેમની વીરતા જોઇને યવનસમ્રાટ દિગમૂઢ થઈ
જતો હતો આપણે બાપ્પા રાવળનું જીવન ખ્યાનમાં લઇએ છીએ,
ત્યારે એ વાતનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળી રહે છે નિમેજના સરદાર
સુરતાનસિંહ માન ૧૮૦ સાથીઓ સાથે ૮૦૦૦ સૈનિકોની સામે
થઇ વીરગતિને પામ્યા હતા આ તો અનૌકિક સાહસનું એકજ હિદા
હરણ છે અને એવા તેમજ એવી પણ યદી જાય એવા વીર-
કાર્યોથી આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસ અને પુરાણો ભરેલા છે

વીરતા સિવાય રાજપૂતોમાં ક્ષમાનો પણ એવોજ આદર્શ હતો
પરંતુ અતે એજ ક્ષમા અપાત્ર અપાવાથી આપણા દેશને અત્યંત
નુકસાનકારક નિવડી હતી જો તિરૌરીના પ્રથમ યુદ્ધમાં મહમદ
ગોરીને મારી નાખ્યો હોત તો મહારાજ પૃથ્વીરાજને કદાપિ એવા

માગ દિવસો દેખવા પડત નહિ. જૌરંગજેબને કેટલીયે વાર રાજ-
પૂત્રોથી દાગુ' પડ્યું હતું અને તેના પ્રાણ દેવા એ રમત વાત
હતી, પરંતુ રજપૂતોએ તેના ઉપર જત્તાચાર કર્યો નહિ. ચિતે-
ડના મદાગણાએ જૌરંગજેબનો રસ્તો રોળીને તેની ચિમ્પન દડા
કરીમૂદી હતી તેની બેઠમને ઉદ્દેશ્યરેષ સમય કેદીનરીકે લાવવામાં
આવી; પણ ગણાએ વગિચિન ભાવ જરા પણ નહિ ઇ.ડના તેને
મનમાનપૂર્વક દિલીષર પાને મોકલી દીધી.

મદાગણા પ્રતાપનો અખિત્ર પ્રતાપ તો આજે પણ ભારતના
ઇતિહાસમાં સુવર્ણકાંડોમાં લખેલો છે. એ પ્રાચીનમંદીર વીર-
શિરોમણિ તથા આદર્શ દેશભક્તનું અરિત્ર અંગ હતીને એવો કયો
દિલુ દમો કે જેના હૃદયમાં એક વાર કરચ્છા, પ્રેમ તથા વીર-
નો પ્રવાહ વહેવા ન લાગે ? કર્નલ ટાંડના ગજરદાન ઉપરથી
નમનનય છે કે, મદાગણા પ્રતાપે પોતાના પમંદ કરેલા પાંચમો
માથોએ માથે વીસ દળર મોઝનોનો મામનો કયો હતો. એ
વીરતા અઘોષિક છે, તેમ અદિતીવ પણ છે. ય નેપોલિયનને
ઇતિહાસ એના કરતા ઉત્તમદગ છે ? ય કોમ વાર વેનિંગ્ટને પણ
જાવો મામનો કયો હતો ? જે પ્રતાપ રાણાએ દિલુધર્મની પ્રતિજ્ઞા
ગળી અને ભાગનના દેશ-વાત્સલ્ય અને વીરતાના ઉત્કૃષ્ટ ગુણેને
અતિમ મીઠાપર્ષત પટોચાડ્યા, જેમણે દેશ-પ્રેમને કાંજે પચ્ચીસ
વર્ષો સુધી કટિન દુઝો મદન કરવા છતા મનક નમાવ્યું નહિ;
તેઓ આજે પણ સંભાગના વીરપુત્રોમાં અમર, અમર ગણાતા મદા
છે આવા મદાન અત્માઓના જીવનમાંથી આપણે શુ શિક્ષણ લેવું
લેઈએ; તે તો નવયુવકો પોતે પણ વિચારી શકે તેમ છે. એક
કવિએ કહ્યું છે કે “મદાન પુરોના જીવના આપણને શાક આપે
છે કે, આપણે પણ ધારીએ તો આપણા જીવનને જનન બનાવી
શકીએ તેમ છીએ.”

દુર્ગાદાસ ગરોડનું નામ તો આજે પણ ભારતના ઇતિહાસમાં
અમર છે. તેમના વિધને પ્રૂઝવનાર ડમ સ્વરૂપનું દર્શન થનાજ
પ્રેમયોની નાદીઓ બધ કર્ન જતી હતી દુર્ગાદાસને મેટલાય પ્રયો-
બનો દેખાડવામાં આવ્યા, પરંતુ તે પે નાના કર્નવ્ય-માર્ગમાંથી જંગ
પણ ડયા નહિ. તેમને તો રણમાં દલિદારોના ઝલુકાગ, ધોડાઓ-
ના દણદણાટ અને અફેના અવાજો મરિંગે ડોલેજત કરત.
હતા મોઝન સમ દુર્ગાગજેબ પોતાના જીવનમાં માત્ર બે મહત્ત-
વની ડનો દનો. એક તો વીર દુર્ગાદાસ અને બીજા મદારપટ
પતિ દિવાજ મદારાજ. એક વખત જૌરંગજેબે આ બે મદાપુરોના
ચિત્ર બનાવડાયા, પરંતુ એમાં અધારોડી - ‘ડને જ લા આયે સ્વાગ
વયેરો લેમ્પ સમાદ બોલી ઉંચો કે—’ “દુ પેવા શિવાજને તો

ક્રસાવી રાક્યો છું; પરંતુ આ દુર્ગાદાસે તો અમને દુઃખ દેવાનેજ જન્મ લીધો છે." ૧

મહારાષ્ટ્રપતિ સિવાજી મહારાજનું નામ ઇતિહાસના પાનામાં સદાયે સુવર્ણક્ષેત્રમાં લખાતુ રહેશે. જે અધૈકિક વીરતા અને દૈર્ઘ્યો તેમજ પડતી જતી હિંદુજાતિની તથા રાષ્ટ્રની સેવા કરી હતી તે સર્વથા પ્રશંસનીય છે. હિંદુ ધર્મ, હિંદુ નારીઓ અને હિંદુ સમ્પત્તિને ખાતર જરૂર પડે તો ગ્રાણ્ય પણ આપવો, એ તેમના જીવનનો

૨ ત્યાગજૂથિના દમણનાજ એક અંકમા ઉપાધું છે કે:-

‘જનની સુત એસો જણે, જૈસો દુર્ગાદાસ ।’

બહુત દિન હો ગયે. ૨૨૦ વર્ષ પહેલે કી બાત હૈ. મારવાડ કે એક સાધારણ મૃદ મે એક બાલક પેદા દુઆ થા; ઉસ સમય કૌન જાનતા થા કિ વહ અપને સૌર્ષ કી બવાલા મે મારવાડ કા સંપૂર્ણ કલક ભરમ કરેગા ।

ભારત કા બાબાકાદા, અધિરે મેં દુખા જા રહા થા. અસ-હિંચુતા ઔર અનુદારતા કે બાદલ ઉસમેં ધિર રહે થે. ઔર ગ-ર્જેમ કી ધર્મોન્નતા તાડવ કર રહી થી. ઉસકી અજ્ઞાન કી ખાસ ખૂન કે કિતને સોલે સોપ ગઇ; કિતની માતાએ, કિતને બચ્ચે અનાથ હો ગયે! શાસન મેં નીતિ કી કોઇ મર્યાદા થી નહી; સ્વેચ્છા-આરિતા કા સાર્વજિક અભિનય હો રહા થા. યૈસે સમય પશ્ચિમ કે મરુસ્થલ સે બાદલો કે કસેજે ચીરતી ધુધ એક બિજલી કડકી. વીરતા ને અભાચાર કા ગલા ઘોટ દિયા.

બિજલી કી વહ ચિનમરી મારવાડ મેં ફિર નહી ચમકી. દુર્ગા-દાસ કી વહ હંકાર ફિર નહીં સુની ગઇ. આજ તો ક્યા સુનાઇ દેગી ?

આજ (૩૦ અગસ્ટ કે) ઉત્ત રાહૌર-વીર દુર્ગાદાસ કી જન્મ-તિથિ પડતી હૈ, જિસને રાજપૂતના કી સચ્ચી વીરતા કા એક નમૂના ભારત કે ઇતિહાસ મે રખ્યા થા. આજ હમ પંચુ હૈ; અસહાય હૈ; કાયરતા હમારી હાલ હૈ; જીવન આત્મ-વંચના કે ધાવો સે જલ રહા હૈ. હમ ઉસે ક્યા સમજેમે ? દુર્ગાદાસ કે સમજને કે સિમે દુર્ગાદાસ હોના આદિયે. ઉસકી-સી વીરતા ઔર ઉદારતા, ઉસકી-સા સાહસ ઔર આત્મેત્સર્ગ હમ કહા પાયે ? હમ તો હિન પ્રકાશમાન સ્મૃતિયો કી વેદી પર સિર ઝુકા કર ઉસ મહા-પુરુષ કે પ્રણામ કર સકતે હૈ. ઔર હમારે પાસ ક્યા હૈ ?

ઓ રાજપૂતાના ! તેરે, સદૈવ જીવનેવાલે બાલુકલુ એક દિન જિસ વીર કે તેજ સે જીવનમય હો કર કાપ હૈ થે, ઉસકી પાદ મેં દેશ કી અગણિત માતાઓ મે પ્રાર્થના હૈ કિ-

“જનની સુત એસો જણે, જૈસો દુર્ગાદાસ ।”

મદાન ઉદ્દેશ હતો; અને તેથીજ તેઓ સદાયે ભારે મુશ્કેલીઓ સદન કરવા હતા પોતાના કર્તવ્યમાર્ગ પર ખડા રહેતા હતા. ત્યાગવીર ગુરુ ગોવિંદસિંહે પણ ધર્મને ખાતર પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપ્યું, પણ પોતાના દિંદુધર્મની અવગણના કરી નહિ. તેમના બન્ને પુત્રો દિવાલમા ચણાઈ ગયા તેમજે પણ અશ્મેાસનો એક પણ ચન્દ ઉચ્ચાર્યો નથી.

વીર વૈરાગીનું નામ લેતા તો આજે પણ રોમાચ થઈ આવે છે અને આજે પણ અમે એ મહાત્માના નામ ઉપર જે ચાર આંસુ પાડ્યા સિવાય રહી શકતા નથી. x એ ત્યાગી વીરને જે કાયરતાપૂર્વક મારવામા આવ્યો તે મુશ્કીમ ઇતિહાસને માટે રચાયે કલંકશ્ય છે.

અમારી આગળી સભ્યતા તો લુપ્તવત્ થઈ ગઈ છે, હતા આજે અમને તેની ફીણ અને જાખી જ્યોતિ પણ દેશોદયનો માર્ગ દર્શાવી રહી છે. દિંદુધર્મના અનેકાનેક પ્રાચીન મહાપુરુષોની પ્રુણ-સ્મૃતિ આજે પણ અમને કર્તવ્યને માર્ગે આગળ વધવાને પ્રેરી રહી છે. જો કે એ પ્રુણસ્મૃતિઓ પૂરા તેજસ્વી રૂપમાં આપણને પ્રાપ્ત નહિ થતા પ્રાચીન ગૌરવના આખા નમુના તરફિજ પ્રાપ્ત થાય છે; અને અમે પણ પદદક્ષિત ગુલામો અને દીંગડા જેવા બની બેઠા છીએ; હતા એ પુનિત પૂર્વજોના એ સાધારણ જેવા ચરિત્રો તરફ પણ અમે કાળજીપૂર્વક ધ્યાન આપીએ અને એ વીરાત્માઓના માર્ગને અનુસરીએ; તો આજે પણ અમે અમારી ઉન્નતિ અવશ્ય સાધી શકીએ તેમ છીએ. હા, અમે ભારતવાસીઓ દળ પણ જો અમારાજ સ્વાર્થ અને લોભ-લાલચને વળગી રહીશું અને દેશસેવાના નામે પણ મુરદાસ, અછલદીજી અને સોખીન બનાવનારી દાલની વિચિત્ર ડેળવણીના કુકર્મમા મગ્યા રહીશું; ત્યાગુધી તો અમારી તરફ આગળી કરીને સર્વ સ્વતંત્ર દેશો જે કાઈ કહેતા આવ્યા છે, તેજ કલા કરશે કે “જિઆરા આ ભારતવાસીઓ આવા જાગૃતિના જમાનામા પણ કાયર, દીંગડા અને ગુલામજ રહેવામા સૌજાન્ય માની રહ્યા છે.” કેવી બદનામી! પણ પડી છેજ કેને! દીંગડાપથી જેવી ભાવણોની જગ્યાદરાજ, વેસ્થાપથી જેવા ભપકા સપકા, અને મૂડી પંથીઓની ઘોળા દિવસની લૂંટફરો, તથા ગુલામો ધગવાના કારખાના જેવી ચાળા-કાલોજો તથા સરકારી નોકરીઓની સેવાના પ્રનાયે ન્યામુધી મેવા ઉડાવાના ચાલે છે; ન્યામુધી કુડકપટથી પૈસાદાર બનવું, નલડું અને સોડીઆમા ખપડું ચાપ છે; ન્યામુધી દેશસેવાને નામે પણ લગભગ સરકારીયું ચિહ્ન

x એ વીર વૈરાગીનું ચરિત્ર આમાં નથી; પણ દવે પછી પ્રસિદ્ધ યનારા વીરચરિત્ર અથવા સંત ચરિત્રમા તે આવવા સંભવ છે.

અપાયા કરે છે, અને આવુ તેવુ ગમેતેટલુ ચાલે તોપણ જ્યાસુધી દેશના સ્વયંસેવકો અને બહેનઓમા ખપવુ-ખપાવવુ શક્ય છે, ત્યાસુધી ઝખ મારે છે ભારતવાસીઓની બધી મહત્વાકાંક્ષાઓ, જળા-દરાજાઓ અને કનમળાજીઓ !

અરુદ દુકમા એજ કે અમારે અમારા પૂર્વજ વીરાત્માઓ અને ધર્માત્માઓના માર્ગોએ ચાલવાની જરૂર છે અને એ સિવાય અમારે માટે બીજા માર્ગ નથી અમારામાના ઘણાખરા માણસો પોતાવુ હિંદુત્વ-આર્યત્વ-ખોઈ ખેડ છે, અમારુ ભયકર અધ પતન થયુ છે અને ભારતવર્ષ માગીમા મળી ગયુ છે, તે બદલ ભારત-માતાના કલ્પેભમા પડેલા ઉડા ધા માત્ર એક સ્વાર્થત્વગપૂર્વ અપા-નારા વીરત્વના અને દેવી સપત્તિના સાચા શિક્ષણથીજ ભરાઈ શકે તેમ છે સાધુ વસવાણીજ દીકજ કહે છે કે —

“હું વિનયપૂર્વક કહેવા ઇચ્છું છું કે, વર્તમાન ભારત અને આધુનિક જગતને માટે હિંદુ સભ્યતા ઘણીજ ઉપયોગી થઈ શકે તેમ છે. માટે દેશમાં સર્વત્ર ગુરુકુળો, આશ્રમો અને હિંદુ સભ્યતાનું શિક્ષણ આપનાં નાનાં મોટાં વિદ્યા-લયો ખોલવાની ઘણીજ આવશ્યકતા છે.” સાચુ પૂછો તો કોઈ પણ જાતિની સંસ્કૃતિના અધ્યયનથીજ સાચી જાગૃતિ અને ઉન્નતિનો પાયો થોળાઈ પુરાઈને મળજી શકે તેમ છે, માટે ઉઠો ! હિંદુઓ જાગો ! ! અને સ્વધર્મ અને કર્તવ્યને માર્ગે આગળ વધો ! ! આગળ વધો ! ! !

(‘હિંદુપત્ર’ના મીઠુંખાકમાથી શ્રી બહરીનાથ પાડેયના લેખ ઉપરથી નિયોજિત)

વીરતામાં સ્ત્રીઓનો પ્રતાપ

માનાઓ અને બહેનો! આપણા શાસ્ત્રશ્રોત્રોએ સ્ત્રીઓનો દર જાને ઉઠેલો અને ધજોળ માનજવા રાખ્યો હતો તેથીજ સ્ત્રીઓમાં શીલ અને ચારિત્ર્ય સાથે જળ, તેજ પરાક્રમ અને શૌર્ય અસાધ્ય બન્યું તેથી જ દેશમાં શાન, શમ્ભિ અને સપત્તિ બખૂર હતા અને તેથીજ ભારતવર્ષમાં અને મહાન પુરોહિત, ધર્મ વારી અને કર્મ વારી નીપજતા અને તમામ જનસમાજ સ્વત્ર તથા સ્વધર્મક્રમ પરાયણ રહી સર્વ પ્રમાણની મુખસપત્તિ માણતો હતો.

પણ પાછળથી સ્ત્રીજાતિના એ કેટલાક અધિભાર છીનવી લેવાઈ તેને શૂદ્ર તથા જળજા બનાવાઈ, ત્યાંથી ભારતવાસીઓ પણ તેમને જે તેવાજ અવગણવા લાગ્યા અને ઉત્તરોત્તર આખો ભારતવર્ષ ધર્મથી ધર્મથી, કનાગશત્રુથી અને ગુણુ-પરાક્રમથી દીન થતો ગયો.

આ જગતમાં યજુએ સ્ત્રીસમાન ગણ્ય થઈ શમ્ભિ પેલા મરી નથી, અને તેથીજ તેને શમ્ભિ અને વીરાગતના કહવામાં આવતી હતી, કે જે વિશેષજ સ્ત્રીજાતિને ભાગે જ એ જ દેશની કાંઈ જાતમાં અપાયુ દશે.

ભારતવર્ષના ઇતિહાસપરથી તો સ્પષ્ટ દેહી થાય છે, તેને માટે સ્ત્રીવગે પોતાનો સારો દિરસો આપ્યો કે તદ્દન રાધમાંથી જતી ગણેલી બાઈઓ પુનઃ પ્રાપ્ત કરવામાં અવીની સ્ત્રીઓએ વારંવાર પોતાના આત્માનું રત્ન યા છે અને તેથીજ દેશ, ધર્મ અને જાતિની દશા આવી રહી શકી છે એ દેવીઓએજ ગાત્રત વિશ્વશઙ બનીને બીનકુલ રાગસ જેવા હનુઓના ભાથા સાથે ને રચવી કરી છે અને પ્રજાને નામથી બચાવી લીધી છે હજારો રાત્રી છે તેથીજ તે તે દિવ્ય નારીઓને આપણે આજ પૂજી અમૃતમર્દિની, દેવવિનાશિની, મહાપ્રાદી દેવતા ત્રિમોયી વગેરે છીએ એ જ જન ગણના ઇતિહાસના બનાવ છે જે જ્યારે એ મહાન રાત્રી તેના ગાંધપર એસિતો ચઢી આ યા ત્યાં તેના યાત્રી લગ્નની નાથ પ્રજાની સ્ત્રીઓ પણ પોતાની મેળે જોઈ હતી, અને ચળી આવેલા લગ્નગને તેમણે મારી દેવાની પાતાના તાલ્યની ગદા મરી હતી.

રાગપૂતો ગુર્જરાનામાં અમર નામના પ્રાપ્ત કરી ગયા, તેમાં પણ રાગપૂત રમણીઓના જન્મ અને તેજોમય એવા દિવ્ય પ્રાણ દેશવર્ષના રત્ન કાલજ કે તેઓ મરગને તો પાણીની નદિ, રજા માંથી ઈત્યા વગર પાછા વળવાનું તો મો પણ તેઓ વેદની નદિ, પોતાના જગતને ફાસીયુ ધાવણ કરી પણ તેઓ ધવરાવતી

નહિ અને જે ભૂલે ચૂકે તેવો બનાવ બની જતો તો તે તેને દેશવી દેશવી ઓકાવીને કાઢી નાખતી કુમારને હાલરડા પણ તે મદાન થોદો બને એવાજ પ્રકાશના સંલગ્નાવતી પગલુવાની ક્રિયાદરમિયાન પણ જે દેશ કે બ્રહ્માપતિ આપત્તિ આવી પડતી તો તે પોતાના પતિને બાધેય મીઠળે ત્યાથીજ ગણસગ્રામમાં વિદાય કરતી અને જે તે પોતામાં પતિનો ગ્રેમ વળગી રહેતો દેખતી તો પોતાનું માથું પોતાને હાથે ઉતારી આપીને તેને એક પૂરો વીરવ અને બલિદાની બનાવી દેતી વખત પડ્યે તેઓ પોતે પણ તેની સાથે અભ-શસ્ત્ર મજા ધોડેશ્વર ચઢને મદાન ધીરવીરની પેઠે રણમાં વડતી અને થોદાઓમાં શૌર્યની જ્યોતિ જરા પણ કમતી થયેથી જણાતા પોતાના જીવતા દેહની આહુતિ અગ્નિમાં આપી દેતી, અને તેમ કરીને તેનામાં પેઠેની દુર્મંજતા, મોહમમતા, વૈભવવાચ્છના અને સકીર્ણતાના તત્ત્વોને બરમીભૂત કરી નાખતી, અને વીરધર્મની દિવ્ય જ્યોતિ પ્રકટાવીને આખા બ્રહ્માડને ઝળવી મૂકતી તેઓની એવી અદ્ભુત ગૌરવભરેલી ગાથાઓ આજે પણ આપણને અનેરા મહત્ત્વ ને ચિંતન્ય આપી શકે છે.

ત્યારબાદ મરાઠાકાળનો અબ્યુદય આપણુ લક્ષ્ય બેચે છે તે સમયની સ્ત્રીઓ પણ આકાશમાના હુવ અને સપ્તર્ષિ તારાઓની જેમ ચમકી રહેતી જણાવ છે પ્રાત રમરણીય માતા જીજ્ઞાસાજેમણે હિંદુપત પાદશાહીના સ્થાપક મદાન જનપતિ મહારાજ શિવાજીને જન્મ આપ્યો હતો કે જેઓ તેમના મરણપૂર્વે માત્ર ૧૦ મિનિટ પહેલા રણમેદાનમાં એક તાયમા લગવો ઝુંડો ને બીજા હાથમાં લવાની-અર્થાત્ કાલિય સમશેર લઇને શત્રુઓનો સામનો કરી રહ્યા હતાં જાસીની મહારાણી લક્ષ્મીબાઇ, દેહાંગના મહારાણી અહલ્યાબાઇ તથા કૌશ્ઠાપુરના મહારાણી તારાબાઇ ઇત્યાદિ મરાઠા જાતિને શોભાવનારી અનેક માતાઓના હોકારાથી આજે પણ દિશાઓ ગાજ રહી છે.

તે પછી મદાન પ્રકાશમાં આવેલી શીખ પ્રજા કે જે અસામાન્ય બહાદૂર હતી તેમનો સમય આવે છે અને તેમના પણ અબ્યુદયનું એજ એક સખળ કારણ જણાઇ રહે છે સુજનનો જાણે છેજ કે, તેમનો સ્ત્રીવર્ગ અગાધિની પેઠે આજે પણ પોત ના પતિ, પુત્ર કે બાધવ ને જે સ્વમાન, સ્વધર્મ કે સ્વદેશની ગહા કાળે લડતા વીરગતિને પ્રાપ્ત થતા લુએ-જાણે કે ત્યારે તેમની સ્ત્રીઓ જરાપણ રડતી કંડળતી નથી ત્યારબાદ આપણી નવગ્વરપે પ્રગટ થયેલી આર્યજાતિ(આર્યસમાજ)નો સમય શરૂ થાય છે આપણો સિતારો પન્નમમાં અદ્ભુત છે મને કહેવાદો કે, આમાં પણ આપણી મહેનપણીઓના આત્માનો લુરસો જેવો તેવો નથી આરતવર્ષની અદર આ એક અપૂર્વ બનાવ હતો કે, ૨૫ વર્ષપર એક ઉત્સવપ્રસંગે નગરકીર્તનને અટકાવવા કે બગાડી

દેવા મારે યથેશી તજવીએ જાણવામાં આવનાજ એકદમ ૫૦૦ થી વધુ સ્ત્રીઓ ૧૫૪ પછી રીતે નદિ માનના દાઘમા કટારો લઈને સૌને મોખરે આવી ખડી ચઢાવતી ' મથુરામાં જે ત્રણ વર્ષ પર યથેવા દયાનંદ યનાન્દીના અકલ્પનીય નગરકીર્તનમાં સ્ત્રીઓની લગભગ અડી દગર- થી વધુ સંખ્યાની ભવ્ય દાજરી અને તેમણે લીધેલો ભાગ પછી કંઈ એાહી વાન ન હતી x આપણીજ વાત કરું. લગભગ ૧૨ વર્ષ પર સુરત અર્થ પરિવહ વખતે નગરકીર્તનમાં કંઈક દરકત આવી પડતા પુત્રતજ સ્ત્રીઓ આગળ આવીને ચાલવા લાગી અને જાણે- એરો ભયભીન ચઢ પડાવન ચર્મ ગયા ' અતઃકામિન આપને વિનવવા દો કે, જે આપોને એક જાતિરપમા અ પીને આપણો અબુદય સત્વર સાધવો હોય તો આપના જાહેર લુસ્સાજર્થો પ્રતાપો દરે સત્વર પ્રકટાવો.

પારસી કોમની બહાદુરી પણ તેની સ્ત્રીઓનો દિ મતને આ- ભાની છે કે જેઓ એક કાલે રણમેદાને પણ લડી હતી. ઇતિદાસ આ વાનની સાક્ષી પૂરે છે

શું મમમ દેશના સર્વ વર્ગની સ્ત્રીઓની મનોભાવના અ વી જીવત અને જીવંત રાખવામાં આવી હોત તો એ સમિતરવરથી સ્ત્રી- જાતિની બહેનપણી જે રવન નતા તે અદીથી રીસાર્ધ જાહેર પે તાના મ્યાને પોનાની દાસી પરાધીનતાને આપણા નદીને વગમાડી જાત '

કહેવાનો હેતુ એજ છે કે, આવી રીતે ન્હાં સ્ત્રીઓના જીમર જ્યોતિભર્ષાં ને ઉછળના હોય છે, ત્યાજ તેમની સદાચના, અનુ- કૂળના અને જીવંત પ્રેરણાઓ ગ્રાખ રાઈ થઈ છે, અને તેથીજ પુરવો સર્વ મુશીબતોનો દોસે દોસે પ્રતીકાર કરીને, કાર્યની સિદ્ધિ કરીને અને વિજયને વગીને દમેદા ઉત્તમ ખમીરે રંદી થઈ છે.

(મી. સિવદાત ચાપસીના બાપજી ઉપરથી યોગિત)

હે ભારતના બાળકો ! એટલું યાદ રાખજો કે “અમે શું કરીએ ? અમારાથી શું થાય ?” એ વિચારો જ્યારે તમાગ મનમાથી નાશ પામશે ત્યારેજ તમારાથી કંઈ થઈ શકશે એ પણ ખ્યાન રાખજો કે “તમે કોઈ પણ કામની શરૂઆત કરશો એટલે કેટનાક વિધ્નો તો આવશેજ, પણ તે વખતે જો તમે તેને સહન કરી લઈને દૃઢતાથી આગળ વધશો તો તે પણ આપોઆપ દૂર થઈ જશે અને તમને વિજયજ મળશે અને જ્ય ન પણ મળ્યો તો તમે તમારી ફરજ બજાવી છે, એવી ખાતરી તમારૂં મન પૂરશે તો તે પણ કંઈ થોડા આનંદની વાત નથી

વળા એ પણ યાદ રાખજો કે ‘સીતા, સાવિત્રી, દમયંતી વગેરે તમારી આદર્શ કુનાગનાઓ છે” યાદ રાખજો કે “મહાયોગી ઉમાનાથ શકર તમારા આદર્શ દેવતા છે” યાદ રાખજો કે “તમારી સ્ત્રી, તમારૂં ધન, તમારૂં જીવન એ કાર્ત્તમારા ઇન્દ્રિયગત સુખસ ભોગને માટે નથી” રમગજુમા રાખજો કે “તમે તમારે પોતાને માટે નહિ પણ જનની જન્મભૂમિને માટે જન્મ્યા છો” તમે વીર છો—તમે નિડર છો, તમે ધન્ય છો, તે એટલા માટે કે તમે ભારતના છો અને ભારત તમારો છે ઉચ્ચ કંઠે ગર્જી ઉઠો કે “અમે ભારતના છીએ અને બધા ભારતવાસી અમારા ભાઈ છે’ સગ્ગ હૃદયથી કહો કે ‘મૂર્ખ, દરિદ્ર-કગાન, બાહ્યજ, અત્યજ અને બધા ભારતવાસી અમારા ભાઈ છે’

તમે એકાદ ફાટયોતૂટયો નાનો કકડા કમરે લપેટયો હોય, તો એ કગાન વેશમા પણ ગર્વસહિત કહેજો કે “ભારતવાસીઓ અમારા સહોદર છે—અમારૂં જીવન છે ભારતનો સમાજ અમારો ખાવ્યાવરયાની ક્રીડાભૂમિ, યુવાવરયાનું આનંદનન અને વૃદ્ધાવરયાનું પવિત્ર શાંતિમય તપોવન છે”

બોલો ભાઈઓ !—‘ભારતભૂમિ અમારે સ્વર્ગાદપિ ગરીબસી છે ભારતના કલ્યાણમાજ અમારૂં કલ્યાણ છે’ અહોરાત્ર પ્રાર્થના કરો કે “અયિ જનનિ ! હે અમારી અધિષ્ઠાત્રી દેવિ ! અયિ મહામ હિમામયિ જગન્માતા ! અયિ સર્વશક્તિશક્તિનિ ! અમને પશુત્વના દોષોથી મુક્ત કરીને મનુષ્યત્વ આપ ”

હિંદુ એટલે ?

‘હિંદુ’ શબ્દને સર્વોચ્ચ મદિમાવાન બનાવવો કે તેને તિરસ્કાર કે અનનિમિત્તક રાખવો, એ આપણા પોતાનાજ હાથમા છે.

‘હિંદુ’ એટલે એકે પરાક્રમચાળી, તેજસ્વી, ઉદાર, ઉન્નત, સદ્ગુણાપકૃત, શૂરવીર, ધીર, ગર્જાર અને ચક્રવર્તિ વિશ્વવિજયી પ્રભુ. ‘હિંદુ’ એટલે દુનિયાના દરેક દેશને પોતાના સર્વોચ્ચ ધર્મનો ઉપદેશ આપી, જાનટૂટી તરીકે અનુભવસિદ્ધ અધ્યાત્મજ્ઞ નની ઉદારતાથી લલાણી કરનાર દાનવીર અને ધર્મની પ્રતિમા.

જો ‘હિંદુ’ શબ્દદ્વારા હાથ કોઈ નિર્માલ્ય ભાવનાનું સૂચન કરવું ટોચ તો તેને તમારા સર્વોચ્ચ સિદ્ધાંતો સમજાવી તમારી ઉચ્ચતાનો પરિચય આપીને એમના પાસેજ કબૂલાતવું જોઈએ કે ‘હિંદુ’ એટલે ધૈર્ય, દામા, દયા, દાન, તપ, ભક્તિ અને મોક્ષના મૂર્તિમત સ્વરૂપ. ‘હિંદુ’ એટલે સર્વોચ્ચ વિજયી દુનિયાના બાળપણમાયે સર્વોચ્ચ જ્ઞાન પામનાર ઉત્તમ જાતિ.

તમારી કૃતિઓવડે સાગિત દરી આપો કે, કોઈ પણ ભાષામા ‘હિંદુ’ કરતા વધારે સારો, અને ચશસ્ત્રી શબ્દ છેજ નહિ.

જગતના મગરમા મગર માણસેમાનો એક ડુંડું, પણ મને કહેવા દો કે, ડુંડું મારી પેનાના કોઈ લાપકાત કે રક્તિ માટે મગરર નથી, પરંતુ માગ પ્રાચીન પૂર્વજોને માટે મગરર હું. જેમ જેમ ડુંડું ભૂતકાળનો કતિહાસ અવવાહતો ગયો, તેમ તેમ મારા હૃદયમા એ ગૌરવની ભાવના વધારે પ્રમજ થતી ગઈ છે, અને એજ ભાવનાથી મને સપૂર્ણ વિશ્વાસ, દદના અને ધૈર્ય પ્રાપ્ત થયા છે, એજ ભાવનાએ મને ધૂજમાથી ઉત્તો કરાને આપણા પૂર્વજોએ યોજેલા મહાન વિચારો પ્રમાણે કાર્ય કરવાને બજ અને ઉત્સાહ અર્પણ કર્યા છે.

પૂજ્ય પ્રાચીન ગ્રાંથોના સત્તાનો ‘ધર્મરૂપાથી તમારામા પણ પૂજ્ય વિનિયોના અભિમાનનો તમાર દાઓ.’ તમારા ધરિના આગ્રમે અગ્રમા આપણા પૂર્વજોએ દેદાની ભાવના ભરી જાઓ. એ અભિમાન, એ ગદા તમારા હૃદયમા એનપ્રેન થઈ જાઓ અને તે દ્વારા આખા જગતનો ઉદાર થઓ.

(સ્વાનીધી વિવેકાનંદના લાહોરના ભાષણમાથી)

ઉત્તમ ચરિત્રોના ફાયદા

(અનેક અનુભવીઓના ઉદ્દગાર)

“જીવનચરિત્ર એ એક પ્રદારનું દર્પણ છે જેમ અરીઆમાં મનુષ્ય પોતાની મુખ્યકૃતિમાં આપણું છબિ છે, ત્યારે તે પ્રાણીને દાર્દી નાખવા અને કાલિમાં વધારે કરવામાટે પ્રયત્ન કરે છે, તેમ ચરિત્રમાં અરસી વડે પોતાના સ્વભાવમાં વળગેલા કૃપણ, વશુ-ચુલ્કો વગેરે તેના જીવામાં આવે છે; અને તેમ ચતા દૂષણનો ક્ષય અને સુવર્ણમાં શુદ્ધિ કરવાને તે ભગ્ન થાય છે. વળી જે કામ ઉપદેશ અથવા બોધ કરવાથી નથી બનતું, તે કામ જીવનચરિત્ર મહેલાઈથી પાર પાડી શકે છે. અતિશય લઈ નિઘા રહો, દેશાટન રંગે, સ્વદેશહિને વધુ યાત્રો પ્રેમસૌંદર્ય લખવા એવા એવા ઉપદેશો મુખે અથવા પુસ્તકકારો કરવાથી જેવી અને જેટલી અસર થાય છે, તેના કરતા એવા ચુલ્કોથી અંકિત થઈ પ્રખ્યાતિમાં આવેલા મહાપુરુષોનાં ચરિત્ર વાચવા સમજવાથી અધિક અમર થાય છે; વાચનારના સ્મરણરચનામાં તેની આગાહ ઉઠી જાય પડે છે, અને પછી તે તેને અનુસરીને ઉત્તેજિત થઈ જવાર પડે છે.”

“ઉત્તમ ચરિત્રો તેના વાચકને બતાવી આપે છે કે, એક સામાન્ય મનુષ્ય પણ પોતાનું જીવન જેટલી હદ સુધી ઉત્તમ બનાવી શકે તથા કેવા ઉચ્ચ કાર્ય કરી શકે અને જગતમાં કેટલી નવી સારી અસરો ફેલાવી શકે.”

“ચરિત્રોના વાચનથી આપણું ચૈતન્ય સતેજ થાય છે, આપણી આશામાં જીવન આવે છે; આપણામાં નવું ધૈર્ય, હિંમત અને થકા આવે છે; આપણે આપણા ઉપર તેમજ બીજાઓ ઉપર વધારે રાખી-એ છીએ, આપણામાં મહત્વાકાંક્ષા બળે છે; આપણે રૂઝ કાર્યોમાં નોકરીએ છીએ અને મોટાઓનાં કામોમાં તેમની સાથે હિસ્સેદાર થવાને ઉત્કેષાઈએ છીએ. આ પ્રમાણે જીવનચરિત્રોના સહવાસમાં રહેવું, જીવવું અને તેમાંના દાખલાઓ જોઈને સ્ફૂર્તિમાન થવું એ તે તે ઉત્તમ આત્માઓના સમાગમમાં આવવા બરાબર અને ઉત્તમ મંડળના સહવાસમાં રહેવા બરાબર છે.”

“મહાન સીપુરોના જીવનચરિત્રોનું ચિંતન કરાય છે, ત્યારે આવાન બરાબર સમજ થાય છે કે મહાતાને હવાએ સર્વને માટે ઉઠાડે છે.”

આવું છે, તેથી જ આ સંસ્થા તરફથી ઉત્તમ ચરિત્ર નીકળ્યાં છે.

મહાભારત શામાટે સ્વરીદવું?

મહાભારતરથી જે મહાસાગરના એક સ્વરૂપ અસરપ ' ભગ વદગીતા ' જગતભરના વિદ્વાનોને પોતાના અદ્ભુત જ્ઞાનગૌરવથી ચક્રિત કરી રહી છે, જે મહાસાગરમાથી બીજા પાણી એવા એવા અનુપમ રત્નો મળ્યા છે કે જે નિઃસ્પર્શ લક્ષ્યાધિ અધિકારીઓના હૃદયને કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિના અનેરા પ્રકાશથી અજવાળા રચ્યા છે, જે મહોદધિના એક અમરના અડરૂપ "શાંતિપાર્વ" માં લહે-રાઈ રહેલું ધર્મોચીત, તેમા નિમજ્જન કરનારાં દગ્ગરો ધર્મજિજ્ઞાસુ હૃદયોને શાંત, પવિત્ર અને ચારે પદાર્થ (ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ)ને પાન બનાવતું બાળું છે, જે મહા પ્રયત્નો અદ્ભુત પ્રકાશ દગ્ગરો વર્ણથી આર્ષ નૃપતિઓની પરપરાને રાજધર્મ અને વીરત્વના ઉત્તમ આદર્શ દર્શાવતો આ ગો છે, જે મહાન પ્રયત્ની ઓજરવી કથાઓએ ચતાપધિ નૃપતિઓને અને લક્ષાર્ધ દાનિયોને પ્રભાવિત કરીને પરમ રિતકારી ધર્મપથ પગાવ્યા છે, જે મહાપ્રયત્ના પ્રભાવે પિકટ સમયમા પણ પ્રતાપ, શુરુ ગાવિદ અને શિવાશ્ર જેવા મહાવીરોને અપૂર્વ ચેતના અને અદ્ભુત પરાક્રમભર્યા અપાર જગજાણી સન્નિદિઓ સામે અકબળાવે ઉભા રાખ્યા છે, જે મહાન પ્રયત્ની જ્યેષ્ઠ પ્રેરણાઓમાં પ્રેરણને લક્ષ્યાધિ દ્વાનકુળદીપક વીરત્વમાઓએ આ નમ્મર જગત પ્રત્યેના મોદ-મમતા છોટી દીધા અને પોતાના પ્રયત્ન સરીકેને પ્રદુલ્લભવને સ્વધર્મપાલનના મહાપ્રયત્ના તૃણની પેડે દોમી દષ્ટ વીરગતિને પ્રાપ્ત કરી છે, જે મહાન પ્રયત્ન ભારતવર્ષની તાલની દીનદીન દશામા પણ વિદ્વાનથી માટી ખેડત મુખીના અને રાજ-થી માટી રક્ષર્થતના કાટચવધિ સત્તાનોને આર્યોની જ્ઞતા માન્ય પ્રામીન જ્વહોજ્વલાવીનું સ્મરણ આપતો થોડો તેમના એક મણિખચિત સમારકરતભર્યે ભારતવાસીઓને 'વૃષ્ણિષ્ણ જાપ્રત્ત, પ્રાપ્ય વરાન્નિષોષત્' કત્યાદિ ઉત્તેજક મહામનો રચે રચી સુજાવી રચ્યા છે, અને જે મહાન પ્રયત્ન દેવર્ષિ, ખરુર્ષિ, રાજર્ષિ અને ચારે વર્ણાશ્રમના અનેકાનેક મહાત્માઓના ચરિત્રારથી મહામણિઓથી સુસોજિત દોષને તેમના વ્યવહાર તેમજ પરમાર્થને સમતા અનેકાનેક પ્રેરણાદક અનુભવોથી અને ઉન્નતિપદ ઉપદેશોથી ભરપૂર છે, રાવો આ આર્યોના આદર્શભૂત જ્ઞાનચારિ પથી રોશી રહેલો મહાસાગરમગો મહાભારત પ્રયત્ન, પોતાના સમગ્ર સ્વરૂપમા ત્રિ-કુ-આર્ષના ગૂઢને મુગોહિત કરે, ઉચ્ચ પ્રેરણાઓ આપ્યા કરે અને ઉન્નતિપરાવળ રાખ્યા કરે એવું કોણ નદિ ઇચ્છે!

મહાન જ્ઞાન ભાગોના નૃષ્ઠમ ખ્યા પર ૦૦, મૂ'પર ૩૬, તત્તમા ૩૨, મસ્તુ' ગાદિત્ય વર્ષક કાર્યાવધ-અમદાવાદ અને મુખર્ષ-૨

આ સંસ્થા તરફની પરમપાવની રામાયણો

શ્રી વાલ્મીકિ રામાયણ

ઉત્તમ ભાષાંતર—આવૃત્તિ બીજી

ચિત્ર ૩૨, પૃષ્ઠ ૧૩૪૦, મૂલ્ય ૬, દિવાળી મુદ્રી પા
વળી હનુમાન ઇત્યાદિ વાનર હતા કે મનુષ્ય? રાવણને માથાં
દશ હતાં કે એક? હનુમાન સમુદ્ર ક્ષેત્રીને ગયેલા કે તરીને ?
વગેરે અનેક બાબતો પર નવોજ પ્રકાશ પાડનારા તથા
રામાયણનો અદ્ભુત પ્રભાવ અને ઉપકારકતા દર્શા-
વનારા અનેક મહાવપૂર્ણ લેખો આમાં છે.

શ્રી તુલસીકૃત રામાયણ

આમાં ઉત્તમ ટીકા અને ૪૦ ચિત્રો છે.

મૂળ દોહાઓપાઠ આવા મોટા અક્ષરમાં છે.

ગુજરાતી ટીકા આવડા મોટા અક્ષરમાં છે.

પૃષ્ઠ ૧૪૨૦, મૂલ્ય ૬, દિવાળી મુદ્રી પા

આમાં ઉપલા અનેક લેખો ઉપરાત લેખક કથાઓ, લવકુશકાંડ,
દુષ્ણસીદાસ ૪૦ ના ઉત્તમનાં ચરિત્ર, હનુમાનચાલીસા,
અષ્ટક, તિથિપત્ર, સલાકાપ્રત્ન, રામાયણ માહાત્મ્ય
તથા બીજી પણ પુષ્કળ બાબતો અપાઈ છે.

શ્રીયોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ

મોટા બે ભાગમાં ત્રીજી આવૃત્તિ

આવા મોટા અક્ષર, વેદધર્મસંભાવાળું ઉત્તમ ભાષાંતર,

પૃષ્ઠ ૧૬૦૦, મૂલ્ય ૧૦, દિવાળી મુદ્રી ૮૫

શ્રી ગિરધરકૃત રામાયણ

આવા મોટા અક્ષરમાં છપાયેલી શુદ્ધ આવૃત્તિ,

પૃષ્ઠ ૭૮૦, કદ ૫૫x૮, પાકું પૂંકું, મૂલ્ય રા

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય અમદાવાદ અને મુંબઈ

ગીતાનો નિત્યપાઠ શામટે કરવો?

ગીતા મુર્ગતા કર્તવ્યા ક્ષિમ્ન્યઃ શાસ્ત્રવિમ્ભર ।

ચા સ્વચ પથનામસ્ય મુસપશાદિનિ સ્મૃતા ॥

હાવાઈ અવ વિપ્લવ ભગવાનના મુખારવિદનાથી નીચેના ગીત શામટે મત્રા લેવું (૫૨મપદ ૧૫૨ અને નવ મુગ્ધન) મત્રવ્ય દોવા હના (દે મનુષ્યો તમારે) અન્ય શાસ્ત્રોની મ મદદમા પ વાનુ શુ પ્રયોગ લે છે.

“મદુર્ધિ વ્યામ”

ભાવાન શ્રીકૃષ્ણ મ્હે છે કે — હે અર્જુન! આપણા આ ધર્મમય નવારૂપ ભગવદ્ ગીતનું જે કોઈ પાન મ મે તેણે જ્ઞાન ધનથી ના નવ મત્રાનાનું પૂજન કર્યું છે એમ ન સમજશ.

શ્રીજ્ઞાનેશ્વર મહાનાજી મ્હે છે કે — ગીતામા વેદોના ત્રણે મ રૂપ મ્હે ૧ છે ભાવાન ગીતા મનિમાન વેદ હેતુને આ ૧૫૩મા તે વેદ મ તા પશુ વિદે છે” x x x “જે મહા ગીતા મય બીજાઓને નવે તેણે જ્ઞાને મ મે મનુષ્યનું નદન બે ૧ જાણવ” x x ‘ગીતારથી માતા અને મનુષ્યે રથી જ રો છુ મ પોવા ભગે છે, તેમને મેગાપ મ ૧૫૧ આપવો એ તો તર્ક સજ રને ને મધ્ય ધર્મ છે’

મત્રાનની એમર્મનના રેસતો મ્હે છે કે, તેના મનપા ગીતા અને ઉપનિષદોની જ વધારે અમદ યદ્દની. આમી શ્રીનામનીર્ધીછ

ગીતાને ધર્મનો સર્વોત્તમ મય માનવામા આવે છે તેનું એ ૧ મ જ છે કે તેમા નન, મમ અને ભમિ ત્રણેયો ૧ ન્યાય આપ વામા આ રો છે અન્ય કોઈ મયમા આનું સામવસ્ય નથી” x x આવો અપૂર્વ ધર્મ, આનું અપૂર્વ ઐશ્ય કેવળ ગીતામા ૧૬૬ ૧૦ મય યાવ છે આવી અવલુન ધર્મ આખ્યા મોઈ પશુ દેહમા ને કે ૧ પશુ મ ૧૬૬ મે પશુ મરી રોય એમ જણાનું નથી x “આવો” ૧ અને ઉત્તમ ભમિવાદ જગતમા બીજે ધ્યાવ નથી ‘મદુર્ધમા બમિમાખુ

રાનીન મુગ્ધની મર્વરમ હીવ વરતુઓના ભગવદ્ગીતાથી મ ૧ કોઈ પશુ વમુ નથી x x ભગવદ્ગીતામા એ ૧ જ્ઞાન અને નવ વ્યાપી નાન છે કે તેના લખનાર દેવને જગલિત વર્ત યદ્દ જવા હના તેના જેવો જ ને એકે મય દજમુધી લખારો નથી — ગીતાની નાયે ન આવના જગતનું ૧ નનુ બીજુ બધુ જ નાન નને તુ ૭ જાણાય છે અને વિચાર દરતા આ મયનું મદત્ત અને એ ૧ જધુ જાણાય છે કે કોઈ મોદ વર તે એવો ૧ વિચાર યદ્દ આવે છે કે આ તત્ત્વન મે યદ્દાન મુગ્ધમા વખવ ૧ રોત્ત એ ૧ ૬ રોત્ત પ્રન ૧ મોગ મત્ત અને શુનિ ગીતાથી પવિત્ર જગમા રનાન મ ૧૩ ૧ મદુર્ધમા યોને

મદુર્ધમા નાધીછ મ્હે છે કે — એ ૧ વખત મોગે અતમાજ પ ૧ આવેલા જાણુ યા તે વખતે ગીતા મને જદ્દ ૧ અધ્યાનનરૂપ યદ્દની’

ગીતાવિષે તિલક મહારાજ

“ સ સારમા ભ્રમિત થયેલા મનને શાંતિ આપી નિષ્કામભાવે કર્તવ્યમા જોડનાર ગીતા જેવો બીજો એકે ગ્રંથ સંસ્કૃતમા તો શુ પણ આખા જગતના ગ્રંથોમા પણ મળવો દુર્લભ છે ”

“ વર્ણનો, આશ્રમનો, જ્ઞાતિનો, દેશનો, સ્ત્રીનો કે શૂદ્રાદિનો પણ ભેદ ન રાખતા સર્વ કોઈ માટે એકસરખી સદ્ગતિ સમજાવનાર અને ઇતર ધર્મપ્રત્યે સહિષ્ણુતા દર્શાવનાર એવી જે જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મયુક્ત ગીતા, એ તો સનાતન વૈદિક ધર્મરૂપી વૃક્ષનું એક અત્યંત મધુર અને અમૃતપદને પમાડનાર અમર ફળ છે ”

“ આ ગીતાધર્મમા વૈદિક ધર્મનો જે સમગ્ર સાર આવેલો છે, તે નિત્યધર્મને જાણીને તથા કેવળ કર્તવ્ય સમજીને સર્વ ભૂત હિતાર્થે પુષ્કળ પ્રયત્નો અને વિજયો કરનારા કર્મવીરો તથા ધર્માત્માઓ જ્યારે આ ભારત ભૂમિને અલકૃત કરતા હતા, ત્યારે આ દેશ પરમેશ્વરની કૃપાને પાત્ર થઇને જ્ઞાન ઉપરાંત આરિગ્ય તથા ઐશ્વર્યને પણ શિખરે પહોંચી શક્યો હતો, અને એ બંને લોકમાયી તારનારો તથા શ્રેયસ્કર એવો પૂર્વતર ધર્મ જ્યારથી છૂટ્યો ત્યારથીજ ભારતવાસીઓની કનિષ્ઠ સ્થિતિ થર થઇ છે ”

“ હિંદુધર્મ અને નીતિશાસ્ત્રનાં મૂળ તત્ત્વ જેને જાણુવાં હોય તેણે આ અપૂર્વ ગ્રંથનું અવશ્ય અને પ્રથમ અધ્યયન કરવું જોઈએ કારણ કે સામ્ય, ન્યાય, મીમાંસા, ઉપનિષદો, વેદાન્ત વગેરે સ્વરાક્ષર સુદ્ધિનો તથા ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞના જ્ઞાનનો વિચાર કરનારા પ્રાચીન શાસ્ત્રો યથાશક્ય પૂર્ણવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી વૈદિક ધર્મને જે જ્ઞાનમૂલક, ભક્તિપ્રધાન તથા કર્મયોગપરાયણ એવું છેવટનું સ્વરૂપ અપાયું, અને જે સ્વરૂપ હાલના પ્રચલિત વૈદિક ધર્મના મૂળરૂપ છે, તેજ સ્વરૂપ આ ભગવદ્ગીતામા પ્રતિપાદન કરેલું છે, અને તેથીજ કહી શકાય કે, હિંદુધર્મનાં તત્ત્વો સંક્ષેપમા અને નિ સદેહ રીતે સમજાવી શકે એવો ગીતાના જેવો બીજો કોઈ પણ ગ્રંથ સંસ્કૃત વાક્યમયમાં નથી ”

ઉત્તમ અને સસ્તા ગ્રંથો

અતિ ઉત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથો

ગ્રંથનું નામ	પૃષ્ઠાખંડા	હાલેનું ભાવન	નૂન મૂલ્ય
સપ્તર્ષિ મહાભાગ-ત-નુદ્ધ યુગ્માની ભાગનાર	૫૨૦૦	૩૬) ૩૨)	
શ્રીવાલ્મીકિ નામાયણ-૦૨ ચિત્રોમાયે	૧૩૨૦	૬) ૫૧	
તુલસીદાસ નામાયણ-૪૦ ચિત્રોમાયે	૧૩૫૦	૬) ૫૧	
મહાભારતનું શાંતિપર્વ-નવી આરતિ	૮૦૦	૫) ૪૧	
ગિ-ધર્મકૃત શુદ્ધ નામાયણ	૭૮૪	૨૧ ૨)	
અખાનો વાણી મનરૂપક સાથે	૫૦૦	૧૧ ૧૧	
પ્રીતમની વાણી સરથા મોટા સમદ	૪૨૦	૧૧ ૧૧	
છોટમની વાણી ગ્રંથ ૧ લા	૨૬૪	૧) ૦૧	
છોટમની વાણી-ગ્રંથ ૨ ને ૧૧-૧૬, ત્રીજો ૭૫૫ છે			
ધર્મતત્ત્વ ગમિતગમિતનાથ	૨૪૮	૦૧ ૦૧	
યોગતત્ત્વ	૩૮૪	૧૧ ૧)	
શ્રીધોનાશિષ્ટ-મહાનામાયણને ભાગમા	૧ ૦૦	૧૦) ૮)	
મહાભારતના આદિ અનન્તભાગપૂર્વ(૧વી આરતિ)	૧૦૦	૨૧ ૨)	
શ્રીનામમાધ નવી આરતિ	૬૨૦	૨૧ ૨)	
શ્રીજ્ઞાનચંદ્રી ભગવદ્ગીતા નવી આરતિ	૭૫૫ ૮	૨૧ ૨)	
શ્રીભગવતી ભાગવત-ઉત્તમ ભાગનાર	૮૬૪	૪૧ ૪)	
શ્રીમદ્ભાગવત-ઉત્તમ ભાગનાર નવી આરતિ	૭૫ ૫ ૮	૪)	
શ્રીનામકૃત અધ્યાત્મ-ગ્રંથને ભાગ ભેગા	૬૫૦	૨૧ ૨)	
સ્વામી નામનીર્વ-ગ્રંથ ૧ લા-ભાગ ૧ થી ૫	૫૮૦	૨) ૧૧	
, ગ્રંથ ૨ ને-ભાગ ૬ થી ૮	૧૮૦	૨૧ ૨)	
, ગ્રંથ ૩ ને-ભાગ ૧૦-૧૧	૧૨૮	૨) ૧૧	
, ગ્રંથ ૪ થા-ભાગ ૧૨-૧૩	૬૪૦	૨) ૧૧	
સ્વામી વિદ્યાનંદ ગ્રંથ ૧ લા-ભાગ ૧-૩	૧૩૫	૨૧ ૧૧	
, ગ્રંથ ૨ ને-ભાગ ૪-૫	૦	૨૧ ૧૧	
, ભાગ ૬ થી ૮ નોખા	૧ ૦	૩) ૨૧	
, ભાગ ૯ મો-નપૂર્ણ અંતિ	૫૪૦	૨૧ ૨)	
, ભાગ ૧૦ મો-શાંતિ	૦	૧) ૦૧	
શ્રીભગવત્તિ ગ્રંથના ભાગનામાયણ	૪૦૮	૧૧ ૧	
શ્રીભગવતમા ૧-૧૦ નવી આરતિ	૨૦૦	૦૧ ૦૧	
સ્વામીનું નિમાન	૩૮૪	૧૧ ૧)	

સ્વર્ગની કુંચી...	૨૭૮	...	૧૩ ૧)
સ્વર્ગનો ખતનો	૩૨૪	...	૧૩ ૧)
સ્વર્ગનો પ્રકાશ...	૩૩૬	...	૧૩ ૧)
ભગવદ્ગીતા-ગુજરાતી સરસાર્થસહિત	૨૫૬ ૦)૩, ૮)૩, ૦	...	૦
ભગવદ્ગીતા-મરાઠી કે હિંદી ટીકાસહિત...	૨૩૦	...	૦ ૦
ભગવદ્ગીતા-મૂલભાગ-મધ્યમ તથા મોટા અક્ષરમાં	૦ ૦	...	૦ ૦
પંચરત્નગીતા-મૂલભાગ-નાના, મધ્યમ તથા મોટા અક્ષરમાં	૦, ૮)૩, ૦ ૦	...	૦ ૦
મહાભારત અને રામાયણ-વિષે વિચારો	૨૦૦	...	૦ ૦ ૦
શ્રીમહાભારત વિષે-મણુવા ભેગ વિચારો	૩૨૮	...	૧ ૧)

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક પુસ્તકો

શુભસંગ્રહ-ભાગ ૧ લો...	૧૬૨	...	૦ ૦)૩
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૨ નો...	૭૦૦	...	૨ ૧ ૨)
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૩ નો	૪૩૨	...	૧ ૧ ૧
આગળ ધસો-નવી આવૃત્તિ	૪૬૮	...	૧ ૧ ૧
આદર્શ દર્શનમાળા-ભાગ ૧ લો	૩૩૬	...	૧) ૧)
"	ભાગ ૨ નો	૩૬૨	...	૧ ૧)
બંદિનિબંધમાળા-ધર્મતત્ત્વસાથે	૫૬૦	...	૧ ૧ ૧

ઇતિહાસ અને વૈદિકસંબંધી ઉપયોગી પુસ્તકો

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ-બે મોટા ગ્રંથોમાં	૧૫૩૦	...	૧૦) ૮ ૧
આર્યસિપદ્ અથવા હિંદનો વૈદરાજ	૭૦૦	...	૪) ૩ ૧
આર્યવિષે સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજીકૃત	૧૪૦	...	૦ ૦ ૦

બોધદાયક ઉત્તમ જીવનચરિત્રો

ભારતના વીર પુરુષો (આ ગ્રંથ પોતેજ)	૨૮૮	...	૧) ૦ ૧ ૧
દાનવીર કાર્ત્તવીર	૪૦૦	...	૧ ૧ ૧
શ્રીભક્તચરિત્ર	૪૦૮	...	૧ ૧ ૧
શુરવીર મહાત્માઓ	૫૬૨	...	૧ ૧ ૧)
કાલિદાસ રાજસેવક જીવનચરિત્ર...	૬૨૦	...	૨ ૧ ૧ ૧
મહાન નેપોલિયન બોનાપાર્ટ	૮૪૦	...	૩) ૨ ૧
સ્વામી રામતીર્થની જીવનકથા	૬૪૦	...	૨) ૧ ૧ ૧
સ્વામી વિવેકાનંદજી સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર	૭૪૦	...	૨ ૧ ૨)
મહાન સમ્રાટ અકબર	૩૫૨	...	૧ ૧ ૧)
શ્રી શિવાજી હવર્ધતિ	૫૨૮	...	૨ ૧ ૧ ૧
વીર દુર્ગાદાસ	૨૪૦	...	૦ ૧ ૧ ૦ ૧
ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો-ત્રણ ગ્રંથોમાં	૨૧૦૦	...	૬) ૫ ૧
"	કુટક દરેક ભાગના	૨ ૧ ૨ ૧

શ્રીઓ તથા પુસ્તકોમાં બોધપ્રદ વાર્તાઓ

કુંડીવાર્તાઓ-ભાગ ૧ થી ૪ ભાગ .	૧૦૦ .	૨) ૧૫૫
કુંડીવાર્તાઓ-ભાગ ૫ થી ૨૮ સાપ્તાહિક વાર્તાઓ	૨૦૪ ..	૦૫૫-૦૫૬
કુંડીવાર્તાઓ-ભાગ ૧ થી-બોધપ્રદ ૨૭ વાર્તા	૨૬૦ .	૧) ૦૫૫
કુંડીવાર્તાઓ-ભાગ ૭ થી-અન્ય વાર્તા	૨૫૦	૧૫ ૧)
દયાળુ માતા અને સદ્ગુણી પુત્રી ...	૧૧૦	૦૧ ૦)૬

બાળકોમાં ખાસ ઉપયોગી પુસ્તકો

સદ્ગુણી બાળકો-૧૬ જનાવેળા સમૂહ .	૧૨૮ .	૦૧ ૦)૨
બાળસહબોધ-વાર્તાઓએ માર્મિક શિક્ષણ	૧૧૨	૦૧ ૦)૨
બાળકોની વાર્તા-સિક વાંચનીય રૂપે ૨૧ પાઠ	૯૧ ..	૦)૬૦)૨
કુખમાં વિશ્વાસ-સચ્ચાટ સાચા દૃષ્ટાંતો	૮૦ ..	૦૧ ૦)૨
મુબાલક નીતિકથા	૧૮૪	૦૧૨૦૧

ચિત્રો અને ચિત્રાવલીઓ

શ્રીમદ્ભાગવત ચિત્રાવલી ૨૬ ચિત્રોનો મુદ્ર સમૂહ .	૧) ૦૫૫
શ્રીમદ્ભાગવત ચિત્રાવલી ૩૬ " " " " ..	૧) ૦૫૫
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમુરારી (નિરખી છે) .	૦૧-૦૧
કૌપરીયગ્રાહરણ (નિરખી છે)	૦૧-૦૧
ઉપરના નિરખી ચિત્રો ઉપર નીચે પતરાની પત્રી સાથે	૦૧૨ ૦૧-
ઉપરની ચિત્રાવલીઓના છટક ચિત્રો પણ મળે	

મગાવનારને સ્વાસ્થ્ય સૂચના

૧ પારેજી ઉપાત ૨૭૨૬૨ તથા ૧૧ પી ખર્ચ પણ ૨૧૦) નીચે ૩૦ જુદા જુદા લાભ છે ૨-મગાવનારના જે પુસ્તકો ન આવે ત ખાસ સમજવા ૩-પૂર્વ મુદ્ધ પ્રથમમાં મોકલેને દેશે ૩ ના પુસ્તકે ૨૧ રને મગાવનારની વધારાના પેઈંગ ખર્ચ ૩ ૦ મગાવનાર પછી ૬૧ ખર્ચ નહીં એકો જાનમે ૮-મગાવનાર સાથે ૨ ૧૦૦)ના, અથવા મગાવનાર સિવાયના ૩ ૨૫) ના પુસ્તકો લેનારને અમદાવાદમાં ૧૦૦) દરેક દરેક મળશે અને મગાવનાર સાથે ૩૦૦) ના અથવા ૧ મિલકત ૧૦૦) ના લેવાથી ૧૫ દરેક મળશે કિલકતની કિમત ૧ થી ૧૫૦) ના દરેક મળશે ૩ ૧૦) ના અથવા તે એક જ મળના ૧ ૦ પુસ્તકો લેવાથી ૬૬ દરેક દરેક

સરવુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ અને મુંબઈ

ગ્રંથોના સેવનનો મહિમા

यस्यास्ति सद्ग्रन्थविमर्शभाग्यं,
किं तस्य शुर्कश्चपलाविनोदः ॥

“અર્થાત—જેને સારા સારા ગ્રંથો વાચવાવિચારવાના હોય તેના આગળ ચચળ લક્ષ્મીના શુદ્ધ વિનોદ શી ગણતરીમા છે ?

“તમે ગમે તેવી નવલકથાઓ અને ખીન્નુ જે આબુ તે વાચવા મડી પડો છો, પણ એવું તો તમે થોડું વાચો તેમજ સારું. ગ્રીતાછ વાચો, વેદાંતના ખીન્ન પુસ્તકો વાચો; કેમકે તેની આખા જીવન મુધી જરૂર છે.” “સ્વામી વિવેકાનંદ”

“પુસ્તકોમા હું શુ ચાચેલો રહી શકતો તેથી મને બે માસ વધારે જેલ મળત તેપણુ હું કાયર થાત નહિ; એટલુંજ નહિ પણ મારા જ્ઞાનમા ઉપયોગી વધારો કરી શકવાથી હું ઉલટો વધારે મુખ્યએનમા રહેત હું માતું છું કે, જેને સારા પુસ્તકો વાચવાનો શોખ છે, તે ગમે તે જગ્યાએ એકાંતવાસ સહેલાઈથી વેડી શકે છે x x એક પછી ખીન્નુ, એમ પુસ્તકો વાચતા છેવટે તમે અતરવિચાર પણુ કરી શકશો.”

મં ૦ ગાંધીજી

“બહુએ” સારા પુસ્તકો એટલે શુ એ તમે જાણો છો ? સારા પુસ્તકોની કિંમત તમે સમજો છો ? લાઈ’ હજી આપણે એ નવી સમજતા જો સમજતા હોઈએ તો આપણી હાલત આવી નહોત. મને તો લાગે છે કે, જ્ઞાન એ આકાશ છે અને પુસ્તકો એ તેમા શોભી રહેલા ચળટતા તારાઓ છે, જ્ઞાન એ સમુદ્ર છે ને પુસ્તકો તે લાલ લાલ શકાય તેવા વહાણો છે, જ્ઞાન એ સૂર્ય છે અને આપણા ધરમા આવી શકે એવા તેનો પ્રકાશ તે પુસ્તકો છે; જ્ઞાન એ સોનાની ખાણ છે અને પુસ્તકો તે તેમાથી બનાવેલા આપણને બંધબેસતા થાય તેવા દાગીના છે, જ્ઞાન એ મોટામા મોટી કિંમતી નોટો છે અને પુસ્તકો તે આપણા રોજના ઉપયોગમા આવી શકે એવા ચલણી સિક્કાઓ છે; જ્ઞાન એ વાયુ છે અને પુસ્તકો તે એ વાયુને ખેંચી લાવી દડકે આપનાર પખાઓ છે; જ્ઞાન એ અગ્નિ છે અને પુસ્તકો તે એ અગ્નિથી પ્રકટાવેલા દીવા છે, જ્ઞાન એ પૃથ્વી છે અને પુસ્તકો તે આપણને રહેવાલાયક મકાનો છે, જ્ઞાન એ અનાજનો ભંડાર છે અને પુસ્તકો તે રોટલા છે, જ્ઞાન તે મેષ છે અને પુસ્તકો તે આપણા ધરમા રહી શકે તેવા પાણીબરેલા માટલા છે; અને જ્ઞાન તે સર્વશક્તિમાન પરમાત્મા છે અને પુસ્તકો તે એનો રસ્તો દેખાડનાર પૂજનીય દેવો છે.”

સ્વ ૦ પંડિયાર

સારામાઠા પ્રસંગે જ્ઞાનલહાણી

પોતે પૂર્વ જ્ઞાની થઈને બીજાઓને જ્ઞાન આપવું એ સદબચ્ન ની, પરંતુ મદલ જ્ઞાનીઓના ઉપદેશરૂપ ઉમદા પુસ્તકો તો સર્વ કોઈ બીજાને આપી શકે

કોઈ કોઈ ઉદાગત્રા આ રીતે પણ ધનનો કંઈક સદુપયોગ કરે છે, પરંતુ દેશના વર્તમાન દશા તત્ત્વ જોતા આ પ્રકાર સૌ કોઈએ સારા પ્રમાણમાં આપુ કરીને ઉમદા શિક્ષણનાવલો જોખમે

સારામાઠા પ્રસંગે ઉપર માત્ર થોડાક વધુ ખર્ચથી (કે જી વજેરેમા થોડી કમર કડીને પણ) સારીરિક ખાનપાન ઉપરાંત એવા માનસિક ખોરાકની પગારલિશ્ચ ઉમદા પુસ્તકો પ્રત્યેક મહેમાન, પડોશી, સગા, કુટુંબી મિત્ર, જ્ઞાતિબંધુ, આજ્ઞાત, વિદ્યાર્થી વગેરેને બેટ અપાય તો તે જગે તેવા મિદ્યાન અને બીજી વસ્તુઓ કરના તેમજેમાટે વધારે ઉપકારક થાય એ ખુલ્લું છે

કચ્છા હોય તો " અમુક પ્રસંગ વ્યથા વ્યક્તિના રમત્સાનિમિત્ત અમુક નમ્રથી બેટ " કે એવું કોઈ મુખપૃષ્ઠપર લખાવીને કે રમર-રતાપથી લખીને અથવા દાઢવડે લખીને આપી શકાય, કે જેથી લોકનેચા થવા ઉપરાંત તે પ્રસંગ અને વ્યક્તિના રમારકનો હેતુ પણ પાર પડે

દબીકન આડી દોવાથી આ સારવાના અને બીજા પુસ્તકોમાથી પસંદ પડે તે તે લોકોપકારક પુસ્તકો પોતાને ત્યાં આવતા નાનામોટા પ્રસંગે વહેંચીને ધનના સદુપયોગની સાથે જ્ઞાન જેવી સર્વોત્તમ વસ્તુના પ્રયાનનું ક્ય સમય મનુષ્યે અવસ્થ મેળવવું જોઈએ

છટ્થી ખર્ચ કરવા ઉપનાર સંબંધન ધારે તો કોઈએક ઉપકારક પુસ્તકની ખાત આશરિત લખાવીને વહેંચી-વહેંચાવી શકે; અને અધ્યમ કે ઓછો ખર્ચ કરવાનો હોય તો કોઈએક ઉત્તમ પુસ્તકની વધા-શક્ય પ્રતોની લદખી કરી શકે જો એકથી વધુ જાતના સારા સારા પુસ્તકો લીધા હોય તો બેટ લેનારને તેમાથી પોતાને મનગમતું પુસ્તક ઉપાડી લેવાની સરવડ મળી શકે. માત્ર પાચ-દશ રૂપિયા ખર્ચવા હોય તો ગીતાઓ કે ગીતાનો ૧૮ મો અધ્યાય " ધરા તો બીજી કોઈ સારી દબર-પાચમેઝ પુસ્તકોઓની વદાખી વ - શકાય એવે એકાદ રૂપિયા ખર્ચવા હોય તો તેટલાવડે પણ ધર્મના જ્ઞાની અથવા બીજી અસરકારક શિખામણોના સો-જગે દસ્તપત્ર મુખેથી વહેંચી શકાય.

ગરીબોનો નાથ

ક્રમક્રમક્રમ

ન, દરિદ્ર અને ત્યજ્યવાના ઝુપડામાં શ્રીકૃષ્ણનો વાસો છે. આશુભાગ તે રકનો બેવી છે. તેણે મટારાજ દુર્યોધનનું પકવાન્ન પાત્રમાં રીત વિદુરને ત્યાંની વિનાયુણી લાઇ આનંદથી આરોગી હતું તે (શાપ)એ એ નિર્ધન માણસ તેનો પરમ ભક્ત હતો, અને પર-
તે દેવ સર્વત્ર વિહાર કરતો દીનબધુ હોવાથી ધવાયલા દિવોને
દેવ દેવ રૂપી રૂઝવા માટે તથા ગરીબ અને માર્ગ ભૂલેનાને આશી-
વિદા માટે કામ દામ વિચરતો રહે છે

પણ અભિમાનેજ આપણને પાડ્યા છે ઉતારી પાડવામાં
(કે દલિત અને ઝચરાયલા વર્ગને સત્કારવામાં આપણુ બળ
પડે તો છે

પણ) પ્રકે રાજાએ એક મણિમાણિક્યજડિત દેવાલય બાંધી લાખે
દાણેક કા 'ખર્ચ' કાઢ્યા પછી તેણે દુકમ કર્યો કે ઉચી વર્ણ
દાણેક ખર્ચને એ મદિરમાં પગ મૂકવો નહિ. 'એટલામાં એવું
દેવ દેવ, એજ નગરમાં એક પવિત્ર સાધુ આવી પહોંચ્યો, અને
દેવ દેવની છાયા નીચે બેસીને ઈશ્વરભજન કરવા લાગ્યો. આ
દેવ દેવની નામ હજારો માણસ સામેલ થયા અને પેતુ દેવાલય
માં ઉજ્જવળ બની ગયું. આવું જોઈને જે કોઈ એ દેવાલયમાં

એ વખતે પૂજાપાત્રી કરે તેને હજારો રૂપીઆ દાન આપવાનું
નહેર કહ્યું, પણ જવાબ મળ્યો કે-અમે દરગીજ ત્યાં નહિ
જઈશી નીચે બેઠેલા આ મહાત્માના સ્થાનમાં અમાર
છે પછી રાજાએ તે સાધુ પાસે જઈને કહ્યું કે, "મેં લાખો
ખર્ચ દેવાલય બાંધ્યું છે, ત્યાં પધારી દરિપૂજા કરશો તો દુ
દાણેક થયેલો લેખીશ." સાધુએ જવાબ વાળ્યો કે, રાજા!
દેવ દેવની પાસે ખર્ચ થયું હશે છતાં તે ગરીબવર્ગ માટે નથી,
ત્યાં ભગવાનનો વાસ પણ નથીજ કેમકે એ તો દીનબધુ
દેવ દેવની પાસેથી તુ એ દીન, દીન, દરિદ્રોને તારા એ દેવાલયમાં
ફેરાવે તેમનો આશીર્વાદ નહિ મેળવે, ત્યાં લગી હું પણ ત્યાં
રાહ નહિ.

આપણે પણ હવે એ પછાત ગણતા વર્ગને સામિત કરીને
શાંત મદિરને માટે તેમનો પણ આશીર્વાદ મેળવવો જોઈએ.
હજી પણ પ્રેમસ્વરૂપ પરમાત્મા ઉચ્ચ કોમો કરતા તેમનામાં
રે વસે છે

(માધુ વસવાણીના કથનનો સ્વતંત્રાનુવાદ)